

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Yıl: 2020

Cilt: 10

Sayı: 1

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Journal of Düzce University Institute of Social Sciences

Sahibi/Owner

D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

Enstitü Müdürü Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Editörler/Editors

Prof. Dr. Nigar DEMİRCAN ÇAKAR

Prof. Dr. Marika ODZELI

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖCEL

Mizanpaj Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖCEL

Alan Editörleri

Prof. Dr. Marika ODZELİ (Eğitim-Tiflis İvane Javakhişvili Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Olesia ZHDANOVYCH (Tarih-Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nigar Demircan ÇAKAR (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Marika ODZELI (Eğitim- Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

Prof. Dr. Roin MALAKMADZE (Tarih-Batumi Shota Rustaveli State University)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Doç. Dr. Daryoush RAHMANYAN (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH (İlahiyat-The National University of Ostroh)

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖCEL (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Olesia ZHDANOVYCH (Tarih-Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Bilim Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Abdullah Adıgüzel	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Yılmaz	Anadolu Üniversitesi/Açıköğretim
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şen	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Atila Yüksel	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Kutlar	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Bakar	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit Aydemir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Aslanargun	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Habib Yıldız	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Erkuş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Saruhan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Neşe Erim	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Kılınç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil Unur	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Kartal	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami Yıldız	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Taşdan	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Cahid Üngan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Akınoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Batman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Said Kınır	Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Salih Durer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Çaldak	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Tuna	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Akbaş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ertuğrul	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Atıf Akgün	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Koç	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan Kılıç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Emel İstar	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Enver Bozdemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arı	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Coşkun Çelik	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Kağan Keskin	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. İstemi Çömlekçi	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Atay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin Uludağ	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Nurullah Kurutkan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Metin Kılıç	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer Mesci	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Genç	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Nanuli Katcharava	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Balaban	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Yanık	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Recai Özcan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Semra Aktaş Polat	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Ağraş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Göksoy	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre Taşgit	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit Eş	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alaettin İmamoğlu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Akaytay	Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Arif Güngör	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Nuri Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer Erhan Bozdağ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Herkmen	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özçelik	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Altın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Evran Acar	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Furat Akdemir	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Çağlayan	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Şahin	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akkaş	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Akın	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayat	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yüksel	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mümin Topçu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Pınarcık	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Arslan	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyda Faikoğlu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Şahin	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule Ay	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Cankara	Bilecik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Öcel	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Gökmen Kılıçoğlu	Düzce Üniversitesi

BU SAYININ HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Cahit AYDEMİR
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY
Prof. Dr. Kazım Özkan ERTÜRK
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ
Doç. Dr. Erdoğan TEYYARE
Doç. Dr. Hakan Murat ARSLAN
Doç. Dr. Muammer MESCİ
Doç. Dr. Süleyman AĞRAŞ
Doç. Dr. Oğuz KARA
Doç. Dr. Öznur BOZKURT
Doç. Dr. Şahin DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Aysun AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Esra Betül BUĞDAY
Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURAK
Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKGÜN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ERTEM
Dr. Öğr. Üyesi Müslüm POLAT
Dr. Öğr. Üyesi Nisa EKŞİLİ
Dr. Öğr. Üyesi Özkan ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Sedat KARACA
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Ümit Özgür DEMİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın ELMAS

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
81620 Konuralp Yerleşkesi
Düzce/TÜRKİYE
Tel: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38

Corresponding Address

Duzce University
Institute of Social Sciences
81620 Konuralp Campus
Duzce/TURKEY
Phone: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır (Electronic journal published twice a year as a number) <http://dergipark.gov.tr/dusbed> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir ("to Authors" and "Abstracts" can be found at this address). Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dahil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalıdırlar. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir. Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili tüm sorumluluk yazarlara aittir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri;

Yüksek Lisans Öğrencisi Eda ŞENTÜRK, Prof. Dr. İzzet KILINÇ

Düzce Fındık Sektörünün Rekabet Gücü Üzerine Bir Araştırma.....1-18

Doç. Dr. Süleyman AĞRAŞ, Yüksek Lisans Öğrencisi Betül KORKMAZ

Düzce İli Mobilya Endüstrisine Yönelik Rekabet Analizi.....19-36

Doktora Öğrencisi Çağla Aşlı GÜLDURAN, Doç. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN

Beş Büyük Kişilik Özelliğinin Sanal Kaytarma Davranışı ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma37-56

Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP, Doktora Öğrencisi Dilay GÜVENÇ

Z Kuşağının Geleceğe Yönelik Ofis ve Çalışma Ortamı Beklentilerine İlişkin Bir Çalışma.....57-76

Dr. Öğr. Üyesi Niyazi GÜMÜŞ, Doç. Dr. Şükran KARACA

Sosyal Sorumlu Tüketimin Çevreci Tüketime Etkisinin İncelenmesi.....77-88

Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKGÜN, Dr. Öğr. Üyesi Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ

Rusya Federasyonu Denetim Piyasasında Karşılaşılan Sorunların Temel Göstergeler Çerçevesinde İncelenmesi.....89-98

Doktora Öğrencisi Derya KOCADAĞ, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ŞAHİN

Sağlık Sektöründe Talep Tahmini Üzerine Literatür Araştırması.....99-113

Dr. Nesim BABAHAÑOĞLU

Kamu Mali Yönetiminde Reform Bağlamında Kamu Harcama Prosedürü ve Mülki İdare...114-130

Dr. Filiz GÜLHAN, Prof. Dr. Fatma ŞAHİN

Ortaokul Öğrencilerinin STEAM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik, Sanat) Alanlarıyla İlgili Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi131-148

Arş. Gör. Pınar BASMACI

Nietzscheci Nihilizmin Postmodern Süreçteki Dönüşümü..... 149-159

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Oğuzhan KUŞOĞLU

Tarihî Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Geçen “Tas Bol-” Fiili ve Onun Günümüz Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Durumu.....160-168

Kitap Eleştirisi;

Doktora Öğrencisi Musa YANIK

Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş..... 169-171

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DÜZCE FINDIK SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Eda ŞENTÜRK², İzzet KILINÇ³

Öz

Bir ülkenin kalkınmasında birçok etken bulunmakla birlikte, bölgesel kaynakları göz önünde bulundurarak hazırlanan bir kalkınma planının başarılı olma olasılığı daha yüksek görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmamızda Batı Karadeniz bölgesi için önemli bir gelir ve geçim kaynağı olan fındık sektörü ele alınmıştır. Bölge genelinde fındık yetiştiren şehirler arasında Düzce fındık üretim alanı açısından ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla araştırma alanı olarak Düzce şehri seçilmiştir. Yapılan bu araştırmanın temel amacı, Düzce fındık sektörünün rekabet gücünü Porter'ın "Elmas Modeli" aracılığıyla incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Buna bağlı olarak veriler görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın evreni, Düzce'de fındık sektöründe ön plana çıkan oyuncuların (Ziraat Odaları, Ticaret Borsası, Düzce Üniversitesi, Ticaret Odası, Tarım Kredi Kooperatifleri, Fiskobirlik ve Fındık İşletmeleri) oluşmaktadır. 30 kişi ile görüşülmesi planlanmış ancak 24 kişi ile görüşme yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda modeldeki her bir faktör için ortaya çıkan sonuçlar; girdi koşulları orta düzeyde, talep koşulları orta-yüksek düzeyde, firma stratejisi ve rekabet yapısı çok düşük-düşük düzeyde, ilgili ve destekleyici kuruluşlar orta düzeyde, devlet faktörü düşük-orta ve şans faktörü yüksek düzeyde rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Genel anlamda değerlendirildiğinde ise Düzce fındık sektörü rekabet gücünün orta düzeye yakın bir yapıya sahip olduğu ancak sektördeki değişken unsurların (iklim, fiyat politikası, yeni üretim alanları, yeni rakipler) etkilerine yönelik bir tedbir alınmadığı takdirde rekabet gücünün düşük düzeye doğru yönleneceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Gücü, Porter'ın Elmas Modeli, Fındık Sektörü, Düzce

A RESEARCH ON THE COMPETITIVENESS OF DÜZCE HAZELNUT SECTOR

Abstract

Besides there are many factors in the development of a country, a development plan that has been prepared considering regional sources has a high potential of being successful. In this direction, we focused on hazelnut sector which is an important source of income and support for the West Black Sea Region. Among the cities growing hazelnuts throughout the region, Düzce stands out in terms of hazelnut production area. Therefore, Düzce province was chosen as the research area. The main purpose of this research is to examine the competitiveness of Düzce hazelnut industry with the help of Porter's "Diamond Model". Qualitative research method was preferred in the research and data were obtained using the interview technique. The universe of the research consists of players such as (Chamber of Agriculture, Commodity Exchange, Düzce University, Chamber of Commerce, Agricultural Credit Cooperatives, Fiskobirlik and Hazelnut Enterprises) that are the foremost players in the hazelnut sector in Düzce. While obtaining the data thirty people were planned to be interviewed with, but interviews were made with twenty-four people. The obtained data were analyzed by content analysis method. As a result of the analysis for each factor in the model, it has been seen that factor conditions have moderate level, demand conditions have medium-high level, firm strategy, the structure and rivalry factor has very low level, related and supporting industries have moderate level, government factor has low-moderate level and chance factor has high level of competition power. Generally, the hazelnut sector of Düzce has a structure close to the middle level of competitiveness. But it is foreseen that competition power of the sector will

¹ Bu çalışma Prof. Dr. İzzet KILINÇ danışmanlığında Eda ŞENTÜRK tarafından hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasından derlenmiştir.

² Bilim Uzmanı, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, atasoyeda25@hotmail.com, orcid: 0000-0003-1381-3417

³ Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, izzetkilinc@duzce.edu.tr, orcid: 0000-0002-6069-1291

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Şentürk, E. ve Kılınç, İ. (2020), Düzce Fındık Sektörünün Rekabet Gücü Üzerine Bir Araştırma, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 1-18

decrease unless precautions are taken against the unstable factors (climate, price policy, new production areas and new competitors) in the sector.

Keywords: Competitiveness, Diamond Model of Porter, Hazelnut Sector, Duzce.

1. Giriş

Bölgesel kalkınma, hedeflenen bölgelerde ve sektörlerde yatırım düzeyinin yükseltilmesini, böylece bu bölgelerde ekonomik kalkınmanın sağlanmasını öngörür. Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için yatırım kararlarının çeşitli araçlar kullanılarak uygulanması gerekmektedir. Bunun için öncelikle bölgenin ekonomik potansiyelinin ortaya çıkarılması gerekir (Arslan, 2005). Bölgesel kalkınma anlayışının temelini, bölgelerarası gelişmişlik düzeyi ve bölgelerarası gelir farklılıklarını en aza indirmeye amacı oluşturmaktadır. Bu şekilde bölge bazında sağlanan ve bölgelerin kalkınmasıyla beraber ulusal düzeyde gerçekleştirilen kalkınma çabalarının daha rasyonel ve kesin sonuçlara ulaşmasında yardımcı olmaktadır (Sevinç, 2011). Ülkelerin kendilerine has ekonomik yapıları, gelişmişlik düzeyleri ve sistematiği bulunan bölgeleri bulunmaktadır. Bölgeler arasında ekonomik, fiziki ve sosyal şartlar bakımından farklılıklar meydana gelmekte ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları ekonomilerin gelişmişlik ve kalkınma düzeylerini önemli derecede etki etmektedir (Tekin, 2015). Bu bağlamda stratejik bir konumda bulunan Düzce'nin iklim ve coğrafya avantajlarını, rasyonel yatırımlarla sürdürülebilir üretimini; ihracat, istihdam, katma değere dönüştürmesi konusunda önemli bir noktadadır (MARKA, 2017). Bu doğrultuda Düzce'nin ekonomik kalkınma kapsamında önemli bir yere sahip olan tarım ve tarım sektörü içerisinde katma değeri en yüksek olan tarım ürününün fındık olması nedeniyle birtakım çalışmalar ve yatırımlar yapılması bölgesel kalkınma açısından önem arz etmektedir.

Fındık, dünyada üretimde ve ihracatta Türkiye'nin birinci sırada olduğu stratejik bir üründür. Fındık üretiminde dünya lideri olan ülkemizi takip eden önemli üreticiler; İtalya, ABD, Azerbaycan, Gürcistan ve İspanya'dır (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2014). Dünyadaki en büyük fındık ithalatçısı ülkeler sırasıyla; İtalya, Almanya, Fransa, Rusya, Belçika ve İsviçre'dir. Dünya geneline bakıldığında fındık tüketiminin neredeyse tamamına yakın kısmı (%91) Avrupa ülkeleri tarafından gerçekleştirilmekte ve büyük ölçüde (%80'i) çikolata ve şekerleme sanayinde hammadde olarak kullanılmaktadır (TMO, 2015). Ülkemizde ise genel itibari ile daha fazla çerezlik olarak tüketilmektedir. Fındık, kırma fabrikalarında kırılarak ya da kırıldıktan sonra kavrulmuş olarak satılan bir üründür. Önemli ihraç mallarından olan fındığın büyük bir oranı hammadde olarak ülkeden çıkışı gerçekleştirilmektedir.

Fındık üretimi için uygun iklim koşullarına ve toprak yapısına sahip olan Türkiye, dünya fındık üretiminin %75'ini, ihracatının ise %70-75'ini gerçekleştirmektedir (FTG, 2017). Dünya fındık alanları içerisinde önemli bir paya sahip olan Türkiye bu avantajı iyi korumalı ve geliştirmelidir. Rekabet avantajı sağlayabilmek için mücadele etmesi gereken konuları ve eksikliklerini iyi tespit etmeli, problemlerin giderilmesi konusunda azimli davranılmalıdır.

Bu çalışmada öncelikle, fındık sektörünün ulusal rekabetçilik gücünü etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin sektördeki önem düzeylerinin ortaya koyulması hedeflenmektedir. Ayrıca, uluslararası pazarda rekabet gücü elde etmek için rekabetçilik faktörlerinin üstün ve zayıf yönleri ortaya koyulacaktır. Bu çalışmanın temel amacı Düzce ilinin rekabetçilik gücünü Porter'ın Elmas Modelindeki değişkenler aracılığıyla ortaya koymaktır. Düzce ilinin seçilme sebepleri; ülke fındık dikim alanı açısından önemli bir yere sahip olması, tarım sektörünün büyük bir oranının fındık üretimine dayanması ve bu alanda yapılan çalışmaların azlığı olarak sıralanmaktadır.

2. Literatür

2.1. Fındık Sektörü

Fındık, dünyada yaygın olarak yetiştiriciliği yapılan sert kabuklu meyvelerin başında gelmektedir. Fındığın kültür çeşitleri Türkiye, İtalya, ABD, Azerbaycan, İspanya, Gürcistan başta olmak üzere birçok ülkede yetiştirilmektedir. Uluslararası ticaret ölçeğinde fındık üreten ülke sayısı sınırlıdır. Başlıca üretici ve ihracatçı ülkeler Türkiye, İtalya, ABD ve Azerbaycan'dır (TEBGE, 2019).

Tablo 1: 2009-2018 Yılları Arası Fındık Üretimi (Ton)

Ülkeler	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Türkiye	500.000	600.000	430.000	660.000	549.000	412.000	646.000	420.000	675.000
İtalya	120.000	107.000	140.000	84.000	132.000	100.000	125.000	130.000	100.000
ABD	42.600	24.500	35.000	32.000	35.000	36.300	43.500	32.000	34.000
Azerbaycan	35.000	39.000	55.000	40.000	30.000	25.000	50.000	35.000	45.000
Gürcistan	32.000	40.000	30.000	28.000	35.000	35.000	40.000	40.000	60.000
İspanya	18.000	20.000	22.000	16.000	19.500	19.500	20.000	21.000	19.000
Diğer	27.000	27.000	27.000	25.000	25.000	25.000	45.000	42.000	44.500
Toplam	774.600	857.500	739.000	885.000	825.500	660.773	969.500	720.000	997.500

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2018:4; 2015:4.

Ülkemizde fındık üretimi genel olarak Karadeniz Bölgesinde gerçekleştirilmektedir. Ülkemiz, yıllara göre değişik göstermekle beraber, son on yıllık ortalamaya göre 570.000 tonluk fındık üretimi ile dünya üretiminin yaklaşık % 70'ini sağlamaktadır. Türkiye'de fındık üretimine izin verilen iller sırasıyla Artvin, Düzce, Giresun, Kastamonu, Kocaeli, Ordu, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Trabzon, Zonguldak, Bartın, Gümüşhane, Bolu ve Tokat'tır (Ticaret Bakanlığı, 2019).

Türkiye'de fındık veriminde yıllara göre önemli dalgalanmalar meydana gelmektedir. İklim şartları, gerekli kültürel işlemlerin yeterince yapılmaması ve fındık bitkisinde görülen periyodisite gibi etkenler verimdeki dalgalanmayı artırmaktadır. Fındık bahçelerinin genelde yaşlı olması, ocakların ise sık dikili olmasından dolayı Trabzon, Giresun ve Ordu illerindeki verim seviyesi Kocaeli, Sakarya ve Düzce illerinin verim düzeyine göre daha düşüktür. Sakarya ve Düzce illerindeki üreticilerin işletme büyüklükleri ve verim düzeylerinin daha yüksek olması nedeniyle bu bölgedeki dikim alanları hızla artmaktadır (TMO, 2019).

Dünya fındık üretiminde ilk sırada yer alan Türkiye fındık tüketiminde oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Ülkemizde yılda 80 bin ton civarında fındık tüketilmektedir. Antep fıstığı, badem, ceviz ve kestane gibi ikame ürünlerin çok olması, tüketimi artırmaya yönelik çalışmaların yetersizliği, fındığın kullanım alanlarının yaygınlaştırılmaması, halkın alım gücünün yetersizliği gibi birçok faktörler iç fındık tüketiminin artışını olumsuz yönde etkilemektedir (Ticaret Bakanlığı, 2019).

Tablo 2: Türkiye Fındık Verileri

	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	Değişim (%)
Alan (1000 da)	7.021	7.011	7.026	7.054	7.067	0.2
Verim (kg/da)	94	78	64	92	59	-35.9
Üretim	660	549	450	646	420	-35.0
Tüketim	91	90	83	106	98	-7.5
Stok Değişimi (ton)	-80	-110	-125	7	-193	-
İthalat	9	6	7	10	11	10.0
İhracat	649	567	493	534	519	-2.8

Kaynak: TEPGE, 2019.

2.2. Rekabet Kavramı

Rekabet kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında “aynı amacı güden kimseler arasındaki çekişme, yarışma, yarış” anlamına gelmektedir (TDK, 2015). Porter (2007) rekabeti; insanın uğraş alanlarının çoğunda daha iyiyi başarmada toplumun en etkili güçlerinden biri olarak ifade ederek, rekabetin hayatın her aşamasında var olduğuna vurgu yapmaktadır. Ülgen ve Mirze (2004: 257) ise kavramı daha çok müşteri gereksinimleri çerçevesinde değerlendirmekte, müşteri gereksinimlerini karşılarken, onların beklentilerini gerçekleştiren ve onlar için değer yaratan stratejilerle pazarda mücadele edebilmek şeklinde ifade etmektedir.

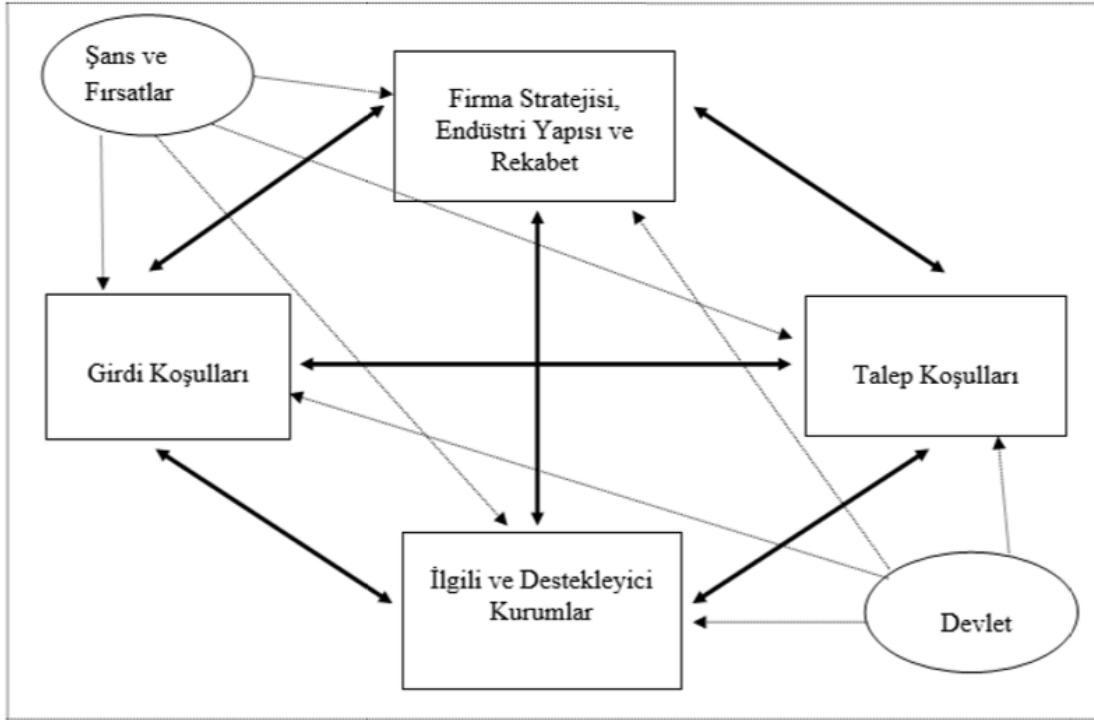
Rekabet gücü kavramı, 1970 ve 1980’li yıllarda pazarın ve endüstrinin zamanla küresel yapılar haline gelmesiyle önemli hale gelmiştir (Timuçin, 2010). Kavram önceleri ülkelerin ürettiği ürün ve hizmetleri uluslararası pazara sunmak şeklinde tanımlanırken, sonraları ülkelerin temel hedeflerini gerçekleştirmeleri ve dış ticaretinde sorun yaşamadan gelir ve istihdam oranında büyümenin sağlanması şeklinde tanımlanmıştır (Çivi, 2000). Hatsopoulos ve diğerleri (1988) rekabet gücünü; bir ülkenin ticari faaliyetlerini sürdürebilmek adına standartlarını iyileştirmesi ve yaşam standartlarını yükseltmesi şeklinde tanımlamaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu rekabet gücünü endüstriyel açıdan ele alarak bir taraftan şirketlerin yerli ve küresel pazarlarda rekabet etme kabiliyetine vurgu yaparken öte yandan ülkelerin sahip olduğu işletmelerin gelişimini destekleme kapasitesi ile ilişkili olduğunu belirtmektedir (European Commission, 23.06.2017). Diğer bir tanıma göre Beceren (2004) rekabet gücünü; bugün ve gelecek yıllarda ithalat kısıtlamaları ve suni entegrelerin olmadığı bir ticari ortamda, milli ve uluslararası pazarlar için mal ve hizmet geliştirme, üretme, dağıtma, satma ve bunun sonucunda artan kazançlar elde edebilme ve aynı zamanda bölge dışına olan tüm satışları gerektiği kadar finanse edebilme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Karaaslan ve Tuncer (2010) ise rekabet gücünü bir ülkenin sahip olduğu firmaların ulusal ve uluslararası piyasada başarılı olma yeteneği ve birlikte devletin yaşam standartlarını ve yaşam kalitesini artırmak olarak tanımlamaktadır.

Rekabet avantajı kavramı geçmişten günümüze yöneticiler ve akademisyenler için önemli bir konu olmuştur (Doğan, 2004: 23). Rekabet firmaların piyasadaki pay alabilme, pazarda bir yer edinebilme ve bu kazanımını koruyabilme ve artırabilme işidir. Rekabet içerisinde bulunan firmalar kendilerini rakiplerinden farklılaştırarak pazarda avantaj elde eden yetenekler geliştirmek mecburiyetindedir. Geliştirmeyi başarabildiği her yetenek firmaya rekabet avantajı kazandırmaktadır. Rekabeti tetikleyen unsurlarda tarihsel süreçlere bakıldığında farklılık olduğu gözlenmektedir ve literatürde farklı biçimlerde ele alınmaktadır (Ersezer, 2012: 47). Günümüzde ülkelerin veya işletmelerin kullandıkları stratejilerin çoğunun hedefinde rekabet avantajı elde etme fikri yatmaktadır. Porter (1998) rekabet avantajının “maliyet düşürerek” veya “farklılık” meydana getirerek elde edilebileceğini belirtmektedir. Yani rekabet avantajı; bir işletme, rakiplerinin sunduğu faydaları daha düşük maliyette sunabildiğinde (maliyet avantajı) ya da rekabet ettiği ürünlerin sahip olmadığı faydalar sunabildiğinde (farklılık avantajı) ortaya çıkmaktadır (Bulu vd., 2004: 145).

2.3. Elmas Modeli

Uluslararası rekabet gücünü belirlemeye yönelik geliştirilen modellere bakıldığında; Krugman’ın Yaklaşımı (Krugman, 1991), Çift Elmas Modeli (Rugman ve D’Cruz, 1993), Geliştirilmiş Çift Elmas Modeli (Moon vd., 1998), Robert Rech’in Bilgi Temelli Yaklaşımı (Reich, 1991), Cho’nun Dokuz Faktör Modeli (Cho, 1998), Kurumsal Yaklaşımlar ve Porter’in Elmas Modeli (Porter, 1998) karşımıza çıkmaktadır. Bu modellerden çalışılan konuya daha uygun olduğu ve en fazla tercih edilen rekabet gücü ölçme modellerinden olması sebebi ile Porter’in Elmas Modeli ile çalışmaya karar kılınmıştır.

Porter (1998) ulusların rekabet gücünü, ulusal avantajın belirleyici faktörlerini ortaya koyduğu elmas modeli ile açıklamaya çalışmaktadır. Bir ülkenin belirli bir pazarda uluslararası başarıyı kazanması, o ülkede rekabet avantajı kazanmak veya rekabeti engellemek için birbirleri ile yarışan yerel işletmelerin dört faktörü takip ederek çevreyi şekillendirmesi ile gerçekleşebilmektedir. Elmas modeli şekil 6'da gösterildiği üzere birbirleriyle bağlantılı dört içsel faktör ve bunları etkileyen iki dışsal faktörden oluşmaktadır.

Kaynak: Porter, 1998, 127.

Şekil 1: Porter'ın Elmas Modeli

Modelde rekabet gücünü ortaya koymak amacıyla belirtilen faktörlerin detaylı bir şekilde açıklanması, modelin fındık sektörüne uyumlaştırılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle tüm alt faktörler aşağıda detaylı şekilde açıklanmaktadır.

Bir endüstride rekabet etmeyi sağlayan işgücü, işlenebilir toprak, doğal kaynaklar, sermaye ve altyapı gibi faktörler o işletmenin girdi faktörlerini oluşturmaktadır. Girdi faktörleri, rekabet avantajı kazanmada oldukça önemlidir. Bu faktörler, ülkelerin çabaları sonucu meydana gelmekte, miras kalan faktör sayısının ise oldukça az olduğu görülmektedir. Rekabet avantajı kazanmada girdi faktörlerinin rolünü daha iyi anlamak için alt gruplarını belirtmek faydalı olacaktır (Porter, 1998).

- İnsan Kaynakları: İşgücü miktarı, yetenekler, personel maliyeti, iş etiği, çalışma saatleri.
- Fiziksel Kaynaklar: Kalite, erişilebilirlik, arazi-su-hammadde-enerji maliyetleri, bulunan bölge koşulları, iklim, coğrafi büyüklük, saat dilimi.
- Bilgi Kaynakları: Mal ve hizmetlerle ilgili bilimsel ve teknik bilgi yanında pazar bilgisi.
- Sermaye Kaynakları: Sermaye piyasasındaki mevcut sermaye maliyeti ve miktarı.
- Altyapı: Yapının modeli ve kalitesi, taşıma sistemi, iletişim sistemi, ödeme ve fon transferleri, sağlık sistemi, konut sistemi ve kültürel kurumlar.

Her ülkenin kendine ait bir faktör havuzu bulunmaktadır. Önemli olan bu faktörleri modeldeki doğru yerlere doğru şekilde yayabilmektedir. Bu şekilde ülkeler sahip oldukları faktörleri ile rekabet avantajı sağlayabilirler. Doğal kaynaklar, iklim, kuruluş yeri, yetersiz işgücü ve borç sermayesi gibi temel faktörler ile modern ve dijital veri iletişim altyapısı, yüksek eğitimli personel, AR-GE gibi gelişmiş faktörler birbirinden ayırt edilmelidir. Temel faktörler ya miras kalmakta ya da üretimi basit nitelikte özel ve sosyal yatırımlar gerektirmektedir. Günümüz iş koşulları rekabet avantajı kazanmada gelişmiş faktörlerin önemini artırmıştır. Ürünlerini farklılaştırmak, tescilli üretim teknolojisine sahip olmak isteyen işletmeler hem insan sermayesi hem de fiziksel sermaye gerektiren gelişmiş faktörlere daha çok önem göstermelidir (Porter, 1998).

Talep koşullarını etkileyen en önemli faktör şüphesiz alıcıların (müşterilerin) ihtiyaçlarıdır. Bir ürün veya hizmetin talebi ile ilgili değişkenler, firmaların alıcıları nasıl algılaması, yorumlaması ve cevap vermesi gerektiği konusunda yol göstermektedir. Eğer yerel firmalar talep konusunda erkenden net bir bilgiye sahip olursa veya alıcılar yerel firmalara daha yenilikçi ve gelişmiş ürün ve hizmet üretmeleri konusunda baskı yaparlarsa bu o ülkenin rekabet avantajı kazanmasını sağlayacaktır (Porter, 1998).

Bir ürüne iç pazardaki talep dış pazarlardaki talepten daha yüksek olduğu zamanlarda bölgesel kuruluşlar bu ürüne daha fazla önem verirler. Bu ürün ihraç edilmeye başlandığında, rekabet avantajını da beraberinde getirir (Bulu vd., 2004: 147). Porter, özellikle iç talebin gelecekte oluşacak talep yapısı hakkında firmalara doğru sinyaller verebilmesi halinde, ulusların veya ulusal firmaların bu sinyali yabancı şirketlerden önce algılayarak rekabet avantajı sağlayacaklarını belirtmektedir (Bulu vd., 2006: 55).

Rekabet avantajı kazanmada diğer önemli bir faktör, ülkelerin yoğunlaştığı sektörlerle bağlantısı bulunan diğer sektör ve endüstrilerle, bunlara her türlü desteği sağlayan tedarikçi işletmelerin gelişmişlik düzeyi ve rekabet gücüdür (Çivi vd., 2008: 6). Küresel anlamda başarıya ulaşmış bir sektör, kendisi ile ilgili bir başka sektörü de başarılı hale getirebilmektedir. İtalya, altın ve gümüş takı sektöründe liderliğini sürdürmektedir. Bunun nedeni altın ve gümüş ile ilişkili diğer İtalyan firmaların dünyadaki takı yapım makinelerinin üçte ikisini üretiyor ve değerli taşların geri dönüşümünde de lider firmalara sahip olmasıdır (Porter, 1998). Farklı şekillerde ilişki içinde bulunan sektörlerden ve bu sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerden sağlanan bilgi akışı, yenilikçi fikirleri ve teknolojileri pekiştirecek, güncel olayları yakından takip etme fırsatı sunacak ve rekabet avantajını artıracaktır.

İşletmelerin kuruluş biçimleri, organizasyon yapıları ve yönetim biçimleri ile rekabetin yapısı, işletmelerin faaliyet gösterdikleri endüstri içindeki rekabet avantajına etki eden önemli faktörlerdir (Rugman ve D’Cruz, 1993: 20). Farklı ülkelerin iş sektörlerinin özellikleri içindeki sistematik farklılıklar, her ülke için rekabet avantajı oluşturmada önemli belirleyici faktörlerdir (Grant, 1991: 538). Ülkelerin sahip oldukları endüstrilerdeki işletmelerin amaçları, stratejileri ve organizasyon yapıları farklılıklar göstermektedir. Avantaj, bu tercihler ile rekabet kaynakları arasında iyi bir eşleşme yapan milletlerin eline geçmektedir (Porter, 1998).

Şirketlerin hedeflerini yükseltmek ve rekabet etme potansiyellerini daha üst seviyelere çıkarmak için cesaretlendirilmeye ihtiyaçları vardır ve bu rolü devlet üstlenmektedir. Devlet, kendi başına rekabetçi sektörler oluşturamaz; bunu başarmak şirketlerin işidir. Devletin oynadığı rol kısmidir; sadece elmas modelindeki doğal koşullarla birlikte başarıya ulaşma şansı vardır. Yine de devletin elmas modelinin kuvvetini aktarma ve artırmada rolü oldukça önemlidir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler hariç, devleti doğrudan sürece dâhil eden değil, şirketlere rekabet üstünlüğü kazandıran bir ortam yaratan devlet politikaları başarılı olmaktadır. Devletin bu rolü doğrudan değil dolaylı bir roldür (Porter, 2011: 231).

İşletmelerin dışında meydana gelen birçok faktör oluşabilmektedir. Savaşlar, teknolojik gelişmeler, yeni icatlar, siyasi gelişmeler, taleplerde meydana gelen değişimler vb. gibi meydana

gelen değişmelerden her biri şans faktörünü oluşturmaktadır (Altay, 2006: 40). Şans faktörü eskide kalmış ve yeniliği yakalayamamış rakiplerin avantajlarını geçersiz kılarak yeni ve farklı koşulları yönetecek rekabet üstünlüğünün oluşumu ile eskilerin yerini alabilecek yeni ulusal firmaların potansiyelini hazırlamaktadır (Akbaş, 2012: 44).

3. Yöntem

Bu çalışmada öncelikle, fındık sektörünün ulusal rekabetçilik gücünü etkileyen faktörlerin neler olduğu, bu faktörlerin sektördeki önem düzeylerinin ne olduğu ve uluslararası pazarda rekabet gücü elde etmek için rekabetçilik faktörlerinin üstün ve zayıf yönlerinin neler olduğu soruları araştırmanın temel problemlerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı Düzce ili fındık sektörünün rekabetçilik gücünü Porter'ın Elmas Modelindeki değişkenler aracılığıyla incelemektir.

Duygu ve düşüncelerin daha derinlemesine aktarılabilmesi ve bu çalışmaya dâhil edilebilecek işletme sayısının kısıtlı olması gibi sebeplerden ötürü nitel yöntem tercih edilmiştir. Araştırma deseni olarak Türkiye tarım sektöründe önemli bir yere sahip olan Düzce fındık sektörünün rekabet gücünün güncel bir olgu olarak gerçek hayattaki bağlamıyla ele alınması nedeniyle vaka incelemesi tercih edilmiştir. Araştırmanın yaklaşımı ise nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılmakta olan tümevarım yaklaşımıdır. Veri toplama tekniği olarak ise çalışma yönteminin nitel özellik taşıması, elde edilmek istenilen verilere kısa sürede ve etkin bir şekilde ulaşılmasını sağlaması nedeniyle görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bunlarla birlikte konuya dair bilgilerin bireysel görüşme yöntemiyle elde edilecek olmasının araştırma konusuna daha derin bilgi kazandıracağı da düşünülmektedir. Son olarak araştırma örnekleminin az kişiden oluşması görüşme tekniğinin tercih edilmesini gerekli kılmıştır.

Görüşmelerde kullanılacak olan görüşme formunun hazırlanabilmesi için; rekabet konusu, Porter'ın Elmas Modeli ve fındık sektörü ile ilgili literatür derinlemesine araştırılmıştır. Görüşme formu oluşturulurken araştırma problemiyle ilgili tüm boyutları ve sorunları kapsayabilecek sorular hazırlamak adına sektörle ilgili kurumların üst düzey yöneticileriyle ön görüşmeler yapılarak sektöre dair temel bilgiler alınmış ve oluşturulacak soruların genel hatları çizilmeye başlanmıştır. Elde edilen veriler dâhilinde 8 soru hazırlanmıştır. Sorulardan ayrıntılı bilgi elde edilebilmek amacıyla sondaj soruları da hazırlanmıştır.

Görüşmeler, görüşülen kişilerin ofislerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye başlamadan soru sayısı ve görüşme süresinin tahmini ne kadar süreceği konusunda bilgi verilmiştir. Talep edenlere önceden soru formu gönderilmiştir. Sorulara başlamadan önce görüşmenin ses kaydına alınacağı söylenip her bir görüşmeciden izin alınmıştır. Ayrıca önemli noktalar görüşmeci tarafından not alınmıştır. Görüşmeler ortalama 40-60 dakika sürmüştür.

Görüşme sürecinin daha etkili ve verimli olabilmesi adına gerekli nezaket kurallarına uyulmuş, görüşme yapılan kişi görüşme sonuna dek saygılı ve dikkatli bir şekilde dinlenilmeye özen gösterilmiştir. Sorular görüşme yapılan kişiyi konuşmaya teşvik edici bir tarzda sorulmuştur.

Görüşme yapılan kişilere sorular farklı biçimlerde tekrarlanarak sorularak verdiği cevapların doğruluğu teyit edilmeye çalışılmıştır. Görüşmenin gidişatına göre esneklik tanınmış ve bazı görüşmeler de soru sırası değiştirilmiştir. Görüşmenin sonuna gelindiğinde görüşmeye katılan kişiye katılımı ve verdiği bilgilerden dolayı teşekkür edilmiştir. Çalışmaların sonuçlarında elde edilen bilgilerin kendileriyle paylaşılacağı belirtilmiştir.

Nitel yöntem kapsamında gerçekleştirilen bu çalışmada geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması ve uygun araştırma deseninin belirlenmesi adına öncelikle detaylı literatür araştırması yapılmıştır. Bununla birlikte çalışılan konu ile ilişkili sektörden kişiler ve alanla ilgili çalışmaları

bulunan akademisyenlerle ön görüşmeler gerçekleştirilerek araştırma deseninin daha sağlam bir temele oturtulması sağlanmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan görüşme soruları en doğru bilgileri en detaylı şekilde elde etmeyi amaçlamıştır. Bu amacı gerçekleştirmek ve geçerliliği desteklemek amacıyla, görüşme yapılacak kişiler özellikle sektörün önde gelen ve sorulması planlanan sorulara detaylı bilgi verecek kişileri arasından seçilmiştir. Ayrıca, veriler yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler aracılığı ile görüşülen kişilerin doğal ortamlarında yapılmış ve “konu ile ilgili gerçek” hakkındaki yorumlarına doğrudan ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin literatürle karşılaştırılması ve ortaya çıkan temaların benzer çalışmalarla kıyaslanması da çalışmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini desteklemektedir. Araştırmanın her aşamasında alanında uzman akademisyenlerin onayına başvurularak destek veya eleştirilerine göre gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanmıştır. Dolayısı ile nitel çalışma mantığındaki “elde edilen bulguların başkaları tarafından aynı şekilde tekrarlanmasını beklememek” düşüncesi ile hareket ederek (Merriam, 2015) elde edilen sonuçlara nasıl ulaşıldığını açıklayarak araştırma güvenilirliği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Görüşmeye dâhil edilen kurum ve kuruluşlar; Ziraat Odası, Ticaret Borsası, Düzce Üniversitesi Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Ticaret Odası, Tarım Kredi Kooperatifi, Fiskobirlik ve Düzce fındık sektöründe ön plana çıkan fındık işletmeleri şeklinde sıralanmaktadır. Belirtilen işletmeler ve kurumlar dâhilinde 30 katılımcıya ulaşılması planlanmıştır. Kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarından talep edilen görüşmelerde olumlu karşılanırken, sektördeki işletmelerin bazıları araştırma sürecine katılma talebini reddetmiştir. Görüşmeler devam ederken farklı sebeplerden dolayı görüşme yapmayan başka işletmelerde olmuş ve bunlarda görüşme kapsamından çıkarılmıştır. Dolayısı ile araştırma verileri 24 görüşme üzerinden toplanmıştır. Araştırma kapsamı olarak Düzce ilinin tercih edilme sebebi; Düzce'nin fındık sektöründe önemli ve etkin bir konumunun bulunması ve araştırmacının Düzce Üniversitesi'nde bulunmasıdır.

Sektöre ilişkin görünen, kolayca yakalanan serilenmiş ve ilk bakışta kolayca yorumlamaya hazır izlenimler ve bilgiler yerine; gizil, üstü örtülü kalmış yönlerini anlamaya yönelik derinlemesine bir okuma gerektiren içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir.

4. Bulgular

Görüşme gerçekleştirilen kurumlardaki görüşülen kişi sayıları değerlendirildiğinde Tarım İl Müdürlüğünden 3 kişi, Ticaret Borsası'ndan 2 kişi, Ziraat Odası'ndan 2 kişi, Düzce Üniversitesi'nden 1 kişi, Ticaret Odası'ndan 1 kişi, Tarım Kredi Kooperatifi'nden 3 kişi, Fiskobirlik'ten 1 kişi ve Fındık İşletmelerinden 11 olmak üzere toplam 24 görüşme gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi belirli kurallar dâhilinde kodlanan bir metnin, bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği, sistematik ve objektif bir biçimde ifade edilmesine yönelik çıkarımların yapıldığı bir analiz tekniğidir (Büyüköztürk vd., 2012: 240). Dolayısıyla öncelikle görüşmelerden elde edilen veriler metin haline getirilmiştir. Sonrasında ortaya çıkan metin detaylı bir şekilde ele alınıp birkaç kez incelenmiş ve gerekli görülen yerler düzeltilmiştir. Metin düzenlendikten sonra araştırma ile ilişkili kodlar belirlenmiştir ki bu aşamada tümevarım yöntemi izlenmiştir. Kodlamalar bittikten sonra benzeşik ve kendisini tekrar eder nitelikteki kodlar çıkartılarak kod havuzu tekrar düzenlenmiştir. Ortaya çıkan kod havuzundaki kodların, birbirleriyle olan ilişkileri incelenerek birleştiğinde anlamlı bir bütün haline gelen kavramlar üzerinden temalar meydana çıkarılmıştır. Oluşturulan temaların altında bulunan kodlar tekrar değerlendirmeye alınmış ve benzeşik yapılar tekrar elenmiştir.

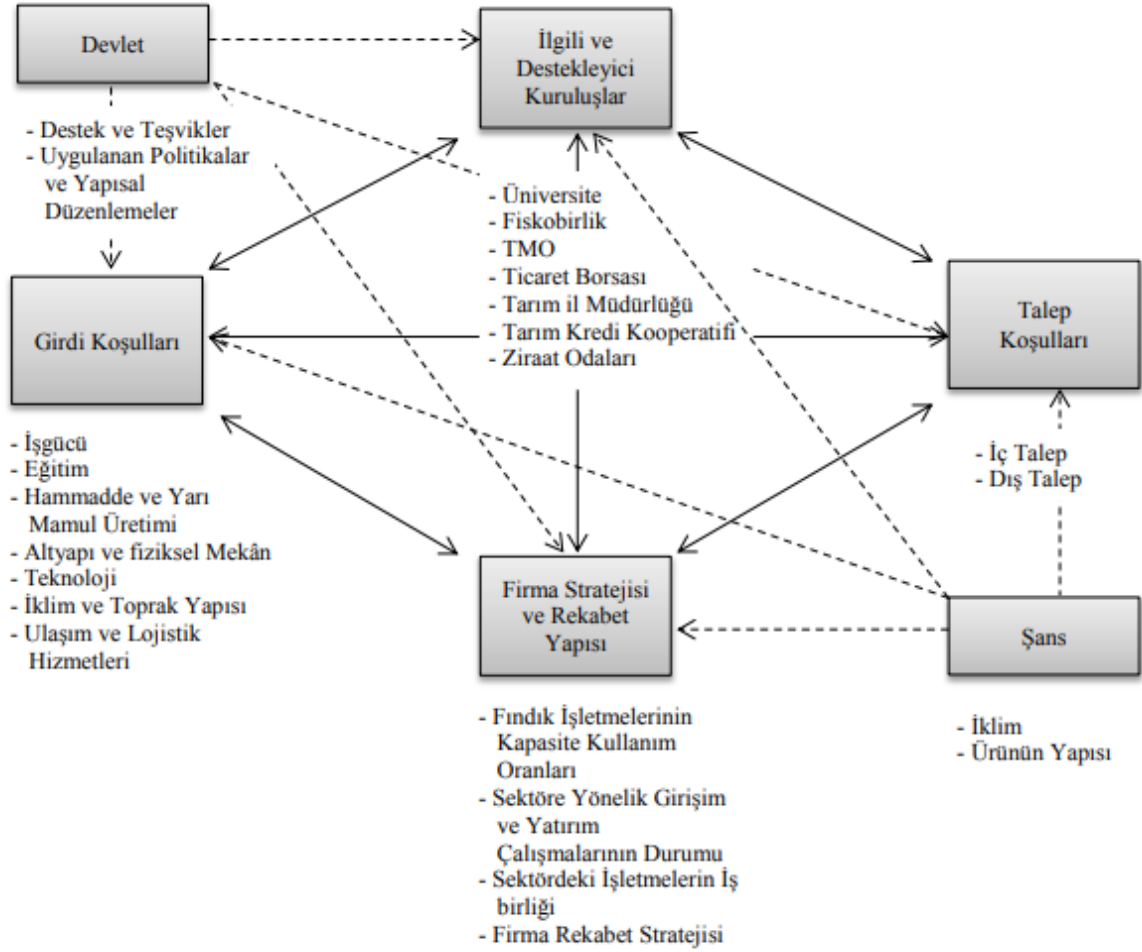
Tablo 3: Kod ve Temalar

TEMALAR	KODLAR
Fiyat İstikrarsızlığı	Tekelleşme (16) İklim (45) Emanet (38) Stok doluluğu (4) Siyasi dengeler (8)
Fiyat İstikrarsızlığının Sonuçları	Farklı alanlara kayma (18) Üretici, tüketici ve yatırımcının yorulması (24) Kalite ve verim adına yapılan çalışmaların azalması (26) Üreticinin tembelleşmesi (20) Yeni neslin fındık işinden uzaklaşması (20) Yatırım yapanlar ve yapacak olanların önünü görememesi (12)
İş Gücü	Dışarıdan (17) Mevsimlik (6) Çocuk- genç işçi (10) Yetersiz (6) Göç veriyor (iş) (8) Fabrikada çalışan kadımlar (3) Eğitim seviyesi düşük (24) Donanımlı mühendislere ihtiyaç var (3)
Üretici	Bilinçsiz (24) Eski usul/ Kulaktan dolma üretim (22) Verimden çok maddiyat odaklı (20) Sigortalı işe talep var(13) Değer vermiyor (fındık üretimine) (14)
Talep Koşulları	Dış talep yüksek (20) İç talep düşük (18)
Üniversite	Çalışmaları bilinmiyor (14) Üretici bilinçlendirmeye yönelik eğitim bekliyor (18) Bilimsel çalışma az (18)
Teknoloji	Az gelişmiş/ yaygın değil (13) Kullanılmıyor (11) Entegre tesis az (12) Yeni gelişmekte (20) Yer şekilleri açısından uygun değil (10) Fabrikalarda da çok fazla teknoloji yok (20) Gereksinim duyulmuyor (18)
Sektörün Yapısı	Birlik yok (22) Güven yok (7) Haksız rekabet (6) Ortak çalışma az (18) İşletme ve kurumlar birbirinden haberdar değil (18) Bilgi kirliliği mevcut (6)
Gelecek Tehditler	Küresel ısınma/ iklim değişiklikleri (3) Dünyada üretim alanlarının genişlemesi (10) Verimin düşme riski (ağaçlar yaşlanıyor) (6) Yeni neslin ilgisizliği (12) Marka oluşturmama (8) Fındığın ikinci iş veya hobi olarak görülmeye başlanması (4)
Devletin Rolü	Serbest piyasa (20) Tanıtım çalışmaları yetersiz (20) Vergi yükü (ihracatta) (13) Üreticiye destek alanları kısıtlı (10) Eğitimin devamlılığı yok (35)
Üretim Avantajları	İklim (24) Toprak yapısı (22) Deniz etkisi (Akçakoca) (20) Sulama (11)

	İlaç, gübre temini (27) Güneşli gün sayısı (12) Yer şekilleri (23) Yağış rejimi (22) Emek az (12) Lezzet (24) Kalite (20) Rekolte (26) Saklama süresi (6) Büyük fındık bahçeleri (4)
Üretim Dezavantajları	Toprak analizi az/ ya da yok (15) Üretimle ilgili eğitimler önemsenmiyor (28) Zararlılar, hastalıklar (18) Eğitimli ve bilinçli üretici azlığı (24) Dikim, ilaçlama vb. gibi konularda doğru Bilinen yanlışlar (14) Erken toplama (dalından) (10) Parçalı arazi (20)
Ürünü Pazarlama Avantajı	Coğrafi konum (15) Ulaşım (22) Yer şekilleri (23) Fabrikalara yakınlık (12) Stratejik konum (15) Lojistik (12) Dayanıklı olması (9) Limanlara yakınlık (8) Fabrika sayısının çokluğu (12) Lezzet (11) İkamesi yok (ekonomik olarak) (13) Transit bölge (8)
Ürünü Pazarlama Dezavantajları	Entegre tesis az (33) Yanlış politikalar (10) Lisanslı depoculuk (14) Yetersiz tanıtım (20)

*Parantez içindeki sayılar görüşmelerden elde edilen kodlara yönelik tekrar sayılarını göstermektedir.

Son aşamada bulgular gözden geçirilerek model ile ilişkilendirilmek üzere konu uzmanları ile görüşülmüştür. Analizler sonucunda ortaya çıkan kodlar ve kodlara bağlı olarak ortaya çıkan temalar Porter'ın elmas modelindeki ana faktör başlıkları altında değerlendirilmiştir. Öncelikle modeldeki faktörlerin neyi ifade ettiği iyice araştırılmış, benzer tez ve araştırma çalışmalarında izlenen yollar değerlendirilmiş, sonrasında elde edilen kodlar ve temalar elmas modelindeki faktörler ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla elmas modeli temel faktörleri aynı isimler ile ele alınırken, alt boyutları Düzce fındık sektörünün rekabet gücünü belirleyici unsurları içermektedir.

Şekil 2: Düzce İli Fındık Sektörünün Rekabetçilik Düzeyi

Modelde rekabeti etkileyen alt boyutlar, beşli skala (1-Çok Düşük, 2-Düşük, 3-Orta, 4-Yüksek, 5-Çok Yüksek) içinde değerlendirilerek rekabete etki düzeyleri derecelendirilmiştir. Bu skala oluşturulurken dünya fındık sektörünün durumu, katılımcıların görüşleri ve araştırmacıların modeli kullanma tecrübeleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Derecelendirme düzeyleri belirlenirken son aşamada ise alt boyutlara yönelik puanlar toplanarak temel boyutların derecelendirilmesi yapılmıştır. Her bir temel değişken sektörel bağlamda kendisini etkileyen alt boyutlar dâhilinde detaylıca açıklanmıştır.

4.1. Girdi Koşulları (Orta-3)

Girdi koşulları; işgücü, eğitim, hammadde ve yarı mamul üretimi, alt yapı ve fiziksel mekân, teknoloji, iklim ve toprak yapısı, ulaşım ve lojistik gibi alt değişkenlere bağlıdır. Rekabet gücü orta seviyededir. Girdi koşulları alt boyutlarına ait etki düzeyleri parantez içinde belirtilmiş ve açıklanmıştır.

İşgücü (Düşük-2); Bölgede işgücü açısından ciddi problemler mevcuttur. Fındık işçileri bölgede yetersiz olduğundan, başka bölgelerden temin edilmektedir.

Eğitim (Düşük-2); Bölgedeki fındık sektörü içerisinde eğitimli kişi sayısı azdır. Fındığın üretimi, toplanması ve nakliye edilmesi konusunda üreticiler; fındığın işlenmesi, korunması ve saklanması konusunda ise fabrika çalışanları ve işletme sahipleri eğitim bakımından yetersiz seviyededir.

Hammadde ve Yarı Mamul Üretimi (Orta-3): Dünya fındık üretiminin en önemli ismi Türkiye'dir. Türkiye içerisinde Düzce ise kaliteli ve lezzetli fındık mamulleri üretimi konusunda iyi durumdadır.

Alt Yapı ve Fiziksel Mekân (Düşük-2); Bölgedeki işletmeler, tüccarlar ve üreticiler depolamayla ilgili sorunlar yaşamaktadır. Entegre tesislerin sayısının az olması da sektördeki oyuncular tarafından bir problem olarak algılanmaktadır.

Teknoloji (Düşük-2); Bölge, fındık sektöründe kullanılan teknoloji bakımından gelişmiş bir konumda değildir. Bölgede fındık genel olarak çiğ ve kabuklu olarak ihraç edilmektedir. Entegre tesislerinin ve işleme fabrikalarının sayısı yetersizdir.

İklim ve Toprak Yapısı (Yüksek-4); Bölge, fındık üretimi için gerekli iklim koşulları bakımından son derece elverişlidir. Bölgenin toprak yapısı, fındık üretimi için gerekli olan besin ve vitamin değerleri bakımından oldukça zengin ve verimlidir.

Ulaşım ve Lojistik (Yüksek-4); Bölge bulunduğu konum itibarıyla çok stratejik bir noktadadır. Bölge ulaşım ağı ve lojistik bakımından elverişli bir konumdadır.

4.2. Firma Stratejisi Ve Rekabet Yapısı (Düşük-2)

Firma stratejisi ve rekabet yapısı fındık işletmelerinin kapasite kullanım oranları, sektöre yönelik girişim ve yatırım çalışmalarının durumu, firma rekabet stratejisi, sektördeki işletmelerin iş birliği/ örgütlenmesi gibi değişkenlere bağlıdır ve rekabet gücü düşük seviyededir.

Sektöre Yönelik Girişim ve Yatırım Çalışmalarının Durumu (Düşük-2); Düzce'de fındık sektörü içerisinde yer alan işletmeler, geleceğe dair umutsuz bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısı girişimcilik ruhunu ve yatırım yapma isteğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Sektördeki İşletmelerin İşbirliği (Çok Düşük-1); Bölgede bulunan fındık işletmeleri birbirlerinden bağımsız şekilde faaliyetlerine devam etmektedir. Kendi aralarında birlik oluşturmak veya örgütlenmek adına yaptıkları bir girişim mevcut değildir. Bölgenin fındıkla ilgili olan problemine çözüm getirecek veya üretim ve pazarlama gibi konularda iyileştirme sağlayacak nitelikte yapılan ortak bir çalışma yoktur. Fındık işletmeleri kendi kâr marjlarına odaklanarak kendi işletmelerinin var olmasıyla ilgilenmektedir. Bu düşünce paydaşları ortak bir potada buluşma fikrinden uzaklaştırmaktadır.

Fındık İşletmelerinin Kapasite Kullanım Oranları (Düşük-2); Düzce Ticaret Odası verilerine göre bölgedeki fındık kırma ve işleme fabrikalarının sayısı 17'dir. Fabrikaların ağırlıklı bir kısmı kırma fabrikasıdır. Bölgedeki fabrikalar tam kapasite faaliyet gösterme konusunda problem yaşamaktadır. Fındıktaki üretim bazlı dalgalanmalar ve fiyattaki istikrarsızlıklarda bunu tetiklemektedir.

Firma Stratejisi (Düşük- 2); Bölgede fındık sektörüne yönelik, profesyonel ve yetişmiş yönetici eksikliği olduğu görülmektedir. Bölgedeki fındık işletmeleri tarafından fındığın markalaşması ve tanıtımı adına etkili çalışmalar yapılmadığı gözlenmektedir.

4.3. İlgili Ve Destekleyici Kuruluşlar (Orta-3)

İlgili ve destekleyici kuruluşlar faktörü; Düzce Üniversite, Fiskobirlik, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ticaret Borsası, Tarım İl Müdürlüğü, Tarım Kredi Koop., Ziraat Odası gibi değişkenlere bağlıdır ve rekabet gücü orta seviyededir.

Düzce Üniversitesi (Orta- 3); Fakülte bünyesinde doğrudan fındık sektörüne yönelik bir akademik birim bulunmamaktadır.

Fiskobirlik (Düşük- 2); 1984 yılına kadar Fiskobirlik, Türkiye fındık ihracatının önemli bir kısmını gerçekleştirmiştir. Depolarda çok fazla fındığın elde kalması sonucu, Fiskobirlik'te arz

fazlası meydana getirmiştir. Destekleme alımları devlete zarar niteliğinde yazılır seviyeye gelmiştir. Fiskobirlik zamanında düzgün ve sağlıklı işleyen fındık alım stratejisi uygulanamayıp etkinliğini kaybetmiştir. Düzce’de faaliyetlerine bağımsız şekilde devam etmektedir. İzlenen yanlış politikalar, stratejiler siyasi çıkarlar sonucunda devlet Fiskobirlik’i devre dışı bırakmıştır. Bölgede de çok aktif bir şekilde işler durumda değildir.

Toprak Mahsulleri Ofisi (Düşük- 2); TMO bölgede fındık ile ilgili yetkilerini yeterli düzeyde kullanamamıştır. Çünkü asli görevi fındık alımı yapmak değildir.

Tarım Kredi Kooperatifi (Orta -3); Fındık konusunda görevlendirilmesi planlanan yeni kuruluş Tarım Kredi Kooperatifi’dir. Tarım Kredi Kooperatifi depolama çalışmaları, ekspertiz, randıman kırma konularında ziraat mühendisleri ve diğer bilgi veren kurumlar tarafından eğitilmektedir.

Tarım İl Müdürlüğü (Orta- 3); Tarım İl Müdürlüğü üreticiyi bilinçlendirme ve ürün yetiştirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Çalışmalar mevcut olsa da bölgedeki üreticileri tamamen bilinçlendirecek bir alt yapıya sahip değildir.

Ziraat Odaları (Yüksek- 4); Ziraat Odaları sektörde aktif olarak rol alan oyuncular olarak görülmektedir.

Ticaret Borsası (Yüksek- 4); Düzce Ticaret Borsası faaliyetlerini başarıyla sürdürmektedir. Hem bölgedeki kurum ve işletmelerle hem diğer fındık borsalarıyla ilişkileri iyi düzeydedir.

4.4. Talep Koşulları (Yüksek-4)

Talep koşulları, iç talep koşulları ve dış talep koşulları olmak üzere iki alt değişkene bağlıdır ve rekabet gücü yüksek seviyededir.

İç Talep Koşulları (Düşük- 2); Dünya fındık üretiminde ilk sırada yer alan Türkiye, tüketim konusunda oldukça düşük seviyededir. Bunun sebepleri; tanıtım yetersizliği, yüksek fiyat, fındığın lüks tüketim ürünü olarak algılanması, kuruyemiş bakımından zengin bir ülke olunması sebebi ile alternatifin olması ve son olarak fındık ürünlerinin üretimini yapacak fabrikaların yetersiz oluşu, bu yönlü yatırımların az olması ülke içerisindeki fındık tüketiminin düşük olmasının temel sebepleri olarak görülmektedir.

Dış Talep Koşulları (Çok Yüksek- 5); Düzce fındık üretimi ve ihracatı noktasında iyi bir konuma sahiptir. Dünyaya fındığı en fazla ihraç edenler arasında Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Türkiye ürettiği fındığın %80’ini ihraç etmektedir.

4.5. Devlet (Orta-3)

Devlet faktörü; destek ve teşvikler, uygulanan politikalar ve yapısal düzenlemeler gibi değişkenlere bağlıdır. Rekabet gücü orta seviyededir.

Destek Ve Teşvikler (Orta- 3); Devlet bölge ekonomisine doğrudan veya dolaylı katkılar sağlamaktadır. Kurum ve kuruluşların projelerine destek vermektedir.

Uygulanan Politikalar Ve Yapısal Düzenlemeler (Düşük- 2); Düzce fındık imalatı sektöründe kurumsal kapasitenin artırılması adına yapılan düzenlemeler, teşvikler iyi durumda olsa bile bu desteklerin girişimcileri heyecanlandırarak yatırımları artırabilecek düzeyde olmadıkları görülmektedir. Sektöre girmeyi planlayan ya da sektörde olan yatırımcılar için fiyattaki istikrarsızlık ciddi bir problem olarak algılanıp, gelişim ve yatırım konusunda ilerleme kaydetmelerini engellemektedir.

4.6. Şans Faktörü (Yüksek-4)

Şans faktörü iklim ve ürünün yapısı olmak üzere iki alt değişken ile ifade edilmektedir. Rekabet gücü yüksek seviyededir.

İklim (Yüksek- 4); Fındığın doğal yetişme alanı nemli ve ılıman iklimin hâkim olduğu bölgelerdir. Karadeniz'in kıyı kesimi fındık üretimi açısından dünyadaki en uygun alandır. Fındığın doğal ortamında yetişiyor olması Türk fındığını lezzet ve aroma bakımından ayrıcalıklı kılmaktadır. Diğer ülkelerde yetişen fındıklar daha tatsız ve aroma bakımından daha yavandır. Bölge bu konuda avantajlı durumdadır.

Ürünün Yapısı (Yüksek- 4); Fındık birçok tarım ürününe nazaran bakımı ve yetiştiriciliği çok kolay olan ve getirisi çok yüksek olan bir tarım ürünüdür. Bölgedeki tarım ürünlerine bakıldığında, ekonomik olarak ikamesi olmayan bir tarım ürünüdür.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Porter'ın Elmas Modeli aracılığı ile Düzce fındık sektörünün rekabet gücü incelenmiştir. Elde edilen bulgular 4 temel 2 dışsal olmak üzere toplamda 6 faktör ile açıklanmaya çalışılmıştır. Modele ilişkin faktörler sektörden elde edilen sonuçlar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Girdi koşulları, bölge için rekabet gücünün temel belirleyicisi olarak nitelendirilmektedir. Girdi koşulları; doğal şartlar gereği var olan faktörler ve bölgede geliştirilmesi mümkün olan faktörler olmak üzere iki ayrı grupta değerlendirilmektedir. Düzce'de fındık sektörü için doğal olarak bulunan faktör koşulu iklim ve toprak yapısıdır. Bölgede bu faktör koşullarının, rekabet gücü açısından avantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. Bölgede kendiliğinden var olmayıp ve geliştirilmesi gereken faktör koşulları ise; işgücü, eğitim, hammadde ve yarı mamul, altyapı-fiziksel mekân, teknoloji, ulaşım ve lojistik olarak sıralanmaktadır. Rekabet gücünde önemli etkiye sahip bu faktörlerden elde edilen sonuçlara bakıldığında; Düzce fındık sektörü kendine yetebilecek işgücüne sahip değildir. Sektördeki işgücünün en büyük eksiği kalifiye ve eğitilmiş çalışan eksikliğidir. Ayrıca dışarıdan fındık toplamak amacıyla Düzce'ye gelen işgücünün ücret konusundaki pazarlık gücü de düşük düzeydedir. Düzce fındık sektörünün rekabet gücünü artırabilmesi için sektördeki tüm oyuncuların bilinçli ve kaliteli ürün yetiştirmek, işlemek ve pazarlamak adına eğitim konusunda üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerekmektedir.

Düzce fındık sektörünün rekabet gücüne etki eden diğer bir girdi koşulu altyapı ve fiziksel mekân faktörüdür. Fındığın doğru koşullarda saklanması; ürünün kalitesi, lezzeti, randımanı ve sağlık koşulları açısından çok büyük önem taşımaktadır. Bölgede bu eksiği giderecek lisanslı depoların eksikliği görülmektedir. Lisanslı depoların olmayışının bir başka olumsuz sonucu da sektörde emanet fındık sorununu meydana getirmesidir. Emanet fındık sorunu, Düzce fındık sektöründe hem üretici hem de emanet alan için problemleri bir pozisyona dönüştürmektedir. Rekabet gücünü etkileyen bir başka girdi koşulu ise teknoloji faktörüdür. Düzce fındık sektörü teknolojiyi kullanmakta ve yaygınlaştırmakta eksiklikler yaşamaktadır. Gerek fındık toplamada kullanılan teknolojik aletler, gerek fındığı işleme aşamasında çok önemli yere sahip entegre tesisler konusunda sıkıntılar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fındıklı ürünler çeşitliliğini artıracak tesislere ihtiyaç vardır. Düzce fındık işleme sanayii fındıktan istenilen ekonomik kazancı sağlama konusunda yetersiz kalmaktadır. İşlenmiş fındık katma değer bakımından kabuklu ve kırılmış olarak ihraç edilen üründen çok daha karlıdır. Girdi koşullarında rekabet gücünün yükselmesinde avantaj sağlayan en önemli alt faktör ulaşım ve lojistik olduğu tespit edilmiştir. Bölge konumu itibarıyla önemli limanlara, büyük sanayi şehirlerine ve büyük şehirlere yakın bir bölgededir. Sahip olunan stratejik konum, ulaşım ve lojistik noktasında Düzce fındık sektörünün rekabet gücünü pozitif yönde etkilemektedir.

Talep koşulları açısından fındık sektörü özellikle dış talebe bağımlı konumdadır. Türkiye fındık üretiminin çok önemli bir kısmına sahip olmakla birlikte, iç tüketim (talep) düşük düzeylerde

kaldığı için fındık sektörü dış talep ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Ülke içerisinde fındık tüketimini artıracak şekilde düzenlenmiş çalışmalarında eksikliği bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Sektörün güçlü ve işlevsel olmasının en önemli nedenlerinden birisi de sektör içerisinde yer alan ilgili ve destekleyici kuruluşların varlığı ve birbirine desteğidir. Düzce fındık sektörü, bu kapsamda ele alındığında rekabet gücünün orta seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sektör oyuncularının, sağlam bir birlik oluşturma ve ortak çalışmalara katılma konusunda teşvik edilmeye ihtiyacı olduğu gözlemlenmektedir. Düzce fındık sektörü oyuncularının özellikle Düzce Üniversitesi, Tarım İl Müdürlüğü ve Ziraat Odalarına yönelik büyük beklentilere sahip olduğu gözlenmektedir. Bu kurum ve kuruluşların önderliğinde gerçekleştirilecek çalışmaların, sektör oyuncularını ortaklaşa rekabete yönlendirebileceği, bunu pekiştirmek içinde Devlet'in destekleyici bir konumdan etkili hamleler gerçekleştirmesi beklenilmektedir. Rekabet gücünün sürdürülebilirliğini sağlamak ve hedeflenen amaca ulaşmak için yol alırken, belli başlı yöntemler doğrultusunda stratejiler üretmek gerekmektedir. Düzce fındık sektörü oyuncularının bu kapsamda çok gelişme gösteremedikleri yapılan çalışma sonucunda ortaya koyulmuştur.

Düzce fındık sektörünün değerlendirildiği elmas modelinde, rekabet gücünün en düşük olduğu faktör, firma stratejisi ve rekabet yapısı olarak belirtilmiştir. Sektördeki oyuncuların aralarında birlik oluşturmaya ya da örgütlenmeye dair bireysel düşüncelerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle fındık işletmeleri arasında bir birlik sağlanmasının zor olduğu görülmektedir. Fındık işletmeleri, bireysel çıkarlarına ve kar marjları üzerine odaklanmış olup, sadece fiyat odaklı stratejiler uygulamaktadırlar. Sektördeki fındık işletmeleri büyümek için belli bir strateji izlemedikleri görülmektedir. Öncü bir kurum ya da kuruluşun liderliği olmadığı müddetçe sektör oyuncularını bir araya getirmenin zor olduğu gözlemlenmiştir.

Elmas modelini etkileyen iki dışsal faktör olan devlet ve şans faktörleri açısından, Düzce fındık sektörü rekabet gücü değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Şans faktörünün en temel değişkeni iklimdir. Düzce ikliminin fındık yetiştiriciliği açısından oldukça elverişli olduğu elde edilen bulgular sonucunda ortaya çıkmıştır. Düzce ilinin yağış rejimi ve güneşli gün sayısı bakımından fındık yetiştiriciliğine çok elverişli olduğu görülmektedir. Bu faktörün iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Dünya'da birçok ülke iklimsel bir avantajı elinde bulundurmadığı için hem fındık üretimini yapamamakta hem de yapma imkânı bulsa bile aynı lezzet ve aromaya sahip olamamaktadır. Şans faktörünü olumlu yönde etkileyen ikinci değişkenin ürünün yapısı olduğu görülmektedir. Fındık birçok tarım ürününden daha kolay yetiştirilen ve az emek isteyen bir tarım ürünüdür. Bunun yanında fındığın Düzce'de ekonomik anlamda ikamesi olmayan bir tarım ürünü olduğu belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda sektör oyuncularına yönelik geliştirilen öneriler şu şekildedir;

- Dünya fındık yetiştiriciliğinde birçok ülkede (ABD, İtalya, İspanya, Azerbaycan vb.) verimliliği ve kaliteyi artırmanın yanı sıra fındık üretim arazilerinin genişletilmesine yönelik kapsamlı çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmaların yürütülmesinde üniversitelerin (Örneğin: Oregon Üniversitesi) öncülüğü ve desteği önemli düzeydedir. Bu bağlamda Düzce fındık sektörünün rekabet gücünü pozitif yönde etkileyebilmek adına üniversite sektör iş birliği geliştirilmelidir.
- Bölgedeki fındık ağaçları yaş bakımından verimliliği düşürmektedir. Dolayısıyla fındık bahçelerine iklim ve toprak yapısına göre gençleştirme çalışmaları yapılmalıdır.
- Toprak analizi yapıldığı takdirde, ihtiyaç duyulan gübre ve vitamin takviyeleri konusunda daha doğru tercihlerde bulunulacaktır. Bölgedeki fındık bahçelerinin verim ve kalitesini artırmak adına toprak analizine önem verilmelidir.

- Mevsimlik olarak bölgeye gelen fındık işçilerinin yaşam şartlarının iyileştirilmesi, sosyal güvencelerinin sağlanması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve ücret konusunda iyileştirmeler yapılmalıdır.
- Sektörün profesyonel bir düzene oturması ve etik yapısının geliştirilmesi açısından, çocuk işçi çalıştırma sorununun önüne geçebilecek caydırıcı yaptırımlar, devlet tarafından geliştirilmelidir.
- Gerek üreticiye gerek emanet fındık alan işletmelere fayda sağlaması ve sektöre profesyonel bir bakış sağlaması açısından bölgede lisanslı depoculuk başlatılmalıdır.
- Bölgede fındığı kavuracak, kıyacak, fındığı un haline getirecek ve çeşitli fındıklı ürünler üretecek, fındığa katma değer sağlayacak entegre tesislere ihtiyaç vardır. Bölgedeki fındık işletme sanayinin geliştirilmesi adına entegre tesis kurulması özel sektör-devlet işbirliği kapsamında desteklenmelidir.
- Sektördeki fiyat istikrarsızlığı, üretici ve yatırımcıyı sektörü olumsuz değerlendirmeye yönlendirmektedir. Fiyat istikrarsızlığının altında yatan sebepler devlet ve özel sektör iş birliği ile ortaklaşa çözümlenmeli ve bu şekilde sektörün kalkınabilmesi ve yatırım kapasitelerinin artmasına olanak sağlanmalıdır.
- Yapılan faaliyetlerin daha profesyonel gerçekleştirilebilmesi için Düzce Üniversitesi, Ziraat Odası ve Tarım İl Müdürlüğü ortak çalışması ile müfredatı belirlenen yeni bir bölüm, Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakültesi çatısı altında kurulmalıdır.
- Düzce fındığının markalaştırılması adına bölgedeki oyuncuların ortaklaşa tanıtım ve pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmesi gerekmektedir. Düzce'den ulusal ve uluslararası fuarlara katılan; ilçe kaymakamlıkları, ilçe belediyeleri, valilik ve belediye başkanlığı, sivil toplum kuruluşları ile özel sektör şirketlerinden Düzce fındığının tanıtılması noktasında faydalanılmalıdır.

Kaynakça

- Akbaş, N. (2012). Antalya Kesme Çiçek İhracatçılarının Küresel Rekabet Gücünün Porter'ın Elmas Modeli ve Kaynak Temelli Yaklaşım Açısından Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Altay, B. (2006). Avrupa Birliği'nde Rekabet Politikaları, Türkiye ve Avrupa Birliği'nin İhracatta Rekabet Gücünün Ölçülmesi. Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7), ss.275-294.
- Beceren, E. (2004). Bölgesel Rekabet Gücü. SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), ss.279-302.
- Bulu, M., Eraslan, İ. H. ve Şahin, Ö. (2004). Elmas (Diamond) Modeli ile Ankara Bilişim Kümelenmesi Rekabet Analizi. 3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Bulu, M., Eraslan, İ. H. ve Kaya, H. (2006). Türk Elektronik Sektörünün Rekabetçilik Analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 5(9), ss.49-66.

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri (Genişletilmiş 13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cho, D. S. (1998). From National Competitiveness to Bloc and Global Competitiveness. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 8(1), ss.1-13.
- Çivi. E. (2000). Uluslararası Rekabet Gücü: Yükselen Ekonomilerin İhracat Rekabet Gücü ve Türkiye Örneği. Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Çivi, E., Erol, İ., İnanlı, T. ve Erol, E.D. (2008). Uluslararası Rekabet Gücüne Farklı Bakışlar. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), ss.1-22.
- Doğan H. (2004). İşletmelerde Bir Rekabet Avantajı Kaynağı Olarak Öz Yetenek Keşif Matrisi ve Gelişim Rotası. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), ss.24-38.
- Ersezer, F. (2012). ERP ve Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının Rekabet Avantajı ve Örgütsel Performans Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- European Commission (2017). Competitiveness, ec.europa.eu/growth/industry/competitiveness_en, 23 Haziran 2017 tarihinde alınmıştır.
- FTG (Fındık Tanıtım Grubu). (2017). Türkiye’de Fındık. <http://www.ftg.org.tr/tr/turk-findigi-turkiyede-findik.html> , Erişim Tarihi: 23.08.2016
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2014). Fındık Çalıştayı Sektör Sonuç Raporu. Ankara: Eğitim Yayın ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı.
- Grant, R. M. (1991). Porter's "Competitive Advantage of Nations": An Assessment. *Strategic Management Journal*, 12(7), s.s.535-548.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2018). 2017 Yılı Fındık Raporu. Ankara: Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2015). 2014 Yılı Fındık Raporu. Ankara: Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Hatsopoulos, G.N., Kgugman, P.R. ve Summers, H.L. (1988). U.S. Competitiveness: Beyond the Trade Deficit. *Science*. 241(4863), 299-307.
- Karaaslan, A. ve Tuncer, G. (2010). Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılmasında Temel Devlet Politikaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:26.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), ss.484-499.
- MARKA (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı). (2017). Düzce Yatırım Ortamı Raporu. http://www.marka.org.tr/Uploads/Files/duzce_ili_yatirim_ortami_raporu.pdf.
- Merriam, S. B. (2015). Nitel araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber, Çev. Selahattin Turan, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Moon, H. C., Rugman, M. ve Verbeke, A. (1998). A Generalized Double Diamond Approach To The Global Competitiveness of Korea and Singapore. *International Business Review*, 7(2), ss.135-150.
- Porter, M. E. (1998). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Porter, M.E. (2007). *Rekabet Stratejisi: Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri*, Çev. Gülen Ulubilgen, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Porter. M. E. (2011). *Rekabet Üzerine*. Çev. K. Tanrıyar, İstanbul: Optimist Yayınları.

- Reich, R. (1991). *The Work of Nations – Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism*. New York: Alfred Knopf.
- Rugman, A. M. ve D’Cruz, J. R. (1993). *The Double Diamond Model of International Competitiveness: The Canadian Experience*. *Management International Review*, 33(2), ss.17-39.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), ss.35-54.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2015). Rekabet. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=REKABET, Erişim Tarihi: 10.11.2015.
- Tekin, A. (2015). Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları Ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:30, ss.37-48.
- TEPGE (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü) (2019). *Tarım Ürünleri Piyasaları: Fındık*. Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ocak 2019, Ürün No: 07.
- Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar Ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (2019). *2018 Fındık Raporu*. <https://ticaret.gov.tr/data/5d41e59913b87639ac9e02e8/5a8f33451b0b1c563438bc587875a5a3.pdf> Erişim Tarihi: 8.1.2020.
- Timuçin, D. (2010). *Türkiye’de Kobilerin Rekabet Gücü ve Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Kümelenmenin Etkisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi). (2015). *2014 Yılı Fındık Sektör Raporu*. Ankara: Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü.
- TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi). (2019). *2018 Fındık Sektör Raporu*. Ankara: Toprak Mahsulleri Genel Müdürlüğü.
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

DÜZCE İLİ MOBİLYA ENDÜSTRİSİNE YÖNELİK REKABET ANALİZİ¹

Süleyman AĞRAŞ², Betül KORKMAZ³

Öz

Bu araştırmanın amacı, Düzce'deki mobilya endüstrisi işletme yöneticilerinin günümüz rekabet koşullarını nasıl algıladıklarını ve yorumladıklarını incelemektir. Araştırmada işletme yöneticilerinin piyasa rekabet koşulları karşısındaki rekabetçi stratejileri, tutumları ve hamleleri değerlendirilmiştir. Araştırmada, mobilya endüstrisinde faaliyette bulunan imalat ve satış işletmelerinin rekabetini etkileyen faktörler M. Porter'ın beş güç modeli çerçevesinde incelenmiştir. Düzce mobilya endüstrisinde, görüşme talebini kabul eden 15 işyeri sahibi ve yöneticisi araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış veriler içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Düzce ilinde mobilya endüstrisinde rekabet yoğun olarak yaşanmaktadır. Endüstrideki işletmelerin piyasadaki en etkili rekabet araçları arasında, tasarım ve ürün çeşitliliği, satış öncesi ve sonrası hizmet, kaliteli ürün, müşterilerle olan ilişkiler ve ar-ge çalışmaları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet analizi, beş güç modeli, mobilya endüstrisi

COMPETITIVE ANALYSIS FOR FURNITURE INDUSTRY IN DÜZCE

Abstract

The purpose of this study is to examine how business managers of furniture industry in Düzce perceive and interpret today's competitive conditions. In this research, competitive strategies, attitudes and moves of business executives against market competition conditions were evaluated. In this research, the factors affecting the competition of manufacturing and sales companies operating in the furniture industry were examined within the framework of M. Porter's five forces models. In the furniture industry of Düzce, 15 business owners and managers who accepted the interview request were included in the research. Qualitative research method was used in the study and the data were evaluated with content analysis and descriptive analysis techniques. According to the findings, competition is intensely experienced in the furniture industry in Düzce. Among the most effective competitive tools of industry enterprises in the market are design and product diversity, pre-sales and after-sales service, products quality, relations with customers and R & D studies.

Keywords: Competition analyze, five force model, furniture industry.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Süleyman AĞRAŞ danışmanlığında Betül KORKMAZ tarafından hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasından derlenmiştir.

² Doçent Doktor, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: suleyman.agras@duzce.edu.tr, Orcid numarası: 0000-0003-0999-0904

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi A.B.D., betularamakuzce.edu.tr, Orcid numarası: 0000-0002-6013-0435

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Ağraş, S. ve Korkmaz, B., (2020) Düzce İli Mobilya Endüstrisine Yönelik Rekabet Analizi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 19-36

1. Giriş

Bilgi çağı olarak nitelendirilen günümüzde teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, dünyada yaşanan ekonomik değişimler ve küreselleşme ile değişen pazar olgusu işletmelerde rekabeti kaçınılmaz hale getirdiği, işletme yöneticileri tarafından bilinen bir gerçektir. Günümüzün yaygın görüşü olan liberal ekonomik anlayışın hakim olduğu toplumlarda rekabet, ekonomik hayatın vazgeçilmez bir koşulunu oluşturmaktadır (Şimşek vd., 2011:48). Rekabetin önemi, ekonomik hayatın içerisinde işletmeler açısından giderek artan bir seyir göstermektedir. Dünya'da yaşanan ekonomik gelişmeler ile liberal ekonomik düzenin parçası olan rekabetçi piyasada işletmeler hayatlarını sürdürülebilirlik için gelişmelere hâkim ve yeniliklere açık olmak zorundadırlar. Ayrıca rekabetçi piyasada mücadele veren işletmeler müşteriye odaklanırlar. Bu durumun sonucu olarak işletmeler arasında yaşanan mücadelelerden müşteriler yararlanırlar. Şimşek ve arkadaşları (2011:48) işletmelerin yasal sınırlar içerisinde olmak koşuluyla mal ve hizmetlerin üretilmesi, pazarlanması ve fiyatlandırılması konusunda giriştikleri rekabetin, toplumun faydasına sonuçlar ortaya çıkardığını belirtmişlerdir.

Mobilya endüstrisinin bulunduğu piyasada çok sayıda firmanın olması rekabet koşullarının değerlendirilmesi gereksinimini ortaya koymuştur. Firmalar arasındaki rekabetin düzeyini etkileyen ve yoğunluğa neden olan faktörlerin belirlenerek rekabetin şiddetinin ölçülmesi gerektiği düşünülmektedir. Mobilya endüstrisinde yoğun olan rakip sayısı nedeniyle işletmelerin piyasadaki rekabet temelli konularının tespit edilmesi ve uygulanacak stratejileri etkileyen unsurların belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Her ne kadar işletmeler bu konularda kendi stratejilerini kendi okumaları sonucunda tespit etmekteyse de bir akademik araştırma ile konunun incelenmesi gerekmektedir. Rakiplerin hamlelerinin izlenmesi, hamlelere göre işletmelerin piyasa davranışlarında nasıl bir pozisyon aldıkları ve işletmeleri birbirinden ayıran unsurların neler olduğu konusu bu çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışma ile Düzce ilinde mobilya endüstrisinde imalat ve satış yapan işletmelerin Porter'ın Beş Güç Modeli kapsamında rekabet analizinin yapılması amaçlanmaktadır.

Literatür incelemesi ve işletmelerin endüstrideki faaliyetlerini sürdürme çabaları göz önüne alındığında rekabet analizinin işletmeler için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Araştırmanın mobilya endüstrisi üzerine yoğunlaşmasındaki temel sebep, piyasadaki sanayi ve pazarlama yoğunluğunun nüfusa oranla daha fazla olması ve diğer sektörlerle göre işletme sayısının fazla olması nedeniyle endüstrinin analiz edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada ayrıca Düzce'de mobilya endüstrisinin yapısal durumuna ilişkin bilgiler elde edilmesi, bu konuda yapılacak çalışmalara ve söz konusu sektör ile ilgili yapılan çalışmalara öneriler sunulması ve bu alandaki literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

2. Literatür

Rekabet kavramı, işletmelerde olduğu kadar yaşam döngüsü içerisinde, bireysel yaşam dâhil olmak üzere her alanda görülen ve karşımıza çıkan bir olgudur. Arapça kökeninden gelen rekabetin sözlük anlamı, "*aynı amacı güden kimseler arasındaki çekişme, yarışma, yarış*" olarak ifade edilmektedir (TDK, 2011:1971). Bununla birlikte rekabet kavramına ilişkin birçok alanda farklı tanımlarla karşılaşmaktadır. Bireylerin birbiri ile rekabeti, canlılar arasındaki yaşam mücadeleleri, orduların ve devletlerin güç ve konum rekabeti ve işletme-ekonomi alanlarına ilişkin rekabet tanımlamaları kavramın geniş ölçekli ve farklı disiplinleri ilgilendiren bir yönünün olduğunu göstermektedir.

Ekonomik açıdan rekabet, fiyat indirimi, ürün ve hizmetlerin kalitesini artırma, ar-ge yatırımında bulunma, reklam, ürün ve üretim süreçlerinde farklılaşma yoluyla başka teşebbüslerin elde edebileceği kazançları içselleştirmek (Aktan vd., 2004:13); davranış bilimi açısından rekabet,

iki veya daha fazla insanın ya da grubun aynı hedefe ulaşmak için çaba sarf etmeleri süreci (Güney, 2006:73); işletme bilimi açısından rekabet firmaların talebe karşı verdikleri mücadele (Ünsalan vd., 2012:21) pazarlama açısından taraflardan her birinin kendi pazar pozisyonunu nisbi olarak geliştirecek yöntemleri araştırıp bulduğu bir savaşıma hareketi (İslamoğlu, 2008:203) olarak tanımlanmıştır.

Rekabet kavramına ilişkin işletme-ekonomi-yönetim ve strateji odağında çok sayıda kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar rekabetin doğasını anlama, rekabet analizlerinin çerçevesini tespit etme ve açıklamada geniş bir perspektif sunmaktadır. Stalk ve arkadaşları (2000:182) rekabeti, işletmeler arasındaki hamleler savaşı olarak ifade etmiştir. Değişen müşteri ihtiyaçlarını çok hızlı yanıtlamak ve piyasa trendlerini önceden görmek bu savaşta başarılı olmayı sağlar. Kotler' e (2002:9) göre rekabet, bir şirketin ürettiği ürün ve hizmetin benzerini aynı müşteri grubuna aynı fiyat ile sunan şirketler arasındaki *marka rekabeti*; bir şirketin müşterilerinin benzer ihtiyaçlarını karşılayacak ürün ve hizmeti sunan tüm şirketler arasındaki *biçim (form) rekabeti*; bir şirketin bulunduğu endüstri dışındaki ürün ve hizmet sunan tüm şirketler arasındaki *genel (jenerik) rekabet* ve bir endüstride benzer ürün ve hizmeti sunan şirketlerin ürün ve hizmetleri arasındaki *endüstri (sanayi) rekabeti* olmak üzere dört açıdan tahlil edilebilir. Firma düzeyinde rekabet zaman içinde değişime uğramıştır. 1960'lı yıllarda rekabet, üretilen her ürünün satılacağı görüşü temelinde üretim odaklı şekillenirken, 1970'lerde maliyet ve fiyat odaklı, 1980'lerde kalite, 1990'larda hız ve esneklik, 2000'li yıllardan itibaren ise yenilik ve üretkenlik odaklı olarak ortaya çıkmıştır (Akgemci, 2013: 175).

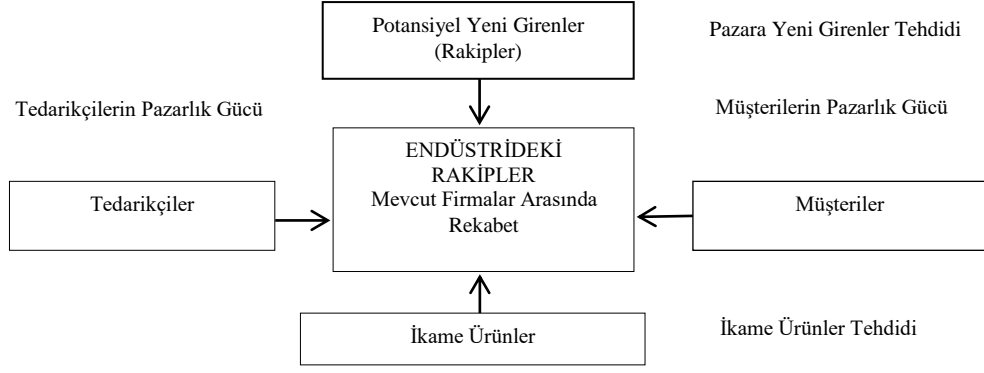
Rekabet ortamında işletmelerin rekabetçi pozisyonlarını güçlendirmek istemeleri ve rekabet gücünü arttıran faktörlere odaklanmaları kaçınılmazdır. Bir işletmenin rakipleri karşısında ve rekabet ortamında, kaynakların kullanımı veya faaliyet alanı sebebiyle elde ettiği üstünlük durumu" olarak ifade edilen rekabet gücü (Gürpınar, 2007:18), üretim maliyeti, nitelikli işgücü, üretim teknolojisi, kalite ve standartlara uygunluk, pazar payı ve araştırma geliştirme faaliyetleri gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir (Ertuğrul, 2014:358).

2.1. Beş Güç Modeli

Bir endüstriyi gözden geçirmek için yapılan rekabetçi analiz, tedarikçiler, alıcılar, ikame ürünler, potansiyel girenler ve endüstrideki rakipler arasındaki rekabetten oluşur. Bu kuvvetler bir sanayide her endüstri için ve her rakip için farklıdır, çünkü kuruluşlar benzersiz stratejilere sahiptir. Her endüstrideki strateji planlayıcılar, uzun vadede başarılı olmayı bekledikleri takdirde endüstri güçlerini kapsamlı bir şekilde analiz ederler (Anderson, 1988:599). Porter'ın beş güç rekabet modeli birçok endüstride stratejiler geliştirmek için kullanılan bir yaklaşımdır.

Beş rekabet gücünün sektöre göre farklılaşabileceği ve sektördeki gelişmelere bağlı olarak değişebileceğini belirtilmiştir. Belirtilen beş gücün yoğunluğu, endüstrinin yapısına, yani ana ekonomik ve teknik özelliklerine bağlıdır (Barca ve Esen (2012: 94). Her sektörün kendine özgü bir yapısı vardır (Passemar ve Kleiner, 2000:111). Dobbs' a (2014:38) göre Porter'ın beş kuvvet çerçevesi, yetenekli bir yönetici veya analistin elinde güçlü bir araçtır.

Pazara Yeni Girenler Tehdidi: Porter' a (1998 ve 2008) göre giriş bariyerleri, endüstride faaliyete yeni başlayan firmalara göre önceden beri faaliyette bulunan firmaların avantajlarıdır. Endüstriye girişleri engelleyecek faktörler arasında arz tarafında ölçek ekonomileri, talep tarafında ölçek ekonomileri, tedarikçi değiştirme maliyetleri, büyük sermaye gereksinimleri, sektördeki firmaların diğer bağımsız avantajları, dağıtım kanallarına eşit olmayan erişim, kısıtlayıcı hükümet politikası ve mevcut firmalardan beklenen misillemeler yer almaktadır.

Şekil-1 Endüstrideki Rekabeti Etkileyen Güçler (M.Porter,1998:4)

Mevcut Firmalar Arasındaki Rekabet: Bir endüstride mevcut firmalar arasında rekabetin yoğunluğu beş güç modelinin en belirgin olanı olduğu bilinmektedir. Mevcut firmalar arasındaki rekabet Öztürk ve Karabıyık' a (2007:233) göre, fiyat rekabeti, piyasaya yeni ürün sunma, reklam savaşları, müşteri hizmetlerinin genişletilmesi veya garanti gibi taktiklerle hareket etme biçimidir. Wheelen ve arkadaşlarına göre (2012:112), rakip sayısı, sektörün büyüme hızı, ürün veya hizmetin özellikleri, sabit gider miktarı, kapasite, sektörden çıkış engellerinin yüksekliği ve rakiplerin çeşitliliği gibi faktörlerin varlığı ile ilgilidir. Endüstrideki bu faktörler mevcut firmalar arasındaki rekabet derecesini etkilemektedir.

Tedarikçilerin Pazarlık Gücü: Tedarikçiler bir endüstriyi fiyat yükseltme veya satın alınan malların ve hizmetlerin kalitesini düşürme yetenekleri yoluyla etkileyebilir. Bir tedarikçi grubu, aşağıdakilerden bazıları geçerli olduğunda güçlüdür(Wheelen ve Hunger, 1992:104):

- Tedarikçi endüstrisi birkaç şirketin hakimiyeti altındadır ve birçok işletmeye bu hakim şirketler ürün satmaktadır.
- Tedarikçilerin sunduğu ürün veya hizmetin benzersiz olması ve müşteri değiştirme maliyetleri oluşturması, (müşterinin değişen tedarikçilerinin olumsuz etkilerini tanımlamak)
- Tedarikçiler bütünleşerek ve mevcut müşterileri ile doğrudan rekabet edebiliyorsa,

Tedarikçilerin gücünü belirleyen önemli faktörler, bir işletmenin portföyündeki yoğunluğu ve alternatif tedarikçilerin varlığıdır. Güçlü ve büyük tedarikçiler hizmetlerini veya kalitelerini sınırlandırabilir, fiyatlarını yüksek tutabilir, maliyetlerini müşterilerine kaydırıp kendi kazançlarını artırabilir(Daft, 2015:111).

Müşterilerin Pazarlık Gücü: Akmermer ve Ayyıldız' a (2016:53) göre müşteriler, sektörün kârlılığını düşürecek şekilde, fiyatları aşağıya indirmeye zorlayarak, en iyi kalite ve en fazla hizmet için pazarlık ederek ve rakipleri birbirine düşürerek sektörle rekabet ederler. Bu sebeple müşterilerin taleplerinin birçoğunu karşılamak için işletmeler birbiri ile mücadele içine girerler. (Karacaoğlu, 2009:170).

İkame Ürünler Tehdidi: Crossan ve arkadaşlarına göre (2005:57) ikame ürünler, endüstri dışındaki benzer bir fayda sağlayabilen ürünlerdir. İkame ürün, ücretlendirilebilecek fiyata bir tavan koyduğunda sektördeki kârlılığı azaltabilir. Ürün özelliklerini, ikame ürünlerin maliyet rekabet gücünü ve endüstri yapısını çeşitli kuvvetler şekillendirdiğinden çoğu zaman ikame ürünlerin tehdidi değerlendirmesi oldukça dinamiktir. İkame ürünler, müşterilerin sanayi ürünleri yerine satın alabilecekleri, endüstri veya pazar dışından ürünlerdir(Afuah, 2009:341).

Porter, sektördeki rekabeti belirleyen beş temel gücün etkileşimi ile işletmelerin rekabet avantajını oluşturabilmesi hususunda dört temel genel rekabet stratejisi üzerinde durmuştur. Bunlardan Maliyetleri odak alan rekabet stratejisi maliyet liderliğidir. Zhao ve He (2008:151) göre

maliyet liderliği stratejisi uygulanma sürecinde maliyeti aza indirmeye çalışmak ana tema haline gelmektedir. Bu stratejinin vurgusu verimliliklerdir. Farklılaştırma stratejisi ise işletmelerin sektörde vizyonunu rehabilite edebilecek değişimler gerçekleştirerek kalitenin müşteri üzerindeki algıyı değiştirebilmek olarak ifade edebilir. Farklılaştırmanın uygulanması üstün teknolojilere dayanılarak, kalite çalışmalarının iyileştirilerek, müşteri hizmetlerinin rakiplere kıyasla etkinleştirilerek ve fiyatta farklılaştırma yapılarak uygulanabilmektedir(Eren, 2005:255). Porter'ın jenerik stratejileri içerisinde yer alan odaklanma stratejisi, düşük maliyet ile dar bir müşteri grubuna düşük maliyetle hitap ediyorsa maliyet odağı, farklılaştırma ile dar bir müşteri grubuna hitap ediyorsa farklılaştırma odağı olmak üzere iki şekilde stratejiden oluşmaktadır. Birleşik rekabet stratejileri Ülgen ve Mirze (2013:267) göre, firmaların temel rekabet stratejileri ya da odaklanmış stratejilerinden iki ya da daha fazlasını aynı anda ya da birbirine yakın aralıklarla uyguladığı hallerde ortaya çıkmaktadır.

2.2. Mobilya Endüstrisinde Rekabeti Etkileyen Faktörler

Mobilya endüstrisi geleneksel ve modern üretim teknikleriyle, bilgi ve teknolojinin kullanılması açısından Türkiye' de ve küresel piyasalarda en çok gelişim gösteren sektörlerden olduğu bilinmektedir. Ayrıca emek yoğun yapısıyla ve birden çok sektörle bağlantılı çalışma olanakları ile iş dünyasında dikkat çektiği görülmektedir. Aynı zamanda gerek ulusal gerekse uluslararası endüstride en eski üretim alanı olarak görülmektedir. Bu çerçevede mobilya sektörü iş dünyası içerisinde hem yerel hem de küresel piyasalarda rekabetin kaçınılmaz olduğu bir sektör haline gelmektedir. Mobilya endüstrisinde rekabet üstünlüğünün kaynağı ile ilgili temel faktörler ve bu faktörleri ortaya çıkaran araştırmalar tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo-1 Mobilya Endüstrisinde Rekabet Avantajının Kaynakları

Rekabet Avantajının Kaynağı	İlgili Araştırmalar
Tasarım ve Tasarım Odaklı İnovasyon	Özler (2003), Kafadar (2009), Qui ve arkadaşları (2017).
Ürün Fiyatı, Kalitesi ve Çeşitliliği	Papadopoulos ve arkadaşları (2008) Malkoçoğlu ve arkadaşları (2015), Durgun (2015), Karagöz ve Korkut (2017) Arslan ve arkadaşları (2009)
Standartlara Uygunluk ve Kalite Kontrol	İnal ve Toksarı (2006), Döven ve Gürpınar (2007), Yıldırım ve arkadaşları (2013)
Sermaye, Teknoloji ve Kapasite Kullanımı	Demirci (2005), Döven ve Gürpınar ve (2007)
Tedarik Süreci ve Zamanında Teslimat	İnal ve Toksarı (2006) , Demirci (2005), Öztürk ve Koç (2015)
Tanıtım, Dağıtım ve Markalaşma	Karaca (2016), Demirci (2005), Ervural (2005), Durgun (2015)

Barca ve Gürpınar (2007) Türkiye' deki mobilya sektörünün uluslararası piyasadaki rekabet gücü düzeyini 2001-2004, 2005-2006 dönemlerdeki performansları karşılaştırmalı üstünlükler endekslerine göre, Porter'ın elmas modeli temelinde endüstriyel düzeyde değerlendirmiştir. Türk mobilya endüstrisinin uluslararası piyasalarda yüksek olmayan bir rekabet gücüne sahip olduğunun belirtildiği çalışmada Türk mobilya endüstrisinin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü artırması ve kaybetmemesi için Ar-Ge faaliyetlerine önem vererek verimlilik artışının sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Han ve arkadaşları (2009) Çin ahşap mobilya endüstrisinin küresel rekabet gücünü, uluslararası ticaret teorisi olan Balassa' nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi perspektifinde analiz ederek incelemişlerdir. Çin' in ahşap mobilya endüstrisinin mevcut durumunu, rekabet edebilirliğini ve diğer ticaret ülkeleriyle rekabet ederken karşılaşacağı

değişiklikleri ve zorlukları değerlendirmişlerdir. Papadopoulos ve arkadaşları (2008) Yunanistan mobilya endüstrisinde bulunan küçük ve mikro işletmelerin rekabet avantajı sağlayabileceği beklenen kümelenmenin fırsatlarını ve faydalarını incelemişlerdir. Bu çalışma ile mikro ve makro pazarlama ortamının analizi ile mobilya sektörünün SWOT analizi kümelenmenin fırsata dönüştürebileceği olgun bir endüstrinin mikro uyumlarının temel zayıflıklarına dikkat çekilmiştir. Yazarlar kalite, rekabetçi fiyat ve güvenilirlik üzerine yoğunlaşmışlardır.

Qui ve arkadaşları (2017) Norveç mobilya endüstrisinde işletmelerin rekabet gücü kaynağı olarak tasarım yeniliği ve bağlanabilirlik üzerine yaptıkları çalışmalarında, bölgenin en büyük iki mobilya endüstrisi olan Sunnmore ve Oslo' nun tasarım inovasyon (yeniliği) kümesini karşılaştırarak irdelemişlerdir. Çalışmalarında, tasarım yeniliğinde rekabet gücü kaynakları ile ilgili temel katkıları sentezleyerek, tasarım yeniliği kümelerinin gelişimlerini vurgulamışlardır. Eroğlu (2007) çalışmasında Ankara'da mobilyacılar sitesinde faaliyette bulunan küçük ve orta ölçekli mobilya imalat işletmelerinin mevcut durumunun tespit edilmesi ve problemlerinin çözümlenmesine ilişkin konular irdelenmiştir. Araştırmaya göre işletmeler, imalat yerlerinin fiziki yapılarının gerektiği kadar iyi olmadığı, donanım yetersizliğinin olduğu ve devlet desteklerinden yararlanmakta zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Gürleyen ve arkadaşları (2007) mobilya endüstrisinde faaliyette bulunan işletmelerde stratejik yönetim uygulamalarının yeri ve önemini irdelemişlerdir. Araştırmalarında mobilya işletmelerinin stratejik yönetim yaklaşımları konusunda bilgi sahibi olup olmadıklarını, stratejik yönetim yaklaşımını ne derece uyguladıklarını ve planlama süreçlerinin uygulanabilirliğini sağlayıp sağlamadıklarını tespit etmeye çalışmışlardır.

Mobilya sektöründe yapılan araştırmalar incelendiğinde rekabeti etkileyen faktörlerin neler olduğu konusunda sınırlı sayıda araştırmalar yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın mobilya sektöründe yapılan araştırmalara göre farklı olan yönleri mevcuttur. Öncelikle Düzce ilinde hem imalat açısından hem de perakendecilik açısından firma sayısının fazla olması, sektöre giriş ve çıkışların sıklığı gözlemlenerek piyasada yoğunluğun yaşandığı bir sektör olduğu tespit edilmiştir. Sektördeki işyeri sahibi ve yöneticileri ile yapılan görüşmelerde bu gözlemlerimizin doğruluğunu destekleyecek verilere ulaşılmıştır. Bu çalışma ile mobilya imalatı ve satışı yapan işletmelerin rekabet analizinin yapılmasıyla sektörü etkileyen rekabet güçlerinin ve rekabet avantajı sağlayan faktörlerinin tespit edilmesi, sektörün yapısal durumu hakkında işletmelerin dikkatlerine sunulacak bilgiler elde edilmesi amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, mobilya endüstrisindeki yöneticilerin piyasadaki rekabet koşullarını nasıl algıladıklarını ve rekabet konusunda karşılaştıkları zorlukları tespit ederek konuya ilişkin ayrıntılı verilere ulaşmaktır. Araştırmanın kapsamı, Düzce Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı mobilya endüstrisinde faaliyette bulunan yaşam alanları mobilyaları imalatı ve satışı yapan 68 işletmelerden oluşmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan Düzce'deki yaşam alanı mobilya üreticilerini ve satıcılarını belirlemek için Düzce Ticaret ve Sanayi Odası web sayfasında bulunan faaliyet alanına göre kategorize edilmiş olan veriler incelenerek işletmeler tespit edilmiştir. Ancak burada bulunan mobilya endüstrisindeki işletmelerin ağaç ve orman ürünleri gibi birçok ürün çeşitliliğini kapsayan işletmelerinde yer aldığı görülmektedir. Araştırmanın kapsamını oluşturan 68 işletme arasından söz konusu araştırma sorularına cevap verebileceği varsayılan işletmelerin 15 işletmenin sahip veya yöneticilerinden görüşmeyi kabul edenler araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmanın kapsamını oluşturan işletmeler, ürün grupları birbirine yakın olan ve Düzce piyasasında faaliyet hacmi açısından yer tutan işletmelerin yöneticileri arasından araştırmacıların kararı doğrultusunda belirlenmiştir.

3.1. Veri Toplama Aracı

Düzce ilindeki mobilya endüstrisinin rekabetinde etkili olan faktörleri tespit edebilmeyi amaçlayan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bireylerin algılarına ve düşüncelerine ilişkin yapılan bilimsel araştırmalarda verilere ulaşma açısından önemli olan nitel araştırma, sosyal bilimlerde etkili araştırma yöntemi olarak kabul görmektedir. Seggie ve Bayyurt (2015:15) göre psikoloji, sağlık ve sosyal bilimlerin ulaşmak istedikleri hedefler doğrultusunda nitel araştırma yeni farkındalıklar oluşturmaktadır. Araştırmaya ait veriler, nitel araştırma yaklaşımında en çok kullanılan yöntem olan görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Araştırma yöntemi belirlenirken araştırmanın katılımcıları olan işyeri sahibi ve yöneticilerin algılarına, düşüncelerine ve deneyimlerine detaylı bir şekilde ulaşabilmek istenmesi, endüstrideki işletmeleri etkileyen rekabet güçlerine ilişkin detaylı veriler elde edilmeye çalışılması, mobilya endüstrisinde yer alan imalat ve satış yapan işletmelerin birlikte değerlendirilmesine imkân veren nitel yöntemle yapılmış çalışmaya rastlanılmaması, çalışmada veri toplanacak Düzce ilindeki özellikle yaşam alanları için kullanılan mobilyaların üreticisi ve satıcısı işletmelerin sınırlı olması etkili olmuştur. Araştırma kapsamında görüşme yapılan işletmeler ve yöneticilerine ilişkin bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo-2 Görüşme Talebine Olumlu Yanıt Veren İşletmeler

Alan	İşletmelere ilişkin kodlama	Kod	Görüşülen Yöneticinin Unvanı	Endüstride Çalışma Süresi	İşletmenin Faaliyet Süresi
SATIŞ	A İşletmesi	SA1	Mağaza Yöneticisi	16 Yıl	55 Yıl
	B İşletmesi	SA2	İşyeri Sahibi	30 Yıl	30 Yıl
	C İşletmesi	SA3	Mağaza Müdürü	13 Yıl	13 Yıl
	D İşletmesi	SA4	Muhasebe ve Bilgi İşlem Sorumlusu	2 Yıl	10 Yıl
	E İşletmesi	SA5	İşyeri Sahibi	23 Yıl	23 Yıl
	F İşletmesi	SA6	Mağaza Müdürü	4 Yıl	60 Yıl
	G İşletmesi	SA7	İşyeri Sahibi	60 Yıl	55 Yıl
	H İşletmesi	SA8	Satış Danışmanı	3 Yıl	20 Yıl
İMALAT	A İşletmesi	İM1	Üst Düzey Yönetici	14 Ay	14 Ay
	B İşletmesi	İM2	İşyeri Sahibi	28 Yıl	12 Yıl
	C İşletmesi	İM3	İşyeri Sahibi	28 Yıl	22 Yıl
	D İşletmesi	İM4	Muhasebe Müdürü	16 Yıl	23 Yıl
	E İşletmesi	İM5	İşyeri Sahibi	25 Yıl	2 Yıl
	F İşletmesi	İM6	İşyeri Sahibi	28 Yıl	28 Yıl
	G İşletmesi	İM7	İşyeri Ortağı	40 Yıl	12 Yıl

Araştırmada görüşme tekniğinin yarı-yapılandırılmış görüşme çeşidi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, hem sabit seçenekli cevaplama hem de ilgili alanda derinlemesine gidebilmeyi birleştiren bir tekniktir (Büyüköztürk vd. 2010:163). Ayrıca yarı-yapılandırılmış görüşme esnasında araştırılan bireylere kısmi esneklik sağlayarak oluşturulan soruların yeniden düzenlenmesine imkân vermektedir (Ekiz, 2013:63). Araştırmanın görüşme sürecinde kullanılan soru formu hazırlanırken, araştırma konusu kapsamında yer alan Porter’ın beş güç modeli ve rekabete ilişkin literatür taraması dikkate alınmıştır. Bu kapsamda endüstrinin rekabet analizinin yapılabilmesine ilişkin 14 adet soru hazırlanmıştır. Görüşme soruları hazırlandıktan sonra konu ile ilgili alanında uzman iki akademisyenin görüşüne başvurulmuştur. Birlikte yapılan değerlendirmeler neticesinde görüşme soru formuna son hali verilmiştir.

3.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen görüşme soruları hazırlandıktan sonra araştırmaya dâhil edilecek işletmeler tespit edilmeye başlanmıştır. Düzce Ticaret ve Sanayi Odasının web sayfasında mobilya endüstrisi arasında yer alan araştırma kapsamına dâhil edilmek istenen işletmelere öncelikle araştırmacının tanıtımı, konunun amacı ve önemini bildiren görüşme talebine ilişkin e-posta gönderilmiştir. Söz konusu işletmelere bizzat birkaç kez gitmek suretiyle

görüşme talebinde bulunmuş ve 15 işletmeden olumlu yanıt alınmıştır. Görüşmeler işletmelerin ve fabrikaların ofislerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında görüşülen kişilerden izin alınarak bazılarında ses kayıt cihazı bazılarında not almak suretiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında bazı soruları detaylandırmak için ek sorularla desteklenmiş ve alınan yanıtlarda diğer soruları içeren bilgiler olduğunda sıralamada değişiklik yapılarak görüşmeye esneklik kazandırılmıştır. Katılımcılarla görüşmeler yaklaşık olarak bir saat kadar sürede gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sürecinde veri analizi, yaşanan tecrübeyi ve bu tecrübeden ne öğrenildiğini anlayabilmek için görülen, duyulan ve okunanları düzenlemeyi içermektedir (Glesne, 2014:256). Araştırmanın bulgularının ortaya konulabilmesi bilgilerin ve verilerin analiz edilmesi ile mümkündür. Bu sebeple analiz aşaması araştırma sürecinin en önemli aşamalarındandır (Kurtuluş, 1989:122). Nitel veri analizinin nicel veri analizi gibi istatistiksel ve sayısal içerikli olmadığı literatür araştırmalarında görülmektedir. Nitel araştırmalarda veri analizi süreci Ekiz'e (2013:74) göre, üretken, tümevarımcı, betimleyici bir yaklaşımı benimseyerek analiz verilerinin sistematik bir biçimde kategorize edilmesi, analiz edilecek verilerin birden fazla incelenmesi suretiyle kategorilerin ve kategoriler arasındaki ilişkinin anlaşılması, verilerin betimlenmesi yoluyla analiz edilmesi ve analizin sürece dayandırılması özelliklerini içermektedir. Araştırmanın veri analizi, nitel araştırmalarda kullanılan betimsel ve içerik analiz yöntemlerinden yararlanılarak yapılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde kullanılan betimsel analiz doğrultusunda görüşmelerden elde edilen veriler düzenlenerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bulguların sunumunda izlenen yol, görüşmede sorulan soruların tematik bir şekilde ifade edilmesi ve katılımcıların cevaplarının belirlenen temalar altında betimlenmesine dayanmaktadır. Katılımcı 15 yönetici ile yapılan görüşmelerden sağlanan ses kayıtları ve notlar bilgisayar ortamına word belgesine aktararak yaklaşık 82 sayfa görüşme metni elde edilmiştir. Görüşme metinleri katılımcıların görüşleri herhangi bir ekleme yapılmadan direkt aktarılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak adına görüşmeler ile ilgili metinlerin analizde kullanılabilmesi için katılımcılardan onay alınmıştır. Bulguların anlaşılır, açık ve tutarlı olması için gereken bütünlük sağlanmıştır.

4. Bulgular

Bulguların sunumunda izlenen yöntem, her bir tema için içerik analizi yapılmak suretiyle tekrarlanan görüşlerin tablolaştırılmasına ve tekrarlanmamış görüşlerin kategoriler şeklinde ele alınmasına dayanmaktadır.

4.1. Porter'in Beş Güç Modeli Faktörleri İle İlgili Bulgular

M. Porter'in beş güç modeli kapsamında endüstrinin rekabet analizinin belirlenmesi amacıyla ilgili yedi soru katılımcılara sorulmuştur. Mevcut rakipler arasındaki rekabetin şiddetinin tespiti için bir, pazara potansiyel girişlerin oluşturduğu tehdidin belirlenmesi için bir, ikame ürünlerin oluşturacağı tehdidin belirlenmesi için bir soru sorulmuş ve tüm katılımcılardan yanıt alınmıştır. Ayrıca müşterilerin pazarlık gücünün tespiti için iki, tedarikçilerin pazarlık gücünün belirlenmesi için iki soru sorulmuş ve tüm katılımcılardan yanıt alınmıştır.

4.1.1. Rakipler Arasındaki Rekabetin Şiddeti ile İlgili Bulgular

Tablo-3 Rakipler Arasındaki Rekabeti Şiddetini Artıran Nedenler

Mevcut Rakipler Arasındaki Rekabetin Şiddeti	Katılımcılar
Rakip işletme sayısı nüfusa oranla fazladır.	SA1,SA2,SA3,SA5,SA6,SA8,İM3,İM7
Mobilya endüstrisi girişimciler tarafından tercih edilen bir endüstridir.	SA1,SA2,SA5
Sıklıkla piyasaya giriş ve çıkışların yaşanması firmaları olumsuz etkiler.	SA1
Fiyat politikalarında işletmelerin serbest olması ve aynı nitelikteki	SA3,SA5,SA7, SA6, İM1,İM2

ürünler arasında fiyat farklılıkları olması işletmeleri rekabette zorlamaktadır.	
Rekabetin yoğunluğu dönemsel değişiklikler göstermektedir.	SA4
Mobilya endüstrisi hızlı gelişim gösterdiğinden rekabete açıktır.	SA5,SA6
Endüstride ürün çeşitliliği fazla olduğundan finansal çekişmeler yüksektir.	SA1, SA3,SA5,SA6,SA8, İM2
Piyasalardaki dalgalanmalar sebebiyle rekabette belirsizlik yaşanmaktadır.	SA3, SA6, İM1,İM4
Kayıt dışı imalat işletmeleri piyasada haksız rekabete neden olmaktadır.	İM2, İM3,İM7
Kaliteli işçilik ve kaliteli üretim yapmak rekabette işletmeleri öne taşır.	SA4, SA8, İM3, İM4, İM6

Yöneticilerle yapılan görüşmeler de çoğunluk olarak endüstride rekabetin yoğun yaşandığını belirtmektedir. Mevcut rakipler arasında yaşanan rekabetin kaynağı olarak mağaza ve işletme sayısının çokluğu, mağaza büyüklüğü ve ürün çeşitliliği, satış sonrası hizmetlerdeki rekabet, mağazaların sunduğu kampanyalar ve ödeme kolaylıkları ve hammadde, malzeme fiyatlarındaki artışlar ve farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

4.1.2. Müşterilerin Pazarlık Gücünün ile İlgili Bulgular

İşletme yöneticileri ile yapılan görüşmelerde müşterilerin pazarlık gücünün rekabet üzerinde etkisinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Müşterilerin pazarlık güçlerine ilişkin görüşler ve katılımcılar aşağıda Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo-4 Müşterilerin Pazarlık Güçlerine Yönelik Değerlendirmeler

Müşterilerin Pazarlık Gücü	Katılımcılar
Müşteriler piyasadaki ürünlerin fiyatlarına oldukça duyarlıdır.	SA1, SA2, SA3, SA5, SA7, İM1, İM2, İM5
Endüstride işletme sayısının fazla, müşterinin az olması müşterinin pazarlık gücünü artırmaktadır.	SA1, SA2, SA3, SA5, SA6,
Müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati rekabet üstünlüğü elde etmede işletmeler tarafından önemli görülmektedir.	SA1, SA2, SA3, SA4, SA5, SA6, SA7, SA8, İM1, İM2, İM3, İM4, İM5, İM6, İM7
Mobilya endüstrisinde servis ağı bulunmadığından satış sonrası hizmetler ve müşteriye güven vermek gerekmektedir.	SA2, SA3, SA4, SA7, İM2, İM3, İM4, İM5, İM6, İM7
Müşterinin ürün kalitesi, fiyat konusundaki bilgisi ve alternatif ürünler konusundaki bilgisi müşteriye güçlü kılar.	SA3, SA5, SA7, SA8, İM4, İM6, İM7
Müşteriye yüksek iskonto yapan firmalar müşteriye güçlü kılar.	SA3,
Yüksek miktarda ürün alımı yapan müşterinin pazarlık gücü yüksektir.	İM1, İM2, İM4
Müşterilerin özel taleplerine karşılık vermek gerekmektedir.	İM1, İM2, İM3,

Mobilya endüstrisindeki işletmelerin müşterilerinin karşısında pazarlık güçlerini oluşturan faktörlerin; ödemede kolaylık sağlama, güven tesis etme, ürün kalitesini ön plana çıkarma, satış sonrası hizmet ve garanti sunma, satış ekibini güçlendirme, markaya yatırım yapma, zamanında teslimat ve müşteri isteklerini dikkate alma şeklinde geniş bir yelpazeye yayıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulardan gerek müşterilerin gerekse firmaların pazarlık güçlerini oluşturan faktörlerin imalat ve satış işletmeleri açısından farklılık gösterdiği anlaşılmıştır.

4.1.3. Tedarikçilerin Pazarlık Gücüne İlişkin Bulgular

Yöneticilerle yapılan görüşmelerde tedarikçilerin pazarlık gücünün işletmelerin faaliyet performansını, kârlılığını ve rakiplerle mücadele gücünü etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo-5 Tedarikçilerin Pazarlık Güçlerine İlişkin Görüşler

Tedarikçilerin Pazarlık Gücü	Katılımcılar
Tedarikçiler tarafından kaliteli, moda uyumlu, tasarımı iyi yapılan ürünler tedarikçileri güçlü kılar.	SA1, SA2, SA3, SA4, SA5, SA6, SA8
İşletmeler tarafından tedarikçi seçimi yapılırken satış sonrası hizmetin iyi olması önemli görülmektedir.	SA1, SA2, SA3, SA4, SA8
Tedarikçiler işletme maliyetlerini etkilediğinden performans ve kârlılık üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır.	SA1, SA2, SA3, SA4, SA5, SA7, SA8, İM1,İM2, İM3, İM4, İM5, İM6

Tedarikçinin ürün teslimini zamanında yapması ya da yapmaması işletmelerin müşteri ilişkilerine yansımaktadır.	SA3, SA4, SA7, SA8, İM2,
Tedarikçilerin vitrini olan satış mağazalarının görüş ve önerilerine önem vermesi tedarikçilerin elini güçlendirmektedir.	SA4, SA5, SA6
Tedarikçilerle iyi ilişkiler müşteri ilişkileri iyileştirmektedir.	SA1, SA2, SA3, SA4, SA5, SA8, İM2, İM3
Tedarikçiler ürün veya hizmeti vermeden önce müşteri işletmelerin durumuna ilişkin tespitler yapar.	SA5, SA7,
Piyasadaki ekonomik dalgalanmalar tedarikçiden temin edilen ürün ve hizmetlere yansıdığından rekabet koşulları olumsuz etkilenmektedir.	İM1
İmalat işletmelerinin aynı ürün için alternatif tedarikçinin olması üretim aşamasındaki performansı ve kârlılığı etkilemektedir.	İM1, İM5
Tedarikçi değiştirmek kaliteyi olumsuz etkilemektedir.	İM2, İM3, İM4, İM5

İşletmelerin mobilya endüstrisinde tedarikçi ilişkilerini ve tedarikçilere yönelik pazarlık güçlerini etkileyen unsurlar arasında; fuarlardan tedarikçi tespiti yapılabilmesi, tedarikçilerle karşılıklı güvenin tesis edilmesi, kusurlu ürünlerle ilgili tedarikçilerden garanti talep edilmesi ve tedarikçiyi değiştirme olanağının bulunması yer almıştır. Tedarikçilerin pazarlık gücü ve firmaların pazarlık gücünü yansıtan görüşler imalat ve satış firmaları açısından farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

4.1.4. Endüstriye Giriş Zorlukları ve Yeni Girişimci Tehdidi İle İlgili Bulgular

İşletme yöneticilerinin endüstriye girişte karşılaştıkları zorlukların rakiplerle mücadele edebilme gücünü olumsuz etkilediği; buna rağmen piyasaya girişte her işletmenin farklı alanlarda güçlü olduğu zaman içerisinde farklı yönleri ile pazarda üstünlük sağladığı tespit edilmiştir. Endüstriye yeni giren işletmelerin tehdidi ve girişte karşılaşılan mücadelelere yönelik değerlendirmeler Tablo 7’de yer almaktadır.

İşletmelerin bir kısmının piyasaya yeni giren firmalarla her ne kadar ilgilenmediği görüşmelerde belirtilse de özellikle satış açısından işletme sayısının fazla olması sebebiyle piyasaya rahatsızlık verdiği yöneticiler tarafından kabul edilmektedir. İmalat işletmelerinin bir kısmı ihracata önem verdiklerinden dolayı yeni işletmelerin varlığından etkilenmediklerini belirtmektedir.

Tablo-6 Endüstriye Giriş Zorlukları ve Yeni Girişimci Tehditleri

Endüstriye Giriş Zorlukları ve Yeni Girişimci Tehditleri	Katılımcılar
Endüstriye hâkim nitelikli ve deneyimli personel yetersizliği	SA1, İM1, İM2, İM6
İlin küçük olması sebebiyle müşterinin yerleşik işletmeleri tercih etmesi	SA1, SA7, SA8
Pazara yeni giren işletme müşterinin güvenini kazanma ve tutunabilmesinin zorluğu	SA1, İM2, İM3, İM4
Mevcut işletmelerin uyguladığı uzun vadeli, veresiye satışların varlığı	SA2
Müşterinin ödemelerini zamanında yapmaması veya yapamaması	SA2
Mobilya sektöründe teşviklerin yeterli olmaması	SA2, İM4, İM5
İşletmeleri kazanç ve kârlılık hususlarında serbest bırakılmış olması	SA2, SA5
Serbest piyasa ekonomisi sebebiyle fiyatlarda sık dalgalanmaların yaşanması	SA3, İM1
Piyasada marka işletmelerin karşısında tutunabilmenin zor olması	SA4, SA6, SA8
Ürün çeşitliliği bağlamında müşteri memnuniyetinin sağlanmasının zor olması	SA5, İM3
Kaliteli ürün veya hizmeti uygun fiyatta sunmak zorunluluğu	İM1, İM2, İM6
Yeni işletmelerin makine, ekipman ve hammadde temin sürecinin maliyeti	İM1, İM2, İM7
Yurtdışına ihraç edilen ürünlerin nakliye masraflarının yüksek olması	İM2, İM5
Tedarikçi tespit aşamasının maliyet ve zaman gerektirmesi	İM1, İM2, İM3, İM7
Kuruluş aşamasında bürokratik işlemlerin çok uzun sürmesi	İM5

4.1.5. İkame Ürün Tehdidi İle İlgili Bulgular

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde ikame ürünlerin rekabet koşulları üzerinde etkisinin olduğu ancak yoğun bir etkileşimin olmadığı tespit edilmiştir. Endüstride ikame olabilecek ürünler hakkında görüşler ve katılımcılara ilişkin dağılım Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo-7 İkame Ürünlerin Tehdidine İlişkin Görüşler

İkame Ürünlerin Oluşturduğu Tehditler	Katılımcılar
Endüstrideki ürünlerin kolay taklit edilebilmektedir.	SA1, SA6
Müşterinin taklit edilen ürünlere yönelme ihtimalinin yüksektir.	SA1,SA6
Endüstrideki ürünlerin çeşitliliği ikame ürün tehdidi olarak değerlendirilir.	SA2, SA3, SA4, SA5, SA6, SA8, İM2
Her işletmenin hitap ettiği müşteri portföyü ve ürün modelleri benzerlik ya da farklılık gösterebilmesi	SA1, SA2, SA3, SA4, SA5, SA6,
Farklı sektörlerde ikame olabilecek ürünler vardır.	İM1
Üretimde kullanılan hammadde farklılıkları ikame ürün tehdididir.	İM2, İM4, İM5

Ulaşılan bulgulara göre mobilya endüstrisinde ikame ürün tehdidi imalat ve satış işletmeleri için değişik açılardan ortaya çıkmaktadır. Endüstride ürün çeşitliliğinin fazla olması sebebiyle işletmelerin müşteri tercihlerini etkileme kabiliyeti ve ikame ürün tehdidi bir arada düşünülmektedir.

4.2. Endüstrideki Rekabet Koşulları İle İlgili Bulgular

4.2.1. Rakiplere Göre Göreceli Durumla İlgili Bulgular

Katılımcıların değerlendirmelerine göre işletmelerin güçlü ve zayıf yönlerinin endüstrideki rakiplerle mücadelelerinde ve rekabet güçleri üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir(bkz tablo 8).

Tablo-8 Endüstrideki İşletmelerin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönler	Katılımcılar
Finansal kaynak veya sermayenin yeterli olması	SA1, SA2, İM2, İM4, İM5
Mağaza veya fabrikanın fiziki koşullarının yeterli ve geniş olması	SA1
Müşteriye sunulan ürün çeşitliliğinin fazla olması	SA1, SA2, İM2
Yeterli miktarda sevkiyat aracının bulunması ve araçların yeni olması	SA1
Standartlara uygun ürün ve reklamlar	SA8
Konum itibarıyla hammaddeye, pazara, limanlara yakın olması	İM1
Ar-Ge ile müşterilerin talep edebileceği ürünleri tasarlama imkanı olması	İM2
Finansal açıdan güçlü olan rakipler piyasada üstünlük sağlamaları	İM3, İM6
Endüstride lider marka kimliği rekabette güçlü olmaya imkân vermesi	SA4, SA6, SA8
Çözüm odaklı satış sonrası hizmetler ve iş takibi olanaklarının olması	SA5, SA7, İM3, İM4, İM7
Mobilya endüstrisinde işletmenin tanınmışlığı, geçmişi ve tecrübesi	SA4,SA6,SA7,SA8,İM2, İM5
Müşteri memnuniyeti oluşturmak, istediği güveni vermek ve müşteriyi her konuda koruma sağlayan firma anlayışı	SA2, SA3, SA5,SA7, SA8, İM7
Montaj ekibin deneyimi, satış personelinin, müşteri ilişkileri konusundaki becerisi ve müşteriyi ikna kabiliyeti	SA5, SA6
Kaliteli ve sağlam ürün ya da hizmet sunmak	SA2, SA6, SA7, SA8, İM4, İM7
Zayıf Yönler	Katılımcılar
Yüksek sabit giderlerin satış fiyatlarına yansımaları	SA3, SA6, İM5
Ekonomideki dalgalanmalar nedeniyle sektörel piyasada yaşanan olumsuzluklar	SA5, SA6, İM1, İM2,İM3, İM4, İM5, İM7
Yurtiçinde ve yurtdışında faaliyet alanını genişletme çabasının olmaması	İM4
Seri üretim yapan işletmelerin düşük maliyet avantajına sahip olması	İM6

4.2.2. Piyasada Rekabet Koşullarının İzlenmesine İlişkin Bulgular

Mobilya endüstrisindeki işletmelerin rekabet koşullarını ve rakiplerini takip ettikleri görülmüştür. Bu konuya ilişkin işletmeler durum değerlendirmesi yapmakta ve ona göre rekabetçi tutum sergilemektedir. Mobilya endüstrisindeki işletme yöneticilerinin rekabet koşullarına yönelik görüşleri ve katılımcı dağılımları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo-9 Endüstrideki Rekabet Koşullarının İzlenmesine İlişkin Değerlendirmeler

Endüstrideki Rekabet Koşullarının İzlenmesi	Katılımcılar
Rakip işletmelerle fiyat ve ürün çeşitliliği (model) odaklı kıyaslamalar yapılmaktadır.	SA1, SA5, SA6, İM2, İM6, İM7
Rakiplerin farklı olan yönleriyle, işletmelerin yaptıkları	SA1,SA2, SA3, SA6, SA8,

yenilikler takip edilmektedir.	İM1, İM2, İM3, İM5, İM6, İM7
Rekabet koşulları nedeniyle rakiplerin hamleleri hızlı değişim göstermektedir.	SA3
Rakip hamlelerine göre pozisyon alabilmek için finansal kaynağa sahip olunmalıdır.	SA3, SA7
Piyasadaki rakipler reklamlar konusuna dikkat etmektedir.	SA3, SA8
Mobilya endüstrisinde bulunan işletmeler dış cephe görüntüsüne önem vermektedir.	SA2, SA3, SA5
Rakiplerin durumları hakkında genel tespitler müşteriler aracılığı ile yapılmaktadır.	SA4, SA5, SA8, SA7, İM7
Rakiplerin hamlelerine göre işletmeler rekabetçi tutumlarına yön vermektedir.	SA1,SA2,SA3,SA4, SA5, SA6, SA7, SA8, İM1, İM2, İM3, İM6, İM7
İşletmeler internet sitesi, reklam ve fuarlar gibi kanallardan takip edilmektedir.	SA6, SA8, İM1, İM2, İM3, İM5
Seri üretim yapan, büyük sermayeli işletmelerle rekabet etmek zordur.	SA7
Rakip işletmelerin maliyetleri tahmin edilerek durum analizi yapılmaktadır.	SA5, İM2

Mobilya endüstrisindeki imalat ve satış işletmelerinin piyasa ve rakip takibi sonucunda ortaya çıkan rekabetçi tutumları belirleyen unsurlar arasında rakiplerin fiyatları, ürünlerinin kalitesi, sektördeki gelişmeler ve yenilikler, rakiplerin vitrinleri ve dekorasyonları, reklamları, ürün sunumları, modeli, çeşitliliği ve devamlılığı, müşterinin tercihi, görüş ve önerileri, fuarlara katılım yer almaktadır.

4.2.3. Rakiplerden Farklılaştıran Faktörlere İlişkin Bulgular

Bu kapsamdaki soruya yönelik alınan yanıtlarda endüstrideki işletmeleri rakiplerine göre farklılaştıran özelliklerin bulunduğu ve bu özelliklerin rekabette üstünlük sağladığı tespit edilmiştir. Mobilya endüstrisinde bulunan işletmeleri birbirinden farklılaştıran özelliklere ilişkin değerlendirmeler ve katılımcılara göre dağılımı Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo-10 İşletmeleri Rakiplerinden Farklılaştıran Özellikleri

Rakiplerinden Farklılaştıran Özellikler	Katılımcılar
Müşterilere piyasadaki rakiplerden daha farklı ürünler sunulmalıdır.	SA1, SA6, SA8, İM1, İM2, İM3, İM5, İM7
İşletme rakiplerden farklı görünüme (dekorasyona) sahiptir.	SA1
Müşteriye satış sırasında farklı hizmetler (çocuk oyun parkı, kafeterya) sunulmalıdır.	SA1
Müşteriye dürüst ve güvenilir hizmet verilmelidir.	SA2
Müşteriye rakiplerden daha uygun fiyatla ürün sunulmalıdır.	SA2
Satış sonrası hizmetlerde rakiplerden daha iyi teknik hizmet verilmelidir.	SA3, SA5, SA6, SA7, SA8, İM1, İM2, İM4, İM5, İM6
Endüstrideki marka imajı rakiplere göre farklı olmayı sağlamaktadır.	SA4, SA6, SA8
Rakiplerden farklı olarak müşterilerle iyi ilişkiler kurmak ve her yönüyle müşteri memnuniyeti sağlanmalıdır.	SA3, SA4, SA5, SA6, SA8, İM4
Rakiplerden daha kaliteli ürünler piyasada sunulmaktadır.	SA2, SA5, SA6, SA7, SA8, İM1, İM2, İM4, İM5, İM7
Yapılan işin mahiyeti konusundaki tecrübe piyasada avantaj sağlar.	SA7, İM2
Rakip işletmeler arasında güçlü dağıtım ağına sahip olmak gerekir.	İM1
Ürünlerde birinci sınıf kalitede hammadde kullanılmaktadır.	İM4, İM5
Yüksek miktarda ürün satışının olduğu bayilerin bulunmalıdır.	İM1, İM2, İM4
Ürün teslimatının zamanında yapılması avantaj sağlamaktadır.	İM6

4.2.4. Rekabet Stratejilerine Yönelik Bulgular

Mobilya endüstrisinde bulunan işletmelerin rekabetle baş edebilmek için uyguladıkları stratejilere ilişkin değerlendirmeleri ve yöneticilere göre dağılımı Tablo 12'de verilmektedir.

Tablo-11 Rekabet Stratejilerine Yönelik Bulgular

Rekabet Stratejilerine Yönelik Değerlendirmeler	Katılımcılar
Tedarikçilerden alınan ürünlerde düşük maliyet ile piyasada avantaj yakalanmaktadır.	SA2, SA5, SA7, SA8, İM3
Müşteri ilişkileri aracılığıyla piyasada üstünlük sağlanmaktadır.	SA1, SA2, SA4, SA5
Ürün çeşitlendirmeye farklılaştırma yapılarak rekabet avantajı kazanılmaktadır.	SA2, SA3, SA5, SA7,
Reklam çalışmaları ile müşteri talebi artırılmaya çalışılmaktadır.	SA3, SA8
Tedarikçi firmadan temin edilen ürünler rakiplere göre farklı, kalite ve kalite yönetim standartlarına uygun, müşteriler tarafından üstünlüğü algılanabilecek özellik içermektedir.	SA4, SA6, SA8
Belirli bir müşteri portföyüne odaklanarak piyasada avantaj sağlanmaktadır.	SA5
Genel giderler düşük tutularak maliyet avantajı sağlanmaya çalışılmaktadır.	SA7
Endüstrideki deneyimle kaliteli ve uygun fiyatlı ürün tedarik üstünlüğü yakalanmaktadır.	SA7
Üretim sürecinde kullanılan yüksek üretim kapasiteli makineler sayesinde düşük işçilik maliyetleriyle piyasada avantaj elde edilmektedir.	İM1, İM5
Ar-ge çalışmaları kapsamında ürün ve süreç geliştirme çalışmaları rekabette fark oluşturur.	İM2, İM4
Müşterinin bulunduğu yöre, kültür ve tercihlerine odaklanarak üretim yapılmaktadır.	İM2, İM5
İşletmenin kaliteli ürün ya da hizmet sunabilme yeteneğini geliştirmek üstünlük sağlar.	İM6

Görüşme verilerine dayanılarak mobilya endüstrisinde işletmelere piyasada avantaj kazandıran, rekabete ilişkin belirlenen stratejik faktörlerin, düşük maliyet, iyi müşteri ilişkileri, ürün çeşitlendirme, reklam, belirli bir müşteri grubuna odaklanma, endüstrideki deneyim, ar-ge çalışmaları olduğu tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Araştırma kapsamında Düzce mobilya endüstrisinin rekabet analizine yönelik faktörler incelenmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda mobilya endüstrisindeki işletme yöneticilerinin rekabet koşullarına ilişkin değerlendirmeleri ve yönetim olarak rekabet konusunda karşılaştıkları zorluklar tespit edilmiştir.

Rekabetin şiddetinin düzeyinin belirlenmesine yönelik bulgular sonucuna göre, endüstrideki işletmeler arasında rekabetin yoğun olduğu görülmektedir. Rakiplerine göre farklı olmak isteyen işletmelerin ürün çeşitliliğine ve müşteri talebini karşılayabilme yeteneğine ağırlık verdikleri tespit edilmiştir. Bu yoğun rekabet ortamında işletmeler, ürün veya üretim kalitesi, işçilik kalitesi gibi unsurlara önem vermektedir. Endüstride işletme sayısının fazla ve rakiplerin güçlerinin hemen hemen aynı seviyede olması rekabetin şiddetini artırmaktadır. Bölgede girişimciler tarafından tercih edilen bir endüstri olduğundan işletmeler piyasaya sık sık giriş ve çıkış yapmaktadır. Piyasaya giren işletme tutunabilmek ve çıkış yapan işletme ise maliyetleri kurtarmak için uygun fiyata satış yapmaktadır. Bu durum endüstrideki işletmelerin satışlarına olumsuz yansımaktadır.

Müşterilerin pazarlık gücünün tespitine ilişkin bulgulara göre, endüstri müşterilerinin pazarlık güçlerinin işletmelerin rekabeti üzerinde etkisinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada işletmelerin müşteri ilişkilerini, pazarlık güçlerini etkileyen ve rekabet üstünlüğü sağlayan unsurlar belirlenmiştir. İşletmeler kaliteli ürün ve hizmet sunarak müşteri ilişkilerinde karşılıklı güven ortamı oluşturmayı amaçlamıştır. İmalatçı işletmelerin ürünlerinde müşterinin isteğine göre ürün formattın da değişiklik yapma yoluyla memnuniyet sağladıkları tespit edilmiştir. M. Porter'ın müşterilerin pazarlık güçlerini etkileyen faktörlerle yöneticilerin değerlendirmelerinin uyum sağladığı görülmüştür. Teknolojinin gelişmesiyle istenilen her bilgiye ulaşmanın kolay

olduğu günümüzde müşteriler, ürün kalitesi, fiyatı ve alternatif ürünlerin varlığı ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmaktadır.

Tedarikçilerin pazarlık gücünün belirlenmesine yönelik yöneticilerden elde edilen bulgulara göre, endüstrideki işletmelerin tedarikçileriyle ilişkileri, işletmelerin faaliyet performansını, kârlılığını ve rekabet mücadelesindeki gücünü doğrudan yüksek oranda etkilemektedir. Endüstride tedarikçiler kaliteli, yenilikçi, tasarım bakımından farklı ürünleri sunarak ve zamanında teslim ederek, işletmelerin piyasadaki rekabette üstünlük sağlamasına imkân vermektedir. Tedarikçi işletmelerin maliyetler üzerindeki etkisi bütün yöneticiler tarafından kabul edilmektedir. Tedarikçiler ile ilişkiler ürünün temin edilmesinden müşterinin satış sonrası hizmetine kadar geçen sürede her yönüyle işletmeleri etkilediği görülmüştür. Ayrıca bu durum gerek fiyat ya da kalite gerekse hizmetler açısından müşteriye yansıdığı için işletmelerin rekabet gücü üzerinde etkisinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Endüstriye girişte karşılaşılan zorluklar ve piyasaya yeni giren işletme tehdidinin tespit edilmesine yönelik bulguların sonucuna göre, piyasaya yeni giren işletmeler, mevcut işletmeler için bir tehdit unsuru olduğu ve pazarın rekabet koşullarını etkilediği tespit edilmiştir. Pazarı yeni giren işletmeler, endüstride tutunabilmek ve müşterilere kendini kabul ettirmek için bazı maliyetlere katlanmak zorundadır. Müşteri ile ilişki kurabilmek açısından bu maliyetler kaliteli ve uygun fiyata ürün arzının yapılması, tanıtım faaliyetleri gibi finansal kaynak ihtiyacını artıran faaliyetleri içermektedir. Bu süreçte maliyet kalemleri ve finansal kaynak ihtiyacını artıran bir diğer unsur, tedarikçinin tespit edilmesinde kaliteli ve uygun fiyata hammadde temini sırasında yaşanan denemeler sonucunda katlanılan maliyetleri içermektedir. Endüstriye girişte işletmeler bakımından önemli olan ve zaman alan bir diğer hususta hangi ürün çeşidi ile hangi müşteri kitlesine hitap edileceğinin tespit edilmesidir.

İkame ürün tehdidinin belirlenmesine ilişkin bulgulara göre, mobilya endüstrisi yöneticileri tarafından ikame ürün anlayışı farklı açılardan değerlendirilmekte olup rekabet gücü üzerinde etkisinin olduğu görülmüştür. Mobilya endüstrisi teknolojik gelişmeler ve beraberinde ürün yelpazesinin genişlemesi sebebiyle işletmelerin taklitçiliğe başvurduğu araştırma kapsamında görülmüştür. Araştırmaya göre yöneticiler, taklitçiliği ikame ürün tehdidi olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Daha önce endüstride taklit edilme anlayışına yönelik Ertaş ve arkadaşlarının (2017:104) yaptığı araştırmaya göre, mobilyanın tasarım açısından taklit edilmesi sanayi devrimi sonucunda yaşanan gelişmelere bağlı olarak üretim aşaması hızlı, düşük maliyet ile uygun fiyata müşteriye kabul ettirilmesinden dolayı imalatçılar açısından kârlı bir işlem olarak görülmektedir.

İşletmelerin ve rakiplerinin göreceli durumunun tespitine ilişkin ulaşılan bulgulara göre, endüstrideki işletmelerin güçlü ve zayıf yönlerinin rekabet güçleri üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. İşletmeler tarafından sermayenin ve fiziki koşulların yeterli, ürün çeşitliliğinin fazla olması gibi işletme içi faktörler yöneticiler tarafından güçlü yönler olarak belirtilmektedir. Gürpınar ve Döven (2007) Türkiye mobilya endüstrisinin rekabet durumunun değerlendirmesine ilişkin çalışmasında ifade ettiği endüstrinin zayıf yönleri yurtdışında ve yurtiçinde yeterli tanıtım yapılmaması yani pazarlamanın eksikliği, Ar-ge faaliyetlerinin teknoloji ve tasarım yetersizliği sebebiyle işletmeler rekabette zorlanmaktadır. Ayrıca sermaye, hammadde ve bilgi yetersizliği sebebiyle düşük kapasite ile çalışılması, işletmelerin yönetim ve örgütlenme açısından yetersizliği gibi sorunları da bulunmaktadır. Bu çalışmada elde edilen veriler ile Gürpınar ve Döven (2007)'in çalışmaları ile örtüştüğü söylenebilir.

Rekabet koşullarının izlenmesine yönelik elde edilen verilere göre, işletmeler rekabet koşullarını ve rakiplerin hamlelerini izlemektedir. İşletmeler birbirinin farklı yönlerini, yeniliklerini, dış cephe görüntüsünü, kalite, fiyat ve ürün çeşitliliğini takip ettikleri görülmüştür. Yöneticiler rakiplerini reklamlar, internet sayfaları ve fuarlar aracılığıyla izlediği tespit edilmiştir. Bu izlenme

sonucunda işletmeler, finansal kaynaklarının yeterli olduğu sürece rekabetçi tutumlarında ve pozisyonlarında düzenlemeler yaptıkları ortaya çıkmıştır.

İşletmeleri rakiplerinden farklılaştıran özelliklerin belirlenmesine ilişkin erişilen bulgulara göre, yoğun rekabet ortamında işletmeler piyasada farklı özellikleri ile dikkat çekmektedir. Bu özellikleri rekabette avantaj sağlayacak biçimde kullanmaları gerekmektedir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre mobilya endüstrisi işletmeleri rakiplerine karşı ve piyasa rekabet koşullarında farklılaştıran özellikleri ile üstünlük sağladıkları tespit edilmiştir. Mobilya işletmelerinin çoğunlukla rakiplerine karşı kullandıkları en etkili rekabet araçları ürün kalitesi ve farklı tasarımlara sahip ürün çeşitliliği ile müşteriye hitap etmek olduğu görülmüştür.

İşletmelerin rekabet stratejilerinin tespit edilmesine ilişkin elde edilen veriler göre, mobilya endüstrisinde yer alan işletmeler rekabet ortamının yoğunluğu sebebiyle piyasada varlıklarını sürdürmek ve üstünlük sağlamak için bir takım stratejiler uygulamaktadır. Bu stratejiler işletmenin işleyiş ve içinde bulunduğu duruma göre değişiklik göstermektedir. Mobilya endüstrisindeki yöneticiler rakipleri karşısında üstünlük sağlamak için çoğunlukla maliyet veya farklılaşma odaklı stratejilere yöneldikleri tespit edilmiştir.

Mobilya endüstrisi son yıllarda çok hızlı gelişim göstermektedir. Endüstrideki imalat ve satış işletmeleri yoğun rekabet ortamının etkilerini bertaraf etmek için rakipleri karşısında bir adım öne geçmek için ürünlerinde Ar-ge çalışmaları ile tasarım konusuna ağırlık verilmek suretiyle rekabet avantajlarını artırabilirler. Düzce'de hem imalat hem de satış mobilya işletme sayısı nüfusa oranla fazla olduğu araştırmada tespit edilmiştir. Bu bakımdan işletmeler Kocaeli' de bulunan MOBESKO gibi ekonomik ve fiziki güçlerini birleştirerek kümelenme yoluna gidebilirler. Endüstrideki işletmelerin gelişime uyum sağlama konusunda yaşadıkları sıkıntılar, zorluklar ve sektörde yakaladıkları başarılı yönlere ilişkin çalışmalar yapılması önerilebilir. Mobilya endüstrisi imalat işletmelerinin tedarik işlemleri konusunda birçok endüstri ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Bu endüstrilerin mobilya endüstrisinin rekabet gücü üzerindeki etkilerine yönelik araştırma yapılabilir. Mobilya endüstrisi teknoloji bakımından hızlı gelişme gösterdiği görülmüştür. Bu durumun işletmelerin rekabeti üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerine ilişkin çalışma yapılması önerilebilir.

6.Kaynakça

- Afuah, A. (2009). *Strategic Innovation: New Game Strategies for Competitive Advantage*. New York: Routledge.
- Akgemci, T. (2013). *Stratejik Yönetim* (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akmermer, B. ve Ayyıldız, H. (2016). Kuyumculuk sektörünün Porter'ın beş güç modeli ile rekabetçilik analizi: Trabzon ili örneği. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (6), 47-68.
- Aktan, C.C. ve Vural İ.Y. (2004). *Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet* (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu). Ankara: Ajans-Türk Basın ve Basım.
- Anderson, C.R. (1988). *Management Skills, Functions and Organization Performance* (2. Baskı). Boston: Allynand Bacon.
- Arslan, A.R, Sönmez, A. ve Gürleyen, L. (2009). Türkiye mobilya işletmelerinin rekabet gücünü etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 12 (1), 47-53.
- Barca, M. ve Esen, S. (2012). Rekabet avantajı sağlama ve sürdürmede stratejik yaklaşımlar. *Social Sciences*, 7 (2), 89-107.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Crossan, M. M, Fry, J. N. ve Killing, J. P. (2005). *Strategic Analysis and Action* (6. Baskı). Canada: Pearson Prentice Hall.
- Daft, R. L. (2015). *Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak*. (Çev. Prof. Dr. Ömür N. Timurcanday Özmen). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demirci, S. (2005). Türkiye mobilya endüstrisinin sorunları ve çözüm önerileri. *Politeknik Dergisi*, 4 (4), 369-379.
- Dobbs, M.E. (2014). Guidelines for applying Porter's five forces framework: a set of Industry analysis templates. *Competitiveness review*, 24 (1), 32-45.
- Döven, M. ve Gürpınar, K. (2007). Stratejik yönetim perspektifinden Türk mobilya sektörünün rekabet durumunun analizi ve değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 173-190.
- Durgun, M. (2015). *Türkiye Orta ve Büyük Ölçekli Mobilya Endüstrisi İşletmelerinde Stratejik Yönetim*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Ekiz, D. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eren, E. (2005). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası* (7. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Eroğlu, F. (2007). *Ankara Mobilyacılar Sitesinde Faaliyet Gösteren Küçük ve Orta Ölçekli Mobilya İşletmelerinin Analizi ve Çözüm Önerileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ertaş, Ş., Sönmez, E. ve Konakoğlu, Z. N. (2017). Küreselleşme sürecinde kopya yoluyla elde edilen "Taklit Mobilyalar". *Online Journal Of Art And Design*, 5 (4), 102-116.
- Ertuğrul, İ. (2013). İmalat sanayinde hızla değişen kavram: rekabet edebilen kalite. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 125-136.
- Ertuğrul, İ. (2014). *Toplam Kalite Kontrol: Toplam Kalite Yönetimine İlişkin Bir İşletme Uygulaması* (3. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ervural, S. (2005). *Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Rekabet Gücü Kriterleri ve Eskişehir Marangoz ve Mobilya Sektöründe Bir Araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Glesne, C. (2014). *Nitel Araştırmaya Giriş*. (Çev. Editörü: Ali Ersoy-Pelin Yalçınoğlu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güney, S. (2006). *Davranış Bilimleri* (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gürleyen, L., Asal, Ö. ve Çakıcıer, N. (2007). Mobilya sektöründeki işletmelerde stratejik yönetimin yeri ve önemi. *Düzce Üniversitesi Ormanlık Dergisi*, 3 (1), 100-113.
- Gürpınar, K. (2007). *Türk Mobilya Sektörünün Rekabet Gücü Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış doktora tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Han, X., Wen, Y. and Kant, S. (2009). The global competitiveness of the chinese wooden furniture industry. *Forest Policy and Economics*, 11 (0), 561-569.
- İnal, M.E. ve Toksarı, M. (2006). Mobilyacılık sektöründe karşılaşılan pazarlama sorunları ve bu sorunlara çözüm üretmeye yönelik bir araştırma: Kayseri örneği. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), 105-121.
- İslamoğlu, A.H. (2008). *Pazarlama Yönetimi* (4. Baskı), İstanbul: Beta Basım.

- Kafadar, O.(2009). *Rekabetçi Üstünlüğün Sağlanmasında Ürün Tasarımı: Türk Mobilya Sektöründen Bir Uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karaca, Ö. (2016). *Mobilya İşletmelerinde Rekabeti Etkileyen Markalaşmanın Yetersizliği ve Çözüm Yolları(İzmir İli Mobilya İşletmelerinde Bir Uygulama)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Karacaoğlu, K. (2009). Rekabet üstünlüğünü etkileyen unsurların yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi: İSO 500 büyük sanayi işletmesi örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34 (0), 165-187.
- Karagöz, T ve Korkut, D. S. (2017). Mobilya sektörünün sorunları ve çözüm önerileri (Kocaeli ili örneği). *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 85-92.
- Kotler, P. (2002). *Marketing Management Millenium Edition* (10. Basım). New Jersey: Pearson Education
- Kurtuluş, K.(1989). *İşletmelerde Araştırma Yöntembilimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Malkoçoğlu, A., Yaylı, K., Yıldırım, İ. ve Ataseven, F.(2015). Türkiye mobilya endüstrisi küçük ve orta ölçekli işletmelerinin yapısal incelenmesi, sorunları ve çözüm önerileri. *Selçuk Teknik Dergisi*, Özel Sayı 1, 747-764.
- Özler, M.G. (2003). *Rekabet Üstünlüğü Olarak Ürün Tasarımı: Türk Mobilya Endüstrisinde Firma Ölçeğinde Bir Örnek Olay Çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, E. ve Koç, K. H. (2015). Türkiye mobilya işletmelerinde tedarik süreçlerinin değerlendirilmesi. 3. *Ulusal Mobilya Kongresi* (Umk-2015), 3-5 Nisan 2015 Konya.
- Öztürk, N. ve Karabıyık, H . (2007). Rekabet stratejileri ve Türk bankacılık sektöründe uygulanabilecek rekabet stratejilerinin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 229-253.
- Papadopoulos, I., Karagouni, G., Valergas, G. ve Sevopoulou, I. (2008). Clustering as a means for gaining competitive advantage in small and micro furniture firms' marketing opportunities. *Proceedings Management Of International Business And Economics Systems (Mibes) 2008 International Conference*. Larissa Greece, 4-5 July, 285-299.
- Passemard, D., ve Kleiner, Brian H. (2000). Competitive advantage in global industrie, *Management Research News*, 23 (7/8),111-117.
- Porter, M.E (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*. 24-41.
- Porter, M.E. (1998). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. New York: Freepress.
- Qiu, X., Cano-Kollman, M. ve Mudambi, R. (2017). Competitiveness and connectivity in design innovation: a study of norwegian furniture industry. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 27 (5), 533-548.
- Seggie, F.N. ve Bayyurt, Y. (2015). *Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (1. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stalk, G., Evans, P. ve Shulman, L. E. (2000). Yeteneklere dayalı rekabet: şirket stratejisinde yeni kurallar. (Çev. Ed.: Ahmet Gürsel). *Şirket Stratejisi*. İstanbul: Bzd Yayıncılık. 171-198.

- Şimşek, M.Ş, Akgeçici, T. ve Çelik, A. (2011). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış* (7. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tek, Ö.B. (1997). *Pazarlama İlkeleri Türkiye Uygulamaları Global Yönetimsel Yaklaşım* (7. Baskı). İzmir: Cem Ofset.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: TDK.
- Türk, Z. (2014). Stratejik yönetim muhasebesi yaklaşımı: değer zinciri maliyet analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59 (03), 231-253.
- Ünsalan, E. ve Şimşeker, B. (2012). *İşletme Yönetimi* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wheelen, T.L. and Hunger, J.D. (1992). *Strategic Management And Business Policy* (4. Basım). Massachusetts: Addison- Wesley Yayıncılık.
- Yıldırım, K, Söğütü, C , Döngel, N , Çakır, M . (2013). Türkiye mobilya sektöründe kalite ve standartlaşmanın pazarlamaya etkileri. *Politeknik Dergisi*, 16 (1), 9-17.
- Zhao, J. ve He, W. (2008). Handbook Of Hospitality strategic Management. (Ed. Michael Olsen ve Jihlinzhao). *Competitive methods Of Multinational Hotel Companies In The new millennium*. Burlington: Butterworth- Heinemann, 150-179.

Makale Türü: Araştırma makalesi

BEŞ BÜYÜK KİŞİLİK ÖZELLİĞİNİN SANAL KAYTARMA DAVRANIŞI VE İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: OTEL İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Çağla Aslı GÜLDURAN² Nilüfer ŞAHİN PERÇİN³

Öz

Bu çalışmanın amacı, işgörenlerin kişilik özelliklerinin sanal kaytarma davranışı ve iş performansı üzerine etkisini incelemektir. Veriler, Marmaris/Muğla 3,4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 392 otel çalışanı ile anket aracılığıyla toplanmıştır. Basit ve çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kişilik özelliklerinin, ciddi sanal kaytarma aktiviteleri ve çalışanların iş performansı üzerinde etkisi olduğu bulunmuştur. Uyumluluk özelliğinin ciddi sanal kaytarma üzerinde negatif etkisi bulunurken, yeni deneyimlere açıklık özelliğinin ciddi sanal kaytarma üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda, dışa dönüklük, açıklık ve sorumluluk alt boyutlarının iş performansı üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur. Son olarak sanal kaytarmanın iş performansı üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanal kaytarma, İş Performansı, Beş Büyük Kişilik Özelliği, İş Yerinde Bireysel İnternet Kullanımı, Kişilik, Otel.

THE EFFECT OF BIG FIVE PERSONALITY TRAITS ON CYBERLOAFING AND JOB PERFORMANCE: A RESEARCH IN HOTEL BUSINESSES

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of employee personality traits on cyberloafing behavior and job performance. The datum were collected via a questionnaire with 392 hotel employees working in 3, 4 and 5 star-hotels of Marmaris district of Muğla province. Simple and multiple linear regression analysis was applied. According to the results of the analysis, personality traits had an effect on serious cyberloafing activities and job performance of employees. It was found that the agreeableness had a negative effect on serious cyberloafing, while the openness to new experiences was seen with a positive effect on serious cyberloafing behaviors. At the same time, extroversion, openness and conscientiousness sub-dimensions were also detected with a positive effect on business performance. Finally, it was concluded that cyberloafing had no effect on business performance, at all.

Key words: Cyberloafing, Job Performance, Big Five Personality Traits, Individual Web Usage at Work, Personality, Hotel.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN danışmanlığında Çağla Aslı GÜLDURAN tarafından hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasından derlenmiştir.

² Doktora Öğrencisi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ABD, caglasli87@hotmail.com, orcid: 0000-0002-3364-457X

³ Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, nilufer.percin@nevsehir.edu.tr, orcid: 0000-0002-7063-3247

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Gülduran, Ç.A. ve Perçin, N. Ş. (2020). Beş Büyük Kişilik Özelliğinin Sanal Kaytarma Davranışı ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 37-56

1. Giriş

Bilgi çağı olarak adlandırılan 21.yy. beraberinde getirdiği gelişmelerle insanların ve örgütlerin hızlı bir şekilde bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte çalışanlar, mesai saatleri içerisinde işletmenin sunduğu bilgi teknolojilerini kişisel ihtiyaçları için de kullanmaktadır. İş yeri kaynaklarının kullanılmasının yanı sıra aynı zamanda çalışılması gereken vakitlerin boşa geçmesi de işletmelerde performans, verimlilik, maliyet vb. konularda sorun yaşanmasına sebep olmuştur. Üretkenlik karşıtı iş davranışı olarak değerlendirilen sanal kaytarma davranışının tespit edilmesi, sebep ve sonuçlarının anlaşılabilmesi özellikle otel işletmeleri için önem taşımaktadır.

Emek yoğun bir sektör otel işletmelerinde çalışanların kişilikleri de iş yerinde sergiledikleri performansı doğrudan etkilemektedir. Çalışanların sahip oldukları kişilik özellikleri, iş yerinde sergiledikleri davranışlar, işletmeler açısından bazı olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Yazında kişilik özellikleri genellikle beş faktör kuramına göre ele alınarak, “Dışa Dönüklük”, “Nörotiklik”, “Açıklık”, “Uyumluluk” ve “Sorumluluk” olmak üzere beş alt boyutta sınıflandırılmıştır. Hangi kişilik özelliklerine sahip personellerin sanal kaytarma davranışı sergiledikleri ve kişilik özelliklerinin sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinin ne olduğu konusunda sınırlı sayıda çalışma mevcuttur.

İş performansı da birçok faktörden etkilenen, çok boyutlu yapısı olan bir kavramdır. Hem işletmenin gelecekteki hedefleri için hem çalışanların ve müşterilerin memnuniyeti için büyük öneme sahiptir. İş performansında yaşanabilecek artış ve düşüşün önceden tahmin edilebilmesi otel işletmeleri için etkin bir performans yönetimi sağlayacaktır. İş performansının artması ya da düşmesi durumunda sebeplerinin anlaşılabilmesi için iş performansını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi önem arz etmektedir. İş performansını etkileyen bireysel faktörler arasında kişilik özellikleri de yer almaktadır (Barrick vd.,2001:11). Bu yüzden, işletmeler için performans yönetiminde, önemli bir kavram olan iş performansı çeşitli değişkenlerle incelenirken, kişilik özellikleri ile olan ilişkisi de ele alınmıştır. Otel işletmelerinde çalışanların iş yerindeki sergiledikleri davranışların kişilik özelliklerinden kaynaklandığı düşünülerek kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişki yazında incelenen konular arasında yer almaktadır (Fındıklı, 2016:36).

Üretkenlik karşıtı olarak değerlendirilen sanal kaytarma davranışının önemli sebepleri arasında görülen kişilik özelliklerinden sonra bu çalışmada incelenen bir diğer konu iş performansı ile sanal kaytarma arasındaki ilişkidir. Çalışanların sergiledikleri sanal kaytarma davranışının bir sonucu olarak iş performansında artış ya da azalış olduğu konusunda yazında kesin bir yargıya varılamamıştır. Bu araştırma, otel işletmelerinde çalışanların sanal kaytarma davranışlarının iş performansı üzerine bir etkisi olup olmadığı konusunda da alana katkı yapmayı planlamaktadır.

Çalışmada, otel işletmelerinde çalışanların sanal kaytarma davranışının bir sebebi olarak gösterilebilecek kişilik özelliklerinin sanal kaytarma üzerindeki etkisi, kişilik özelliklerinin iş performansı üzerindeki etkisi ve sanal kaytarma davranışının iş performansı üzerindeki etkisi incelenmektedir.

2. LİTERATÜR

2.1 Beş Büyük Kişilik Özelliği

Türk Dil Kurumu (TDK), kişilik kavramını “bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin bütünü, şahsiyet, bireyin toplumsal hayatı içinde edindiği alışkanlıkların ve davranışların bütünü” olarak tanımlamıştır (www.tdk.gov.tr). Kuşlivan ve Eren (2011: 142) ise kişilik kavramını, Weinstein ve diğerleri (2008)’e atıfla “bireylerin istikrarlı bir örüntü gösteren duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını tanımlayan ve açıklayan bireysel özelliklerdir” şeklinde tanımlamıştır.

20. yy. sonlarında kişiliğin boyutsal özellikleri birçok araştırmanın konusu olmuştur. Kişiliğin yapısını anlamak için ilk çalışmalar dilin kişilik üzerine etkilerini inceleyen araştırmalardır. Gordon Allport ve Hery Odbert kişilikle ilgili özelliklerin kapsamlı bir listesini oluşturmuştur. Sonrasında yapılan diğer araştırmalarla birlikte faktör analizi yöntemi ile beş faktörde tanımlanacak şekilde kişilik sınıflandırılmıştır (Taymur ve Turkcapar, 2012: 158). 1943 yılında Cattell'in başlattığı sınıflandırma sonrasında, Goldberg çalışmalarında beş faktör terimini kullanan ilk kişi olmuştur. McCrae ve Costa 1985 yılında beş faktör kişilik özelliğini detaylandırarak son halini vermiştir (McCrae ve Costa, 1985;587; Tan ve Demir, 2018:50).

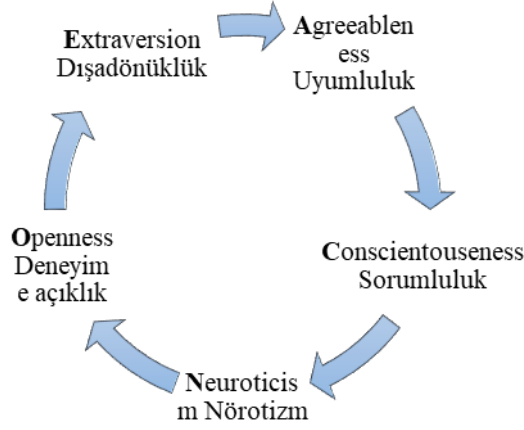
Çalışmada yararlanılan beş faktör kuramı ayırıcı özellikler yaklaşımı içinde yer almaktadır. Burger (2006:235), ayırıcı özellikleri, kişilerin çeşitli sıfatlar içinde kendilerince ağırlıkta olan ve onlara sıklıkla uyan sıfatlar olarak ifade etmektedir. Ayırıcı özellik yaklaşımını ilk olarak başlatan Allport, herkese uygulanabilirliği olan bu özelliklere, "genel ayırıcı özellik" adını vermiştir (Burger, 2006:240).

Cattell, ayırıcı özelliklerden farklı, yaptığı kişilik anketlerinden 16 temel özellik bulmuştur ve bu kişilik özelliklerini faktör analizi yaparak sayısallaştırmıştır. 1946'da çalışmasını 16 Faktörlü Kişilik Testi (16 PF) ile yayınlamıştır. Cattell'in çalışmalarıyla McCrae ve Costa, Goldberg, Bush, Law ve Comrey gibi kişilik araştırmacıları faktör analizinin şaşırtıcı şekilde istatistiksel olarak doğru sonuçlar verdiğini fark ederek, bu yolda çalışmalarını devam ettirmişlerdir (Burger, 2006:249).

McCrae ve Costa, başlangıçta kişilik özelliklerinin yetersiz olduğu gerekçesiyle özellikler eklemiştir ve zamanla beş kişilik özelliği kurama dönüşmüştür. McCrae ve Costa'nın nörotiklik ve dışa dönüklük boyutları Cattell'in sınıflandırması ile örtüşmektedir. Bunun haricinde, uyumluluk, sorumluluk ve açıklık özellikleri ile beş büyük kişilik özelliği ismini almıştır (Yazgan ve Yerlikaya, 2012:287). McCrae ve Costa'nın yaptığı çalışmada beş büyük kişilik kuramının kişiliğin temel yapısını temsil ettiği ileri sürülmüştür (McCrae ve Costa, 1999:139-153). Bu çalışmaya göre, çalışmalar ve gözlemlerde fikir birliği vardır ve davranışlara yatkınlık süreklilik göstermektedir. Belirlenmiş bu özellikleri tanımlayan sözcüklerin günlük olarak kullanımı vardır. Bu özellikler her yaş grubu, cinsiyet, ırk ve dil için geçerlidir. Yani evrensel olarak uygulanabilir ve tüm bu özellikler biyolojik kalıtsal temellere dayanmaktadır (Bozkurt, 2018,20-21).

2.1.1.Beş Büyük Kişilik Özelliği Alt Boyutları

Cattell (1947), tarafından oluşturulan **NEO** Inventory; **N**euroticism (Nörotizm), **E**xtraversion (Dışadönüklük), **O**penness (Açıklık) kişilik kuramına, McCrae ve Costa tarafından "Sorumluluk (Öz Disiplin)" ve "Uyumluluk" alt boyutları eklenerek 5 Faktör Kuramı (Big Five Theory) oluşturulmuş ve kabul görmüştür. Beş faktör kuramı günümüzde birçok araştırma tarafından kişiliğin ölçümü için seçilen ölçeklerin en önemlilerinden ve en sık kullanılanlarından biridir (Sevi, 2009:5).

Şekil 1: Beş Faktör Modeli

Ş

Kaynak: McCrae ve diğerleri (1995) çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

McCrae ve Costa, beş faktör kuramı, nörotiklik, açıklık, dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk boyutlarından oluşmaktadır. Her boyutun kendi içinde zıddı mevcuttur. Ve yine her boyut 6 alt faktöre sahiptir. Toplam 30 faktörden oluşan bu kuram birçok araştırmacı tarafından kişilik ölçeği olarak kullanılmıştır. Alt boyutlarıyla birlikte kişiliğin sistematik olarak incelenmesi imkânı sunmaktadır (John ve Srivastava, 1999:109).

Beş faktör ölçeği farklı kültüre ve farklı dillere uyarlanabilir. Evrensel olarak kabul gören bir ölçüm olmasa da birçok araştırmacı tarafından kullanılan bir ölçümdür (Barrick ve Mount, 2001:11).

Tablo 2: Beş Büyük Kişilik Özelliği Alt Boyutları

Beş Büyük Kişilik Özelliği	Alt Faktörler
Nörotizm	Endişeli Sinirli Depresyon Bilinçaltı (utangaç) Düşüncesiz (dürtüsellik) Özgüven eksikliği
Dışa Dönüklük	Sosyal Kendine güvenen Enerjik Maceracı Hevesli/Pozitif bakış açısı Sempatik
Deneyimlere Açıklık	Fikirler- Meraklı Hayal gücü- Yaratıcı Estetik- Sanata yatkın Eylemler-Geniş ilgi alanları Duygular- Heyecanlı Değerler- Alışılmadık
Uyumluluk	Güvenilir(Affedici) Basitlik Fedakâr Uysal Alçak gönüllü İyi niyetli

Sorumluluk

Yetkinlik-Verimlilik
Planlı
Sorumluluk sahibi(dikkatli)
Başarma çabası
Öz disiplin- çalışkan
Tedbirli- Temkinli

Kaynak: John ve Srivastava (1999), 102–113.

Tablo 1’de de görüldüğü gibi beş büyük kişilik özelliği farklı sıfatlar ile de açıklanabilmektedir. Farklı işlere farklı kişilik yapılarına sahip çalışanlar daha uygun olacaktır. Müşterilerle yüz yüze çalışacak kişilerin daha dışadönük olması tercih edilebilir. İşletmeler açısından bakıldığında özellikle işe alımlarda, işe uygun kişilikte çalışanların seçilmesi önem arz etmektedir. İnsan kaynakları departmanının işe alımlarda kişilik testleri uygulaması çalışanların uygun işlere yerleştirilmelerini sağlayabilecektir.

2.2 Sanal Kaytarma ve İş Performansı

Sanal kaytarma kavramı, üretkenlikle, iş performansı, işletme yapısı, özellikleri ve işletme kültürüyle ilişkilendirilebilir. İşyerinde verimlik kaybına sebep olan sanal kaytarma davranışları olabileceği gibi, iş performansı pozitif veya negatif ilişkili kaytarma davranışları da olabilmektedir. Bu nedenle, sanal kaytarmaya ilişkin davranışlar çeşitli sınıflamalar şeklinde ele alınmıştır. Ele alınan davranışların bir kısmı önemli tanımlaması içinde yer alırken diğer bir kısmı ise önemsiz olarak nitelenebilmektedir. Üretkenlik ve iş performansına ilişkin davranışlar göreceli olarak daha fazla önem arz ettiğinden araştırma kapsamında sanal kaytarma sınıflamalarıyla birlikte üretkenlik karşıtı iş davranışları ve iş performansı ilişkilerine yer verilmiştir.

2.2.1 Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı ve Sanal Kaytarma Kavramı

21.yy sonrasında yaşanan teknolojik gelişmeler hızlı bir şekilde hanelere ve işletmelere yayılmaktadır. İnternet günlük hayatta çok önemli bir yere sahip olmuş ve sadece gençlerin değil, neredeyse tüm yaş grupları tarafından da aktif olarak kullanılabilir. Yaşanan bu gelişmeler bir yandan hayatı kolaylaştırırken diğer taraftan bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan biri çalışanların mesai saatleri içerisinde kişisel amaçlı internet kullanımı olarak tanımlanan “Sanal Kaytarma” kavramı olarak yazında yerini almıştır.

Üretkenlik karşıtı davranışlar, iş yerinde verimlilik ve karlılık için işletmelere zararı olan, çalışanların kasıtlı olarak yaptıkları bazı kötü davranışlar şeklinde tanımlanabilir. Bu davranışlardan bazıları; zaman ve imkânı kötüye kullanma, iş yerinden çalma, sapkın davranışlar, hırsızlık, dolandırıcılık, uyuşturucu kullanımı gibi davranışlardır (Öcel ve Aydın, 2010:77). Robinson ve Bennet (1995), çalışmada üretkenlik karşıtı iş davranışlarını örgütsel ve kişisel, önemsiz ve ciddi olarak ele almış ve sanal kaytarma davranışını bu sınıflandırma arasında örgütsel ve önemsiz olarak belirlemiştir. Üretime karşı sapkınlık davranışı alt kavramlarında sanal kaytarma davranışına yer verilmiştir. Üretime karşı sapkın davranışlar; işi erken bırakma, uzun molalar verme, sanal kaytarma ve yavaş çalışma şeklindedir (Özkalp vd., 2012:22).

Blanchard ve Henle, sanal kaytarma davranışını iş yerine ait mail ve internetin kişisel ihtiyaçlar için kullanımı şeklinde tanımlamıştır (Blanchard ve Henle, 2007:1067). Sanal kaytarma kavramını, çalışma saatleri içinde çalışanların iş yerindeki internet aracılığıyla iş dışı web sitelerin kontrolü ve iş dışı amaçlarla yapılan diğer çevrimiçi aktiviteler olarak tanımlamıştır (Jandaghi vd., 2015: 340). Lim (2002:676), sanal kaytarma davranışını üretkenlik karşıtı davranışların yeni hali olarak ifade etmiştir. Aynı zamanda bilgi teknolojilerinin gelişimini iki ucu keskin kılıç olarak nitelendirmiştir. İşletmelere birçok fayda sağlarken bir yandan da zararları olduğunu ileri sürmektedir.

Örücü ve Yıldız, “Sanal Kaytarmayı”, iş amaçlı kullanım için sunulmuş olan bilgisayar ve internet sistemlerinin kişisel amaçlar için kullanılması olarak tanımlamış, çalışanlar arasında iletişimi kolaylaştıran ve işletme için fayda sağlayan teknolojinin, çalışanların performansı ve işletmeye yönelik kayıplardan da söz etmiştir (Örücü ve Yıldız, 2014:99). Whitty ve Carr da “Sanal Kaytarma” kavramını siber aylaklık (cyberslacking) olarak ele almış ve “iş yerindeki internetin iş harici amaçlar için kullanımı” olarak tanımlamıştır (Whitty ve Carr, 2006:237; Jandaghi vd., 2015:338).

2.2.2 Sanal Kaytarma Türleri (Types)

Sanal kaytarma kavramı ile ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Sanal kaytarma hakkında ilk yapılan sınıflandırmalardan biri olan Lim’in (2002:676), yaptığı sınıflama sanal kaytarma davranışını 2 ana gruba ayırmıştır: Birincisi, “İnternet başında boşa zaman geçirme yani siber aylaklık; gazete ve haberleri okumak, çevrimiçi alışveriş yapmak ve diğer benzer aktiviteler”; ikincisi ise “iş dışı mail almak göndermek ve iş dışı mesajlaşma” olarak belirtilmektedir. Lim (2002:677), çalışanların gönüllü olarak gerçekleştirdikleri hareketler olarak tanımladığı sanal kaytarma davranışını, Li ve Chung (2006) “Sosyal amaçlı”, Bilgi edinme amaçlı”, “Boş zamanı değerlendirme amaçlı kullanım”, “Sanal duygular” olarak 4 farklı sınıfa ayırmıştır (Malhotra, 2013:3). Doorn (2011:5-7), sanal kaytarma davranışını davranışlar ve aktiviteler olarak ayırmıştır. Aktiviteler kısmında, sanal kaytarma aktivitelerini sosyal amaçlı kullanım, sanal duygular, bilgi amaçlı kullanım ve boş zaman değerlendirme amacıyla kullanım olarak 4 başlık altında toplarken, davranışlar kısmında, gelişme, sapkın, bağımlı ve iyileşme davranışları olarak belirlemiştir. Yukarıda yer alan sınıflamaların dışında; Anandarajan vd. (2004:95), Blau vd. (2006:10), Blanchard ve Henle (2008:1071) in yaptığı sanal kaytarma sınıflamaları da alan yazında yer almaktadır.

Yapılan araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda sanal kaytarma davranışları; bilgi edinme, kişisel iş yapma, iletişim, boş zaman geçirme, internette video, müzik indirme, gazete okuma, e-mail aktiviteleri, interaktif faaliyetler, alışveriş yapma, sosyal medya kullanımı, önemli, önemsiz sanal kaytarma etkinlikleri gibi çok farklı davranışlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Blanchard ve Henle’nin (2008) önemli(ciddi) – önemsiz(minör) sanal kaytarma etkinlikleri göz önünde bulundurulmuştur. Yazarlar sanal kaytarma davranışlarını iki farklı sınıfta önemli ve önemsiz sanal kaytarma davranışları olarak ele almaktadırlar (Blanchard ve Henle, 2008:1077,1082).

2.2.3 İş Performansı Kavramı

Fransızcadan dilimize geçmiş olan performans kavramının karşılığı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “başarım” yer almaktadır. Başarım sözcüğünün kelime anlamı “elde edilen başarı, herhangi bir olayı veya durumu başarma isteği ve gücü, kişinin yapabileceği en iyi derece,” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Akdemir (2004:140)’e göre performans, “önceden belirlenen yahut sonradan revize edilen amaçlara ulaşmak için planlama, organize etme, kadrolama, yöneltme denetlemeye ilişkin teori, model, yaklaşım ve ilkelerin maharetle uygulamaya geçirilme süreci” şeklinde tanımlanmaktadır (Özmutaf, 2007:43). İş performansı uzun zamandır araştırmacıların üzerinde sıklıkla durduğu ve birçok değişkenle ilişkilendirdiği insan kaynakları yönetimi için çok önemli bir kavramdır. İş performansı ile ilgili araştırmacılar tarafından birçok tanım yapılmıştır (Kurt, 2013:5). Borman (2004)’e göre iş performansı, iş tanımındaki görevlerin önemi içerisinde çalışanın gösterdiği etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer tanım ise, iş yerinin amaçlarını gerçekleştirmesi için, personelin ücret beklentisine karşı işletme için göstermesi gereken çaba olarak tanımlanabilir (Taştumur, 2018:84). İş performansı, görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki ana boyuttan oluşmaktadır. Görev performansı (Rol içi performans), örgütün çalışandan beklediği daha önceden belirlenmiş görevlerin yerine getirilmesidir. Bağlamsal performans (Rol dışı performans) ise iş tanımları içerisinde yer alamayan görevlerin gönüllülük esasıyla

gerçekleştirilmesi, takım arkadaşları ya da astlarla bir işin başarıya ulaşması için işbirliği içinde yapılmasıdır (Taştumur, 2018:84; Gök, 2018:68).

Yılmaz ve Tanrıverdi (2017:35)'te iş performansı kavramının “bir işin belirli bir süre içinde, belirli bir kaynak kullanımı ile yerine getirilmesi”, “işgörenlerin işletme hedeflerine yönelik nicel ya da nitel katkıları”, “amacı elde etme düzeyi”, “harcanan emek karşılığında sağlanan başarı düzeyi”, “göreve ilişkin beklenenler ile elde edilen sonuçlar arasındaki ilişkinin bir fonksiyonu” şeklinde ifade edildiğini çeşitli kaynaklara dayandırarak ifade etmektedir.

Yapılan açıklamalar bağlamında iş performansını; “çalışanın rol gereği ve gönüllü olarak kendisinden beklenen görevlerini yerine getirmesinin ve işletmenin amaç - hedeflerine katkıda bulunmasının bir derecesi” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

2.3 Beş Büyük Kişilik Özelliği, Sanal Kaytarma Davranışı, İş Performansı ve Hipotezler

Sanal kaytarma davranışı ile ilgili; işe adanmışlık, psikolojik sözleşme, örgüt iklimi ve örgütsel bağlılık gibi konularda farklı çalışmalar yapılmıştır (İyigün vd ,2014; Arık, 2016; Güngör, 2016; Yılmaz vd, 2014). Bu çalışma, kişilik özellikleri ve sanal kaytarma, kişilik ve iş performansı, sanal kaytarma ve iş performansı arasındaki etkileşimleri ele almaktadır. Örucü ve Aksoy'a göre (2018), nörotizm seviyesi arttıkça sanal kaytarma davranışının da arttığı sonucuna ulaşmıştır. Nörotiklik ve sanal kaytarma davranışı arasında pozitif yönlü zayıf ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Dışa dönüklük alt boyutuyla da yine aynı şekilde pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yani, dışa dönük insanlar daha fazla sanal kaytarma davranışı sergilemektedir. Jia ve Jia dışa dönüklük ve açıklık alt boyutları ile sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki; sorumluluk, duygusal denge ve uyumluluk alt boyutları ile sanal kaytarma davranışı arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur (Jia ve Jia, 2015;62-63).Tan ve Demir (2018)'in, Antalya ili içindeki tüm konaklama işletmelerinde yapılan araştırmasında, beş büyük kişilik özellikleri ve sanal kaytarma davranışı arasında gözlemlenen ilişkiler aşağıdaki gibidir.

- Dışa dönüklük alt boyutu ile öğrenme amaçlı sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ve anlamlı zayıf bir ilişki vardır. Bağımlılık düzeyinde sanal kaytarma davranışı ile dışa dönüklük alt boyutu arasında pozitif ve güçlü bir ilişki vardır.
- Sorumluluk alt boyutu ve sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ancak çok zayıf düzeyde bir ilişki vardır.
- Uyumluluk alt boyutu ve öğrenme amaçlı ve sosyal amaçlı sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki vardır.
- Açıklık alt boyutu ve sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki vardır.
- Nörotizm alt boyutu ile sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki vardır.

Çivilidağ, kişiliğin içe dönüklük- dışa dönüklük ve nevroitiklik alt boyutları, cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi değişkenleriyle birlikte; sanal kaytarmanın hem önemli hem de önemsiz sanal kaytarma davranış alt boyut puanları arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir (Çivilidağ, 2017;262).

Literatürde yer alan çalışmalar göz önünde bulundurularak; konaklama işletmeleri için kişilik özellikleri alt boyutlarının sanal kaytarma davranışının yordayıcısı olup olmadığı hususunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

Hipotez 1a: Kişilik özelliklerinden sorumluluk alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Hipotez 1b: Kişilik özelliklerinden sorumluluk alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Jia ve Jia (2015:63), çalışmalarında sorumluluk alt boyutunun sanal kaytarma davranışı üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Bunun yanı sıra, Tan ve Demir (2018:59)'in Antalya ilinde konaklama işletmelerinde çalışanlar üzerine yaptığı araştırmada, sorumluluk alt boyutunun öğrenme amaçlı sanal kaytarma davranışı üzerine pozitif ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Hipotez 2a: Kişilik özelliklerinden nörotizm alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Hipotez 2b: Kişilik özelliklerinden nörotizm alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Jia ve Jia (2015:63), nörotizm (duygusal denge) alt boyutuyla sanal kaytarma davranışı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani duygusal denge azaldıkça sanal kaytarma artmaktadır .

Hipotez 3a: Kişilik özelliklerinden uyumluluk alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Hipotez 3b: Kişilik özelliklerinden uyumluluk alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Tan ve Demir (2018:60)'in çalışmasında uyumluluk alt boyutu ile sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki incelenmiştir. Ancak regresyon analizinde uyumluluk alt boyutunun sanal kaytarma davranışlarına anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Jia ve Jia (2015:64)'nın çalışmasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Hipotez 4a: Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Hipotez 4b: Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Yazında yapılan benzeri çalışmalar dışa dönüklük alt boyutuyla sanal kaytarma davranışı arasında pozitif ve güçlü düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur (Örücü ve Aksoy, 2018:270; Tan ve Demir, 2018:59; Jia ve Jia, 2015:63).

Hipotez 5a: Kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Hipotez 5b: Kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.

Açıklık alt boyutu ve sanal kaytarma arasında, Jia ve Jia (2015:63) ve Tan ve Demir (2018:60) çalışmalarında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

İş yerinde çalışanların davranışlarını anlamlandırmak ve yönetebilmek için kişilik değişkenlerini sayısal olarak ölçümü önemlidir (Hogan ve Holland, 2003:100). Kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı konusunda araştırmalar yapılmıştır. Salgado (1997:271) beş faktör kuramında sorumluluk ve duygusal denge alt boyutunda, iş performansı ilişkisini yüksek ve anlamlı bulmuştur.

Hipotez 6: Kişilik özelliklerinden sorumluluk alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.

Hipotez 7: Kişilik özelliklerinden nörotizm alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.

Barrick ve Mount'un yaptığı çalışmada ise, kişiliği beş faktör kuramına göre ele alarak, iş performansı ile ilişkilendirmiş ve dışa dönüklük ve uyumluluk alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur (Barrick ve Mount;199:15-17). Hurtz ve Donovan ise uyumluluk, duygusal denge ve dışa dönüklük alt boyutları ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur (Hurtz ve Donovan; 869-879). Duygusal denge, dışa dönüklük (hırs, başarıma çabasına eğilim) ve deneyimlere açıklık (zeka, yaratıcı fikir sahibi olmak) alt boyutları performansı doğrudan etkilemektedir (Hogan ve Holland, 2003:101).

Hipotez 8: Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.

Hipotez 9: Kişilik özelliklerinden uyumluluk alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.

Hipotez 10: Kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.

Yapılan çalışmalardan anlaşıldığı gibi kişilik ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yelboğa, 2006 yılında yaptığı "Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli çalışmasında McCrae ve Costa'nın NEO beş faktör envanterine göre iş performansı ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmasında kişilik özelliklerinin iş performansı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yelboğa, 2006;206).

Fındıklı (2016), "Sanal Kaytarma ve İş Performansı İlişkisi: Sağlık ve Tekstil Sektörü Çalışanlarının Karşılaştırılması" isimli araştırmada iş performansı ve sanal kaytarma davranışı ilişkisi iki farklı sektörde karşılaştırılarak incelenmiştir. Sanal kaytarma davranışı sağlık sektörü çalışanlarının iş performansı ilişkisi negatif ve anlamlıyken, tekstil çalışanları için pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Hipotez 11a: Önemsiz sanal kaytarma davranışının iş performansına etkisi vardır.

Hipotez 11b: Ciddi sanal kaytarma davranışının iş performansına etkisi vardır.

3. METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı ve önemine, modeline ve yöntemine yer verilmiştir. Ayrıca araştırmanın geçerlilik güvenilirlik ve kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler de bu bölümde yer almaktadır. Araştırma performans yönetimini etkin kılma ve performans kayıplarının önüne geçilebilme açısından önem arz etmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, günümüzün problemi olarak görülebilecek ve işletmeler için maddi kayıplara sebep olabilecek sanal kaytarma davranışının sebepleri arasında gösterilen kişilik özellikleri ve sanal kaytarma davranışının bir sonucu olarak görülen iş performansı kavramını ve kişilik özelliklerinin iş performansına olan etkisi ele alınarak otel işletmeleri için performans yönetimini etkin kılmak hedeflenmiştir.

Çalışanların performansının en üst düzeyde tutulması emek yoğun sektörlerde sürdürülebilir rekabet ve amaçlara erişim açısından önemli görülmektedir. Sanal kaytarma davranışı gösteren bireylerin yüksek performans göstermesi beklenmemelidir. Bu nedenle, çalışanların performansını etkileyecek sanal kaytarma ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkilerin bilinmesi yöneticilere işgören seçiminde katkı sağlayacak ve performans kayıplarının önüne geçilebilecektir.

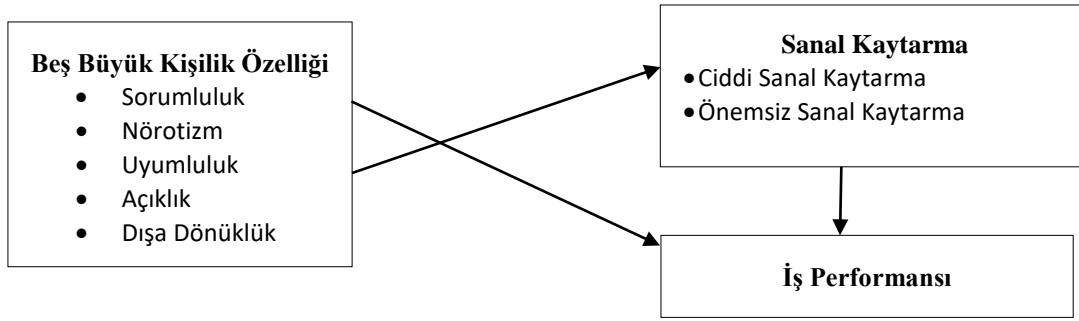
Bu araştırma, turizmin en çekici illerinden biri olan Muğla ili ve Marmaris ilçesinde bulunan 3,4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarının kişilik özellikleri alt boyutlarının sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisini, kişilik özellikleri alt boyutlarının iş performansı üzerine etkisini ve sanal kaytarma alt boyutlarının iş performansı üzerine etkisini incelemektir. Bölge gelirin önemli

bir kısmını turizmden elde etmektedir. Turizmin tam olarak dört mevsime yayılmadığı bölgede çalışanların kısa süreli de olsa gösterecekleri performans düşüklükleri uzun dönemde turizmin sürdürülebilirliğini tehlikeye atabilecektir. Kişilik özelliklerine bağlı olarak yapılan inceleme sonucunda işletmelerde istihdam edilecek bireyler işletmelerin amaçlarına daha kolay varmalarını sağlama açısından önemlidir.

Bu araştırma, otel işletmelerinde iş performansı üzerine etkisi olduğu düşünülen sanal kaytarma ve kişilik özelliklerini belirlemek üzere, otel işletmelerinin insan kaynakları departmanı için işe alım sürecinde iş performansının önceden tahmin edilebilmesi açısından önem taşımaktadır.

3.2. Araştırma Modeli

Yazından elde edilen verilere ve araştırmanın hipotezlerine göre araştırma modeli Şekil 2’deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 2: Araştırmanın Modeli

Beş büyük kişilik özelliğinin sanal kaytarma üzerindeki etkisini incelemek için beş büyük kişilik özelliği bağımsız değişken, sanal kaytarma davranışı bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Beş büyük kişilik özelliğinin iş performansı üzerindeki etkisini incelemek için iş performansı bağımsız değişken, kişilik özellikleri bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Sanal kaytarma davranışının iş performansı üzerindeki etkisini incelemek için, iş performansı bağımsız değişken, sanal kaytarma bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Kişiliğin sanal kaytarma davranışını ve iş performansını hangi yönde ve ne düzeyde etkilediği düşüncesinden yola çıkılarak böyle bir model geliştirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın, evren ve örnekleme, veri toplama araç ve yöntemi ile ilgili açıklamalar yapılarak analiz sonuçlarını yer verilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Sanal kaytarma ölçeği”, “Beş Büyük Kişilik Özelliği Ölçeği” ve “İş performansı ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirlikleri, geçerliliğe ilişkin açıklamalar ve veri analizine ilişkin bilgiler ve yapılan analizlere ilişkin açıklamalar araştırmanın bu kısmında yer almaktadır.

3.3.1. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Marmaris-Muğla bölgesindeki 3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin mavi ve beyaz yaka çalışanları oluşturmaktadır. Turizm çalışanlarının yoğunlukta olduğu ve çok sayıda turistin yaz aylarında yoğun olarak ziyarette bulunduğu turizm destinasyonlarından biri olan Marmaris ilçesi araştırma için uygun olarak görülmüştür. Marmaris ilçesinde Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü güncel verilere göre, İşletme ve Yatırım Belgeli Tesisler toplamda 80 adet 3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmesi bulunmaktadır (www.muğlakulturturizm.gov.tr). Sezon başında veriler toplandığı için bazı işletmelerde tadilat ve personel eksikliği sorunu yaşanmaktadır. Bu yüzden

çalışan sayısı ile ilgili net bir sayıya ulaşamamıştır. Özdamar'ın (2001:257) sınırsız evrenler ($N > 10.000$) için önerilen örneklem hesaplama formülü kullanılarak örneklem büyüklüğünün en az 384 olması gerektiği belirlenmiştir.

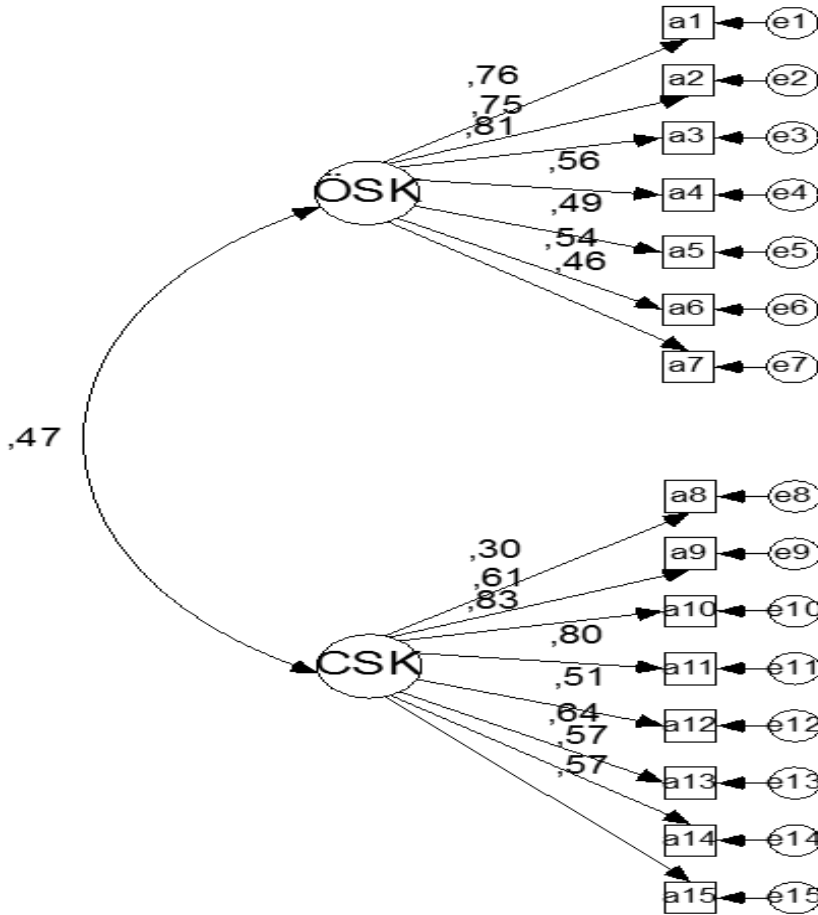
Anket formları, 01.04.2018-15.06.2018 tarihleri arasında yaklaşık 3 aylık bir sürede Marmaris otellerinde görev yapan beyaz ve mavi yaka çalışanlara uygulanmıştır. 600 anket hazırlanmıştır. 405 anket için geri bildirim alınmıştır. Eksik cevaplar olduğu için 13 anket çalışma için kullanılmamıştır. Toplamda 392 anket çalışmaya dahil edilmiştir.

3.3.2. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Araştırmada kullanılan ankete ekler bölümünde yer verilmiştir. Sanal kaytarma, beş büyük kişilik özelliği ve iş performansı ölçekleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler aşağıdaki gibidir:

3.3.2.1. Sanal Kaytarma Ölçeği

Blanchard ve Henle (2008:1082) tarafından sanal kaytarma davranışını ölçmek için geliştirilen sanal kaytarma ölçeği araştırma için tercih edilmiştir. 5'li likert ile katılım ölçülmüştür. Güvenilirlik kat sayıları, önemsiz sanal kaytarma .79, ciddi sanal kaytarma .75' tir. Doğrulayıcı faktör analizi, .47' dir.

3.3.2.2. Beş Büyük Kişilik Özelliği Ölçeği (Beş Faktör Kişilik Kuramı-BFI)

McCrae ve Costa (1985) tarafından geliştirilen 44 maddeden oluşan Beş Büyük Kişilik Özelliği' ni Türkçeye çevirip güvenilirlik ve geçerlik çalışmasını Alkan (2007) yapmıştır. 5'li Likert ile katılım ölçülmüştür. Ölçek, Alkan (2007) tarafından dilimize uyarlanmış ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .87 olarak bulunmuş ve faktör çözümlemesi orijinal

ölçeğin faktör yapısına tamamen uygun olarak 5 faktör (alt ölçek) ortaya koymuştur. Alt ölçek iç tutarlılık katsayıları dışadönüklük, .89; uyumluluk .67, sorumluluk, .79, nörotiklik, .79 ve açıklık, .79 olarak bulunmuştur (Gümüş, 2009:141).

3.3.2.3. İş Performansı

Araştırmada iş performansını ölçmek için, Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra ise, Sigler ve Pearson (2000) tarafından kullanılan iş performansı ölçeği kullanılmıştır. Dört sorudan oluşan ölçeğin güvenirlik katsayısının her iki çalışmada da 0.70'in üstünde olduğu belirtilmektedir. Türkiye'de Çöl (2008) tarafından akademisyenler üzerinde uygulanan ölçeğin güvenirlik katsayısının Cronbach α =.82 olarak tespit edildiği belirtilmektedir (Çelik ve Çıra 2013;15).

3.3.3. Veri analizi

Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde "SPSS" paket programı kullanılmıştır. İlk olarak kullanılan ölçeğin güvenirliğine ilişkin incelemeler yapılmıştır.

Güvenirliğin tespitinde ölçeğin içsel tutarlılığı dikkate alınmıştır. İçsel tutarlılığın incelenmesi noktasında en yaygın kullanılan Cronbach alpha değerleri incelenmiştir (Gerber, 2005:43). Cronbach alpha katsayısının değerinin 0,60'ı geçmesi ile iyi bir güvenilirlik seviyesine ulaştığı söylenebilir. Ayrıca bu değer 0,80 üzerinde olması ölçeğin güvenilirlik düzeyinin çok iyi olduğunu gösterir (Nunnally ve Bernstein, 1994:265).

Tablo 2: Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi

	Chronbach's Alfa
Sanal Kaytarma Ölçeği	0,885
Önemsiz (minör) Sanal Kaytarma	0,799
Önemli(ciddi) Sanal Kaytarma	0,752
5 Faktör Kişilik Testi	0,901
Dışadönüklük	0,789
Uyumluluk	0,823
Sorumluluk	0,896
Nörotizm ve duygusal denge	0,798
Yeni deneyimlere açıklık	0,699
İş performansı	0,705

Ölçeklerin güvenirlik analizine bakıldığında, oldukça güvenilir ($0.69 \leq \alpha < 0.80$) olduğunu söylemek mümkündür.

Mevcut araştırmada kullanılan ölçekler farklı çalışmalarda kullanılmasının yanında, ilgili çalışmalarda ölçeklerin geçerliğine ilişkin kanıtlar sunulmuştur. Bu nedenle mevcut araştırmada geçerliğe ilişkin ek incelemeler yapılmamıştır. Yalnızca yüzeysel geçerlik yapılmıştır. Yüzeysel geçerlik için alanında uzman olan kişilerin ölçekteki ifadeler hakkındaki görüşleri alınmıştır.

Son olarak beş faktör kişilik özellikleri, sanal kaytarma boyutları ve iş performansı arasındaki ilişkileri incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Buna ek olarak beş faktör kişilik özelliklerinin sanal kaytarma boyutları ve iş performansı üzerindeki etkisini ve sanal kaytarma boyutlarının iş performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır.

4. Araştırma Bulgu ve Yorumları

Önemsiz ve ciddi sanal kaytarma alt boyutlarının sırasıyla bağımlı, kişilik özelliklerinin ise bağımsız değişken olarak alınan iki adet regresyon modeli kurulmuş ve test edilmiştir. Kişilik

özellikleri ile sanal kaytarma arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için korelasyon analizi yapılmış ve korelasyon katsayısı elde edilmiştir.

Tablo 3 : Kişilik Özellikleri İle Sanal Kaytarma Korelasyon Analizi

		Önemsiz Sanal Kaytarma	Ciddi Sanal Kaytarma
Dışadönüklük	R	,029	-,038
	P	,561	,456
Uyumluluk	R	-,022	-,195**
	P	,665	,000
Sorumluluk	R	-,027	-,103*
	P	,599	,042
Nörotizm_ duygusal denge	R	,055	,138**
	P	,280	,006
Yeni deneyimlere açıklık	R	,106*	,054
	P	,036	,283

Buna göre kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık ile önemsiz sanal kaytarma arasında %10,6 ($r=0,106$) düzeyinde pozitif yönlü anlamlı düzeyde zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Diğer kişilik özellikleri ile önemsiz sanal kaytarma arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Yeni deneyimlere açık olan bireylerin önemsiz sanal kaytarma davranışını daha fazla sergilediklerini söylemek mümkündür.

Kişilik özelliklerinden uyumluluk ile ciddi sanal kaytarma arasında %19,5 düzeyinde negatif yönlü ($r=-0,195$), sorumluluk ile ciddi sanal kaytarma arasında %10,3 düzeyinde negatif yönlü ($r=-0,103$), Nörotizm/duygusal denge arasında ise %13,8 düzeyinde pozitif yönlü ($r=0,138$) anlamlı düzeyde ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Dışa dönüklük ve yeni deneyimlere açıklık kişilik özellikleri ile ciddi sanal kaytarma arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Başka bir deyişle, uyumluluk düzeyi yüksek puan alan bireylerin ciddi sanal kaytarma davranışını daha az sergiledikleri söylenebilir. Sorumluluk düzeyi yüksek olan bireylerin de aynı şekilde ciddi sanal kaytarma davranışlarını daha az sergiledikleri söylenebilir. Bir diğer sonuç ise nörotiklik ile ciddi sanal kaytarma arasındaki negatif yönlü ilişkidir. Yapılan araştırmaya göre nörotik bireylerin ciddi sanal kaytarma davranışını daha fazla sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 4: Kişilik Alt Boyutları, Ciddi ve Önemsiz Sanal Kaytarma Regresyon Analiz sonucu

Model		Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	VIF	t	P
		B	Std.Hata	Beta			
		Önemsiz Sanal Kaytarma	Sabit	2,116			
R ² =0,021; F=1,636; p>0,05 DW=1,622	Dışadönüklük	0,018	0,073	0,014	1,239	0,242	0,809
	Uyumluluk	-0,024	0,102	-0,016	1,731	-0,235	0,814
	Sorumluluk	-0,080	0,091	-0,057	1,705	-0,873	0,383
	Nörotizm/Duygusal denge	0,083	0,081	0,059	1,301	1,024	0,307
	Yeni deneyimlere açıklık	0,208	0,082	0,144	1,285	2,524	0,012*
Ciddi Sanal Kaytarma	Sabit	2,446	0,555	-	-	4,405	0,000
R ² =0,059; F=4,832; p<0,05* DW=1,414	Dışadönüklük	0,014	0,073	0,010	1,239	0,186	0,853
	Uyumluluk	-0,313	0,102	-0,200	1,731	-3,076	0,002*
	Sorumluluk	-0,026	0,091	-0,018	1,705	-0,282	0,778
	Nörotizm/Duygusal denge	0,113	0,081	0,079	1,301	1,398	0,163
	Yeni deneyimlere açıklık	0,207	0,082	0,141	1,285	2,512	0,012*

*p<0,05

Önemsiz sanal kaytarma ölçeğinin bağımlı, kişilik özelliklerinin ise bağımsız değişken olarak alınan regresyon modeli anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Bağımsız değişkenlerin bağımlı

değişkeni açıklama oranı %2,1'dur. Modelde bulunan parametrelerin anlamlılık düzeyi incelendiğinde; kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık alt boyutunun model içerisinde anlamlı olduğu, diğer parametrelerin ise önemsiz sanal kaytarma üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür.

Ciddi sanal kaytarma ölçeğinin bağımlı, kişilik özelliklerinin ise bağımsız değişken olarak alınan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %5,9'dur. Modelde bulunan parametrelerin anlamlılık düzeyi incelendiğinde; kişilik özelliklerinden uyumluluk ve yeni deneyimlere açıklık alt boyutlarının model içerisinde anlamlı olduğu, diğer parametrelerin ise ciddi sanal kaytarma üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Uyumluluk özelliğinin ciddi sanal kaytarma üzerinde negatif, yeni deneyimlere açıklık özelliğinin ise ciddi sanal kaytarma üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Tablo 5: Kişilik Özellikleri İle İş Performansı Korelasyon Analizi

	İş performansı	
	R	P
Dışadönüklük	,281**	,000
Uyumluluk	,250**	,000
Sorumluluk	,339**	,000
Nörotizm/ Duygusal denge	-,099	,051
Yeni deneyimlere açıklık	,365**	,000

** $p<0,001$

Kişilik özellikleri ile iş performansı arasındaki ilişki incelendiğinde; iş performansının dışa dönüklük ile %28,1 düzeyinde pozitif yönlü ($r=0,281$), uyumluluk ile %25 düzeyinde pozitif yönlü ($r=0,250$), sorumluluk ile %33,9 düzeyinde pozitif yönlü ($r=0,339$) anlamlı düzeyde ilişkisi bulunmaktadır ($p<0,001$). İş performansının yeni deneyimlere açıklık ile %36,5 düzeyinde pozitif yönlü anlamlı ilişkisi bulunurken ($p<0,05$), nörotizm/duygusal denge ile anlamlı düzeyde ilişkisi bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Kişilik özellikleri ile iş performansı arasında yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, dışa dönüklük düzeyi yüksek olan bireylerin iş performansı düzeyinin yüksek olduğunu söylenebilir. Uyumluluk özelliği ile iş performansı arasındaki pozitif yönlü ilişki ile ilgili, uyumluluk düzeyi yüksek olan bireylerin daha yüksek iş performansı sergiledikleri söylenebilir. Anlamlı düzeyde ilişki bulunan bir diğer özellik sorumluluk özelliğidir. Sorumluluk düzeyi yüksek olan bireylerin iş performansının da yüksek olduğunu söylenebilir. Bu durumda uyumluluk, sorumluluk ve dışa dönüklük özellikleri düzeyi arttıkça iş performansının arttığını söylemek mümkündür.

İş performansının bağımlı, kişilik özelliklerinin ise bağımsız değişken olarak alındığı regresyon modeli kurulmuş ve test edilmiştir. Kurulan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %20'dir. Model içerisinde bulunan parametrelerin anlamlılık düzeyi incelendiğinde; dışadönüklük, sorumluluk ve yeni deneyimlere açıklık özelliklerinin iş performansı üzerinde etkisinin anlamlı olduğu görülürken, diğer özelliklerin iş performansı üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı görülmüştür. Dışadönüklük, sorumluluk ve yeni deneyimlere açıklık özelliklerinin iş performansı üzerinde pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır. En fazla yeni deneyimlere açıklık, sonra sorumluluk daha sonra da dışadönüklük özelliğinin etkisi bulunmaktadır. Özetle, dışa dönüklük, sorumluluk ve açıklık alt boyutlarının düzeyi arttıkça iş performansı da artmaktadır.

Tablo 6: İş Performansı ve Kişilik Alt Boyutları Regresyon Analizi Sonucu

Model		Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	VIF	t	P
		B	Std. Hata	Beta			
İş performansı R ² =200; F=19,308; p<0,05 DW=1,77	Sabit	1,868	0,327	-	-	5,720	0,000
	Dışadönüklük	0,124	0,043	0,147	1,239	2,894	0,004*
	Uyumluluk	0,028	0,060	0,028	1,731	0,466	0,642
	Sorumluluk	0,193	0,054	0,214	1,705	3,606	0,000*
	Nörotizm/Duygusal denge	0,069	0,048	0,075	1,301	1,446	0,149
	Yeni deneyimlere açıklık	0,223	0,048	0,238	1,285	4,604	0,000*

*p<0,05

Sanal kaytarma alt boyutları ve iş performansı arasında yapılan korelasyon analizi sonucu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: Sanal Kaytarma ve İş Performansı Korelasyon Analizi

			İş performansı
Önemsiz	Sanal	R	,055
Kaytarma		P	,277
Ciddi	Sanal	R	,016
Kaytarma		P	,757

Önemsiz ve önemli sanal kaytarma düzeyi ile iş performansı arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır (p>0,05). Yapılan çalışmada, otel işletmelerinde çalışanların sanal kaytarma davranışları ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 8: Hipotezlere İlişkin Analiz Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H1a Kişilik özelliklerinden sorumluluk alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Red
H1b Kişilik özelliklerinden sorumluluk alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Red
H2a Kişilik özelliklerinden nörotizm alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Red
H2b Kişilik özelliklerinden nörotizm alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Red
H3a Kişilik özelliklerinden uyumluluk alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Red
H3b Kişilik özelliklerinden uyumluluk alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Kabul
H4a Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Red
H4b Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Red
H5a Kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Kabul
H5b Kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık alt boyutunun ciddi sanal kaytarma davranışına etkisi vardır.	Kabul
H6 Kişilik özelliklerinden sorumluluk alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.	Kabul
H7 Kişilik özelliklerinden nörotizm alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.	Red
H8 Kişilik özelliklerinden uyumluluk alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.	Red
H9 Kişilik özelliklerinden dışa dönüklük alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.	Kabul
H10 Kişilik özelliklerinden yeni deneyimlere açıklık alt boyutunun iş performansına etkisi vardır.	Kabul
H11a Önemsiz sanal kaytarma davranışının iş performansına etkisi vardır.	Red
H11b Ciddi sanal kaytarma davranışının iş performansına etkisi vardır.	Red

5. Sonuç ve Tartışma

Teknolojik gelişmelerle birlikte internet, hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İş hayatında işletmeler için sayısız fayda sağlarken, küçülen cep telefonları ile birlikte personellerin de vazgeçilmezi olmuştur. Ancak, internetin bu denli aktif olarak kullanılması faydalarının yanı sıra, çalışanların verimliliğini düşürdüğü ve işletmelerde istenmeyen maliyetlere yol açabildiği görülmektedir. Sanal kaytarma davranışı olarak kavramsallaştırılan verimlilik ve performans düşürücü faaliyetler işletmelerin üzerinde durmaları gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilik sanal kaytarma davranışı gösterme açısından önemli bir etken olarak değerlendirilebilir.

Kişilik özelliklerinin iş performansı üzerindeki etkisi birçok araştırmaya konu olmuştur (Yelboğa, 2006:198; Barrick vd. 2001:10). Bu çalışmada iş performansı bağımlı değişken olarak belirlenerek beş büyük kişilik kuramı alt boyutlarına göre aralarındaki etkileşim incelenmiştir. Yapılan çalışma kapsamında, kişiliğin sorumluluk, dışa dönüklük ve açıklık Alt boyutlarının iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında kurulan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı %20'dir. Bağımlı değişken üzerinde dışa dönüklük, sorumluluk ve açıklık alt boyutlarının pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dışa dönük, sorumluluk sahibi ve yeni deneyimlere açık bireylerin iş performansı olumlu yönde etkilenmektedir. Ayrıca, açıklık alt boyutu ve iş performansı arasında (%36,5) pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Yeni deneyimlere açık bireylerin iş performansının da yük olduğu görülmüştür. Bulunan sonuçlar literatürdeki benzer çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir (Barrick ve Mount, 1991; Hurtz ve Donovan, 2000; Hogan ve Holland, 2003; Yelboğa, 2006). İşletmelerin işgören seçme ve yerleştirme süreçlerinde dışa dönük, sorumluluk sahibi ve yeni deneyimlere açık bireyler yönünde tercihte bulunmaları performansın yüksek olmasını sağlayabilecektir. Araştırma sonucuna göre kişilik özelliklerinin farklılaşması performansla birlikte sanal kaytarma davranışını da etkilemektedir. Hangi kişilik özelliklerine sahip personellerin sanal kaytarma davranışını sergiledikleri ve birbirleri arasında ilişki ya da etki olup olmadığı konusu da araştırmanın kapsamı içinde yer almaktadır. Otel işletmelerinde kişilik özellikleri ve sanal kaytarma davranışı düzeyini tespit etmek için yapılan çalışmalarda kişilik özelliklerinin, sanal kaytarma davranışı etkilediği görülmektedir (Örücü ve Yıldız, 2014; Çınar ve Karcıoğlu, 2015; Örücü ve Aksoy, 2018).

Bu çalışmada yapılan kişilik ve sanal kaytarma korelasyon analizi sonucuna göre; yeni deneyimlere açıklık alt boyutu ile önemsiz sanal kaytarma arasında pozitif yönlü (%10.6) bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, açıklık alt boyutundan yüksek puan alan çalışanın önemsiz sanal kaytarma davranışları fazladır. Jia ve Jia (2015), Tan ve Demir (2018)'in çalışmalarını destekler niteliktedir. Uyumluluk alt boyutu ile ciddi sanal kaytarma arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Uyumluluk özelliğinin yüksek olduğu çalışanlar ciddi sanal kaytarma davranışını daha az sergilemektedir. Bulunan sonuç benzer çalışmaları desteklemektedir (Jia ve Jia, 2015; Tan ve Demir, 2018). Sorumluluk alt boyutu ile ciddi sanal kaytarma arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Sorumluluk özelliğinin yüksek puan aldığı çalışanların ciddi sanal kaytarma davranışını daha az sergiledikleri görülmüştür. Sorumluluk arttıkça sanal kaytarma davranışı azalmaktadır. Elde edilen bu sonuç literatürde yer alan benzer çalışmaları desteklemektedir (Jia ve Jia, 2015). Nörotizm alt boyutu ile ciddi sanal kaytarma davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle, nörotiklik düzeyi yüksek, depresif, soğuk, endişeli, stresli, duygusal kontrolü az olan bireyler olarak tanımlanan nörotik bireyler ciddi sanal kaytarma davranışını daha fazla sergilemektedir. Bulunan sonuçlar benzer çalışmaları destekler niteliktedir (Örücü ve Aksoy, 2018; Tan ve Demir, 2018).

Çalışmada yapılan kişilik özellikleri ve sanal kaytarma regresyon analizi sonucunda; Ciddi sanal kaytarma ve kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin

bağımlı değişkeni açıklama oranı %5,9'dur. Beş büyük kişilik özellikleri alt boyutlarından uyumluluk, açıklık alt boyutlarının ciddi sanal kaytarma davranışı üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Uyumluluk düzeyi yüksek olan bireylerin, ciddi sanal kaytarma davranışı aktivitelerinde azalma meydana gelmektedir. Uyumlu bireyler, sanal kaytarma davranışını daha az sergilemektedir. Emek yoğun bir sektör olan turizm sektöründe otel işletmelerinin amaçlarını elde edebilmesi çalışanlarının uyumlu olmasına ve sanal kaytarma davranışını daha az sergilemelerine bağlı olduğundan; işgören seçimi ve işe yerleştirme çalışmalarında elde edilen bu sonucun göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında, sanal kaytarma ve iş performansı arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre sanal kaytarma ve iş performansı arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Diğer bir ifadeyle, otel işletmelerinde çalışan bireylerin sergiledikleri sanal kaytarma davranışlarının iş performansına anlamlı düzeyde bir etkisi bulunmamaktadır. Fındıklı (2016:53), iki farklı sektörde sanal kaytarma davranışı ile iş performansı ilişkilerini karşılaştırmıştır. İki farklı sektör için farklı sonuçlar elde etmiştir. Bir sektörde sanal kaytarma davranışının iş performansını düşürdüğü görülürken, diğer sektörde sanal kaytarma davranışlarının çalışanların iş performansını artırıcı etkisi olduğunu bulmuştur. Bu çalışma sonucunda ise otel işletmelerinde çalışanların sanal kaytarma davranışlarının iş performanslarına etkisi tespit edilememiştir. Elde edilen sonucun araştırmanın daha farklı geniş alanlarda yapılmasıyla olumlu ve olumsuz yönde değişebileceği düşünülmektedir. Ayrıca, sanal kaytarma davranışına etki edebilecek birçok örgütsel ve kişisel faktör bulunmaktadır. Gelecekte sanal kaytarmaya etki edebileceği düşünülen örgüt yapısı, işin özellikleri, faaliyette bulunan sektör, yönetici davranışları ve benzeri çalışmaların yapılmasının literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afacan, Fındıklı, M. (2016), Sanal Kaytarma ve İş Performansı İlişkisi: Sağlık ve Tekstil Sektörü Çalışanlarının Karşılaştırılması, *International Journal of Social Inquiry*, 9(1), ss.33-62.
- Alkan, N. (2007). Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. Ankara: Yayınlanmamış Araştırma.
- Anandarajan ve diğ. (2004), A Multidimensional Scaling Approach to Personal Web Usage in the Workplace. Anandarajan, M., ve Simmers, C. A. (Ed.), *Personal Web Usage in the Workplace: A Guide to Effective Human Resources Management*, (s.61-78), London: Information Science Publishing.
- Anderson, G.,ve Viswesvaran, C. (1998), An Update of The Validity of Personality Scales In Personnel Selection: A Meta-Analysis of Studies Published After 1992. In 13th Annual Conference of the Society of Industrial and Organizational Psychology, Dallas.
- Arık, M. (2016), Eğitim Fakültelerinde Çalışan Öğretim Elemanlarının Sanal Kaytarma Düzeylerinin Yordayıcısı Olarak Örgüt İklimi: İstanbul İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Barrick, M.R., Mount, M.K., Judge, T.A. (2001), Personality and Performance at the Beginning of the New Millennium: What Do We Know and Where Do We Go Next? *International Journal of Selection and Assessment*, 9(2), ss.9-30.
- Blanchard, A.L. ve Henle, C.A. (2008), Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control, *Computers in Human Behavior*, 24(3), ss.1067-1084.
- Blau, G., Yang, Y. ve Ward-Cook, K. (2006), Testing a Measure of Cyberloafing. *Journal of Allied*

- Health, 35(1), ss. 9-17.
- Borman, W. C. (2004), The Concept of Organizational Citizenship, *Current Directions in Psychological Science*, 13(6), ss. 238-241.
- Bozkurt, Y. (2018), Genç Erişkinlerde Pozitif ve Negatif Rol Modellerin Beş Büyük Kişilik Faktörü Kapsamında İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Burger, J.M. (2006), *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Çelik, M. ve Çıra, A. (2013). Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü, *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 11-20.
- Çınar, O. ve Karcıoğlu, F. (2015), The Relationship Between Cyberloafing and Organizational Citizenship Behavior: A Survey Study in Erzurum/ Turkey, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 207, ss. 444 – 453.
- Çivilidağ, A. (2017), İş Yaşamında Sanal Kaytarmanın Kişilik ve Bazı Demografik Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), ss. 249-270.
- Çöl, G. (2008), Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1) 2008, ss.35-46.
- Doorn, O.N. (2011), *Cyberloafing: A Multi-Dimensional Construct Placed In A Theoretical Framework*. Master Thesis, BSc Industrial Engineering and Management Science, Eindhoven University of Technology, The Netherlands.
- Gerber, S. B. ve Finn, K.V. (2005), *Using SPSS for Windows: Data Analysis and Graphics (Second Ed.)*, NY: Springer.
- Gümüş, Ö. D. (2009). *Kültür, değerler, kişilik ve siyasal ideoloji arasındaki ilişkiler: Kültürlerarası bir karşılaştırma (Türkiye-ABD)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Hogan, J. ve Holland, B. (2003), Using Theory to Evaluate Personality and Job-Performance Relations: A Socioanalytic Perspective, *Journal of Applied Psychology*, 88(1), ss.100–112.
- Hurtz, G.M. ve Donovan, J.J, (2000), Personality and Job Performance: The Big Five Revisited. *Journal of Applied Psychology*, 85(6), ss.869–879.
- Jandaghi, G., Alvani, S.M., Matin, H.Z., Fakheri, S. (2015), Cyberloafing Management in Organizations, *Iranian Journal of Management Studies (IJMS)*, 8(3), ss.335–349.
- Jia, R. ve Jia, H.H. (2015), An Individual Trait-based Investigation of Employee Cyberloafing, *Journal of Information Technology Management*, XXVI(1), ss.58–71.
- John, O.P., Srivastava, S. (1999), The Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives. *Handbook of Personality: Theory and Research*, 2(510), ss.102–138.
- Kirkman, B. L. ve Rosen B. (1999) “Beyond Self-Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment” *Academy of Management Journal*, 42(1): 58-74.
- Krishnan, S., Lim, V.K.G. ve Teo, T.S. (2010), How Does Personality Matter? Investigating the Impact of Big-Five Personality Traits on Cyberloafing, *International Conference on Information Systems 2010 Proceedings*, ss.1–16.
- Kurt, E. (2013), Algılanan Sosyal Destek ve İş Performansı İlişkisinde İşe Bağlılığın Aracı Etkisi:

- Turizm İşletmelerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Kuşlivan, S. C. ve Eren, D. (2011), “İşgörenlerin Kişilik Özelliği Olarak Hizmet Verme Yatkınlığı ve Ölçümü: Bir Literatür Taraması”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(2), Güz, ss.139-153.
- Lim, V.K.G. (2002), The IT Way of Loafing on the Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice, *Journal of Organizational Behavior*, 23(1), ss.675–694.
- Malhotra, S. (2013), Cyberloafing – A Holistic Perspective, *Episteme: An Online Interdisciplinary, Multidisciplinary & Multi-Cultural Journal*, 2(3), ss.1–13.
- McCrae, Robert R., ve Costa, Paul T. Jr. (1985), Comparison of EPI and Psychoticism Scales With Measures of The Five-Factor Model of Personality, *Personality and Individual Differences*, 6(5), 1985,ss. 587-597.
- McCrae, R.R., Costa, P.T., Kay, G. (1995) Persons, Places, and Personality: Career Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory, *Journal of Career Assessment*.3-2, ss.123-139.
- McCrae, R. R., & Costa Jr, P. T. (1999). A Five-Factor Theory of Personality, *Handbook of Personality: Theory and Research*, 2, ss.139-153.
- Nunnally, J.C. ve Bernstein, I.H. (1994) *Psychometric Theory (Third Ed.)*, New York: McGraw-Hill Inc.
- Öcel, H. ve Aydın, O. (2010), Adil Dünya İnancı ve Cinsiyetin Üretim Karşısı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66), ss.73–83.
- Örücü, E. ve Aksoy, M. (2018), Sanal Kaytarma ve Beş Büyük Kişilik Özelliği Arasındaki İlişkiye Yönelik bir Araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 30, ss.265-282.
- Örücü E, Yıldız, H. (2014), İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı : Sanal Kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), ss.99–114.
- Özdamar, K. (2001), *Paket Programlar ve İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler)*, (4. Baskı), Eskişehir: Kaan Yayınları.
- Özkalp, E., Aydın, U. ve Tekeli, S. (2012), Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İlişkilerin Etkileri, *Çimento Endüstrisi ve İşverenleri Sendikası*, ss.18–33.
- Salgado, J.F. (1997), The Five Factor Model of Personality and Job Performance In The European Community, *Journal of Applied Psychology*, 82(1), ss.30-43.
- Sevi, E.S. (2009), Psikobiolojik Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kuramı: Mizaç ve Karakter Envanteri (TCI) ile Beş Faktör Kişilik Envanterinin (5FKE) Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik (Uygulamalı) Psikoloji Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Sigler, T.H. ve Pearson, C. M. (2000). Creating an Empowering Culture: Examining the Relationship Between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment. *Journal of Quality Management*, 5, 27-52.
- Tan, M. ve Demir, M. (2018), İş Görenlerin Kişilik Özelliklerinin Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisi, *Journal of Tourism Theory and Research*, 4(1), ss.40-56.

- Taştemur, B. (2018), Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Algılanan İş Performansı Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü: Özel Sektör Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Taymur, I. ve Turkcapar, M.H. (2012), Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 4(2), ss.154-177.
- Weinstein, T. A. R., Capitanio, J. P. ve Gosling, S. D. (2008), Personality in Animals. İçinde John, O. P., Robins, R. W. ve Pervin, L.A. (Editörler), *Handbook of Personality: Theory and Research*, (ss. 328- 350), New York: The Guilford Press.
- Whitty,M.T ve Carrb, A. N.(2006), New Rules in The Workplace: Applying Object-Relations Theory to Explain Problem Internet and E-mail Behaviour In The Workplace, *Computers in Human Behavior*, 22, ss.235–250.
- Yazgan, İ. B. ve Yerlikaya, E.E. (2012), *Kişilik Kuramları*, Ankara: Pegem Akademi.
- Yelboğa, A. (2006), Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8(2), ss.196–204.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve İyigün, N.Ö. (2014), Psikolojik Sözleşme Algısının Sanal Kaytarma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47, ss.147-165.
- Yılmaz, H.U., Yılmaz, A. ve Çelik, A. (2014), Algılanan İşe Adanmışlığın Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Selçuk Üniversitesi Örneği, *Örgütsel Davranış Kongresi*.
- Yılmaz, A. ve Tanrıverdi H., (2017), Aşçıların Örgütsel Destek Algısının İş Performansı Üzerine Etkisinde İş Ortamı Niteliğinin Aracılık Rolü, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5/3, ss.32-52.

İnternet kaynakları

İnternet-1: www.tdk.gov.tr Erişim: 2019.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

“Z KUŞAĞI” NİN ÇALIŞMA ORTAMI BEKLENTİLERİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA¹

Sinem YILDIRIMALP² Dilay GÜVENÇ³

Öz

Çalışmaya ilişkin paradigmlar geçmişte defalarca olduğu gibi, bugün de yoğun biçimde değişmektedir. Çalışma alışkanlıklarını, çalışma ilişkin tutumu, çalışma ortamından beklentileri yeniden şekillendiren değişim kaçınılmaz olmakla birlikte, algılanışı ve kabulü görecelidir. Bu kabul ve algılama kuşaklar açısından da farklılıklar göstermektedir. Bugün itibariyle çalışma yaşamında, X ve Y kuşaklarının aktif olduğu, Baby Boomerların çekildiği ve Z kuşağının girmeye hazırlandığı bir ortam söz konusudur. Bu dönemde ağırlıklı olarak meslek seçimi yapmakta olan veya üniversite öğrencisi durumunda olan Z kuşağı, önümüzdeki kısa dönemde çalışma hayatında yerini alacaktır. Z kuşağı çalışma hayatına hazırlanırken, sorulması gereken bir soru da çalışma ortamının Z kuşağına hazır olup olmadığıdır. Öte yandan gelecek için öngörülebilir bulunabilmenin, strateji ve politika belirleyebilmenin basamaklarından birini, Z kuşağının yaşama bakışını, algı, tutum ve beklentilerini bilmek oluşturmaktadır. Mevcut çalışanlardan farklı değer, kültür, alışkanlık, inanç, tutum ve beklentilere sahip Z kuşağının çalışma ortamından beklentilerini incelemeyi amaçlayan bu araştırma, Kocaeli Üniversitesi Kandıra MYO'nun farklı bölümlerinde öğrenim görmekte olan, 2000 doğumlu, daha önce iş veya staj deneyimi bulunan üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen olgubilim deseninde, nitel bir araştırmaya dayanmaktadır. Demografik bilgiler edinildikten sonra, odak grup görüşmesi tekniği ile katılımcıların bir çalışma ortamının sahip olması gereken nitelik ve özelliklere ilişkin beklentileri belirlenmiştir. Bulgular NVİVO12 programı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, Z kuşağı temsilcisi katılımcıların, kuşağın özellikleri doğrultusunda bir çalışma ortamı beklentisi taşıdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre katılımcılar, çalışma zamanı, çalışma koşulları, yönetim ve çalışma arkadaşları ile ilişkilerde esneklik, kişisel özgürlük, değer görme, işbirliği odaklı beklentilere sahipken, çalışma mekanına ilişkin konforlu, eğlenceli, ergonomik ve farklı seçenekleri barındıran ofis ortamı beklentisini taşımaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, Çalışma Ortamı, Beklentiler

A RESEARCH ON THE EXPECTATIONS OF “GENERATION Z” FOR THE WORKING ENVIRONMENT

Abstract

The paradigms of the work have changed extensively, as they have been many times in the past. This change reshapes working habits, attitudes towards work and expectations from working environment. While change is inevitable, its perception and acceptance are relative. This acceptance and perception shows significant differences in terms of generations. As of today, there is an environment in which the X and Y generations are active, the Baby Boomers are withdrawn and the Z generation is preparing to enter. Generation Z, which is mainly engaged in career choice or university student, will take its place in working life in the short term. While the Z generation is preparing for working life, one question is whether the working environment is ready for the Z generation. On the other hand, one of the steps of being able to project for the future, to determine strategies and policies is to know the Z generation's view of life, perceptions, attitudes and expectations. This research, which aims to examine the expectations of the Z generation, which has different values, culture, habits, beliefs, attitudes and expectations from the current employees, with university students who were studying in different departments of Kocaeli University Kandıra MYO, who were born in 2000, who had previous work or internship experience. In the case study pattern, it is based on a qualitative

¹ Bu çalışma 2019 Güz/01-03 Kasım tarihinde Kocaeli'de düzenlenen Uluslararası Marmara Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak yayımlanmıştır.

² Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bil. Fak., ÇEEİ, ssac@sakarya.edu.tr, orcid: 0000 0003 0171 5916

³ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ÇEEİ, dilay.guvenc@ogr.sakarya.edu.tr, orcid: 0000-0003-1227-5311

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Yıldırım alp, S. ve Güvenç D. (2020), Z Kuşağının Çalışma Ortamı Beklentilerine İlişkin Bir Araştırma, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 57-76

Makale Geliş Tarihi: 14/11/2019

Makale Kabul Tarihi: 27/05/2020

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2020

research. After obtaining the demographic information, the expectations of the participants about the qualifications and characteristics of the work environment were determined with the focus group interview technique. The findings were evaluated through NVİVO12 program. As a result of the study, it was determined that the participants of the Z generation were expecting a working environment in line with the characteristics of the generation. Accordingly, the participants have the expectation of working time, working conditions, flexibility in relations with management and colleagues, personal freedom, value-seeing, cooperation-oriented, while carrying the expectation of a comfortable, fun, ergonomic and office environment with different options regarding the workplace.

Key Words: Generation Z, Work Environment, Expectations

1. Giriş

Sürekli bir şekilde değişim ve gelişimin yaşandığı dünyada, değişimi tek bir faktöre bağlı olarak açıklamak mümkün olmadığından sürece uzak veya yakından temas eden tüm değişkenlerin dikkatlice değerlendirilmesi gerekmektedir. Değişiminde çok sayıda aktörün etkili olduğu ilişki süreçlerinden biri de çalışma ilişkileridir. Sosyal, kültürel, dinsel, ekonomik, teknolojik, toplumsal birçok faktörden etkilenen çalışma ilişkilerinin tarihsel süreci incelendiğinde üç büyük kırılmadan bahsetmek mümkündür. Kendinden önceki mevcut yapının kökten değişimi ile karşımıza çıkan ve yeni yaşam biçimleri inşa eden bu devrimlerden, Neolitik Devrim Tarım Toplumunu, Endüstri Devrimi Sanayi Toplumunu ve Bilgi Devrimi de Dijital/ Bilgi Toplumunu ortaya çıkartmıştır.

İnsanın çalışma olgusuna yaklaşımının da zaman içinde değişim geçirdiğini söylemek mümkündür. Çalışma olgusuna bakışın zaman içinde yeni bilgilerle, kabulü ve reddi ile olumsuzlandığı ve yüceltildiği görülmektedir. Günümüz toplumunda bireyin yaşamı için merkez kavram haline gelen çalışma, kısa bir süre önce ise sorgulanmaya başlanmıştır. Geçmişte defalarca yaşanan paradigma değişimi bugün yeniden şekillenen dünyada tekrarlanmaktadır. Çalışmaya ilişkin bu paradigma değişimi çalışma ortamına yönelik bakışı ve beklentileri de belirlemektedir. Bu kapsamda iş yapma araç ve biçimlerinin, mekanının, yönetim anlayış ve ilişkilerinin değişimi söz konusu olmaktadır. Çalışmanın tarafları olarak işveren ve işgücü yapısının, davranış kalıplarının, karakteristik özelliklerinin de değişimde önemli etkisi bulunmaktadır. Çalışmaya ilişkin algı, tutum, alışkanlık, değer ve beklentilerin değişimi ile ortaya çıkan yeni çalışma anlayışı, o dönem mensubu olan, dönemin işgücü kitlesine yönelik karakteristik özellikler göstermektedir. Bu kitlelerin karakteristik özelliklerinin açıklanmasında kuşak teorisinden yararlanılabilmektedir.

Bu araştırma, Z kuşağını temsil ettiği düşünülen, 2000 doğumlu öğrencilerle gerçekleştirilen odak grup görüşmeleri aracılığıyla katılımcıların çalışma ortamından beklentilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

2. Kuşak Kavramı ve Kuşakların Karakteristik Özellikleri

Kuşak kavramına ilk olarak Eski Mısır ve Yunan Uygarlıkları döneminde rastlanmakla birlikte, 1830-1840 yılları arasında Auguste Comte tarafından ele alınmıştır. Comte'un konuya ilişkin olarak, kuşağın kendinden sonraki kuşağa bırakacağı birikim ve ilerlemeyi vurgulamış olması konunun araştırma boyutundaki ilk değerlendirmesi olarak nitelendirilmektedir. 20. yüzyılda ise, sistematik olarak kuşak kavramını değerlendiren ilk sosyolog Karl Mannheim kabul edilmektedir (Sarioğlu ve Özgen, 2018:2).

Mannheim 1952 tarihli "The Problem of Generation" eserinde, kuşakları sosyolojik açıdan değerlendirmektedir. Mannheim, kuşak kavramını aynı yaş grubundaki bireyler olarak ifade etmekte ve kuşak içindeki bireylerin tarihi olaylarla birbirine bağlı olmasının önemine vurgu yapmaktadır. Mannheim kuşak içindeki bireylerin tarihi açıdan bağlanmasında aranacak öğenin ortak paylaşım olduğunu ifade etmektedir. Mannheim ayrıca bu noktada birbiri ile aynı yaşantılardan gelen bireyler ile farklı paylaşımlar yaşamış bireyler arasındaki algının da farklılaşmakta olduğunu belirtmektedir. Inglehart ise sosyal değerlerin zaman içinde gösterdiği değişimi, II. Dünya Savaşı

sonrası zenginleşmenin genç ve yaşlı kuşaklar üzerindeki etkisi üzerinden incelemektedir. Buna göre, savaşın zorluklarını yaşamayan genç kuşakların öz değerlerine daha düşkün olmaları sonucunun ortaya çıktığını belirtmektedir. Kuşak kuramlarına ilişkin daha yakın dönemli bir çalışma ise, William Strauss ve Neil Howe tarafından Amerika tarihi esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Kuşakların doğum yıllarına göre sınıflandırıldığı bu çalışmada bir kuşağın belirlenmesinde aidiyet algısı, ortak inanç, davranış ve ortak mekân birlikteliğinin bulunması gerekliliği vurgulamaktadır. 1945/2005 yılları arasında konu alan bu yaklaşımın tarihi dönemleri; 1945-1964 arasındaki yükselme dönemi “Amerikan Yükselişi”, 1964-1984 arasındaki Uyanış Dönemi “Bilinç Devrimi” 1985-2005 arasındaki Çözülme dönemi ise “Kültür Savaşları” ve son olarak 2005 sonrası dönem ise “Milenyum Krizi” biçiminde adlandırılmıştır (Şalap, 2016:11-13).

Türk Dil Kurumunca (TDK, 2019) “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişi topluluğu” şeklinde tanımlanmakta olan kuşak kavramının, ebeveynlerle ve çocuklarının doğumları arasındaki ortalama zaman aralığını belirtmekte olduğu düşünülmektedir (Serbest ve Latif, 2014:134).

Kuşak kavramına yönelik eleştiriler, ağırlıklı olarak kuşakların belirlenmesinde dikkate alınacak öğenin ne olacağı üzerinde yapılmaktadır. Genellikle aynı dönemi ifade etmedeki kolaylığı nedeniyle tercih edilen yaş aralığı, bölgesel, kültürel, ekonomik, sosyal birçok faktörün devre dışı bırakılması nedeniyle eleştirilmektedir. Kuşakları sadece doğdukları zaman dilimleri dikkate alarak sınıflandırmak yerine kuşağa mensup olanların düşünceleri, hissettikleri ve deneyimlerinin tanımlanması da gerekli ve önemli görülmektedir. Ayrıca her kuşak kendi doğru ve yanlışlarını, tecrübe ettiği önemli olay, toplumsal deneyim ve örgüt kültürü ile şekillendirmekte ve buna uygun yaşam/çalışma tarzları geliştirmektedir (Adıgüzel ve diğ., 2014:170).

Genel olarak “belli dönemlerde doğup büyüyen ve aynı yaş grubu içerisinde yer alan bireylerin sosyalleşme sürecinde benzer ilişki ağlarıyla (aile, arkadaş vb.), benzer öğretilerle (eğitim, teknoloji vb.) benzer deneyimlerle, benzer karakteristik özellikler şekillendirmeleri ve bunları davranış kalıbı haline dönüştürmeleri durumunda aynı kuşağın temsilcileri olarak kabul edilebilmektedirler. Bu durumda her kuşağın deneyim, öğreti ve ilişkileri özelinde değerlendirilmesi gerekli olmakla birlikte, genel kabul görmüş karakteristik özellikler taşıdıkları düşünülmektedir. Günümüz işgücü piyasasında aktif olarak istihdam edilmekte olan dört kuşak bulunmaktadır. Bunlar: Baby Boomer, X, Y ve Z kuşaklarıdır. Bu kuşakların karakteristik özelliklerini bilmek çalışma yaşamını nasıl etkiledikleri ve etkileyecekleri hakkında bilgi sahibi olmak için önemlidir.

2.1. The Baby Boomer

II. Dünya Savaşı sonrası 1964 yılına kadar dünyaya gelen bireyleri kapsayan kuşak bebek patlaması veya sayıca fazla olmaları sebebiyle topluma yeniden şekil veren kuşak olarak adlandırılmaktadır (Aydın ve Başol, 2015:3). Kalabalık nüfus ile canlanan ekonominin yarattığı tüketim toplumu ve yeni yaşam alanları dönemin belli başlı gelişmeleri arasındadır. 1959 Küba Devrimi 'ne ve 1960 Vietnam Savaşı'na tanıklık eden (Büyüksulu, 2017: 19) ve üzerinde bu olayların etkilerini taşıyan kuşağın her türlü ayrımcılığa, savaşa karşı mücadele içinde olmaları ve çevreye duyarlılığının yüksek olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu kuşağın, genellikle iki ebeveynli ailelerde, güvenli okullarda ve savaş sonrası döneminin iş güvencesi ortamında yetişen iyimser, idealist, dürüst bireyler olduğu ve çalışma yaşamına ilişkin uzun saatler sürdürülebilir iş temposu, kendini motive etme, işkoliklik, uzun süreli istihdam, sadakat, adanmışlık, fedakârlık, takım çalışması, süreç odaklılık gibi pozitif iş tutumları dikkati çekmektedir (Atılğan, 2018:4).

Bireysel özerkliğe önem veren (Aydın ve Başol, 2015:3) marjinal düşünce ve davranışlardan uzak, tutucu bir duruşları bulunan içe dönük ve duygusal bireylerden oluşan bu kuşağın çalışma

yaşamına ilişkin beklentileri ise emeklilikte rahat etme, düzenli bir hayata sahip olma, ev sahibi olma ve yaşlılıklarında bakıma muhtaç olmama etrafında şekillenmektedir (Büyükuslu,2017:19). Baby Boomerlar, dünyada insan hakları hareketlerinin, radyonun altın çağıının yaşandığı Türkiye’de ise ihtilal ve çok partili dönem sancılarının yaşandığı yıllarda doğan bireylerin kuşağı biçiminde de tanımlanmaktadır. Sadakat duygusu yüksek ve kanaatkâr sıfatlarını taşıyan bu kuşak, uzun dönem aynı yerde çalışabilen bir yapıya sahiptir (Adıgüzel ve diğ.,2014:172). Teknolojiden uzak olan bu kuşağın felsefesi çalışmak için yaşamaktır (Mercan, 2016:62). Otoriteye ve kurallara saygılı, iş süreçlerinde sabırlı ve yönetimi sorgulamayan bu kuşağı (Karaçetin ve Akbaş, 2019:243) X kuşağı takip etmektedir.

2.2. X Kuşağı

1965 -1979 yılları arasında doğan ve 2018 itibariyle Türkiye nüfusunun %22’sini oluşturan, petrol krizi, sağ-sol çatışmaları ve darbeler döneminin etkisinde kalan bu kuşak bugünün işletmelerinde genellikle yönetici olarak istihdam edilmektedirler (Aydın ve Başol, 2015:3-4). Yoğun bir değişim dönemi içinde yetişen kanaatkâr, toplumcu, itaatkar ve idealist olarak tanımlanan kuşak X, ayrıca, Post Boomers, tembel, kayıtsız, gölge, görünmez veya kayıp jenerasyon gibi adlarla da anılmaktadır. Sert politik çıkışları ve farklı müzik anlayışları, yaşam biçimleri ile bilinen bu bireyler saygın bir statüye sahip olma, para ve yüksek sosyalleşme ile kendilerini ifade etme gayreti içindedirler (Kaplan ve Çarıkçı,2018: 27). Durgun ekonomik piyasa, mali kısıtlamalar, azalan iş fırsatları, artan boşanma oranları, işsizlik X kuşağının mensubu olduğu dönemin belirgin gelişmeleridir (İlhan ve diğ., 2019:103).

Bireyciliği kolektivizme tercih eden, 1980li yılların belirsizlik ortamında ebeveynlerinin işten çıkarılışlarına tanık olan bu kuşak üyeleri, hayatlarını çalışmaya adanmak yerine, iş yaşantısı ve özel hayatlarını dengelemek fikri üzerine kurmaktadır (Atılğan,2018:4). İçinde yetiştikleri dönemin belirsizlikleri ve bu dönemin gelişmeleri etrafında şekillenen kuşağın çalışma hayatındaki karakteristik özellikleri, sadık, kanaatkâr, yaratıcı, sabırsız, iş odaklı, otoriteye saygılı olmaları biçiminde öne çıkmaktadır. Ayrıca daha iyi kariyer imkânları arayan ve dolayısıyla gelişen teknolojiyi kullanmak zorunda kalmasının yanında toplumsal sorunlara duyarlılığı, özgürlüğüne düşkünlüğü ve yüksek iş motivasyonu ile dikkat çekmektedir (Aydın ve Başol, 2015:3). Çalışma ortamında esneklik ve otonomiye tercih eden, değişime ayak uyduran bu kuşak, statü ve para yerine daha çok maddi olmayan öğelerle motive olmaktadır. Bilgisayar kullanmaya başlayan ilk kuşak (Gürbüz, 2015: 42) olmasının yanısıra kablolu televizyon ile tanışan ilk kuşağın da X kuşağı olması (Mercan, 2016: 62) bu kuşağın önceki kuşaklardan farklı teknolojik ilişkilerinin varlığı açısından önemlidir.

2.3. Y Kuşağı

Türkiye’nin yaklaşık %35’ini oluşturduğu tahmin edilen, doğum aralığı 1980-1994 biçiminde belirlenen Y kuşağı (İnce, 2018:106) internet kuşağı, echo boomers, millennial ve nexters gibi isimlerle de adlandırılmaktadır (Büyükuslu,2017:10). Kuşaklar arası farklılığın en çok hissedildiği nesil olan Y kuşağı, teknolojik yenilikleri gören, yaşayan, bilgisayar, atari oyunları ile büyüyen, cep telefonu ile ergenlikte tanışan ve bunların yanı sıra sosyal yönü gelişmiş, iş ortamı ve mesai saatlerine ilişkin esnekliği tercih eden, kariyer yerine kendini ifade etmenin önemli olduğunu düşünen, karar almada aktif bireylerden oluşmaktadır. Bağımsızlığına düşkün, mesai saatlerini sevmeyen, iş saati değil işe odaklanmayı önemseyen Y kuşağı, bu özellikleri nedeniyle “işin bir parçası haline gelebildikleri” işleri tercih etmektedir (Taş ve diğ., 2017:1035). Y kuşağı temsilcileri, internet ve bilişim teknolojilerini yoğun biçimde ve kolayca kullanan, özgürlükçü, yenilikçi, sorgulayan, sosyal, tutumlu, girişimci, yaratıcı ve farkındalıkları yüksek, fark yaratmanın yanısıra fark edilmekten de hoşlanan, değişime açık, kurumsal esneklik talep eden, iletişim, işbirliği, takdir ve geribildirim önemseyen, hayattan zevk almayı en önemli öncelikleri sayan bireylerdir (Seymen,2017:471).

Y kuşağı doğduklarından itibaren iç içe oldukları medya ve reklamların etkisi nedeniyle önceki kuşaklara göre marka bilinci daha yüksek bir kuşaktır. Ayrıca bu kuşağı motive eden unsurlar da diğer kuşaklardan farklılık arz etmektedir. Gelirden ziyade, sosyal yardım, esnek çalışma saatleri, kendini geliştirme olanakları gibi manevi öğelerle motivasyon sağlayan bu kuşak için takdir görmek önemli iken eleştiriye tahammülleri oldukça düşüktür. Teknolojinin beraberinde getirdiği hız, kuşağın düşünme, hareket, tüketim gibi yaşamsal pratiklerini de etkilemektedir (Aydın ve Başol, 2015:3-4). Hedef ve beklentilerinin net biçimde farkında olan, sorgulayan, çekinmeden tartışan, hırslı ve kendi düşüncelerine önem veren Y kuşağı üyeleri ilgi odağı olmaya alışkın bireylerdir (Mercan,2016). Kuşağın ilgi odağı olma eğiliminde çocuklarını kontrol altına alma ve onları diğerlerinden iyi oldukları yönünde yönlendirme söz konusudur. Helikopter ebeveyn olarak tabir edilen Y kuşağının ebeveynlik tarzında, özellikle X kuşağına mensup ebeveynlerinin rolünün önemli olduğu yaygın bir görüştür (İlhan ve diğ.,2019: 25). Twenge (2006), Y kuşağının kendilerini ve düşüncelerini önemli görmelerinin altında ebeveynlerin çocuklara her konuda seçenek sunma ve taleplerini yerine getirmesine ilişkin tutumlarının yattığını belirtmektedir. Twenge, “Ben Nesli” (2013:300) adlı eserinde ayrıca çok çalışmayı erdem olarak görmeyen bu kuşağın geleneksel yönetim biçimleriyle yönetilemeyeceğini belirterek, Y kuşağı için çalışma ilişkisinin ancak işin kendilerine ayrıcalık tanınması halinde anlamlı hale geldiğini eklemektedir (Şalap, 2016:44). Baby Boomer ebeveynlerinin gece gündüz çalıştığını görerek büyüyen nesil olan Y kuşağı için iş-yaşam dengesi önemlidir (Gaidhani ve diğ.,2019:2806). İş yaşam dengesini kurma isteğinde olan Y Kuşağı, genellikle uzaktan erişim, esnek çalışma veya yarı zamanlı çalışma gibi seçenekleri tercih etmektedir (Büyüksulu,2017: 12). Gerçekçi ve kendine güvenen, farklı etnik yapı ve kültürlerin evliliklerinde büyüyen, Y kuşağının teknoloji kullanım düzeyi diğer kuşaklara göre oldukça yüksek iken, tüketim ve hız odaklı bu kuşak için para, harcamak için kazanılmaktadır (Kuyucu, 2017:850). Arkadaş çevreleri genellikle sanal olan Y kuşağı için aile ve geleneksel değerler her şey demek değildir. Serbest zaman ve rahatlama duygusu onlar için önemlidir ve bunu gerçekleştirmek için geniş ve çeşitli faaliyetlere yönelmektedirler (Andrea ve diğ.,2016: 92). Emir almaktan, ast olmaktan, otoriteden hoşlanmayan bu yaratıcı kuşağın öne çıkan özelliklerinden biri de girişimciliktir (Büyüksulu, 2017: 12).

2.4. Z Kuşağı

“Kuşak I”, “İnternet Kuşağı”, “Next Generation” ya da “iGen” “Instant Online” “dijital çocuklar”, “.com” olarak da adlandırılan Z kuşağı teknolojik devrime doğmuş ve onunla yaşamış bir kuşaktır. Z kuşağı farklı deneyimler, farklı bakış açıları ile diğer kuşaklardan birçok noktada ayrılmaktadır (Aydın ve Başol,2014:4). Teknolojinin içine doğan kuşak Z, tüm teknolojik gelişmelere hızlı uyum sağlamaktadır. Z kuşağı başta dijital devrime ve yarattığı dönüşüme ayrıca teknolojik ilişkilere, deneyimlere ve hatta örgütlenmeye tanık olmuşlardır. Facebook, Youtube ve Twitter gibi sosyal ağlar kanalıyla iletişim kuran bu kuşağın temsilcileri için akıllı telefonlar yaşamın bir parçası ve gerekliliğidir (Çaycı ve Karagülle,2014:190). 2000 yılı ve sonrası doğumları içeren Z kuşağı için kimliğin belirgin bir ifadesini oluşturan teknoloji ile ilişkisinin yanısıra bu kuşak kendine güvenen, esnekliği ve kişisel özgürlüğü, fikirlerinin dinlenmesini ve şeffaflığı önemseyen, hemen onaylanmak isteyen, akıllı telefon ve internetin olmadığı bir dünyayı hiç bilmeyen, dürüst bir lider için çalışmak isteyen, mentorluğu besleyen çalışma ortamını tercih eden, sürekli eğitim ve öğretimin gerekliliğine inanan, öğrenmeyi ve mesleki gelişimi önemseyen özellikleri taşıyan, kendin yap nesli olarak da tanımlanmaktadır (Gaidhani ve diğ., 2019:92). Ayrıca Z kuşağı motivasyonu yüksek ve girişimci bir ruha sahip olmaları nedeniyle onlar için anlamı olan ve bilinen bir iş daha cazip görülmektedir. Ebeveynlerinin iş deneyimlerini izlerken takdir görmediklerine şahit olan Z kuşağı için sadakat, şirket ve çalışan arasında karşılıklı olması gereken bir öğedir. Yalnız çalışmayı tercih eden Z bireyleri, kaynaklara diğer nesillerden daha çok ve daha hızlı erişebilmektedir (Taş ve Kaçar, 2019:658-659).

İşbirlikçi, yaratıcı olarak ifade edilen kuşağın bilgisayarı kitaba, metni konuşmaya tercih etmelerinin ve yalnız yaşamayı tercih etmesi diğer kuşaklara göre farklı yönleri arasındadır (Mercan, 2016: 63). Aşırı bireyselleşme nedeniyle yalnızlık yaşayacak kuşak şeklinde (Strauss ve Howe,1991:335) ifade edilen Z kuşağına yönelik tahminler arasında azimli ve hırslı olamayacakları, çabuk sıkıldıkları için kolay vazgeçebilecekleri de yer almaktadır. Standart işleri yapmak istemeyen ve her şeyi kişiselleştirmek isteyen Z kuşağı üyelerinin ayrıca yaratıcılık, hak arama, farklı gruplarla ilişki kurma hususlarında kendilerinden önceki kuşaklardan daha başarılı olacakları düşünülmektedir (Aydın ve Başol, 2014:4). Bilgiye ulaşma kapasitesi yüksek, küçük yaşlarda eğitim almaya başlayan X ve Y kuşaklarıyla karşılaştırıldığında bireysellikleri daha yoğun, daha araştırmacı sosyalleşme yolları genellikle sanal, aynı anda birçok işi yapabilme yeteneğine sahip, gereksinimlerini karşılamada e-ticareti tercih eden olan bu kuşak değişimin çok hızlı yaşandığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. Sosyal sorunlar, çevre, teknolojiden yaşanan gelişme, ekonomi, sosyal adalet ve eşitliğe diğer kuşaklara göre daha duyarlı olmalarıyla beraber insanoğlunun el, göz, kulak gibi motor becerileri senkronizasyonu en yüksek nesli de Z kuşağı olarak gösterilmektedir. Ne istediğini bilen, kendini rahatça ifade eden, girişimcilik isteği fazla, farklılıkların önemsendiği ve benimsendiği renkli bir çalışma yaşamı ile daha az hiyerarşi talep etmeleri gibi olumlu özelliklerine karşılık Z kuşağının sadakatsizlikleri, kolay vazgeçmeleri, ben merkezli olmalarının şirketler için sorun olabileceği düşünülmektedir (Taş ve diğ.,2017: 1039-1040).

Tarih boyunca ekonomik, dini, kültürel, sosyal alanlarda yaşanan değişim ve gelişmeler beraberinde nesiller arası farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hangi konuda olduğu fark etmeksizin yaşanan bu değişimlerin algı, değer, tutum, beklentilerde de meydana getirdiği değişim, bir başka deyişle paradigma değişimi, farklı dönemlerde farklı tecrübeler yaşayan kuşaklar arası farklılıkların ve hatta uçurumların ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır. Çalışma ortamı açısından kuşakların özellikleri değerlendirildiğinde ve birbirleri ile karşılaştırıldıklarında giderek daha bağımsız, daha özgür, daha az çalışma isteği, otoriteye/ hiyerarşiye karşı daha az uyum, daha düşük saygı/kanaatkarlık, daha teknolojik, daha az sosyal, daha yaratıcı/yenilikçi, kendini daha çok önemseyen, işletme için kendi değerinin farkında olan kuşaklara doğru bir dönüşüm yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu özellikler çalışma zamanı, çalışma koşulları, yönetim ve çalışma arkadaşları ile ilişkiler gibi çalışma ortamı bileşenlerine yönelik tutumu ve beklentileri şekillendirmektedir. Çalışma hayatında yakın gelecekte, sanayi toplumu paradigmasını taşıyan BB lar ile 1980 sonrası dünyasında küreselleşme / teknoloji/dijitalleşme dalgası ile şekillenen bilgi toplumu paradigmalarına sahip X, Y ve Z kuşaklarının birlikte çalışacakları düşünüldüğünde, işgücü açısından parçalı bir yapıya sahip çalışma ortamının oluşması kaçınılmazdır.

Çalışma ortamına ilişkin algı ve beklentilerdeki değişimin ofis gibi çalışma mekânlarını da etkilediği izlenmektedir. Bu etkinin incelemeye ve araştırmaya değer bir etki olduğunu söylemek mümkündür. Zira günümüzde çalışma mekânlarının yeniden ve alışılmadık dışında tasarımı söz konusudur. Başlangıçta daha iyi sonuçlar elde etmek için ayarlanabilecek bir makine olarak görülen ofis anlayışı, zamanla yerini insan kaynağı/ iç müşteri memnuniyeti odaklı bir yapıya çevirmiştir. Geleneksel çalışma ortamlarındaki çalışma biçimi olan rutin işlerin, bireysel olarak gerçekleştirildiği izole yapı yerini yaratıcı, değişken, etkin ve interaktif çalışma biçimine bırakmaktadır. İletişim olanaklarının mekân birlikteliğini gereklilikten çıkardığı günümüzde, bir arada çalışma üzerine kurulu ofis anlayışı yerini, her tür mekânda çalışılabileceği anlayışına devretmektedir. Modern ofisler işgücü odaklı olmak üzere küresel rekabetin yoğunluğu altında insan kaynağının üretken, verimli ve yaratıcı, uyumlu ve mutlu olmaları ile onları elde tutma ve uzun süreli istihdamı sağlamaya yönelik ofisler şeklinde tasarlanmaya çalışılmaktadır.

3. Bir Çalışma Ortamı Bileşeni Olarak Çalışma Mekanı: Geçmişten Günümüze Ofis

Ofis kavramının kökeni dini kurumlar, hükümetler, ticaret şirketleri ve yazılı kayıtlar ya da

belgeler gerektiren kuruluşlara dayanmaktadır. İlk ofis binalarına 15.yy. da rastlanmakla birlikte çağdaş anlamda ofis 19.yy. ikinci yarısında yaşanan Sanayi Devrimi ile çalışma ve yaşam mekânlarının birbirinden ayrılması sonucu ortaya çıkan yeni bir alanı ifade etmektedir. Başlangıçta işlevleri açısından, belge ve kayıtların tutulduğu mekânlar iken elektrik, aydınlanma, hesap makinesi, telgraf, telefon, daktilo gibi teknolojilerin kullanımı ile bilginin biriktirildiği, verinin işlendiği ve bilginin üretildiği mekânlar haline dönüşmeye başladığı izlenmektedir. Uzak pazarlara ulaşmanın yanı sıra denetim ve verimliliğin artırılması amacıyla da taşıyan ofislerde genellikle okuryazar bireyler beyaz yakalı olarak çalışmaktadır (İmal,2008:6).

İlk ticari ofislerin ortaya çıkışında iletişim, ulaşım teknolojileriyle birlikte inşaat alanında da yaşanan gelişmelerin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Artık çok sayıda bireysel ofise bölünmüş büyük alan, kalıcı duvarlarla ofis sahibinin statüsüne uygun büyüklüklere bölünmektedir. Genellikle şirketteki en iyi memurlar köşe ofise sahip olabiliyordu. Aynı koridora bakan çok sayıda odadan oluşan ofisler kapalı nitelikte yani gizliliği yüksek düzeydeydi. Bu ofislerin en önemli avantajları mahremiyetin artışı ve yüksek konsantrasyon iken katı hiyerarşi, düşük esneklik, işbirliği eksikliği de dezavantajları arasında sayılmaktadır (Anton, 2015:3-5).

Frank Lloyd Wrigh 1906'da New York'ta açılan Larkin Yönetim Binasındaki tasarımları ile açık ofisin doğuşunu tasarlamıştır. Havalandırmanın klima, aydınlanmanın ise flüoresan ile sağlandığı doğal ışığın ve havalandırmanın çok az olduğu bu binalarda, işçilerin dış dünya ile iletişimleri kesilmekteydi (Mansson, 2019). İyi bir ofis için en önemli kriterler arasında aydınlanabilirliğin olduğu bu dönemde, yüksek tavan/geniş pencereler ve alanı dikey olarak çoğaltan katlar yani yüksek binalar öne çıkmaktadır. Wright'ın ofis binasında kadın-erkek için tuvaletler, duş dolapları, dinlenme alanları, revir, kütüphane ve sosyal gereksinimin karşılandığı alanlar bulunması dikkat çekicidir. Kapalı ofisleri, görevleri belirli şekilde tekrarlayan hareketlere bölme mantığına dayanan Fordist/Taylorist üretim ilkelerinin yirminci yüzyıl başlarında ofise uyarlanması ile oluşturulan çalışma havuzları düzenlemesine neden olduğu görülmektedir. Taylor'un 1911 de yayınlanan Bilimsel Yönetim İlkeleri adlı kitabı, işi zaman/hareket açısından değerlendirmekte ve beyaz yakalıların saat tutularak çalıştırıldığı bu sistem kesintisiz bir iş akışının yanında yüksek düzeyde görsel denetim, daha fazla sayıda masa ve işgücü kullanımı sağlamaktadır. Aynı zamanda işin parçalanması nedeniyle kolaylaşması hem maliyeti düşürmekte hem de verimliliği ve işbirliğini arttırmaktadır. Katı hiyerarşinin yanı sıra gürültü artışı ve mahremiyet eksikliğine neden olması sistemin eleştirilen olumsuz yönlerini oluşturmaktadır. Sessiz kuşağın işbaşı yaptığı düşünülen 1950lere gelindiğinde birçok açıdan yeniden yapılanan çalışma ve çalışma alanları açık ofisin en çok eleştirilen olumsuz yönlerinin etkilerini gidermek üzerine tasarlanmaktaydı. 1950 öncesi ofislerin yerine denetim ve hiyerarşiye dayalı modeli daha esnek, daha keyifli, iletişime daha açık, mekânsal hiyerarşinin kaldırıldığı, işbirliği ve güvenin öne çıkarıldığı Bürolandschaft adı verilen açık ofisler kurulmaya başlandı (Anton, 2015:6-7).

Çalışanlar arasındaki etkileşim ve işbirliğini arttırmasıyla beraber doğal bitki ve mobilya kullanımıyla esnek bir şekilde alanı bölen daha organik modeller olarak tasarlanan bu ofisler (Mansson, 2019) “doğal ofisler” olarak adlandırılmaktaydı. Bu ortamların dezavantajları ise artan gürültü ve gizlilik eksikliğidir. Baby Boomersların iş hayatına katıldığı 1960'ın ikinci yarısında ofislerdeki serbest düzen genellikle kaldırılarak yavaş yavaş kapalı mekânlara dönüş yapılmaya başlanmıştır. Aksiyon Ofisleri, Bürolandschaft'tan farklı olarak, personel için çeşitli alternatif çalışma ayarları sunmaktaydı. Modüler sistemler olarak değerlendirilen aksiyon ofisleri daha fazla hareket özgürlüğü yanında sağladığı gizlilik açısından da önemliydi. Aksiyon ofislerinin giderek sabitlenen ve yükselen duvarları zamanla mahremiyetin arttırıldığı hücre adı verilen, genellikle 1,5-1,8 m boyunda olan yarıdan ayrılmış, kısmen kapalı çalışma alanlarının düzenlenmesine doğru şekillenmiştir. Amacın, ofis çalışanlarını, ses ve dikkat dağıtıcı öğelerden izole etmek olduğu “odacık denizi/ küp çiftlikleri” düzenli ve belirli bir yapıya sahip, kısmi gizlilik ve kısmi iletişim içeren yapılarıdır. X kuşağının işbaşı yaptığı döneme denk gelen “casual ofisler” ise, 1980lerin ikinci

yarısında farklılaşan iş dünyası, küreselleşme, rekabet, bilgisayarlaşma, hizmet sektöründeki yoğunlaşma, bilgiye dayalı işlerin artışı, proje odaklı, takım çalışması gerektiren iş sistemleri, yaratıcı endüstrilerin yaygınlaşması gibi birçok nedenle öne çıkmıştır. Geleneksel ofise göre rahat bir yapısının bulunması, merkezi şehir alanlarında konumlandırılması, 24 saat açık, çalışanların işlerini kontrol etmenin zor olması, faaliyet odaklı, tasarım ve yaratıcı düşüncenin teşvik edilmesi, kişiselleştirilmiş esnek çalışma alanlarına sahip olması gibi özellikler casual ofislerin tercih edilmesinde etkili olmuştur. 1990larda internet teknolojilerinin gelişimi, dizüstü bilgisayarlar ve iletişim teknolojilerinin ofis alanlarında yarattığı değişim sonucu ortaya çıkan “Sanal Ofis”lerde mobilize olan iş, ofisten kafeye veya eve doğru yönelmektedir. İşveren için dış kaynak ile maliyet tasarrufu ve rekabet avantajını ifade eden sistem, işgücü için ise iş/yaşam dengesi avantajı sunmaktadır. Ancak etkileşim, işbirliği eksikliği ve izolasyon hissi bu ofis yapılarının en önemli dezavantajlarıdır (Anton, 2015:8-15).

Y Kuşağı'nın çalışma hayatına başladığı ve “her yerin ofis olduğu” 2000lerde ise işgücünün çalışmayı seçebileceği alanların ofisin yanı sıra ev, kafe veya ortak paylaşım alanları biçiminde çeşitlenmesi ile işgücünün ofislerden uzaklaştığı ev- kafe ortamlarına yöneldiği bir süreç yaşanmaktadır. Şirketler, çalışma mekânı olarak ofisin rekabetçi bir pazarda en iyi yetenekleri çekmek ve elde tutmak için kullanılabilir önemli bir araç olduğunun farkına vardıkça, çalışanın rahatı ve iyiliğine odaklanmaya devam etmektedir. Ofise dönüşü sağlamak amaçlı oluşturulan renkli ofisler yeni kuşağın beklentileri doğrultusunda tasarlanmaktadır. Bu kapsamda langırt makineleri, puflar, masa tenisi ve dart tahtalarıyla yaratıcı alanlar ile eğlence ortamının bir arada olduğu ofisler yakalanmaya çalışılmaktadır. Günümüzde evlerden ilham alan modern işyerleri cazip hale gelmek ve yeni kuşak işgücünü ofise çekebilmek için tasarlanmaktadır. Bu durum alışılmış kalıpların ve tasarımın dışında yepyeni bir çalışma mekanını doğurmaktadır.

4. Yöntem

Çalışma ortamı, işin gerçekleştirilmesine ilişkin fiziksel koşulların ötesinde sosyal, ekonomik ve psikolojik beklentileri de içermektedir. Bu kapsamda çalışma zamanı, çalışma koşulları, yönetim ve çalışma arkadaşları ile ilişkiler ve çalışma mekânı gibi bileşenlerin, çalışanların ihtiyaçlarına uygunluğu ve beklentileri ile örtüşmesi hem çalışan hem de kurum açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Günümüz piyasa koşullarında kurumlar, rekabet üstünlüğünün sahip olunan insan kaynağınca belirlendiğinin farkında bir yaklaşım sergilemektedir. Bu bağlamda çalışanların aidiyet ve bağlılığını arttırmada önemli bir faktör olan çalışma ortamına ilişkin düzenlemelerin ve değişimin, yeni kuşak işgücünün özellikleri ve beklentileri doğrultusunda gerçekleştirilmesi önem kazanmaktadır. Yakın geleceğin işgücü piyasasında etkin rol oynayacak Z kuşağı üyelerinin bir olgu olarak çalışmayı nasıl değerlendirdiklerine yönelik araştırmaların yanı sıra çalışma ortamına ilişkin beklentilerinin belirlenmesi işletmelere avantaj sağlarken, yeni kuşakla iletişim ve empati kurmayı kolaylaştırması açısından da önem taşımaktadır.

Z kuşağının çalışma ortamına ilişkin beklentilerini tespit etmek amacıyla taşıyan bu nitel araştırma, olgubilim deseni dikkate alınarak hazırlanmıştır. Temelini bireysel tecrübelerin oluşturduğu olgubilim çalışmalarında, veri kaynakları olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek birey ve gruplardır. Olgubilimde, araştırılan olgunun tanımlanmasında kişinin yaşamış tecrübeleri önemli bir rol oynamaktadır (Baş ve Akturan,2017:86-89). Zira olgularla gündelik yaşamımızda olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşılaşılabilmektedir. Veri analizinin yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yönelik olduğu olgubilim araştırmalarında, olgu betimsel bir anlatım ile alıntılar kullanılarak tema ve örüntülerle açıklanmakta ve yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek,2016:68-72). Olgubilim araştırmalarında, veri toplanacak bireylerin bulunduğu bölgenin/yerin tespiti önemlidir. Belirlenen bölgede/yerde araştırma problemine konu olan olguyu tecrübe eden ve yaşamış tecrübesini aktarabilecek kişilere ulaşılması önemlidir (Güler ve diğ.,

2015:241-242). Bu bağlamda Z kuşağı temsilcilerine ulaşılması en kolay yer olan üniversite ortamı araştırma için uygun bulunmuştur. Yine özellikle çalışmayı tecrübe etmelerinin araştırma için önemi sebebiyle iş ve staj deneyimi olan kişilere araştırma kapsamında yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında, bir olguya ilişkin olarak belli bir tecrübeyi yaşadığı düşünülen bireylerin bir araya getirilerek, yaşanmış tecrübeleri hakkında ortak açıklamada bulunmalarını sağlayan odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesinin ortak sohbet havası oluşturma fırsatının daha ilgi çekici, verimli görüşmeler gerçekleştirme imkanı tanınması ve katılımcıların olguya ilişkin ortaklaşa nasıl algıladıklarını yakından görme olanağını vermesi (Güler ve diğ.,2015:127-128) de genç katılımcılardan oluşan araştırma için tercih edilmiştir.

Çalışmanın gerekliliği ve çalışma ortamı bileşenlerine ilişkin Z kuşağı üyelerinin değerlendirmelerinin ne olduğunu, bunlara ilişkin algılarını, beklentilerini ortaya çıkarmaya yönelik veri elde edebilmek için hazırlanan soru kılavuzunun oluşturulmasında tesadüfi olarak tespit edilmiş heterojen bir pilot grupla beyin fırtınası gerçekleştirilmiştir. Böylelikle belirlenen sorulara ilişkin alt faktörler, üniversite öğrencileri arasından farklı bölümlerde öğrenim görmekte olan, 2000 doğumlu, iş ve staj deneyimi bulunan Z kuşağı temsilcilerinden tesadüfi olarak tespit edilmiş olan 10 ar kişilik gruplar şeklindeki üç odak gruba yöneltilmiştir. Uygulamada her grup ile bir oturum gerçekleştirilmiş ve bu oturumlar ortalama 50-60 dakika aralığında sürmüştür. Oturumlarda katılımcıların demografik özellikleri ile çalışmanın gerekliliği ve çalışma zamanı, çalışma koşulları, yönetimle ilişkiler, çalışma arkadaşları, çalışma mekanı gibi çalışma ortamına ilişkin beklentileri tespiti yönelik geliştirilmiş soru kılavuzu kullanılmıştır. Katılımcılara, soru kılavuzundaki faktörlere eklemek istedikleri olması halinde yeni faktörler ekleyebilecekleri belirtilmiştir. Kayıt cihazının mevcut tutulduğu odak grup görüşmelerinden elde edilen veriler, kodlama ve analizler NVIVO12 programı aracılığıyla değerlendirilmiştir.

5. Bulgular

Demografik bilgiler açısından, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu katılımcılar için en yoğun gelir grubu, 1600-3000 aralığında görülmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu çalışmaya devam etmekte olduğundan belirtilen gelir genellikle kendilerine aittir. Ancak daha önce çalışıp bırakmış veya staj deneyimi olan katılımcılar için gelir, ailelerinden kendilerine aktarılan biçimindedir. Katılımcıların ebeveynleri çoğunlukla X kuşağında iken ebeveynlerinin eğitim düzeyinin, ilk ve ortaokul düzeyinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Katılımcıların annelerinin önemli bir bölümü herhangi bir işte çalışmazken, babaların çoğunluğunun düzenli bir işte çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

“Çalışma”nın gerekliliği hakkında

Z kuşağı temsilcisi katılımcılara “konforlu bir yaşam sürmeniz için çalışmanıza gerek kalmadan gelir elde edebileceğiniz bir fırsat sunulsa çalışmaya devam eder misiniz” sorusu sorulduğunda; 23 katılımcı çalışmaya devam edeceğini belirtmiştir. Çalışmaya devam edeceğini belirten katılımcıların çalışmaya devam etme nedenleri ise farklılık göstermekle birlikte en yaygın neden olarak “boş kalmamak” gösterilmektedir. Z kuşağını temsil eden katılımcılar için çalışmak, boş kalmamak için yerine getirilecek bir faaliyet olarak görülmektedir.

Boş kalmamanın yanı sıra katılımcıların çalışmaya devam etme nedenleri arasında bir işe yarama duygusu yaşamak, kendini iyi hissetmek, yeni şeyler öğrenmek, sosyalleşmek, düzen ve statü sahibi olmak gibi cevaplar da yer almaktadır. Bu konudaki bazı ifadeler şu şekildedir;

“Kendim için çalışıyorum, ömrümü yatarak geçirmek istemem”

“Çalışmazsam kendimi işe yaramaz hissederim bunun için çalışırım”

“Her ortamın farklı bir tecrübesi oluyor ben yeni şeyler öğrenmek isterim”

- “Kendime hazır para yemeyi yakıştıramam”
- “Düzenli bir hayat sürmek isterim çalışmak bu düzene destek sağlıyor”
- “Kariyer yapmak isterim çalışmak sadece para değil sonuçta”
- “Başka ne yapacağımı bilemedim şimdi ben hep çalıştım çalışırım gene”
- “İşyerinde sosyalleşmek insanları tanımak isterim”

Tablo-1 Çalışmanın Gerekliliğine İlişkin Kelime Bulutu

Çalışmaya devam etmeyeceklerini ifade eden katılımcıların devam etmeme nedeni ise “gelir elde edince çalışmanın başka bir anlamı olmayacağı” yönündedir. Aynı katılımcılara, çalışmadan elde edilebilecek bir ekonomik kaynak, imkân olmaması halinde çalışmanın gerekli olup olmadığı sorulduğunda, tamamının çalışmanın gerekli olduğu yönünde fikir belirttikleri görülmektedir. Çalışmanın gerekliğine neden olarak, farklı biçimlerde olsa da “ekonomik fayda”yı içeren cevaplar verilmiştir. Z kuşağı temsilcisi katılımcıların, başkasına muhtaç olmamak, ihtiyaçlarını karşılayabilmek, ayaklarının üzerinde durabilmek, kendine yetebilmek şeklindeki farklı ifadelerinin hepsi çalışmanın “ekonomik kaynak elde etme ve para kazanmak” için gerekli olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu suretle katılımcıların bir kısmı, çalışmanın sadece ekonomik bir tatmin aracı olduğuna yönelik kanaate sahiptirler.

Araştırmada Z kuşağı temsilcisi katılımcıların “gelecekte çalışmayı isteyecekleri ve beklentilerine yanıt verecek olan işin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini” belirlemek üzere;

- Çalışma zamanına ilişkin beklentilerinin ne olduğu
- Çalışma koşullarına ilişkin beklentilerinin ne olduğu
- Yönetim anlayışına ilişkin beklentilerinin ne olduğu
- Çalışma arkadaşlarına ilişkin beklentilerinin ne olduğu
- Çalışma mekânına (plaza, fabrika, ofis gibi) ilişkin beklentilerinin ne olduğu
- Çalışmayı tercih ettikleri mekânın özelliklerine ilişkin beklentilerinin ne olduğuna

yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu soruların altında beyin fırtınası sonucunda elde edilen faktörler listenmiş ve öğrencilerin bu faktörler arasında sıralama yapmaları istenmiştir. Bulgular arasında bir bağlantı kurulamamış, temalar kendi özelinde değerlendirilmiştir.

Çalışma zamanına ilişkin beklentiler

Katılımcıların zamana ilişkin beklentilerinde üç belirgin cevap ortaya çıkmıştır. Bunlar, düzenli olarak nitelendirdikleri ve derinlemesine sorulduğunda 09:00-17:00 biçimindeki “tam zamanlı işi” ifade ettikleri çalışma yaygın olmakla birlikte, esnek olarak ifade edilen “çalışma saatlerini kendilerinin organize ettiği çalışma saatlerini” ve son olarak “yarım gün olarak nitelendirdikleri part time çalışmayı” tercih ettikleri görülmektedir. Tam zamanlı çalışma cevabının yoğun olduğu katılımcılara, neden bu şekilde çalışmak istedikleri sorulduğunda ise, katılımcıların çoğunluğu tam zamanlı çalışmalarını halinde hayatlarının düzenli ve disiplinli olacağını belirtmişlerdir. Çalışma saatlerini kendileri organize etmek isteyen ve yarım gün çalışmayı tercih edenlerin ise çalışma hayatı dışında da bir yaşam olduğu düşüncesinden hareket ettikleri ve sosyal yaşamın vazgeçilmezliğine ilişkin kanaate sahip oldukları görülmektedir. Daha mutlu ve doyuma ulaşmış bir yaşam için iş dışında da zamana ihtiyacı olduğunu düşünen katılımcıların, böyle bir çalışma tarzıyla işe karşı motivasyonlarının daha yüksek olacağına yönelik de inançları bulunmaktadır. Bu durumu Z kuşağının esnekliği ve kişisel özgürlüğü önemseyen özellikleri ile açıklamak da mümkündür.

Çalışma koşullarına ilişkin beklentiler

Z kuşağı temsilcisi katılımcıların çalışma koşullarına ilişkin beklentilerinde, yaygın cevabın ekonomik gerekçelerle ücret çıkması bekleniyorken, ağırlıklı olarak “izin” konusuna yer verdikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre katılımcılar tam zamanlı çalışmayı tercih etmekle birlikte dilediklerinde izin alabilecekleri, izin kullanabilecekleri bir çalışma ortamı talep etmektedirler. İzin beklentisinin yanında servis, araç, yemek gibi hizmetlerin sağlanması, sendikanın varlığı, çalışanlar için etkinliklerin düzenlenmesi hususlarına da yer verilmektedir. Çalışma koşullarına ilişkin beklentiler genel olarak değerlendirildiğinde de ağırlıklı olarak ben merkezli olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, işlerini yapmaya dair kullanacakları araç gereçlerin varlığı ve kalitesi, işin sürekliliği ve güvenceye sahip olması gibi konulara hiç değinilmemektedir.

Tablo-2 Çalışma Koşullarına İlişkin Kelime Bulutu

Katılımcıların genel kabul olan tam zamanlı çalışma biçimini tercih etmeleri ve bunu düzenli bir hayata sahip olmak şeklinde gerekçelendirdikleri ve çalışma koşulu olaraksa dilediklerinde izin alabilecekleri bir ortamı önceliklendirmeleri Z kuşağının özellikleri ile açıklanabilir. Buna göre bu durum riski sevmeyen Z kuşağının konfor alanından çıkmamayı tercih etmesinin yanısıra iş-yaşam dengesini de önemsedikleri biçiminde değerlendirilebilir. Gerek çalışma zamanı gerekse çalışma koşullarına yönelik beklentiler birlikte değerlendirildiğinde Z kuşağının daha özgür olma ve kendi yaşamını önemseme özelliklerinin de belirleyici olduğu düşünülmektedir.

Tam zamanlı çalışmanın tercih edilmesinde gelirin yanıltıcı etki yaratıp yaratmadığını anlamak amacıyla çalışmanın tam zamanlı ve part time ya da esnek olmasının gelir açısından bir

farklılık yaratmayacağı vurgulanarak, soru tekrar yöneltildiğinde de katılımcıların yanıtının değişmediği görülmüştür.

Yönetime İlişkin Beklentiler

Z kuşağı temsilcisi katılımcılara yönetime karşı beklentileri sorulduğunda yaygın cevabın kendilerine ve fikirlerine değer verilmesi biçiminde ifade edildiği tespit edilmiştir. Katılımcılar, çalışmalarının anlam bulduğunu, değerlendirildiğini görmek, kendilerine, istek ve fikirlerine saygı duyulduğunu bilmek istemektedirler. Katılımcılar bu noktada, saygı, açıklık, gelişim, eşitlik, iletişim, çalışan memnuniyeti kavramlarına öncelik vermektedir. Bu durum katılımcıların, maddi tatminin ötesinde kişisel tatmin beklentisi içerisinde oldukları yönünde değerlendirilebilir. Nitekim çalışma koşullarına ilişkin beklentilerde de önceliğin maddi bir unsur olan ücretten ziyade dilediklerinde izin kullanabilme gibi maddi olmayan isteklere verildiği görülmektedir. Ancak verilen cevaplar da yönetimle ortak bir vizyona sahip olma gibi unsurlara yer verilmediği dikkat çekmektedir.

Katılımcıların yönetime ilişkin beklentilerine yönelik bazı ifadeler şu şekildedir;

“Bir ortamda, eşitlik ve saygı olmazsa orada bulunmam mümkün olmaz.”

“İşyerinde insan olarak kimse diğerinden üstün değil onun için bana eşit davranılmasını ve saygı duyulmasını isterim”

“Eşitlik olursa, disiplin, saygı, huzur olur”

“Fikirlerime değer verilmesi benim için önemlidir”

“İşyerinde kendimi iyi hissetmem için bana saygı duyulması gereklidir”

“Bana saygı duymayan, değer vermeyen yöneticilerle çalışmam”

Tablo-3 Yönetimden Beklentilere İlişkin Kelime Bulutu

Bu beklentiler aynı zamanda Z kuşağının hemen onaylanmak isteme, şeffaflığı ve fikirlerinin dinlenmesini önemseme, takdir görmeye yönelik özelliklerinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Çalışma Arkadaşlarına İlişkin Beklentiler

Z kuşağını temsil eden katılımcılara çalışma arkadaşlarından beklentileri sorulduğunda en yaygın yanıt olarak birlikte çalışmak istedikleri kişilerin “eğlenceli” olması yönündeki isteklerini dile getirmişlerdir. Eğlencenin yanısıra çalışma arkadaşlarının işbirliğine yatkın, sorumluluk duygusu yüksek kişiler olması yönünde beklentilere de sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak çalışma arkadaşlarına yönelik beklentiler değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğunlukla yapılan

işe, ortak başarıya, takım çalışmasına odaklı cevaplardan ziyade ben merkezli bir anlayışa sahip beklentiler ortaya koydukları dikkat çekmektedir. Buna göre katılımcılar, çalışma arkadaşından ziyade kendilerini eğlendirebilecek, stres atmalarını sağlayacak, ihtiyaç duyulduğunda kendilerinden yardımı esirgemeyecek bir arkadaş beklentisi taşımaktadırlar.

Katılımcıların çalışma arkadaşlarına ilişkin beklentilerine yönelik bazı ifadeler şu şekildedir;

“Sıkıcı insanlarla bütün gün nasıl geçer, Sosyal ve eğlenceli bir ortamda çalışmak motivasyonumu artırır”

“Molalarda güzel vakit geçirebilirim işe verimli dönebilirim”

“Kendimi yanında rahat hissedeceğim insanlarla çalışmak isterim. İşin stresinden kurtulmak için”

“Çalışma zaten sıkıcı, arkadaşlarım eğlenceli olmalı, sıkıcı bir ortam olursa insan işe gitmek istemez ki”

Tablo-4 Çalışma Arkadaşları Beklenti Kelime Bulutu

odaklı paylaşımı
çalışmak için
eğlenceli
işbirliği
sorumluluk

İşbirlikçi ve yaratıcı olarak ifade edilen Z kuşağının renkli bir iş hayatı isteme özellikleri, çalışma arkadaşlarında öncelikli olarak eğlence ve işbirliği yönünde bir beklenti taşımaları ile açıklanabilir.

Çalışma Mekânına İlişkin Beklentiler

Z kuşağı temsilcisi katılımcıların çalışmayı tercih edecekleri mekân olarak beklentileri değerlendirildiğinde plaza, fabrika gibi alternatiflerin yanında, katılımcıların büyük bir bölümünün ofis ortamında çalışmak istedikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum, katılımcıların eğitim görmekte oldukları (halkla ilişkiler, bankacılık ve işletmecilik) bölümlerle ilişkilendirildiğinde anlamlı hale gelmektedir. “Ofis” te çalışmak isteyen katılımcılara bu ofise ilişkin özelliklerin neler olmasını bekledikleri sorulduğunda ise çok geniş bir cevap dağılımıyla karşılaşılmakta ancak cevapların eğlenceli, renkli, ergonomik, açık ofisler biçiminde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların çalışma mekânına ilişkin beklentilerine yönelik bazı ifadeler şu şekildedir;

“Masa düzeni ve mahremiyet benim için önemli telefon konuşmalarımı kimsenin duymasını istemem”

“Düzenli bir ofis iş yapmayı kolaylaştırır”

“Sosyalleşme ve fikir alışverişi yüksek olabileceği açık bir ofiste çalışmak isterim”

“Tek başına odada daha önce çalıştım, çok sıkıcı”

“Kendime özel bir ofis isterim, sakin olmalı.”

Tablo-5 Çalışma Mekânı Beklentisi Kelime Bulutu

Çalışma Mekânının Özelliklerine-Niteliklerine İlişkin Beklentiler

Z kuşağı temsilcisi katılımcıların ofis alanının özelliklerine ilişkin temel beklentilerinin dinlenme ve etkinlik olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum Z kuşağının özellikleri göz önüne alındığında anlamlı değerlendirilmektedir. Beklentiler; aydınlık, iklimlendirmesi iyi (sıcak-soğuk), temiz, hijyenik, güvenli ve teknolojik bir ortam olması yönünde yoğunlaşmaktadır. Bu beklentilere ilave olarak, çay-kahve, yemek, ulaşım, dinlenme/etkinlik alanı, kişisel dolap gibi istekler de yüksek düzeyde talep edilmektedir. Katılımcıların Büro/Ofis alanının özelliklerine ilişkin beklentilerine yönelik bazı ifadeler şu şekildedir;

“Çay veya kahve içemezsem kendime gelemiyorum, dikkatimi toplayamıyorum.”

“Aydınlık olmazsa motivasyonum yaşama sevincim düşüyor, uykum geliyor.”

“Düzenli bir ofis olmasını isterim daha rahat hissederim, verimliliğim artar”

“Hızlı internet ulaşım olmalı, daha hızlı çalışabilmem için”

“İşin stresinden kurtulabileceğim, mola verebileceğim, spor yapabileceğim alanlar olmalı”

Tablo-6 Çalışma Mekânının Özelliklerine-Niteliklerine İlişkin Beklenti Kelime Bulutu

21. yüzyıl çalışma ortamları artık mekan/zaman ilişkilerinin bağımsızlaştığı bir ortamda şekillenmektedir. Teknolojik gelişmelerin uzantısında her yerin ofis olduğu bu dönemde, ofislerin ve ofislerdeki çalışma ortamının tasarımı, yetenekli işgücünün ofise çekilmesinde ve istihdamında gereklilik halini almıştır. Bu noktada evden, cafeden, paylaşımlı ofislerden çalışabilme imkan ve alternatifine sahip işgücünün ofisten beklentilerinin anlaşılmasında, paradigma değişiminin yanı sıra kuşağın karakteristik özellikleri de dikkate alınmalıdır. Kendini ifade etme, farklılıklara saygı gösterme, farklı deneyimlere açık olma, kendini önemseme, özgürlüğe, esnekliğe, rahatlığa ve

renkli bir iş hayatına önem verme gibi özellikler sergileyen Z kuşağı, diğer kuşaklara göre çalışma yaşamında farklı talepleri olan bir kuşağı oluşturmaktadır. Bu durum Z kuşağı temsilcisi katılımcıların çalışma mekânına yönelik ve bir mekân olarak ofise yönelik beklentilerinde de kendini göstermektedir. Nitekim işletmelerin çalışma alanlarını yeni kuşağın talep ve beklentileri yönünde tasarladıkları dikkati çekmektedir.

Yeni kuşağı yakalama çabasındaki işletmeler, dinamik, sosyal, gelişimi destekleyen çalışma atmosferinin hâkim olduğu, kendini gerçekleştirme ve aidiyet hissi sunan, herkesin nasıl çalışacağını seçebildiği, farklı aktivite ve etkinliklerin sunulduğu, renkli, konforlu, ergonomik, eğlenceli vakit geçirilebilecek alanların yanı sıra proje, etkinlik ve toplantı alanlarına da sahip olma çabası içerisindedirler. Çalışma alanlarının tasarımında mimari, mobilya, donanım gibi maddi unsurların ötesinde içinde bulunulan ortamın atmosferi, konsepti ve çalışanlarda yarattığı enerji de dikkate alınmaktadır. Bu durumun son yıllarda hızla artan sanal ofisler için de geçerli olduğu görülmektedir. Fiziksel koşulların yanı sıra happy hour, farklı kahve ve çay seçeneklerine sahip olma, iş yapmada kullanılan teknolojik araçların donanımı, kalitesi gibi unsurlar da yeni kuşağın tercih ve beklentilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de farklı, modern, ihtiyaç odaklı ofislerle iç müşteri memnuniyetini artırma eğilimindeki şirketlerin sayısının giderek arttığı gözlenmektedir. Oturma grupları, açık mutfaklar hatta halıların bulunduğu ev rahatı ve konforundan ilham alan ofislerden, yürüyüş parkurları, yeşillendirilmiş, cam tavanlı aydınlık alanların bulunduğu içeride dış mekân yaratılan ofislere, salıncak, kaydırak, bardo masaları, mini golf alanları, langırt makinelerinin bulunduğu eğlence yoğun alanları içeren ofislere kadar geniş bir tasarım yelpazesinin varlığı dikkati çekmektedir.

6. Sonuç ve Tartışma

2000 yılı ve sonrasında doğanları kapsayan Z kuşağı, toplumsal yaşamın hemen her alanına girmeye hazırlanan yeni bir nüfusu temsil etmektedir. X ve Y kuşaklarının halen aktif oldukları günümüzde, alışkanlıkları ve tutumlarıyla farklılık arz ettiği izlenen Z kuşağının kendinden önceki kuşaklarla toplumsal yaşamın birçok alanını paylaşması kaçınılmazdır. Bugünün ve ağırlıklı olarak geleceğin toplumunu şekillendirecek olan Z kuşağının toplumsal yaşama ve çalışma yaşamına dair bakış açılarını, beklentilerini öğrenmek geleceğin nasıl şekilleneceğine dair tahmin yapma imkânı tanıyacaktır. Gelecek için gerçekçi öngörülerde bulunabilmek, strateji ve politika belirleyebilmek Z kuşağının yaşama bakışını, algı, tutum ve beklentilerini bilmeyi gerekli kıldığından, son dönemde Z kuşağına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar, tüketim alışkanlıklarından sosyal medya alışkanlıklarına, öğrenme süreçlerinden tüketimlerine kadar geniş bir yelpazede gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmalardan, Z kuşağının çalışma ortamlarındaki beklentilerine yoğunlaşan Arar ve Yüksel 2015’te gerçekleştirdikleri çalışmalarında Z kuşağının organizasyona ilişkin beklentilerini organik bir yapı, esnek çalışma zamanı ile teknolojik ve telekomünikasyon ofisleri olarak sıralamakta ve yöneticiler yerine de liderleri tercih ettiklerini göstermektedir.

Kirchmayer ve Fratričová tarafından 2017’de gerçekleştirilen bir araştırmada Z kuşağı için iş-yaşam dengesi ve işin doğallığı öncelikler arasında yer almaktadır. Bu beklentiye iş güvenliği, esnek çalışma ve gelişme fırsatları takip etmektedir. Agarwal ve Vaghela’nın 2018’de Z kuşağının çalışma değerlerine odaklanan çalışmalarında, kuşağın en önem verdiği değerlerin yardımlaşma olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Z kuşağı için bilgi paylaşımının çalışma ortamındaki eşitliğin, iş-yaşam dengesinin önemini vurguladıktan sonra Z kuşağı için iş arkadaşları ile iyi ilişkiler kurmanın ve takım halinde çalışmanın da önemli olduğu ifade edilmektedir. Gaidhani, Arora ve Sharma ise 2019’daki araştırmalarında, Z kuşağının çalışma ortamına ilişkin öne çıkan değerlendirmelerinde evde veya esnek ofislerde çalışma arzusunda oldukları vurgulanmaktadır. Kronos Workplace Institute tarafından 2019’da gerçekleştirilen araştırmada saygı ve anlık geribildirim Z kuşağını en çok motive eden öğe olduğu belirtilmektedir. Z kuşağı için teknolojinin ve iş yaşam dengesinin

öncelikli olduğunun altını çizen araştırma, Z kuşağının proje odaklı işlerde yer almayı tercih ettiğini de ortaya koymaktadır. Taş ve Kaçar ise 2019 yılında gerçekleştirdikleri X, Y ve Z kuşağı çalışanlarının yönetim tarzlarına ilişkin araştırmalarında Z kuşağının otoriteyi reddetmenin yanı sıra cesaretlendirilmek ve motive edilmeyi bekledikleri ifade edilmektedir. Araştırmada ayrıca Z kuşağı için teknolojinin vazgeçilmezliğine vurgu yapılarak, teknolojinin sağladığı kolaylığın işin anlamını ve işe bağlılığı arttırdığı belirtilmektedir.

Bu araştırmada elde edilen bulgularda da literatüre paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Z kuşağı, kendilerine ve fikirlerine ilişkin değer verilmesini bekleme, eğlenceli, konforlu, etkinlik ve dinlenme alanlarına sahip alanlarda çalışma isteği, iş-yaşam dengesini ve esnekliği önceliklendirme hususlarında Z kuşağını temel alan benzer araştırmaların sonuçlarıyla uyum içindedir. Öte yandan araştırma kapsamında ulaşılan bulgular, Z kuşağına ilişkin karakteristik özellikler ile de örtüşmektedir.

Çalışmayı, boş kalmamak, kendini geliştirmek, iyi ve bir işe yarar hissetmek, sosyalleşebilmek, düzen, statü sahibi olmak için gerekli gördüğünü ifade eden katılımcılar içinde az olmakla birlikte çalışmanın sadece ekonomik fayda sağlayan bir uğraş olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Günümüz koşulları üzerinden yaptıkları değerlendirmelerde ortaklaşa değindikleri husus ise çalışmanın kişisel tatmin sağlamaya yönelik bir yanının bulunması gerekliliğidir. İnsanların işsizlik, geçim kaygısı gibi sebeplerle sevmedikleri, kişisel tatmin kaynaklarının bulunmadığı işlerde çalışıyor olmasının, çalışmaya olan motivasyonu ve verimliliği düşüreceği kanaatini taşımaktadırlar.

Katılımcıların çalışma zamanına dair beklentilerinde tam zamanlı bir işin tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte çalışma saatlerini kendilerinin organize ettiği çalışma saatleri ve yarım gün çalışmaya yönelik ilginin de az olmadığı dikkat çekmektedir. Hayatın belirli bir düzen ve disiplin kazanması için tam zamanlı çalışmayı tercih edecekler katılımcıların, araştırmanın diğer sorularına verdikleri cevaplar incelendiğinde, tam gün çalışma içinde istedikleri zaman izin kullanabilme, kişisel özgürlüğe, esnekliğe sahip olma gibi beklentiler taşıdıkları izlenmektedir. Bu durumu, “çalışma hayatını riske etmeyerek belirli bir düzene sahip kılabilme ama istediği zaman istediği gibi davranabilme seçeneğini de elinde bulundurabilme” isteği şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Katılımcıların çalışma zamanına ilişkin beklentilerini tamamlayacak şekilde, çalışma koşulları beklentilerinde de maddi unsurlardan ziyade kişisel tatmine imkân veren “izin kullanabilme” beklentisine yer verilmektedir. Katılımcılar için hem bireysel mutluluk hem de işe motivasyon açısından sosyal hayatın varlığı ve sürdürülebilirliği önemli bulunmaktadır. Bunu sağlayabilmenin koşulu olarak da kendi zamanını yönetebilme, özgür ve esnekliğe sahip olabileme beklentisi taşımaktadırlar.

Yönetimden beklentilerde de diğer bulgularla uyumlu bir şekilde değer ve saygı görme yani kişisel tatmine yönelik beklenti söz konusudur. Katılımcılar için yönetimle iletişim kurabilmek, yönetimin çalışan memnuniyetini önemsemesi anlamlı bulunmaktadır. Ancak verilen cevaplar da yönetimle ortak bir vizyona sahip olma gibi unsurlara yer verilmediği sadece kendilerini önceleyen beklentilere sahip oldukları dikkat çekmektedir. Çalışma arkadaşlarına yönelik beklentilerde de çalışma arkadaşlığını, sosyal yaşam arkadaşlığı şeklinde algıladıkları sonucuna ulaşmak mümkündür. Zira işe yönelik bir ilişki tarzından ziyade eğlenebilecekleri bir ilişkiyi ilk sıraya yerleştirdikleri görülmektedir. İşbirliği kavramından bahsetmelerine rağmen buradaki işbirliğinin bir takım çalışmasından daha çok ihtiyaç halinde kendilerine yardım, destek sunabilecek bir ilişki tarzında olması söz konusudur.

Katılımcılar eğitim aldıkları bölümün de etkisiyle çalışma mekanı olarak ağırlıklı şekilde ofis çalışmasını tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Ofisin sahip olması gereken özelliklere ilişkin beklentilerde de kuşağın özellikleri ile uyumlu bulgular elde edilmektedir. Katılımcılar çalışma arkadaşlarından beklentilerde de dile getirdikleri gibi ofisin de eğlenceli, stres yaratmayan ve

sosyalleşmeye imkan veren bir tasarıma sahip olması gerektiğini ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra kişisel bir dolaba sahip olma, spor merkezi gibi etkinlik alanlarının bulunması, üçüncü nesil kahve ve farklı yeme alışkanlıklarına cevap verebilecek seçeneklerin bulunması gibi bireysel beklentiler de ofis özellikleri arasında sayılmaktadır.

Araştırma sonucunda, katılımcıların çalışma ortamı beklentilerinde “ben merkezli yapısı”nın öne çıktığı görülmekle birlikte, Z kuşağı katılımcılarının öne çıkan beklentileri 6 tema altında sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Bu temalar Tablo-7 de gruplandırılmıştır.

Tablo-7 Z Kuşağı Katılımcılarının Öne Çıkan Beklentileri

Çalışma zamanına ilişkin	Düzenli /disiplinli
Çalışma koşullarına ilişkin	İş-yaşam dengesi esnekliğine sahip
Yönetim anlayışına ilişkin	Kendilerine ve fikirlerine değer verilen
Çalışma arkadaşlarına ilişkin	Eğlenceli olmaları
Çalışma mekânına ilişkin	Konforlu ofis ortamı olması
Çalışma mekânının özelliklerine-niteliklerine ilişkin	Dinlenme /etkinlik alanlarının yoğunluğu

Tamamı daha önce çalışmayı deneyimleyen katılımcılardan oluşan gruplara, beklentilerinin karşılanmadığı bir ortamda çalışmalarını nasıl hissedecekleri sorulduğunda ise, çoğunluğu mutlu olamayacaklarını belirtmektedir. Bu sonucun tüm kuşaklar için geçerli olabileceği düşünülmekle birlikte bugün sadakat anlayışı diğer kuşaklardan farklılaşan ve vazgeçebilirliği en yüksek kuşak olan Z için mutlu olmayacağı bir ortamda devam etmek mümkün görünmemektedir. Bu sonuç aynı zamanda, aslında ne istediğinin farkında ve bilincinde olan Z kuşağının çalışmaya yönelik beklentilerini karşılamamanın çok da kolay olmadığını göstermektedir.

Örneklem özelinde değerlendirildiğinde ise çalışma ortamında aradıklarını bulamamaları halinde mutsuz ve düşük verimli olacaklarını belirten meslek yüksekokulu öğrencisi katılımcıların, Türkiye’de çoğunluğunu KOBİ’lerin oluşturduğu, yönetim anlayışının kurumsallıktan uzak, yaratıcılık ve yenilikçiliğin yerine yapılan işin önemsendiği bir iş dünyasında çalışacakları düşünüldüğünde, aradıklarını bulmaları oldukça zor görünmektedir. Kendini yönlendirebilme becerisine sahip olduğu düşünülen Z kuşağının zamanla koşullara uyum sağlayacağı umut edilmekle birlikte yoğun işsizlik ortamının ve ekonomik kaygıların, katılımcıların işgücü piyasasındaki beklentilerini zamanla törpüleyebileceği de öngörülmektedir.

Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde bugünün endişeleriyle, geleceğe yönelik beklentiler arasında gidip gelen düşüncelerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira işsizlik, yoksulluk, ekonomik sorunlar yaşama gibi olumsuzluklarla birlikte yeni mezun olmanın dezavantajlarının farkında olan katılımcılar için, erken dönemde iş sahibi olabilmek önemli görülmektedir. Bu durumda tam zamanlı, sürekli ve hatta güvenceli bir istihdam olanağı ortaya çıktığında, Z kuşağının çalışma ortamına ilişkin beklentilerinin geri planda kalacağını öngörmek mümkündür.

Belirgin olan, son dönemlerde iş hayatına girmeye başlayan Z kuşağının, mevcut iş piyasasındaki ve çalışma ortamındaki dengeleri değiştireceğidir. İşletmelerin Z kuşağının özelliklerinin, taleplerinin farkında olması ve değişime direnç göstermeden, insan kaynağının

memnuniyetine, motivasyonuna odaklanan tasarımlar ile çalışma ortamlarını düzenlemesi ve tasarlaması gereklidir. İşletmelerin, çalışma ortamlarını yeni kuşak işgücünün seçiciliği, konformist beklentileri, bireyci yaklaşımları doğrultusunda yönetmesi önem kazanmaktadır. Yeni işgücünün beklentilerine cevap verebilecek psikolojik beklentilerin giderilmesinin yanında eğlence, saygı, konfor beklentilerini önceleyen çalışma mekanına ilişkin tasarımlar ve tercihler hem işgücünün hem de işletmenin yararına olacaktır. Geleceğin çalışma yaşamında “iş yapılan yer” anlayışının değişeceği, çalışma mekânlarının yaşamsal mekânlarla bütünleşeceği ve bu değişimde teknoloji ve diğer aktörlerin yanı sıra Z kuşağının talep ve beklentilerinin de rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu noktada kurumlar, ivedilikle değişimin yönünü tespit ederek değişimi kabul etmeli ve geleneksel çalışma ortamlarından uzaklaşarak yeni, dinamik ve esnek yapılara doğru yönelmelidir. Öte yandan akademik alanda Z kuşağının farklılıklarına ve bu farklılıkların çalışma hayatına yansımalarına ilişkin kavramsal veya ampirik çalışmalarla daha ayrıntılı değerlendirilmesi de geleceğin çalışma ortamlarına ilişkin öngöründe bulunabilme, hazırlanabilme açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel O., Batur Z. ve Ekşili N. (2014), Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı Mobil Yakalılar, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014/1 Sayı :19, ss.165-182.
- Agarwal H. ve Vaghela P.S. (2018), “Work Values of Gen Z: Bridging the Gap to the Next Generation”NC-2018 - National Conference on Innovative Business Management Practices in 21stCentury, Faculty of Management Studies, Parul University, Gujarat, India. 21-22 December, pp.1-17
- Anton Kotlyarov (2015), Office of History, <https://www.politesi.polimi.it/bitstream/10589/103923/3/Book%20%20History%20of%20the%20Office.pdf> Erişim Tarihi :30.10.2019
- Arar T. ve Yüksel İ. (2015), “How to Manage Generation Z in Business Life?” Journal of Global Economics Management and Business Research, 4 (4), pp.195-202
- Atılğan Ö. (2019), İş Yaşamında Farklı Kuşaklardaki İş Güvencesizliği ve İş-Aile Çatışması Algısı, İş ve İnsan Dergisi Cilt-Sayı 6 (1): 1-12.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017), Nitel Araştırma Yöntemleri, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Bencsik A., Horváth-Csikós G., Juhász T. (2016), Y and Z Generations at Workplaces, Journal of Competitiveness, Vol. 8, Issue 3, pp. 90 – 106.
- Büyüksulu F. (2017), Z Kuşağının İş Yaşamından Beklentileri Konusunda Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Çetin Aydın G. ve Başol O. (2015), X ve Y Kuşağı: Çalışmanın Anlamında Bir Değişme Var mı?, Electronic Journal of Vocational Colleges, Cilt 4, Sayı 4, ss.1-15.
- Çaycı B., Karagülle A.E (2014), X Kuşağından Y Kuşağına Değişen Mahremiyet Algısı, İçinde A. Z. Özgür, M. Barkan, A. İşman, E. Yolcu (Editörler), International Trends and Issues in Communication & Media Conference, ss. 190–196, Dubai, UAE
- Gaidhani S, Arora, D. L. ve Sharma, B.K. (2019), Understanding the Attitude of Generation Z Towards Workplace, International Journal of Management, Technology and Engineering Volume IX, Issue I, pp:90-106
- Güler, A., Halıcıoğlu, M.B., Taşgın, S. (2015), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara

- Gürbüz, S. (2015), Kuşak Farklılıkları: Mit mi, Gerçek mi? İş ve İnsan Dergisi Yıl Nisan Cilt-Sayı: 2 (1), ss: 39-57
- İlhan Ü.D., Kümbül Güler B., Aksaraylı M. (2019), Çalışma Değerleri ve Örgüte Duygusal Bağlılık: X ve Y Kuşağı Mavi Yakalı Çalışanlar Üzerine Bir Çalışma, Journal of Yasar University, Cilt 14, Sayı 56, ss: 379-406.
- İmal F. (2009), Sektörel Ofis Binalarında Çalışma Mekanları ve Sosyal Alanlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Karaçetin M. ve Akbaş L. (2019), Yönetimin Yeni Yüzü: Z Kuşağının Yönetim Tarzı Algısı Üzerine Bir Araştırma, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı:16, ss: 239 – 255.
- Kaplan T. B. ve Çarıkçı İ.H. (2018), İş Dünyasında Jenerasyonlar: X, Y ve Z Jenerasyonları Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), ss: 25-32.
- Kirchmayer, Z. ve Fratričová. J. (2017), “On the Verge of Generation Z: Career Expectations of Current University Students”, Conference: The 29th International Business Information Management Association Conference, At Vienna Austria, Volume: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020: From Regional Development Sustainability to Global Economic Grow, ISBN: 978-0-9860419-7-6, pp.1575-1583
- Kronos Workplace Institute (2019), “Generation Z in the Workplace”, Kronos Incorporated, <https://workforceinstitute.org/wp-content/uploads/2019/11/Full-Report-Generation-Z-in-the-Workplace.pdf>, Erişim Tarihi: 14.05.2020
- Kuyucu, M. (2017), Y Kuşağı ve Teknoloji: Y Kuşağının İletişim Teknolojilerini Kullanım Alışkanlıkları, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, ss: 845-872.
- Mansson H. (2019), The History of the Office: Office Trends through the Centuries, <https://hubblehq.com/blog/the-history-of-the-office>, Erişim Tarihi: 28.10. 2019
- Mercan N. (2016), X, Y ve Z Kuşağı Kadınların Farklı Tüketim Alışkanlarının Modern Dünyada İnşa Edilmesi, KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, Haziran, 2(1): 59-70.
- Latif H. ve Serbest S. (2014), Türkiye'de 2000 Kuşağı ve 2000 Kuşağının İş ve Çalışma Anlayışı, Gençlik Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2 Cilt: 2 Sayı: 4, ss: 134-163.
- Sarioğlu E. B. ve Özgen E. (2018), Z Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Çalışma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 11 Sayı: 60, ss: 1067-1081.
- Seymen A. F. (2017), Y ve Z Kuşak İnsanı Özelliklerinin Milli Eğitim Bakanlığı 2014-2019 Stratejik Programı ve TÜBİTAK Vizyon 2023 Öngörülerini İle İlişkilendirilmesi, Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi, Cilt: 10 Sayı: 4, ss: 467-489.
- Strauss, W. ve Howe N. (1991), Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069, Quill/William/Morrow, New York.
- Şalap K. O. (2016), Çalışma Yaşamında Kuşaklar: Kuşakların İş ve Özel Yaşam Dengesine İlişkin Yaklaşımları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Taş H. Y. ve Kaçar S. (2019) X, Y ve Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği, Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Yıl: 9 Cilt :11 Sayı :18, ss: 643-675.
- Taş H. Y., Demirdöğmez M., Küçükoğlu M. (2017), Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri, Opus Uluslararası Toplum araştırmaları Dergisi, Yıl:7 Cilt:7 Sayı:13, ss: 1031-1048.
- Türk Dil Kurumu, "Kuşak" kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/?kelime>, Erişim Tarihi:31.10.2019
- Twenge, Jean M. (2006), Why Today's Young Americans Are More Confident, Assertive, Entitled-and More Miserable Than Ever Before, NewYork. <http://homepages.se.edu/cvonbergen/files/2012/12/You-Can-Be-Anything-You-Want-to-Be1.pdf>, Erişim Tarihi:29.10.2019

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SOSYAL SORUMLU TÜKETİMİN ÇEVRECI TÜKETİME ETKİSİNİN İNCELENMESİ¹

Niyazi GÜMÜŞ², Şükran KARACA³

Öz

Doğal kaynakların giderek azalması, küresel ısınma, iklimlerin değişmesi gibi küresel sorunlar, son yıllarda insanlığın gündemini meşgul eden önemli ortak konular arasındadır. Modern bireyin kentsel yaşam biçimleri, çok sayıda ürünün günlük olarak kullanılmasını içermektedir. Ancak az sayıda insan bu ürünlerin nasıl üretildiğini ve bu süreçte hangi çevresel ve sosyo-ekonomik etkilerin meydana geldiğine kafa yormaktadır. Buna karşılık milyonlarca tüketici kullandıkları ürünlere artık ihtiyaç duymadıklarında bu ürünlerin yeniden kullanılabilir olmasına ya da geri dönüştürülmesine dikkat etmemektedir. Bununla birlikte günümüz modern bireyi için bir ürünü satın alırken ve kullanırken, bir yaşam döngüsü perspektifi kapsamında doğal kaynakların tüketimi, olumsuz ekolojik etkiler, çevresel bozulma, iklim değişikliği, finansal çevresel maliyetler gibi ürün ile ilgili tüm etkileri düşünmek önemlidir. Aksi takdirde bu çevresel etkiler hem insanlara hem de topluma ciddi zararlar verebilmektedir. Dolayısıyla insanların tüketimlerini çevreyi göz önünde bulundurarak yapmaları bir sosyal sorumluluk hareketi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı sosyal sorumlu tüketimin çevreci tüketime etkisini incelemektir. Araştırma kapsamında Sivas ilinde yaşayan ve kolayda örnekleme metoduyla belirlenen 398 kişiden yüz yüze anket tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda; çevresel kaygı üzerinde sosyal ve ekonomik destek boyutunun etkisinin olduğu ve çevresel bilinç üzerinde sosyal destek boyutunun etkisinin olduğu; ancak ekonomik destek boyutunun etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevreci tüketim, sosyal sorumlu tüketim, sürdürülebilir tüketim

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF SOCIAL RESPONSIBLE CONSUMPTION ON ENVIRONMENTAL CONSUMPTION

Abstract

Global problems such as the decrease in natural resources, global warming and climate change are among the most important common issues that have occupied the agenda of humanity in recent years. The urban lifestyles of the modern individual involve the daily use of a large number of products. However, few people are concerned about how these products are produced and which environmental and socio-economic impacts occur in this process. On the other hand, millions of consumers do not pay attention to the reuse or recycling of the products they use when they no longer need them. However, when buying and using a product for today's modern individual, it is important to consider all product-related impacts, such as the consumption of natural resources, negative ecological impacts, environmental degradation, climate change, and financial environmental costs within the framework of a life cycle perspective. Otherwise, these environmental impacts can cause serious harm to both people and society. Therefore, it is expressed as a social responsibility movement that people consume their consumption considering the environment. The aim of this study is to examine the effect of socially responsible consumption on environmental consumption. Data were collected by using face-to-face questionnaire technique with 398 people who were determined by sampling method. As a result of

¹ Bu çalışma 16-17 Eylül 2019 tarihleri arasında Bolu'da düzenlenen Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, niyazigumus@ibu.edu.tr, orcid: 0000-0001-8737-3114

³ Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, sukrankaraca@gmail.com, orcid: 0000-0002-0268-1810

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Gümüş, N. ve Karaca, Ş.. (2020), Sosyal Sorumlu Tüketimin Çevreci Tüketime Etkisinin İncelenmesi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 77-88

the research; It was concluded that social and economic support dimension had an effect on environmental anxiety, social support dimension had an effect on environmental awareness, but economic support dimension had no effect.

Keywords: Environmental consumption, social responsible consumption, sustainable consumption

1. Giriş

Doğal kaynakların giderek azalması, küresel ısınma, iklimlerin değişmesi gibi küresel problemler, son yıllarda insanlığın gündemini meşgul eden en önemli konular arasında yer almaktadır. İşletmeler de, gerek hükümetlerden gelen baskılar, gerekse tüketicilerin tutum ve davranışlarındaki değişiklikler nedeniyle bu konuyu yakından takip etmek durumunda kalmaktadırlar. Tüketicilerin bilinçlenmesi ile birlikte çevresel konulara duyulan hassasiyet giderek artmaktadır. Tüketicilerin gerek gelirlerinde meydana gelen iyileşmeler gerekse çevresel konulara hassasiyetlerinin artmış olması marka ve firmaların pazarlama çalışmalarında çeşitli değişiklikler yapmalarına neden olmaktadır. Çevreye duyarlı tüketiciler, günümüzün yoğun rekabete dayalı iş dünyasında önemli bir pazar bölümünü oluşturmaktadır. Bu pazar dilimini hedefleyen marka ve firmaların pazarlama iletişimi kampanyalarında bu tüketicilerin hassasiyetlerini dikkate almaları büyük önem taşımaktadır. Önümüzdeki yıllarda gerek üretici gerekse tüketici tarafından çevreci ürünlerin üretilmesi ve tüketilmesinin daha önemli hale geleceği düşünülmektedir.

Bundan dolayı bu araştırma bağlamında özellikle son yıllarda tüm tüketicileri yakından ilgilendiren çevreci tüketim ve sosyal sorumlu tüketim konuları ele alınmış, sonrasında ise araştırma ile ilgili elde edilen verilerden yola çıkarak sosyal sorumlu tüketimin çevreci tüketim üzerindeki etkisi incelenmiştir.

2. Çevreci Tüketim

Günümüzde tüketicilerin çevreye verdikleri önem yeterli görünmese de geçmiş ile kıyaslandığında son derece önemlidir. Bu bağlamda tüketicilerin günümüzde sahip oldukları çevresel bilince ulaşımlarının uzun zaman aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin 1960'lı yıllar çevreci anlayışta bir "uyanış zamanı" olarak değerlendirilirken, 1970'ler "harekete geçme", 1980'ler "hesaplı olma zamanı" ve 1990'lar ise "pazardaki güç" şeklinde ifade edilmektedir. 1990'larda çevreye yaklaşımın pazar gücü olarak görülmesi, düzeltici eylemlerin gerekli olduğuna yönelik genel bir anlayış oluşturmuş ve kendilerini çevreci olarak nitelendiren tüketicilerin sayısı önemli sayıda artmıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda toplumlarda, çevreyi korumak için uğraşmak, çevresel konularda kaygılanmak, çevreci bir birey olmak olağan dışı bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu yıllarda çevre kirliliğini azaltmanın, çevre ile ilgili problemleri çözmenin ve azalan doğal kaynakları korumanın tek yolunun tüketimi azaltmak olduğuna yönelik bir inanç söz konusu iken, 1980'lerde, çevreye yönelik yaklaşımlar enerji verimliliği ve kirliliğin kontrol edilmesi çerçevesinde değerlendirilip, çevre konusu tüketicilerin ilgilendiği konular sıralamasında ilk sıralarda yer almamıştır. Özellikle; 90'lı yılların ortasından itibaren tüketiciler, çevreye duyarlı tüketim konusunda daha bilinçli hale gelmeye başlamışlardır. İlerleyen yıllarda küresel ısınma ve hava/su kirliliği gibi çevresel problemlerle yüz yüze gelinmesi, insanların çevre konusundaki duyarlılıklarını arttırmış ve çevre konusundaki genel kaygılar, toplumsal sorunlar olarak kabul görmeye başlamıştır (Kalafatis vd., 1999; Çelik vd., 2019).

Son dönemde ise etkileri daha da ciddi şekilde hissedilir hale gelen küresel ısınma ve iklimlerin değişmesi konusu, haber bültenlerinde sürekli ön sıraları işgal etmekte; eriyen buzullar, kuruyan barajlar ve azalan su kaynakları geniş halk kitlelerine konunun ciddiyetini anlatmada etkili görüntüler olmaktadır. Ortaya çıkan bu olumsuz gelişme ve görüntüler bireylerin çevreye olan hassasiyetlerini arttırmaktadır. Standart yaşam koşullarını sürdürecekt kaynakların ve yaşam alanlarının giderek azaldığının farkına varan ve tüketim sürecinde daha hassas davranan tüketiciler "yeşil tüketici", "çevreci tüketici" kavramlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kükreler, 2012).

Günümüzde bireylerin yaptıkları eylemlerin, aldıkları kararların sonuçları sadece kendileri ile sınırlı kalmamaktadır. Bu nedenle tüketici olarak yapılan alışverişlerde alınan mal ya da hizmetin kişinin ihtiyacını karşılama kadar çevreye, doğaya, çalışanlara topluma dair sonuçlarını da dikkate alması daha yaşanabilir bir hayat ve dünya için büyük önem taşımaktadır (Gümüş, 2018).

Önceki yıllarda tüketiciler sadece satın alma ve tüketimle ilgilenirken, bugünün tüketicileri çevre sorunlarına karşı büyük duyarlılık göstermekte ve işletmelerin sorumluluklarının farkına varmalarını ve doğayı daha iyi koruyacak uygulamaları beklemektedirler. Bu tüketicilerin sayısı arttıkça işletmelerin de dikkatlerini çekmektedirler. İşletmeler bu kişilerin büyük ve karlı bir pazar sınıfı oluşturabilecek kadar sadık tüketiciler olabileceğini kavramakta ve böylelikle, yeşil pazarlama stratejilerini karlı buldukları için böyle stratejiler geliştirme yoluna gitmektedirler. Çevreci tüketiciler veya yeşil tüketiciler işletmeler açısından zor ikna edilebilen bir tüketici grubu olarak görülmektedir (Özdemir vd., 2010). Bu bağlamda işletmeler tarafından çevreye duyarlı, sürdürülebilir üretim ve tüketim anlayışlarındaki gelişmelere paralel olarak, doğal, organik, çevre dostu, geri dönüştürülebilir vb. terimlerle birlikte anılan birçok ürün ve hizmet tüketicilerin sürdürülebilir tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla piyasaya çıkmaktadır (Nakıboğlu, 2007).

Çevreci tüketim; “tüketim faaliyetlerinin, çevresel sorunlar yaratmayan ve bunun da ötesinde çevresel sorunlara çözümler öneren bir niteliğe büründürülmesi ve bu niteliği taşıyan ürün ve hizmetlerin ödüllendirilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Saydan ve Kanıbir, 2007). Çevreci tüketim davranışı bireylerin çevre, toplum, kendisi, diğer canlılar üzerinde en az olumsuz hatta olumlu etkisi olan tüketim davranışlarını, temsil eden sorumlu tüketim davranışının (Ulusoy, 2016) bir boyutu olarak ele alınmaktadır. Başka bir tanımda ise çevreci tüketim “doğaya mümkün olan en az zararı veren, hatta fayda sağlayan davranışları” içermektedir (Dursun vd., 2018). Bu tanımlar ışığında çevreye duyarlı tüketiciler ise, benzer şekilde sosyal sorumlu tüketicilerin bir alt türü olarak değerlendirilmektedir. Sosyal sorumlu tüketici, kendi özel tüketim davranışının toplum açısından ortaya çıkardığı sonuçları da hesaba katarak hareket eden ve satın alma gücünü sosyal bir değişim oluşturmak için kullanmaya çalışan tüketici olarak ifade edilmektedir (Alnıaçık, 2010).

Çevre bilinciyle gerçekleştirilen tüketici davranışlarının başlıcaları, daha az kaynak harcayan (enerji, yakıt ve su) ürünler satın almak, geri dönüşümlü ve yeniden kullanıma imkan veren ambalajları olan, çevreye olumsuz etkisi minimize edilmiş ürünleri tercih etmek, kısaca azaltmak, yeniden kullanmak ve geri döndürmek şeklinde özetlenebilir (Alnıaçık, 2010).

Çevreci tüketim davranışları, hedonik, kazanç veya normatif amaçlara göre de sınıflandırılmaktadır. Buna göre çevreci davranışlar keyif verdiği için (ör. ağaç dikmek, organik ürün satın almak); maddi kazanç sağladığı için (ör. enerji tasarrufu) ya da doğru davranış olduğunu düşündükleri için sergilenen davranışlar olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Çevreci tüketim davranışı sınıflandırmasında bir başka ölçüt, çevreci davranışın zorluğudur. Burada zorluk ile ifade edilen maddi karşılık, konfor kaybı, fiziksel çaba, zaman kaybı gibi “davranışsal maliyetlerdir” (*behavioral costs*). Buna göre bazı çevreci tüketim davranışları az maliyetli (ör. kullanılmayan odada elektrik, ısı tüketiminin azaltılması), bazıları ise yüksek maliyetli (ör. geri dönüşüm için atıkların ayrıştırılması, toplama noktalarına götürülmeden önce evde bekletilmesi) davranışlar grubuna girmektedir (Dursun vd., 2018).

Bireylerin çevreci tüketim davranışlarını çok sayıda faktör etkilemektedir. Saydan ve Kanıbir (2007) yaptıkları araştırmada tüketicilerin sahip oldukları çevreci kültür, çevrecilik anlayışının tüketiciler tarafından içselleştirilme düzeyi, tüketicinin çevreci kimliğe sahip olması durumunda bunun yapacağı etki düzeyine ilişkin algılamalar ve tüketicilerin sahip olduğu çevrecilik yönlü inanışlar/bilgilerin, çevreci ürün satın almaya yönelik tutumu belirleyen temel bileşenler olarak tespit etmişlerdir. Konu ile ilgili Tuğer vd., (2018) tarafından yapılan bir araştırmada bu faktörler, bireysel faktörler, demografik faktörler ve sosyal faktörler olmak üzere üç başlık altında

toplanmıştır. Araştırmada bireysel faktörler başlığı altında; Bilişsel Etkenler: Objektif ekolojik bilgi, sübjektif ekolojik bilgi, algılanan tüketici etkililiği, öz yeterlik, ekolojik bilinç, içsel ve dışsal kontrol odağı, başkalarına inanç, çevresel sonuç farkındalığı, sorumluluk üstlenme, bireysel normlar, yaşam kalitesi, sağlıklı yaşam bilinci vb. Duygusal Etkenler: Çevresel(ekolojik) kaygı, ekolojik hassasiyet, pozitif duygular, negatif duygular, bulunulan yere bağlı hissetme, sonraki nesillere karşı duyarlılık. Kişilik Özellikleri: geleceğe odaklı olmak, yardımseverlik, öz belirlenim. Demografik faktörler altında ise; Eğitim düzeyi, gelir düzeyi, cinsiyet, medeni durum ve yaş ifade edilmiştir. Son olarak sosyal faktörler altında ise sosyal (sübjektif) normlar, kültürel faktörler, dini inanç, çevre probleminin olduğu bölgeye uzaklık faktörleri ele alınmıştır (Tuğer vd., 2018). Çevreci tüketim ile ilgili olarak yapılan başka bir araştırmada ise, kişinin yaşamına rehberlik eden bir ilke olarak hazırlıkla ilgili değerlere daha fazla önem atfetmesi halinde çevreci tüketim eğiliminde azalma olacağı, çevrenin bir felaketle yüz yüze olduğu fikrini benimsediği ölçüde ise çevreci tüketim davranışları sergileme eğilimi artmakta olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kişilerin çevre problemlerinin ortaya çıkışı ve çözümü için sorumluluk alma düzeyi, onun çevreci davranışlar sergilemek için ahlaki bir zorunluluk duygusu hissetmesine bu da nihayetinde bir çevreci davranış türü olarak çevreci tüketim eylemlerinde bulunmasına sebebiyet verebileceği de ortaya konulmuştur (Ay, 2017).

3. Sosyal Sorumlu Tüketim

18. yüzyılda sanayileşme ile başlayan ve günümüze dek uzanan süreçte ülkeler, ekonomik gelişme sonucu doğal kaynakları kayıtsızca kullanarak üretim ve tüketim düzeyini artırmış, refah düzeyini yükseltme ve daha fazla gelişme çabasını temel almışlardır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan hızlı nüfus artışı, gıda maddeleri ve enerji kaynaklarının kullanımını artırmış ve buna bağlı olarak da toplam tüketim hızlı bir artış göstermiştir. Tüketimin hızla sürmesi durumunda kaynakların büyük ölçüde azaldığı da fark edilmeye başlanmıştır (Hayta, 2009). Bu süreçte ekoloji dengenin bozulması, küresel ısınmanın geldiği durum, çalışma hayatında yaşanan sıkıntılar, temel insan haklarından ortaya çıkan sorunlar karşısında hassasiyeti artan tüketiciler yapmış oldukları tüketim davranışlarında daha fazla sorumlu davranma eğilimine girmişlerdir. Tüketicilerin bu hassasiyetlerle yapmış oldukları tüketim davranışı sosyal sorumlu tüketim davranışı olarak ifade edilmektedir.

Sosyal sorumlu tüketim davranışı genel olarak, hukuk, etik, yardımseverlik konusundaki toplumsal kaygılar sonucunda oluşmakta ve gerçekçi fiyatların belirlendiği, küçük üreticilerin uğrayabileceği haksızlığı giderebilecek adil ticaret ürünlerinin satın alınmasını, taklit ürünlerin satın alınmamasını yasal olmayan bir şekilde işçi çalıştıran şirketlerin ürünlerinin boykot edilmesini, kurumsal sosyal sorumluluğunu yerine getiren şirketlerin ürünlerinin özellikle tercih edilmesi gibi davranışları kapsamaktadır (Dursun vd., 2018). Sosyal sorumlu tüketimde, tüketiciler sosyal konulara olan katkılarını öncelik sırasına koymakta ve bu konulara önem veren şirketlerden satın almayı tercih etmektedirler (Ulusoy, 2016). Sonuç olarak sosyal sorumlu tüketim dünyanın kaynaklarının sürdürülebilirlik ölçütleri kapsamında kullanılmasını esas alan ve doğal yaşama verilen zararı en aza indiren yöntemleri arayan tüketim şeklidir (Yüce, 2013). Bu bağlamda sosyal sorumlu tüketici ise “çevre üzerinde olumlu (veya daha az olumsuz) bir etkiye sahip olduğu bilinen ürün ve hizmetleri satın alan veya diğer tüketicileri ve işletmeleri de bu tür ürün ve hizmetlerin üretilmesi ve satın alınması konusunda yönlendiren ve bu sayede pozitif sosyal değişimi sağlamaya çalışan kişi” olarak tanımlanmıştır (Roberts, 1993). Roberts (1995) bir diğer çalışmasında sosyal sorumlu tüketiminin boyutları olarak; çevresel boyut (çevreye zarar verecek ürünleri satın almaktan kaçınma) ve sosyal boyut (toplumun refahına zarar veren ürünleri üreten işletmelerin ürünlerini almaktan kaçınma) olmak üzere iki boyut altında ele almıştır.

Sosyal sorumlu tüketici kavramı, başka bir araştırmada ise bireyin yapmış olduğu kişisel tüketim davranışlarının toplumsal sonuçlarını da dikkate alan veya kendi bireysel satın alma gücünü

sosyal değişim sağlamak amacıyla kullanan tüketici olarak tanımlanmıştır (Webster 1975). Sosyal sorumlu tüketici Kotler (2000) tarafından ise ürünlerin satın alınması, kullanılması ve elden çıkarılması sürecinde herhangi bir zararlı etkiyi en aza indirmek ya da ortadan kaldırmak ve toplumun uzun vadede faydasını en üst seviyeye çıkarmak arzusu ile hareket eden kişi olarak tanımlanmaktadır.

Konu üzerinde araştırmalar yapan Mohr, Webb and Harris (2001) ise Kotler'e (2000) benzer bir tanım yapmışlar ve ürünlerin elde edilmesi, kullanımı ve elden çıkarılmasında ortaya çıkabilecek zararlı etkileri en aza indirmeye veya ortadan kaldırma çalışan kişi olarak tanımlamışlardır. Webb, Mohr ve Harris (2008) teorik ve pratikte meydana gelen son gelişmeleri yansıtmak için Sosyal Sorumlu Satın Alma ve Elden Çıkarma ölçeğini geliştirmişlerdir. Ölçek; (1) firmaların kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) performansına dayalı satın alma; (2) geri dönüşüm ve (3) ürünlerin çevresel etkilerine göre azaltılması ve kullanılmaması olmak üzere üç boyut altında ortaya konulmuştur.

Sorumlu tüketim davranışları literatürde farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Örneğin Stern (2000) sorumlu tüketimi çevre için anlamlı farklı tüketim davranışlarını çevreci aktivist davranışlar, toplum içinde aktivist olmayan çevreci davranışlar ve kişisel alandaki çevreci davranışlar olmak üzere üç grupta ele almıştır. Başka bir çalışmada ise, tüketim sürecine ilişkin sorumlu tüketim davranışlarının, tüketim sürecinin hangi aşamasında meydana geldiği dikkate alınarak (1) satın alma kararı aşamasında, (2) tüketim sırasında ve (3) tüketim sonrasında gerçekleşebilecek farklı sorumlu tüketim davranışları olarak ele alınmıştır (Dursun vd., 2016).

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma sosyal sorumlu tüketimin çevresel tüketime etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Sivas il merkezinde ikamet eden bireyler oluşturmaktadır. 2018 yılı verilerine göre Sivas ili merkez nüfusu 377.561'dir (İnternet-1). Kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 30 katılımcı ile ön çalışma yapılmış, gerekli görülen düzeltmeler yapıldıktan sonra ankete son şekli verilmiştir. Veriler Ocak-Şubat 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Hatalı ve eksik anket olacağı göz önünde bulundurularak toplam 430 kişiyle yüz yüze anket yapılmış ve eksik, hatalı veri girişleri nedeniyle toplam 398 anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma için hazırlanan anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Kim ve Damhorst (1998) tarafından geliştirilen "Çevreci Tüketim Ölçeği", ikinci kısımda Webb vd. (2008) tarafından geliştirilen "Sosyal Sorumlu Tüketim Ölçeği", üçüncü ve son kısımda demografik sorular yer almaktadır. "Çevresel Tüketim Ölçeği" ve "Sosyal Sorumlu Tüketim Ölçeği" alanında uzman iki akademisyen tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır. Daha sonra bu ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri test edilmiştir. Model içerisinde kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliklerinin değerlendirilmesinde genel kabul görmüş içsel tutarlılık test yöntemleri kullanılmıştır. İlgili analizlerin sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3'te sunulmuştur. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının yüksekliği ilgili değişkenin iyi tanımlandığına yani kapsam geçerliğinin dolaylı olarak sağlandığına kanıt olarak gösterilebilir. KMO değerinin yüksek çıkması da geçerliğinin yüksek olduğunun bir göstergesidir (Büyüköztürk, 2010). Güvenirlilik analizi anket formunda yer alan tüm faktörlerin aynı amacı destekleyip desteklemediğini belirlemek ve faktörlerin bir çatı altında birleşip birleşmediğini görmek amacı ile kullanılmaktadır. Bu noktada Cronbach's Alpha ölçme yolu bir ifadenin alabileceği değerlerin sayısı ikiden fazla olduğu zamanlarda kullanılır ve iç tutarlılık hesaplamaları içinde en sık başvurulanıdır. Tablo 2'deki sosyal destek ve ekonomik destek boyutu yüksek düzeyde güvenilir bulunurken, Tablo 3'teki çevresel kaygı boyutu orta düzeyde güvenilir, çevresel bilinç boyutu düşük düzeyde güvenilir bulunmuştur. Özdamar (1999) tarafından güvenilirlik katsayısına ilişkin ölçüt değerleri aşağıda olduğu gibi ifade etmektedir. "

$0.00 < \alpha < 0,40$ olduğu zaman ölçek güvenilir değildir

0,41< α <0,60 olduğu zaman ölçek düşük güvenilirdir

0,61< α <0,80 olduğu zaman ölçek orta düzeyde güvenilirdir

0,81< α < 1,00 olduğu zaman ölçek yüksek düzeyde güvenilirdir

Araştırmada kullanılan ölçek ifadelerine katılımcıların her bir maddeye ait katılım düzeyleri, 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum şeklinde 5'li Likert ölçeği kullanılarak derecelendirilmiştir. Demografik sorularda ise çoktan seçmeli sorular kullanılmıştır. Araştırmada çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur;

H₁:Sosyal sorumlu tüketimin çevresel tüketim üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

5. Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen veriler ile ilgili yapılan analiz sonuçları yer almaktadır. Öncelikle katılımcıların demografik özellikleri ardından ise sosyal sorumlu tüketim ve çevresel tüketim ile ilgili açıklayıcı faktör analizi yer almaktadır.

5.1. Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

Cevaplayıcıların demografik özellikleri ile ilgili tanımlayıcı istatistik bilgileri Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo-1 Katılımcıların Demografik Bilgileri

Cinsiyet Dağılımı	f	%	Medeni Durum	f	%
Kadın	182	45,7	Evli	222	55,8
Erkek	216	54,3	Bekar	176	44,2
Toplam	398	100	Toplam	398	100
Yaş	f	%	Eğitim Düzeyi	f	%
17-25	86	21,6	İlköğretim	26	6,5
26-34	119	29,9	Ortaöğretim	43	10,8
35-43	125	31,4	Lise	100	25,1
44-52	53	13,3	Ön lisans	62	15,6
53 yaş ve üzeri	15	3,8	Lisans	143	35,9
			Lisansüstü	24	6,0
Toplam	398	100	Toplam	398	100
Gelir	f	%	Meslek	F	%
1600 TL ve altı	105	26,4	Ev Hanımı	46	11,6
1601-2500 TL	102	25,6	Öğrenci	56	14,2
2501-3500 TL	93	23,4	Özel Sektör Çalışanı	99	24,9
3501-4500 TL	53	13,3	Esnaf	49	12,3
4501-5500 TL	25	6,3	Kamu Sektörü Çalışanı	75	18,8
5501 TL ve üzeri	20	5,0	Serbest Meslek	32	8,0
			Diğer	41	21,3
Toplam	398	100	Toplam	398	100

Tablo 1'de katılımcıların demografik bilgileri yer almaktadır. Araştırmada katılımcıların %45,7'si kadınlardan oluşurken %54,3'ü erkeklerden oluşmaktadır. Yaş dağılımına bakıldığında %31,4'ü 35-43 yaş arası, %29,9'u 26-34 yaş arası, %21,6'sı 17-25 yaş arasındadır. Medeni durum bakımından katılımcıların %55,8'i evli, %44,2'si bekardır. Eğitim dağılımına bakıldığında %35,9'u lisans, %25,1'i lise ve %15,6'sı ön lisans mezunudur. Cevaplayıcıların gelir dağılımına bakıldığında ise, %26,4'ü 1600 TL ve altı, %25,6'sı 1601-2500 TL arası gelire ve %23,4'ü de 2501-3500 TL arası gelire sahiptir. Son olarak meslek dağılımına bakıldığında %24,9'u özel sektör çalışanı ve %18,8'i de kamu sektörü çalışanıdır.

5.2. Sosyal Sorumlu Tüketim Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan sosyal sorumlu tüketim ölçeği ifadelerine açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçları ve katılımcıların ölçek ifadelerine ilişkin görüşlerinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo-2 Sosyal Sorumlu Tüketim Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Sosyal Sorumlu Tüketim Ölçeği	Ort.	SS.	Faktör Yükleri	Kümülatif Varyans (%)	Cronbach Alpha
1. Sosyal Destek Faktörü				34,429	,880
Eğitim faaliyetlerini destekleyen şirketlerin mal ve hizmetlerini alırım.	3,64	1,099	,833		
Tıbbi araştırmalara bağış yapan şirketlerden satın almaya çalışırım.	3,62	1,117	,806		
Toplumun çıkarlarını koruyan firmaların ürünlerini tercih ederim.	3,73	1,115	,768		
Azınlıklara karşı ayrımcılık yapan şirketlerden mal ve hizmet almaktan kaçınırım.	3,55	1,151	,743		
Engelli insanları işe alan şirketlerden satın almaya çalışırım.	3,46	3,55	,693		
Çocuk işçiliği kullanılarak yapılan ürünleri almaktan kaçınırım.	3,74	1,168	,560		
2. Ekonomik Destek Faktörü				66,847	,893
Tüm çalışanlarına adil bir ücret ödeyen şirketlerden mal ve hizmet almak için çaba harcarım.	3,65	1,170	,847		
Doğal afetlerde zarar görmüş kişilere yardım eden şirketlerden ürün satın almaya çalışırım.	3,71	1,145	,838		
İşçilerinin çalışma koşullarını iyileştirmek için çabalayan şirketlerin ürünleri satın almaya çalışırım.	3,74	1,088	,781		
Kadınlara karşı ayrımcılık yapan şirketlerden mal veya hizmet almaktan kaçınırım.	3,62	1,243	,734		
Elde ettiği gelirin bir kısmını hayır kurumlarına bağışlayan şirketleri tercih ederim.	3,79	1,095	,686		
KMO:0,918 Barlett Test:2721,508 Öz Değer: 1’den Fazla Anlamlılık: 0.000 Cronbach Alpha:0,919					

Tablo 2’de Katılımcıların sosyal sorumlu tüketim davranışlarını ortaya koymak amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucu yer almaktadır. Araştırmada “Gıda sunanlara sponsor olan şirketlerden satın almaya gayret gösteririm” ve “Muhtaçlara yardım eden şirketlerden satın almaya çalışırım” ifadeleri faktör yüklerinin ,30’dan küçük olması nedeniyle analizden çıkarılmış ve 11 ifade üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Çünkü yapılan Faktör analizinde öz değeri (eigen value) 1’den daha büyük ve minimum yükleme büyüklüğü olarak 0.40 kriteri kullanılmıştır. Yapılan açıklayıcı faktör analizine göre *Sosyal Destek* ve *Ekonomik Destek* olmak üzere iki faktörün ortaya çıktığı görülmektedir. Tespit edilen bu faktörler katılımcıların bilinçli tüketim davranışlarının % 66,847’sini açıklamaktadır. Ölçek ifadelerinin güvenilirlik katsayısı ise 0,919 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi katılımcıların çevresel tüketim davranışlarını ölçmek amacıyla 8 ifadeden oluşan “Çevreci Tüketim Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek ifadelerin gruplandırılması, sınıflandırılması ve ana faktörlere dönüştürülmesi amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda "İkinci el kıyafetleri alırım" ifadesi faktör

yapısını bozmuş olması nedeniyle elenmiş ve analizler 7 ifade üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çünkü yapılan Faktör analizinde öz değeri (eigen value) 1'den daha büyük ve minimum yükleme büyüklüğü olarak 0.40 kriteri kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçek ifadeleri *Çevresel Bilinç* ve *Çevresel Kaygı* olmak üzere iki faktör altında toplanmıştır. Bu faktörlerin cevaplayıcıların çevreci tüketim davranışlarını açıklama oranı % 58,388'dir. Ayrıca Cronbach Alpha 0,766 olarak bulunmuş ve araştırmanın güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo- 3 Çevreci Tüketim Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Çevreci Tüketim Ölçeği	Ort.	SS.	Faktör Yükleri	Kümülatif Varyans (%)	Cronbach Alpha
1. Çevresel Bilinç Faktörü				36,639	,543
Boya işlemi görmemiş veya çevreye etkisi düşük ürünleri satın alırım.	2,95	1,087	,865		
Organik olarak yetiştirilmiş doğal liflerden yapılmış ürünler alırım.	2,80	1,076	,810		
Çevreye dost etiketi içeren veya çevre dostu ambalaj teknikleri kullanan ürünleri satın alırım.	3,23	1,125	,784		
Hızlı bir şekilde modası geçecek moda uygun ürünler yerine uzun süre giyebileceğim ürünleri seçerim.	3,68	1,257	,534		
2. Çevresel Kaygı Faktörü				58,388	,770
Geri dönüştürülmüş malzemelerden yapılmış ürünler satın alırım.	2,83	1,167	,788		
Daha soğuk yıkama sıcaklığı, daha kısa kuruma süresi veya daha az ütü gerektiren kumaşları bilinçli olarak seçerim.	3,19	1,217	,706		
Çevresel kaygılar nedeniyle hazır ürünlerden uzak durmaya çalışırım.	2,84	1,129	,536		
KMO:0,788Barlett Test:739,215 Öz Değer: 1'den Fazla Anlamlılık: 0.000 Cronbach Alpha:0,766					

5.3. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki doğrusal ilişki veya bir değişkenin iki veya daha çok değişken ile olan ilişkisini test etmek, varsa bu ilişkinin derecesini ölçmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir (Marangoz, 2016: 121). Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkiyi Pearson, korelasyon, etki ise regresyon analizi ile test edilmiştir. Korelasyon katsayısının büyüklük bakımından yorumlanmasında üzerinde tam olarak anlaşılan aralıklar bulunmamakla birlikte genel kabul gören bazı ölçütler mevcuttur. Korelasyon katsayısının 0 ile 0,3 arasında olması düşük, 0,3 ile 0,7 arasında çıkması orta ve 0,7 ile 1 arasında çıkması ise yüksek derecede bir ilişkinin varlığını işaret etmektedir (Saruhan ve Özdemirci, 2011).

Korelasyon analizi bir değişkenin bağımlı ya da bağımsız olması durumlarını göz ardı ederek diğer değişken ile ilişkisinin yönünü ve kuvvetini ortaya koymaya yöneliktir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır ve bu katsayı +1 noktasına daha yakın ise pozitif yönlü bir ilişkiden söz edilebilmektedir.

Tablo 4'e göre "Sosyal Destek" ile "Ekonomik Destek", "Çevresel Bilinç" ve "Çevresel Kaygı" arasında **pozitif yönde ve orta düzeyde** anlamlı bir ilişki vardır. "Ekonomik Destek" ile "Sosyal Destek" ve "Çevresel Kaygı" arasında **pozitif yönde ve orta düzeyde** anlamlı bir ilişki, "Ekonomik Destek" ile "Çevresel Bilinç" arasında **pozitif yönde ve düşük düzeyde** bir ilişki vardır. "Çevresel Bilinç" ile "Sosyal Destek" ve "Çevresel Kaygı" arasında **pozitif yönde ve orta**

düzeyde anlamlı bir ilişki, "Çevresel Bilinç" ile "Ekonomik Destek" arasında **pozitif yönde ve düşük düzeyde** bir ilişki vardır. "Çevresel Kaygı" ile "Sosyal Destek", "Ekonomik Destek" ve "Çevresel Bilinç" arasında **pozitif yönde ve orta düzeyde** anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo-4 Korelasyon Analizi

		Sosyal Destek	Ekonomik Destek	Çevresel Bilinç	Çevresel Kaygı
Sosyal Destek	Pearson Correlation	1	,662**	,354**	,525**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000
Ekonomik Destek	Pearson Correlation	,662**	1	,280**	,465**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,000
Çevresel Bilinç	Pearson Correlation	,354**	,280**	1	,402**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,000
Çevresel Kaygı	Pearson Correlation	,525**	,465**	,402**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Dört değişken arasında kurulan toplam sekiz adet korelasyon ilişkisinin tamamında değişkenlerin birbirleriyle düşük/orta düzeyde ilişki içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında ilişkinin gücü ve yönü belirlendikten sonra bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkileme durumu için regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

5.4. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bu bölümde sosyal sorumlu tüketim boyutlarının çevreci tüketim boyutları üzerine etkilerini ortaya koymaya yönelik yapılan regresyon analizi bulguları yer almaktadır.

Tablo-5 Sosyal Sorumlu Tüketimin Çevresel Bilinç Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	t	Model (p)	F	R	R ²
Sabit	3,878	59,133	,000	29,280	,359	,125
Sosyal Destek	,131	84,803	,000			
Ekonomik Destek	,041	21,286	,199			

Sosyal sorumlu tüketimin çevresel bilinç boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi incelemek amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizine göre, sosyal destek faktörünün çevresel bilinç üzerinde etkisinin olduğu (p değeri=0.00<0.05), ekonomik destek boyutunun ise çevresel bilinç üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal sorumlu tüketimin çevresel bilinç boyutu üzerindeki etkisini açıklama oranı % 12.5'tir.

Tablo-6 Sosyal Sorumlu Tüketimin Çevresel Kaygı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	β	t	Model (p)	F	R	R ²
Sabit	3,554	6,710	,000	84,712	,548	,297
Sosyal Destek	,235	6,874	,000			
Ekonomik Destek	,148	3,733	,000			

Tablo 6, sosyal sorumlu tüketimin çevresel kaygı üzerindeki etkisini göstermektedir. Tabloya göre tüm faktörlerin çevresel kaygı boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Sosyal sorumlu tüketim davranışının çevresel kaygı üzerindeki etkisini açıklama oranı % 29,7'dir. Bu sonuçlar H1 hipotezinin kabul edildiğini ve sosyal sorumlu tüketimin çevresel tüketim üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim davranışlarının çevreci tüketim davranışlarına etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre sosyal sorumlu tüketim davranışının çevreci tüketim davranışı üzerinde etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Söz konusu bulgular incelendiğinde sosyal sorumlu davranış boyutlarından sosyal destek boyutunun çevreci tüketim boyutlarından çevresel bilinç boyutu üzerinde etkisinin olduğu ancak ekonomik destek boyutunun çevresel bilinç boyutu üzerinden etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç tüketicilerin kısa süreli ya da geçici olarak düşündükleri ekonomik yardımlardan daha çok eğitim faaliyetleri, engelli bireylerin işe alınması, toplum çıkarlarını korumaya yönelik faaliyetler gibi daha çok etkisi uzun süreceği düşünülen desteklerin çevresel bilincin oluşmasına katkı yaptığını değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Çabuk ve Nakıboğlu (2003) yaptıkları çalışmada Türkiye'de çevre bilinci ve çevresel kaygı taşıyan tüketici sayısının giderek arttığını ancak çevreci ürünlerin henüz tüketici davranışlarında kalıplar oluşturacak kadar etkili olmadığını vurgulamışlardır. Bu bağlamda marka ve firmaların kısa süreli ekonomik yardımlar yerine topluma, toplumdaki dezavantajlı gruplara uzun soluklu katkıları olacak çalışmalarda bulunmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca, sorumlu tüketim davranışlarının özendirilmesi ve desteklenmesi için yürütülen ulusal ve uluslararası politikaların temelinde, tüketicilerin hem kendi davranışlarını daha çevre dostu olacak şekilde değiştirmelerinin mümkün olduğu hem de bireysel satın alma güçleri aracılığıyla işletmeleri çevresel açıdan daha sorumlu davranmaya yönlendirmeye muktedir oldukları inancı yatmaktadır (d'Astous-Legendre, 2009'dan aktaran Dursun vd., 2018).

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen ikinci çoklu regresyon analizinde ise sosyal sorumlu tüketim boyutları olan sosyal destek ve ekonomik destek boyutlarının çevreci tüketim boyutu olan çevresel kaygı üzerinde her ikisinin de etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Kim ve Choi (2005) tarafından yapılan çalışmada da benzer bir sonuç elde edilmiş ve çevresel kaygının, yeşil satın alma üzerinde doğrudan ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ise tüketicilerin marka ve firmalar tarafından yapılan gerek sosyal gerekse ekonomik destek faaliyetlerine yönelik algılamalarının çevresel kaygılarını etkilediğini göstermektedir. Bundan dolayı marka ve firmaların bu tür çalışmalarına arttırarak devam etmelerinin, tüketicilerin daha çevreci ürünler tercih etmelerinde teşvik edici olduğu düşünülmektedir.

Doğal kaynaklarda meydana gelen bozulmalar ve iklimlerin değişmesi gibi çevresel konularda ortaya çıkan sorunlar gerek işletmelerin gerekse tüketicilerin sorumluluk bilinci içinde hareket etmelerini ve bu bilinçle tükettikleri ve ürettikleri mal ve hizmetleri seçmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda sosyal sorumlu tüketim davranışının toplumda hâkim olmasının sağlanmasının daha çevreci tüketim davranışlarını beraberinde getireceği, bu araştırmanın en önemli sonucudur. Bundan dolayı marka ve firmalar olmak üzere kamu kurumlarının tüketicilerin sosyal sorumlu davranmalarını sağlayacak pazarlama ve iletişim çalışmaları yapmaları büyük önem taşımaktadır.

Son olarak araştırmanın kısıtlarına değinilecek olursa en önemli kısıtları olarak araştırma örnekleminin kolayda örneklem yoluyla belirlenmiş olması ve Sivas il merkezindeki tüketiciler ile sınırlı olması gösterilebilir. Bu kısıtlılık araştırma bulgularının genellenmesini zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

- Almaçık, Ü. (2010). Çevreci yönelim, çevre dostu davranış ve demografik özellikler: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10 (20), 507-532.
- Ay, U. (2017). Çevreci tüketim davranışlarının değer-inanç-norm kuramı temelinde incelenmesi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 1-33.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. 12. Baskı. Pegem Yayıncılık, Ankara
- Çabuk, S. ve Nakıpoğlu, B. (2003). Çevreci pazarlama ve tüketicilerin çevreci tutumlarının satın alma davranışlarına etkileri ile ilgili bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12), 39-54.
- Çelik, H., Bengül, S. S. ve Acarer, T.(2019). Çevreci satın alma eğilimini etkileyen faktörler: iç ve dış cephe boyalarını satın alma bağlamında Bilecik ilinde bir uygulama. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 24, 349-383.
- Dursun, İ., Tümer Kabadayı, E. ve Tuğer, A. T. (2016). Sorumlu tüketim: neden? nasıl? tüketici yazıları (V) (Ed. Prof. Dr. Müberra Babaoğlu Prof. Dr. Arzu Şener Dr. Esna Betül Buğday). Hacettepe Üniversitesi Tüketici-Pazar-Araştırma-Danışma Test ve Eğitim Merkezi.
- Dursun, İ., Tümer Kabadayı, E. ve Tuğer, A. T. (2018). “Çevreci tüketim davranışı: boyutları ve ölçümü”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 42-66. DOI: 10.25287/ohuiibf.403831
- Gümüş, N. (2018). Tüketim Çağı. Gazi Kitabevi: Ankara
- Hayta, A.B. (2009). Sürdürülebilir tüketim davranışının kazanılmasında tüketici eğitiminin rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 143-151.
- Kalafatis, S., Pollard, M., East R. ve Tsogas, M. (1999). Green marketing and ajzen's theory of planned behaviour: a cross-market examination. *Journal of Consumer Marketing*, 16(5), 441-460.
- Kim, H-S. ve Damhorst, M. L. (1998). Environmental concern and apparel consumption. *Clothing and Textiles Research Journal*, 16(3), 126-133.
- Kim, Y., ve Choi, S. M. (2005). Antecedents of green purchase behavior: an examination of collectivism, environmental concern, and PCE. *Advances in Consumer Research*, 32, 592-599.
- Kotler, P.(2000). Marketing management: The Millennium Edition Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Kükürer, Ö. (2012). Tüketicilerin çevresel sorumluluklarının yeşil reklamlara yönelik tutumlarına etkisi: eskişehir örneği. *Journal of Yasar University*, 26(7), 4505 – 4525
- Mohr, L.A. Webb, D.J. ve Harris. K.E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *Journal of Consumer Affair*, 35(1), 45-72.
- Nakıboğlu, B. (2007). Tüketimin çevreci boyutu: çevreci tutum ve davranışlara göre pazar bölümlenmesi *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 423-438
- Özdamar, K. (1999) Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1. Kaan Kitabevi, Eskişehir

- Özdemir, H.Ö., Karaarslan, M.H. ve Altuntaş, B. (2010). Tüketicilerin çevreci işletmelere ve ürünlere karşı tutumları: Ankara, İstanbul ve Kırşehir illerinde bir uygulama. *e-Journal of New World Sciences Academy, Social Sciences*, 5 (4), 353-366.
- Roberts, J. A. (1993) Sex differences in socially responsible consumers' behavior. *Psychological Reports*, 73(1), 139-148.
- Roberts, J.A. (1995). Profiling levels of socially responsible consumer behavior: a cluster analytic approach and its implications for marketing. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 3(4), 97-117.
- Saruhan, Ş. C. Ve Özdemirci, Ata (2011). Bilim, Felsefe ve Metodoloji, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Tuğer, A, Dursun, İ, Tümer Kabadayı, E. (2018). Çevreci tüketim davranışı: etkili faktörler ve teorik açıklamalar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 2978-3007.
- Webster, F. (1975). Determining the characteristics of the socially conscious consumer. *Journal of Consumer Research*, 2 (3), 188-196.
- Webb, D.J. Mohr, L.A. ve Harris. K.E. (2008) A re-examination of socially responsible consumption and its measurement. *Journal of Business Research*, 61, 91-98.
- İnternet-1:www.tuik.gov.tr (2018). Temel İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim tarihi: 10.09.2019).
- Yüce, A. (2013). Kollektivist kültür değerinin sosyal sorumlu tüketim üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2), 275-291

Makale Türü: Araştırma Makalesi

RUSYA FEDERASYONU DENETİM PİYASASININ İNCELENMESİ

Leyla AKGÜN¹ Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ²

Öz

Son dönemlerde dünya ekonomisinin küreselleşmesine yönelik yaşanan gelişmelere paralel olarak Rusya ekonomisinde de önemli bir gelişim kaydedilmiştir. Bu çerçevede işletme yönetiminde yenilikçi teknolojilerin ve yöntemlerin uygulanması, etkinlik, rekabet gücü, üretim ve hizmet kalitesinin artırılması ve uluslararası taleplerin karşılanmasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Rusya Federasyonu'nda son yirmi yıldır gelişmekte olan ve işletmelerin yönetim faaliyetinin etkililiğini artırarak sektörel piyasaların gelişimini destekleyen denetim piyasası bu gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu çalışmada yaşanan gelişmeler doğrultusunda Rusya Federasyonu'nda denetim piyasasının yıllar itibariyle gelişimi incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle ülkede denetim yapma yetkisi olan şirket sayısı, denetim şirketlerinin gelir hacmi, gelir hacminde gözlemlenen artış ve azalışlar, denetim şirketleri tarafından denetlenen şirket sayısı, denetim şirketlerinin faaliyet süreleri, küçük ve orta boy denetim şirketleri ve denetim şirketlerinin bölgesel dağılımıyla ilgili istatistikî bilgilere yer verilmiştir. Ardından bu göstergelere ilişkin yorumlar yapılarak, denetim piyasasında yaşanan sorunlar ele alınmıştır. Son olarak da ülkede denetim alanında karşılaşılan sorunlarla ilgili çözüm önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Denetim, Denetim Piyasası.

INVESTIGATION OF THE AUDIT MARKET IN THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract

In parallel with the recent developments in the globalization of the world economy, a significant progress of the Russian economy has been observed. In this context, the application of innovative technologies and methods in business management has made it imperative to increase efficiency, competitiveness, production and service quality and to meet international demands. In Russia, the audit market, which has been developing for the last two decades and supporting the development of sectoral markets by increasing the effectiveness of the management activity of enterprises, has been significantly affected by those developments. In this study, in line with the developments, development by years of the audit market in Russia has been examined. In this context, first of all, statistical information about the number of companies authorized to conduct audits in the country, the income volume of audit companies, the observed increase and decrease in income volume, the number of companies audited by audit companies, the operating periods of the audit companies, statistical information regarding the distribution of small and medium size audit companies and regional companies has been reflected. Subsequently, comments were made on those indicators and the problems experienced in the audit market were discussed. Finally, solution suggestions related to the problems encountered in the field of auditing in the country are included.

Key Words: Russian Federation, Audit, Audit Market.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, leyla.akgun@igdir.edu.tr, orcid: 0000-0001-5876-0211

² Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, duygu_arslanturk@igdir.edu.tr, orcid: 0000-0002-8023-3888

Bu Yayıma Atıfta Bulunmak İçin: Akgün, L ve Çöllü, D. A. (2020), Rusya Federasyonu Denetim Piyasasının İncelenmesi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 89-98

1. Giriş

Dünyada denetim alanında görülen köklü değişikliklerin yaşanan ekonomik krizler ve büyük kurumsal skandallar sonucu ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. 2008 yılında patlak veren ekonomik ve finansal kriz, küresel ve bölgesel piyasalardaki taraflar arasındaki ilişkilerin güvenilirlik ve etkililiğinin tekrar gözden geçirilerek, 20. yüzyılının ortalarında itibaren etkin olan finans sisteminin tekrar düzenlenip geliştirilmesi gereğini doğurmuştur (Utyaşev, 2010: 72). Bu kapsamda tüm dünyada olduğu gibi Rusya Federasyonu'nda da denetimle ilgili birçok düzenleme yapılarak denetim sisteminin geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Rusya Federasyonu'nda denetimle ilgili yapılan ilk düzenleme, 07.08.2001 tarihinde Devlet Duma'sı tarafından denetim ve denetim faaliyetini tanımlayan "Denetim Faaliyetliyle İlgili Kanun" ile yapılmıştır. Bu kanuna göre, denetim ve denetim faaliyeti-işletmelerin muhasebe sisteminin ve finansal raporlarının bağımsız bir şekilde incelenmesi sürecidir. Bu kanun 2008 krizi sonrası etkisini kaybederek yerini 30.12.2008 tarihinde kabul edilen "Denetim Kanunu"na bırakmıştır (Sultanov ve Hudoerov, 2017: 88).

Yeni kanunda denetim ve denetim faaliyetleri birbirinden ayrılarak tanımlanmıştır. Bu kanuna göre denetim, "denetlenen işletmenin muhasebe ve finansal raporlama işlemlerinin güvenilirliğiyle ilgili görüş bildirme süreci" olarak tanımlanmıştır. Kanun kapsamında denetim faaliyeti bağımsız denetçi ve denetim kuruluşları tarafından yürütülen denetim ve denetimle ilgili hizmetler olarak ele alınmaktadır (Lavrova, 2016: 493). Kanunda denetimle ilgili yapılan yeni tanımlama denetim sürecini daha doğru bir şekilde karakterize ederek denetimin amacı ve uygulama alanının uluslararası standartlar ve Rusya Federasyonu mevzuatıyla uyumlu bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır (Roşektaeva, 2017: 64). Bu düzenlemeye göre denetçi ve denetim şirketleri denetim faaliyetini yürütürken, denetimin yöntem ve şeklini belirleme hakkına sahiptirler (Mamaev, 2019: 117). Ayrıca bu kanunla denetim faaliyetlerinin sadece denetçiler ve denetim şirketleri tarafından gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir. Denetçi ise sözleşmeye dayanarak ve bağımsız bir şekilde şirketin finansal ve ekonomik faaliyetini denetleyen kişi olarak tanımlanmaktadır (Kizilov ve Mironova, 2018: 274). Denetçi olabilme şartı ülkeden ülkeye değişmekte olup Rusya Federasyonu'nda denetçi olmak için gerekli koşullar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Muradova, 2018: 9):

- Yüksek iktisadi ve hukuki eğitimi içeren temel eğitime sahip olmak,
- Yönetici, muhasebeci, iktisatçı veya müfettiş olarak en az üç yıl çalışmış olmak,
- Metodolojik eğitim merkezleri ve denetçilere eğitim ve staj imkânı sağlayan kuruluşlardan alınan özel mesleki eğitime sahip olmak,

2008 Kanun'unda denetim faaliyetini yerine getiren denetim şirketleriyle ilgili de bazı önemli kurallara yer verilmiştir. Bu kapsamda denetim şirketleri;

- Denetim şirketleri denetim dışında herhangi bir alanda faaliyet gösteremezler,
- Denetim şirketleri Öz Düzenleyici Kuruluşların kayıt listesinde yer almalıdırlar,
- Denetim şirketlerin sertifikalı uzmanları tarafından gerçekleştirilmelidir (Tislenko, 2018: 112).

2008 yılından itibaren uygulanmakta olan Kanun kapsamında Rusya Federasyonu'nda denetim faaliyetleri Maliye Bakanlığı tarafından düzenlenip denetlenmektedir. Maliye Bakanlığı ülkede denetim alanıyla ilgili devlet politikalarının hazırlanması, normatif belgelerin düzenlenmesi, kendi kendini denetleyen şirketlerle denetçi ve denetim şirketlerinin sicil kayıtlarının tutulması ve denetim piyasasının incelenmesi gibi birçok önemli görevi yerine getirmektedir (Turbanov ve Lisovskaya, 2015: 14).

Rusya Federasyonu'nda denetim alanında şeffaflığın artırılması, Rus şirketlerinin uluslararası piyasalara entegrasyonunun sağlanması, yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi ve

Dünya arenasında yerli denetçilerin güç kazanması amacıyla 24.10.2016 tarihinde Maliye Bakanlığı tarafından “Rusya Federasyonu’nda Uluslararası Denetim Standartlarının Uygulanmasıyla İlgili Kanun” kabul edilmiştir. Bu Kanunla Rusya Federasyonu’nda 30 uluslararası denetim standardı yürürlüğe girmiştir. 09.11.2016 tarihinde Maliye Bakanlığı tarafından 18 uluslararası denetim standardının daha yürürlüğe girmesi yönünde bir karar verilmiş ve uygulama yerine getirilmiştir.

Rusya Federasyonu’nda denetim alanında yaşanan bir diğer önemli değişiklik ise Öz Düzenleyici Denetim Kuruluşlarının faaliyetlerine verilen önemin artırılması ve bu yönde yapılan köklü değişikliklere ilişkin olmuştur. Özellikle ülkedeki denetim faaliyetinin Uluslararası Muhasebeciler Federasyonunun kabul ettiği standartlar çerçevesinde yürütülmeye başlamasıyla Rus denetiminin yurtdışında tanınması yönünde bazı önemli adımlar atılmıştır (Genjeeva, 2017: 13). Şöyle ki daha önceleri Öz Düzenleyici Denetim Kuruluşlarının oluşturulup faaliyetlerinin sürdürülmesi için gerekli asgari denetçi sayısı 700, denetim şirketi sayısı ise 500 iken, günümüzde bu sayı 1000 denetçi ve 2000 denetim şirketi olarak güncellenmiştir (Buzmakova, 2017: 134).

Rusya Federasyonu’nda denetimle ilgili genel bilgi verildikten sonra aşağıdaki bölümde yıllar itibariyle ülkedeki denetçi ve denetim şirket sayısı, denetim şirketlerinin gelirleri ve gelir dağılımı, denetlenen şirket sayısı ve bazı diğer göstergelere yer verilmiştir.

2. Rusya Federasyonu Denetim Piyasasıyla İlgili Temel Göstergeler

Rusya Federasyonu’nda denetim faaliyetinin gelişimi birçok aşamadan oluşan uzun ve karmaşık bir süreci kapsamaktadır. Yasal düzenlemelerdeki değişiklikler, ekonomik gelişmeler, küreselleşme ve dünya çapında yaşanan kriz ve skandallar bu süreci etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan bu faktörlerin ülkedeki denetim faaliyetinin gelişimi üzerindeki etkisinin yıllar itibariyle incelemesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle denetçi ve denetim şirketlerinin sayısı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Tablo-1 Denetçi ve Denetim Şirket Sayısı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Denetim Yapma Hakkına Sahip, (bin)	4.3	6.1	6.2	5.7	5.5	5.3	5.1	5.0	4.8
Denetim Şirketleri (bin)	3.7	5.2	5.2	4.8	4.7	4.5	4.4	4.4	4.2
Bağımsız Denetçiler (bin)	0.6	0.9	1.0	0.9	0.8	0.8	0.7	0.6	0.6
Denetçiler (bin)	18.3	26.3	26.8	24.1	23.0	22.2	21.5	19.6	19.6
Kalifikasyon Sınavını Kazanmış Olan Denetçiler (bin)	X	X	1.1	3.2	3.2	3.4	3.5	3.6	4.0

Kaynak: Rusya Maliye Bakanlığı. “İstatistiki Veriler” (https://www.minfin.ru/ru/performance/audit/audit_stat/MainIndex/). Erişim tarihi: 20 Haziran 2019.

Maliye Bakanlığının verileri incelendiğinde 2012 yılı hariç 2010 yılından itibaren denetçi ve denetim şirketi sayısında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu düşüşün nedenleri arasında bazı denetçilerin yürürlükte olan yasalara ve Öz Düzenleyici Denetim Kuruluşunun belirlediği ilkelere uygun davranmamasından dolayı üyelikten çıkarılması ve bazı denetçilerin ise denetim piyasasındaki olumsuz şartlar nedeniyle mesleği bırakmaları gösterilebilir (Şilo ve Biryukova, 2018: 264).

Tablo 2 incelendiğinde denetim piyasasının büyük bir kısmını 5 yıldan daha uzun süre faaliyet gösteren denetim şirketlerinin oluşturduğu görülmektedir. Verilere göre özellikle 1 ile 4 yıl süreyle çalışan denetim şirketlerinin sayısında ise ciddi bir azalış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu durumun denetim ve danışmalık piyasasında yaşanan durgunluktan kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo-2 Denetim Faaliyeti Süresi

Denetim Faaliyeti Süresi (%)	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1 yıldan az	2,0	3,7	3,5	4,8	7,2	6,1	2,8
1-2 yıl	12,4	11,0	7,2	6,8	7,9	10,4	12,9
3-4 yıl	12,6	11,5	11,9	9,7	6,2	4,2	5,2
5 ve üstü yıl	73,0	73,8	77,4	78,7	78,7	79,3	79,4

Kaynak: Rusya Maliye Bakanlığı. "İstatistiki Veriler" (https://www.minfin.ru/ru/performance/audit/audit_stat/MainIndex/). Erişim tarihi: 20 Haziran 2019.

İşletmelerin temel amaçlarından birinin gelir elde etmek olduğu düşünüldüğünde yıllar itibariyle ülkede faaliyet gösteren denetim şirketlerine ilişkin gelirlerin incelenmesi oldukça önemli bir husustur. Rusya Federasyonu'nda denetim şirketlerinin elde ettiği gelirlerle ilgili bilgilere Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo-3 Denetim Şirketlerinin Gelir Dinamiği

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gösterilen Hizmet Hacmi (milyar ruble)	49.1	50.8	51.0	51.7	53.6	56.1	57.1	55.4
Bir önceki yıla oranla artış (%)	-1.0	3.5	0.5	1.4	3.7	4.7	1.8	-2.9
Müşteri işletmenin 1 milyon rublelik karına düşen denetimden sağlanan gelir hacmi (ruble)	352	346	325	339	313	318	298	273

Kaynak: Rusya Maliye Bakanlığı. "İstatistiki Veriler" (https://www.minfin.ru/ru/performance/audit/audit_stat/MainIndex/). Erişim tarihi: 20 Haziran 2019.

Tablo 3 incelendiğinde 2014 yılında denetim şirketleri tarafından verilen hizmet hacminin 53,6 milyar Ruble olduğu görülmektedir. Bu tutar bir önceki yıla göre 1,9 milyar Ruble tutar ile %3,7 oranında artış göstermiştir. 2010-2014 yılları arasında bu göstergenin yıllık olarak ortalama 1,1 milyar Ruble tutar ile %2,2 oranında arttığı gözlemlenmektedir. Bu yıllar arasında ortalama enflasyon oranının %6,6 olduğu dikkate alınır denetim şirketlerinin gerçek gelirlerinin düştüğü söylenebilir. Denetim şirketlerinin gelir hacmindeki azalışlara olumsuz makroekonomik durum, denetim hizmetine olan talepteki düşüş ve müşteri şirketlerin ödeme gücündeki düşüşler gibi unsurlar neden olmaktadır (Budueva, 2016: 10).

Ülkede faaliyet gösteren denetim şirketlerinin elde ettiği toplam gelirin 2014 yılında %51'i, 2015 yılında %49,2'si, 2016 yılında %48,7'si ve 2017 yılında ise %49,6'sı denetimden elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Toplam gelirin geri kalan kısmı ise denetim faaliyetiyle ilgili diğer faaliyetler ve danışmanlık faaliyetinden elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Bu duruma gerekçe olarak, ülkede denetimin sadece mevzuat gereği bir zorunluluk olması nedeniyle talep görmesi ve gönüllü denetim hacminin düşük olması gösterilebilir (İlyina ve diğ., 2018: 664).

Tablo 4-Faaliyet Kapsamına Göre Denetim Şirketlerinin Sınıflandırılması

	Küçük İşletmeler			Orta İşletmeler			Büyük İşletmeler		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Toplam Denetim Şirketleri İçerisindeki Pay	91,6	90,8	90,8	7,2	7,9	7,9	1,2	1,3	1,3
Sunulan Toplam Denetim Hizmeti İçerisindeki Pay	23,3	23,0	22,7	11,7	11,7	12,1	65,0	65,3	65,2

Kaynak: Rusya Maliye Bakanlığı. "İstatistiki Veriler" (https://www.minfin.ru/ru/performance/audit/audit_stat/MainIndex/). Erişim tarihi: 20 Haziran 2019.

Rusya Federasyonu'nda denetim piyasasının güncel durumu incelenirken denetim şirketleri arasındaki sıkı rekabetten kaynaklı olarak küçük ve büyük boy işletmelerin gelirleri arasında ciddi farklılığın olduğu görülmektedir. Tablo 4 incelendiğinde ülkedeki denetim şirketlerinin büyük kısmının (%91,6) küçük boy işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Fakat bu işletmelerin gösterilen denetim hizmeti içerisindeki payının %23,26 olduğu görülmektedir. Büyük boy işletmelerin ise,

ülkede verilen denetim hizmeti içerisindeki payının %65 olmasına rağmen bu şirketlerin toplam denetim şirketleri içerisindeki payı sadece %1,2'dir. Bu durumun sebebi, büyük şirketlerin gösterilen hizmet seviyesini artırmak için personel eğitimleri ve kalite yönetimi gibi imkânlarla sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Gubaydullina ve Rudaleva, 2015: 49).

“Büyük Dörtler” olarak adlandırılan denetim şirketleri ve sermayesinin büyük kısmı yabancı ülkelere ait olan denetim şirketlerinin ülkedeki denetimle ilgili gelirlerin büyük bir kısmına sahip olması, orta ve küçük boy işletmelerin faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Özellikle son dönemlerde “Büyük Dörtler” in gelirlerinin yıllık olarak %9 oranında artması, ulusal orta ve küçük boy işletmelerin gelirlerini önemli ölçüde düşürmüştür (Glinkina ve Petrakova, 2018: 294). Bu doğrultuda ulusal orta ve küçük boy denetim şirketlerinin piyasadan silinmesini engellemek amacıyla Muhasebe, Raporlama ve Denetimin Gelişiminden Sorumlu Kamu Gözetim Konseyi tarafından Devlet Duma'sına yönelik yabancı denetim şirketlerinin faaliyetlerine bazı kısıtlamaların getirilmesiyle ilgili öneriler sunulmuştur (Popova ve Semenova, 2017: 23).

Rusya Federasyonu denetim piyasasında faaliyet gösteren denetim şirketlerinin özellikle 2018 yılından itibaren daha fazla kontrole tabi tutulduğu görülmektedir. Bu çerçevede Merkez Bankası denetçi ve denetim şirketleriyle ilgili kuralları katılaştırarak “Denetim Kanunu”nda denetim piyasasının gözetim yetkisinin büyük bir kısmının Rusya Bankası'na devredilmesiyle ilgili değişiklikler yapılması hususunda teklifler sunmuştur. Bu teklif kapsamında Rusya Bankası'nın sorumluluk alanına zorunlu denetim hizmeti veren denetim şirketleri alınacaktır. Bu yasa tasarısı çerçevesinde Merkez Bankası, denetim piyasasına giriş koşullarını zorlaştırarak denetçi rotasyonunun uygulamaya koyulması konusunda çalışmalar yürütmektedir (Azovtseva ve diğ., 2018: 17).

Rusya Federasyonu'nda faaliyet gösteren denetim şirketleri, bu şirketlerin gelirleriyle ilgili göstergeler ve gelir dağılımı incelendikten sonra ülkede ekonomik birimlerin denetime olan ihtiyacının belirlenmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda ülkede finansal tabloları denetim şirketleri tarafından denetlenen şirketlerin sayısına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo-5 Denetlenmiş Şirket Sayısı

	Rusya Federasyonu Toplamı	Moskova	St. Petersburg	Diğer Bölgeler
2010	87096	30664	8067	48365
2011	75569	27670	7071	40828
2012	70044	26981	6583	36480
2013	68380	26773	6271	35336
2014	67857	27810	5963	34084
2015	71841	27437	6419	37985
2016	74537	27299	6586	40652
2017	78087	28623	6687	42777

Kaynak: Rusya Maliye Bakanlığı. “İstatistiki Veriler” (https://www.minfin.ru/ru/performance/audit/audit_stat/MainIndex/). Erişim tarihi: 20 Haziran 2019.

Tablo 5 incelendiğinde 2010-2014 yılları arasında finansal tabloları denetim şirketleri tarafından denetlenmiş olan şirketlerin sistemli bir şekilde azaldığı görülmektedir. 2010-2013 döneminde ülke çapında genel olarak bu gösterge %21,5 oranında düşmüştür. Bu düşüş şirketlerin denetim yaptırmaması durumuyla ilgili mevzuatta ciddi ceza uygulamalarının yer almamasından kaynaklanmaktadır. “Denetim Kanunu”na göre yıllık muhasebe raporları arasında denetim raporu

yer almamaktadır. Ayrıca Vergi Kanunu çerçevesinde de vergi mükellefinin Federal Vergi Servisine sunması gerektiği yıllık raporlar arasında denetim raporu yer almamaktadır. Rusya Federasyonu İdari İhlallerle İlgili Kodun 19.7 maddesine göre şirketlere denetim raporunun Devlet İstatistik Kurumuna sunulmaması durumunda ceza uygulanmaktadır. Fakat bu ceza miktarının denetim yaptırmak için gerekli ücretten düşük oluşu şirketleri denetim yaptırmama yönünde teşvik etmektedir (Koretskaya ve Nemtsova, 2017: 277). Bu eğilim denetimden elde edilen gelirleri önemli ölçüde düşürerek ülkedeki denetim piyasası ve özellikle de finansal tablo kullanıcıları açısından ciddi sorun teşkil etmektedir. Denetçiler bu durum karşısında müşteriyi kaybetmeme adına rapor hazırlarken bazı önemli konuları göz ardı etmektedirler. Maliye Bakanlığının verilerine göre 2010 yılında denetim şirketlerinin %40,2'si görüş bildirmekten kaçınırken %58,6'sı şartlı görüş bildirmiştir. 2013 yılında denetim şirketleri tarafından gerçekleştirilen finansal tablo denetimi sonucu %99 olumlu görüş, %74,2 şartlı görüş bildirilmiş ve %24,8'i ise görüş bildirmekten kaçınmıştır. İki yıl arasındaki önemli seviyedeki olumlu farklılığın iki nedeni olabileceği düşünülmektedir. Bunlardan ilki denetlenen şirketlerin finansal tablolarında önemli hataların yer almaması, ikincisi ise kalitesiz denetimdir. Kalitesiz denetim özellikle son dönemlerde denetim piyasasını olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Turbanov ve Lisovskaya, 2015: 16).

Tablo 5 incelendiğinde denetlenen şirket sayısında 2014 yılına göre 2015 yılında %6 artış, 2015 yılına göre 2016 yılında %4, 2016 yılına göre 2017 yılında ise %5 artış görülmektedir. Denetim piyasasında 2010-2014 yılları arasında yaşanan olumsuzluklar sonrası 2015 yılından itibaren yürütülen çalışma ve kontroller sayesinde denetime olan talebin yükseldiği gözlemlenmiştir (Bogataya, 2017: 58).

Bu bölümde Rusya Federasyonu'nda faaliyet gösteren denetçi ve denetim şirketi sayısı, şirketlerin faaliyet süresi ve kapsamına göre sınıflandırılması, şirketlere ait gelir dağılımı ve denetlenen şirket sayısı ile ilgili bilgilere yer verildikten sonra aşağıdaki bölümde ülkede denetim faaliyeti kapsamında karşılaşılan sorunlar incelenmiştir.

3. Rusya Federasyonu Denetim Piyasasında Karşılaşılan Sorunlar

Son birkaç yıldır ülkedeki genel ekonomik durum, uluslararası piyasaların etkisi ve denetimle ilgili yasama faaliyetine bağlı olarak denetim hizmet piyasasında önemli durgunluk yaşanmaktadır. Denetimin Rusya Federasyonu'ndaki ekonomik güvenilirliğinin sağlanmasında önemli bir yere sahip olması açısından ülkedeki denetim piyasasında yaşanan sorunların özenle incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Günümüz koşullarında Rusya Federasyonu'nda denetim faaliyetinin düzenlenmesinde yapılan sürekli değişiklikler, karma bir modele dayalı düzenlenmenin oluşturulmasında karşılaşılan çok önemli bir sorun haline gelmiştir. Başlangıçta Rusya Federasyonu'nda devlet düzenleme modeli uygulanırken son dönemlerde öz düzenleme modeli kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz koşullarında ülkede denetim faaliyetinin temel özelliklerinin düzenlenmesinde devlet ile iş dünyası arasındaki yetkilerin net bir şekilde ayrıştırılması, denetim faaliyetiyle ilgili karma düzenleyici kurumların oluşturulması ve denetim faaliyetinin düzenlenmesiyle ilgili karma bir mevzuat sisteminin oluşturulması şeklinde olan karmaşık düzenleme modeli uygulanmaktadır. Söz konusu modelin oluşturulmasında ülkede denetim mesleği ve denetim piyasasının düzenlenmesiyle ilgili kuruluşlar olan Öz Düzenleyici Kuruluşu, Sertifika Komisyonu, Denetim Konseyi, Maliye Bakanlığı, Federal Hazine aktif rol almıştır (Bogataya, 2017: 56).

Ülkede son beş yılda denetçi ve denetim şirketi sayısında önemli azalma gözlemlenmektedir. Bu durum özellikle son dönemlerde denetimin kalitesinin artırılması yönündeki beklentilerin yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Denetim şirketi sayısındaki azalışların diğer önemli bir nedeni ise "Büyük Dörtler" arasındaki monopollerden kaynaklanmaktadır. Bu şirketler ülkenin büyük

holding ve kuruluşlarının denetimini yapmakta ve ulusal denetim şirketlerine göre çok yüksek gelir elde etmektedirler. “Büyük Dörtler” tarafından gerçekleştirilen denetimden elde edilen gelir Moskova’da faaliyet gösteren bir denetim şirketinin denetimden elde ettiği gelirden 106 defa (23600,4 ve 223,3 bin ruble) daha fazladır. Bu tür gelir farkı “Büyük Dörtlere” mali güçten kaynaklanan etkin metodoloji ve denetim süreci nedeniyle büyük bir rekabet avantajı sağlamaktadır (İsakov, 2016: 89).

Denetim şirketi sayısının azalmasında diğer bir etkili sebep olarak da bazı denetçilerin denetim fiyatını önemli ölçüde düşürmesi gösterilebilir. Son yıllarda mesleki gelişime büyük önem veren ve nitelikli kadroya sahip denetim şirketlerinin denetim piyasasını terk ettiği gözlemlenmektedir. Bu duruma sebep ise düşük fiyat karşılığında denetim hizmeti veren denetim şirketlerinin son dönemlerde denetim piyasasında artması olarak gösterilmektedir. Bu şirketlerin gösterdiği hizmet kalitesinin düşük oluşu ise genel olarak tüm denetim şirketlerinin itibarını olumsuz etkilemektedir (Tokareva ve Domraçeva, 2017: 415).

Son dönemlerde denetim şirketlerinin kredi ve finansal kuruluşların finansal tablolarındaki hile ve hataların tespiti konusunda Merkez Bankasının beklentilerini karşılamadığı gözlemlenmektedir. Merkez Bankası tarafından raporlama verilerinin güvensizliği nedeniyle lisansı iptal edilen birçok şirketin denetim şirketi tarafından olumlu görüş aldığı tespit edilmiştir. Özellikle de son beş yılda bu şekilde gerçekleşen olay sayısının arttığı görülmektedir. 2016 yılında 97 kredi kuruluşunun lisansı iptal edilmiştir. Bu şirketlerden 68’i iflas etmiştir. Aynı zamanda 59 şirketin yıllık raporlarının doğruluğuyla ilgili olumlu görüş aldığı da tespit edilmiştir. Bu koşullarda denetimin kalitesi sorgulanır hale gelmekte, piyasa disiplini sağlayan prensipler ihlal edilmekte ve akabinde finansal piyasalardaki istikrar önemli ölçüde bozulmaktadır. Finansal piyasalarda verilen denetim hizmetinin kalitesini etkileyen olumsuz etkenlerin başında ise denetim şirketleri personelinin mesleki yetersizliği gelmektedir (Goreglyad, 2017: 10).

Günümüzde ekonomik piyasalardaki güçlü rekabet koşullarında kadrosunda uzman, mesleki yeterlilik ve deneyimi yüksek olan personele sahip denetim şirketlerinin lider konumda olduğu görülmektedir. Bu kapsamda denetçilerin mesleki yeterliliğinin sağlanması amacıyla 2013 yılından itibaren tüm denetçilerin tek sertifikasyon sistemine geçişi yönünde karar imzalanmıştır. Karara göre tüm denetçilerin ekonominin çeşitli sektörlerinde denetim faaliyetini gerçekleştirebilme yetkisine sahip olabilmesi için sertifika sınavını kazanması gerekmektedir. Uygulama sonucu birçok denetim şirketinin bu sınavda başarısız olduğu tespit edilmiştir. Sınav, denetçilerin bankacılık ve bankacılık dışı alanlarda muhasebe ve raporlama, mesleki etik, denetimde kalite kontrol, terörün finansmanı ve yolsuzluktan sağlanan gelirlerin yasallaştırılmasına dair bilgilere hâkimlik düzeyinin belirlenmesini amaçlamaktadır (Belova ve Harlamova, 2016: 157).

Rusya Federasyonu denetim piyasasına ilişkin bir diğer durum ise denetimi yapılan şirket sayısıyla ilgilidir. Ülkede son dönemlerde denetim şirketleri tarafından denetimi yapılan şirket sayısında dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir. Özellikle şirketler için zorunlu denetim kriterinin 400 milyon Rubleye yükselmesi bu durumu tetikleyen unsurların başında yer almaktadır. Denetlenen şirket sayısındaki düşüşün bir diğer nedeni ise denetime olan talebin ve güvenin düşük olmasıdır. Zorunlu denetimle ilgili kriterlerin son yıllarda sürekli değişikliklere tabi tutulması da denetlenen şirket sayısının azalmasına, ekonomik birimlerin raporlama kalitesinin düşmesine ve kontrol eksikliğine neden olmaktadır (Melnik, 2018: 112).

4. Sonuç

Rasyonel bir şekilde oluşturulan finans sisteminin ülke ekonomisinin gelişimine önemli bir katkısı bulunmaktadır. Denetim etkin bir şekilde işleyiş gösteren finans sisteminin temel öğeleri

arasında yer almaktadır. Bu kapsamda denetim piyasasında yaşanan gelişme ve sorunlar doğrudan finans sistemini, dolayısıyla da ülke ekonomisini önemli ölçüde etkilemektedir.

Rusya Federasyonu'nda piyasa ekonomisinin gelişimiyle denetim piyasasında yaşanan birçok olumlu gelişmeye rağmen özellikle devrim sonrası denetimin gelişimini kısıtlayan bir dizi olumsuz unsur gözlemlenmiştir. Bu unsurlar arasında denetim yapma yetkisi olan kişi ve kuruluşların sayısındaki azalışlar, zorunlu denetimle ilgili yasal sorunlar, denetim hizmeti kalitesindeki düşüşler ve denetime tabi tutulan ekonomik birim sayısındaki azalışlar yer almaktadır.

Denetçi ve denetim şirketi sayısındaki azalışları önemli ölçüde etkileyen temel neden, ekonomik birimler tarafından isteğe bağlı denetime olan talebin düşük oluşudur. Rusya Federasyonu'nda denetime verilen önemin gelişmiş piyasa ekonomisine sahip ülkelere nazaran çok düşük olduğu görülmektedir. Bu çerçevede denetime olan talebin istenilen seviyede olmaması ve ekonomik birimlerin denetimle ilgili motivasyonunun düşük oluşu bu sorunun devlet düzeyinde çözümünü gerektirmektedir.

Ülkede denetime yeterli önemin verilmemesi ve ekonomik birimlerin zorunlu denetimden kaçınmasını önlemek amacıyla bu birimlerin finansal sorumluluğa tabi tutulması gerekmektedir. Özellikle ülkede zorunlu denetimin ekonomik birimler açısından ciddiye alınıp, uygulanması amacıyla mevzuatta bu konuyla ilgili değişiklikler yapılması ve ceza tutarının ortalama denetim ücretinden yüksek olarak belirlenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda denetimin uluslararası standartlara uygun olarak gerçekleştirilmemesi durumunda, yasalarca kabul edilmemesi uluslararası standartlara ve denetime verilen önemin artırılması yönünde yapılan önemli çalışmalar kapsamında yer almaktadır.

Rusya Federasyonu'nda son dönemlerde orta ve küçük boy işletmeciliğin gelişiminde yaşanan durgunluğu ortadan kaldırmak amacıyla hükümet tarafından yabancı tüzel kişiler kapsamında denetim hizmeti sunan denetim şirketlerinin faaliyeti sınırlandırılmaktadır. Ayrıca küçük ve orta boy denetim şirketlerinin, önceki dönem satışları bir milyar Rubleyi aşmayan kuruluşların denetimi için açık ihalelere zorunlu olarak katılması bu şirketlerin gelişimi açısından önem ifade etmektedir.

Ülkede denetim faaliyetinin gelişimi amacıyla denetim hizmeti kalitesinin artırılması gerekmektedir. Denetim kalitesinin artırılması yönünde denetim şirketlerine önemli görev düşmektedir. Denetim şirketlerinin uluslararası standartların talepleri doğrultusunda metodolojik kısımların yerine getirilmesi, iç denetime verilen önemin artırılması ve mesleki yeterliliğe sahip olmayan denetçilerle çalışmama prensibi denetim kalitesini önemli ölçüde etkileyecektir. Ayrıca denetçilerin yeterlilik seviyesinin artırılması için gerekli kurs ve programların belli bir kısmının devlet tarafından finanse edilmesi, belirli vergi indirimlerinin uygulanması ve denetim alanında bilgi teknolojilerinin geliştirilmesi ülkede denetim faaliyetinin gelişimine büyük katkı sağlayacaktır. Günümüz Rusya'sında denetim alanında tespit edilen tüm sorunların zamanında çözümü ülkenin denetim ve muhasebe sisteminin önemli ölçüde gelişimini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Azovtseva, M.A., Anisimova, D.M. ve Kolesnikov, V.V. (2018), Rusya Federasyonu'nda Denetim Piyasasının Güncel Durumu, Tambov Bölgesi Rusya Genç Bilim İnsanları Birliği Bilimsel Yayınları, (9), ss. 11-19.
- Belova, E.L. ve Harlamova, M.V. (2016), Rusya'da Denetimin Güncel Gelişim Sorunları, Bölgesel Ekonomi: Yeni Sorunlar Uluslararası Bilimsel Pratik Konferansı, Kaluga/Rusya, ss. 156-160.
- Bogataya, İ.N. (2017), Rusya'da Denetim Piyasasının Düzenlenmesiyle İlgili Güncel Durum Değerlendirilmesi ve Sorunlar, Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(3), ss. 51-68.

- Budueva, K.D. (2016), Rusya'da Denetim Hizmeti Piyasasının İstatistiksel Analizi, Ogaryov Dergisi, 3(68), ss. 8-16.
- Buzmakova, M.V. (2017), Denetim Faaliyetiyle İlgili Mevzuattaki Değişiklikler, Bilim Simgesi Dergisi, 1(1), ss. 130-134.
- Genjeeva, A.Y. (2017), Rusya Federasyonu'nda Finansal Denetimin Gelişim Perspektifleri ve Güncel Durum, XII. Rusya Bilimsel Pratik Konferansı, Penza/Rusya, ss. 12-14.
- Glinkina, O.V. ve Petrakova, N.G. (2018), Rus İşletmelerinin Yabancı Denetim Şirketleri Tarafından Denetlenmesinin Yasaklanması, Fotinskiy Dergisi, 1(9), ss. 294-297.
- Goreglyad, V.P. (2017), Modern Denetim: Sorunlar ve Perspektifler, Para ve Kredi Dergisi, (2), ss. 6-13.
- Gubaydullina, D.D. ve Rudaleva, İ.A. (2015), Rusya Federasyonu'nda Denetim Hizmeti Piyasasının Durumu ve Gelişim Perspektiflerinin İncelenmesi, XXVII. Uluslararası Sosyal ve İktisadi Bilimler Konferansı, Moskova/Rusya, ss. 49-53.
- İlyina, A.V., Yureva, L.V. ve Timofeeva, A.M. (2018), Rusya'da Denetim Faaliyetinin Geliştirilmesinin Vektörü: Gelişimin Koşul ve Eğiliminin Analizi, Perm Ekonomi Üniversitesi Dergisi, 13(4), ss. 654-668. doi 10. 17072/1994-9960-2018-4-654-668
- İsakov, A.V. (2016), Rusya Denetim Piyasasının Analizi, Uluslararası Bilimsel Dergi, (2), ss. 86-90.
- Kizilov, A.N. ve Mironova, O.A. (2018), Rusya'da Denetim Mesleğinin Oluşum ve Gelişiminin Tarihsel Yönleri, Ekonominin Yenilikçi Gelişimi Dergisi, 5(47), ss. 274-280.
- Koretskaya, M.K. ve Nemtsova, N.V. (2017), Rusya'da Denetim Faaliyetinin Oluşumu ve Gelişimi, Rusya Ekonomisinin Potansiyeli ve Uygulamasının Yenilikçi Yolları isimli III. Uluslararası Genç Bilim Adamları Kongresi, Omsk/Rusya, ss. 274-278.
- Lavrova, N.A. (2016), Modern Çağda Rusya'da Denetim Piyasasının Gelişim Dinamiği, Ekonominin Güncel Gelişim Sorunları isimli Uluslararası Bilimsel Pratik Konferansı, Omsk/Rusya, ss. 493-497.
- Mamaev, T.A. (2019), Günümüzde Rusya'da Denetim, Ekonomi, Ticaret, Yenilik isimli VI. Uluslararası Bilimsel Pratik Konferansı, Penza/Rusya, ss. 117-119.
- Melnik, M.V. (2018), Muhasebeleştirme, Analiz ve Denetimdeki Yenilikler, Muhasebe, Analiz ve Denetim Dergisi, 5(1), ss. 110- 124.
- Muradova, S.S. (2018), Rusya ve Batı'da Denetimin Özelliklerinin Karşılaştırılması, Ekonominin Vektörü Dergisi, 5(23), ss. 7-17.
- Popova, S.A. ve Semenova, A.N. (2017), Rusya Federasyonu'nda Denetim Piyasasının Güncel Durumunun İncelenmesi, Ekonomik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, (2), ss. 18-25.
- Roşektaeva, U.Y. (2017), Rusya'da Denetim Piyasasının Modern Durumu, Güney Yönetim Enstitüsü Bilimsel Dergisi, (2), ss. 63-68.
- Sultanova, V.A. ve Hudoerov, E.D. (2017), Rusya'da Denetimin Tarihi ve Geleceği, X. Uluslararası Bilimsel Pratik Konferansı, Penza/Rusya, ss. 88-90.
- Şilo, R.V. ve Biryukova, L.A. (2018), Günümüz Rusya'sında Denetim: Temel Sorunlar ve Eğilimler, Modern Araştırmalar Dergisi, 10(25), ss. 264-266.
- Tislenko, J.A. (2018), Rusya Federasyonu'nda Denetim Faaliyetinin Düzenlenme Sorunları, II. Rusya Bilimsel Pratik Konferansı, Kerç/Rusya, ss. 107-113.

- Tokareva, N.B. ve Domraçeva, L.P. (2017), Rusya Federasyonu'nda Denetim Faaliyetinin Oluşum Tarihi, Yıllık Bilimsel Pratik Konferansı, Kirov/Rusya, ss. 4146-4155.
- Turbanov, A.V. ve Lisovskaya, İ.A. (2015), Rusya Denetim Hizmetleri Piyasası: Eğilim, Sorun ve Gelişim Yönleri, Para ve Kredi Dergisi, (2), ss. 14-21.
- Utyaşev, İ.Z. (2010), Dünya Krizi ve Modern Denetim, Başkurt Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(8), ss. 72-90.

İnternet kaynakları

- İnternet-1: https://www.minfin.ru/ru/perfomance/audit/audit_stat/MainIndex/ Erişim tarihi: 29.12.2019

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE TALEP TAHMİNİ ÜZERİNE LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Derya KOCADAĞ¹, Süleyman ŞAHİN²

Öz

Uluslararası hukukla korunan temel bir insan hakkı olan sağlık hakkının bireylere adil ve etkin dağıtılabilmesi kıt kaynakların adil ve en etkin seviyede kullanılması ile mümkün olur. Adil ve etkin organize edilmiş sağlık hizmetleri sunumundan bahsedebilmek için ihtiyaçların doğru tespiti, işgücü tahmini, stok kontrolü, maliyet yönetimi ya da malzeme temini gibi çeşitli alanlarda sağlık hizmetlerine olan talebin tespiti en önemli ihtiyaçtır. Talep tahminleri de bu ihtiyacın giderilmesi noktasında sağlık ekonomisi biliminin ve bilimsel tekniklerin desteği ile karar vericilere destek olmaktadır. Çalışmamızda sağlık sektörü odağında yapılan talep tahmini çalışmalarının ve tahminlemede kullanılan yöntem ve tekniklerin bir kısmının özeti niteliğinde olup, yerli ve yabancı literatürün incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan literatür taraması neticesinde ulaşım, imalat, gıda, sağlık gibi çok çeşitli sektörlerde talep tahmin yöntemlerini içeren çalışmaların varlığı görülmüştür. Kullanılan teknikler açısından incelendiğinde hareketli ortalamalar ve üssel düzgülendirme başta olmak üzere zaman serileri analizi ve regresyon analizi yardımıyla yapılan öngörülerin nispeten daha çok tercih edildiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Talep Tahmini, Regresyon, Zaman Serisi Analizi, Sağlık

LITERATURE REVIEW ON DEMAND ESTIMATION IN HEALTH SECTOR

Abstract

The right to health, which is a fundamental human right protected by international law, can be distributed fairly and effectively to individuals through fair and most effective use of scarce resources. Determining the demand for health services such as accurate identification of needs, labor forecasting, inventory control, cost management or material supply is the most important need in order to talk about the provision of fair and effective organized health services. Demand forecasts support the decision makers with the help of health economics science and scientific techniques in order to meet this need. In this study, it is aimed to summarize the demand forecast studies conducted in the focus of health sector and some of the methods and techniques used in forecasting. As a result of the literature review, it is seen that there are studies about forecasting methods and demand forecasts in various sectors such as transportation, manufacturing, food and health. When the techniques used were examined, it was observed that the predictions made with the help of time series analysis and regression analysis, especially moving averages and exponential smoothing, were more preferred.

Keywords: Demand Forecasting, Regression, Time Series Analysis, Health

1. Giriş

Tahmin; bilinmeyen bir parametre değerinin, bilinen parametreler kullanılarak, gelecekteki durumun öngörülmesidir (Yiğit, 2016: 210). Talep tahmini ise işletmenin üretimini planladığı veya yaptığı mal veya hizmete, piyasada gelecek dönemde gerçekleşecek talebin tahmin edilmesine denilmektedir. Tahmin yapılırken, bir değişkene ait geçmiş zaman dilimlerinde elde edilen verilerden yararlanılarak, gelecekte neler olacağına dair ipuçları aranır (Demez, 2016: 47). Talep tahminleri, geleceğe yönelik planları yapma aşamasında karar birimlerine doğru kararlar vermesine

¹Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Programı, deryadurankocadag@gmail.com, orcid: 0000000261443433

² Dr. Öğr. Ü., Bolu Abant İzzet baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, suleymansahin@ibu.edu.tr, 000000019621430X

Bu Yayıma Atıfta Bulunmak İçin: Kocadağ, D., Şahin, S., (2020), Sağlık Sektöründe Talep Tahmini Üzerine Literatür Araştırması, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 99-113

desteklemekte ve gelecekte karşılaşılabilecek koşullara karşı şimdiden hazırlıklı olmayı ve kaynakların en etkili biçimde kullanmayı amaçlamaktadır (Yiğit, 2016: 210).

Talep tahmini çalışmaları, istatistik ve operasyon yönetimi literatüründe önemli yer tutmakla birlikte son yıllarda sağlık sektöründe çeşitli branşlarda yapılan talep tahmini çalışmaları yükselen bir ivme göstermektedir. (Sarıyer, 2017). Stok maliyetlerinin hesaplanması, ilaç giderlerinin tahminlenmesi, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre sıralanmasında belirleyici faktörlerden olan sağlık göstergelerinin tahmini (hastanın ortalama kalış günü, sağlık kuruluşlarına başvuru sayıları, bebek ölüm oranları vb.) gibi çok çeşitli alanlarda; kaynakların etkin ve verimli kullanımı, tasarruf, maliyet minimizasyonu ya da sunulan hizmetlerin verimlilik ve kalitesinde değer yaratılması, geleceğe yönelik düzenleyici ve önleyici tedbirlerin alınması gibi amaçlarla sağlık sektöründe de tahmin yöntemleri kullanılmaktadır. Bilimsel tahmin yöntemlerinden destek alınarak yapılan öngörüler ile daha tutarlı ve güvenilir sonuçlar elde edildiği de tartışılmaz bir gerçektir.

Bu sebeple çalışmamızda sağlık sektöründe yapılan talep tahmini çalışmalarının ve tahminlemede kullanılan yöntemlerin bir özeti niteliğinde; sağlık sektörü odağında ilk etapta Türkiye literatüründe tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaların ve kullanılan tekniklerin bir kısmının özetlenmesi daha sonra da yabancı literatürde tahmin yöntemlerinin kullanım alanlarının ve kullanılan tekniklerin özetlenmesi şeklinde literatür araştırması amaçlanmıştır.

2. Talep Tahmin Yöntemleri

Tahmin yöntemleri kalitatif ve kantitatif tahmin yöntemleri olmak üzere 2 ana grupta incelenebilmektedir. Kalitatif yöntemler daha çok şahsi görüşlere dayanırlar bu sebeple sübjektiftirler. Kişisel yani yargısal olarak yapılan tahminler olup verilere dayalı bilimsel yöntemler kullanmadığı için tahmin performansı düşüktür. Kantitatif yöntemler ise geçmiş verileri kullanarak gelecekteki verilerin tahminlerini matematiksel olarak hesaplayabilmemizi sağlar (Ergün ve Şahin, 2017: 475). Çalışmamızda matematiksel hesaplamlara dayanan kantitatif yöntemler ile yapılan talep tahmini çalışmalarına odaklanılmış olup ilerleyen başlıklarda bu teknikler kısaca açıklanmıştır.

2.1. Zaman Serileri Analizi

Zaman serilerinin dayandığı varsayım geçmişte olan bir değişme biçiminin gelecekte de benzer şekilde devam edeceğini öngörür. Bir zaman serisinde daima bağımlı değişken (Y) zamana (X) göre değerleri incelenir. En çok kullanılan zaman serileri hareketli ortalamalar, eksponensiyel düzleştirme ve trend analizleridir (Kobu, 2017: 116). Zaman serileri analizi ise, belirli zaman aralıklarında gözlenen bir olay hakkında, gözlenen serinin yapısını veren stokastik süreci modellemeyi ve geçmiş dönemlere ilişkin gözlem değerleri yardımıyla geleceğe yönelik tahminler yapmayı amaçlayan bir metottur (Kaynar ve Taştan, 2009: 162). Zaman serileri analizinde literatürde yer alan birçok yöntem bulunmaktadır. Bunlardan bazıları hareketli ortalamalar yöntemi, üstel düzleştirme yöntemleri ve Box-Jenkins modelleridir (Ataseven, 2013: 106).

2.1.1. Hareketli Ortalamalar (Moving Averages)

Bu yöntemin amacı tesadüfi etkenlerin (kontrol edilemeyen değişkenler) neden olduğu değişimleri bir ölçüde elimine etmektir. Belirli bir periyoda ait hareketli ortalama tahmin, o periyottan daha önceki son iki veya daha fazla periyodun aritmetik ortalamasını alarak hesaplanır. Bu metotta asıl problem en duyarlı tahminleri veren n değerinin seçimidir. Denenen n değerleri arasında en düşük ortalama sapmayı veren seçilir (Kobu, 2017: 123).

2.1.2. Eksponansiyel Düzleştirme (Exponential Smoothing)

Bu yöntemde basit aritmetik ortalama yerine son gerçek ve tahmini değerlere uygun ağırlıklar verilerek bir çeşit tartılı ortalama alınır. Bunun için önce 0 ile 1 arasında değişen α =Düzgünleştirme katsayısı (smoothing constant) seçilir (Kobu, 2017: 124). İleriki dönemler, temel olarak üstel olarak azalan bir mantıkla geçmiş değerlerin ortalamalarıyla hesaplanır. Hareketli ortalama yönteminde olduğu gibi model, mevsimsellik ve trend içeren veriyi çok iyi ele alamamaktadır. Bir sonraki dönem değeri (t+1 dönemi), üstel düzleştirme yöntemi ile tahmin edilmek istendiğinde, bu dönemin (t dönemi) gerçek değeriyle yine bu dönemin (t dönemi) daha önceden öngörülen değeri farklı ağırlıklar verilerek toplanmaktadır. Burada α değerini belirlemede kullanıcı en az hata veren değeri kullanmaya çalışacaktır (Soysal ve Ömürgönülşen, 2010: 131).

2.1.3. Box-Jenkins Modelleri

Zaman serileri kesikli, doğrusal ve stokastik süreç içeriyorsa Box-Jenkins veya ARIMA modeli olarak adlandırılır. Anılan modeller doğrusal filtreleme modelleri olarak da bilinmektedir. Otoregresif (AR-AutoRegressive), hareketli ortalama (MA-Moving Average), AR ve MA modellerinin karışımı olan Otoregresif Hareketli Ortalama (ARMA-Auto Regressive Moving Average) modelleri en genel doğrusal durağan Box-Jenkins modelleridir. Durağan olmayıp fark alma işlemi sonucunda durağanlaştırılan serilere uygulanan modellere Birleştirilmiş Otoregresif Hareketli Ortalama (ARIMA-Auto Regressive Integrated Moving Average) modeli adı verilir. ARIMA modeli Box-Jenkins tekniği olarak adlandırılır. Box-Jenkins modellerinde amaç; zaman serisine en iyi uyan, en az parametre içeren doğrusal modelin belirlenmesidir. Model belirleme aşamasında, zaman serisinin otokovaryans, otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonlarına başvurulur (Ataseven, 2013: 106).

2.1.4. Holt Yöntemi

Bu yöntem hareketli ortalama ve basit üstel düzleştirme yöntemlerine göre daha karmaşıktır; çünkü bu yöntem diğer iki yöntemden farklı olarak verideki trendi de ele alabilmektedir. Model içinde iki tane katsayı kullanılmaktadır. Bunlar, α değeri düzleştirme katsayısı ve β değeri trend tahmini için düzleştirme katsayısıdır (Soysal ve Ömürgönülşen, 2010: 132).

2.1.5. Winters Üstel Düzeltme Yöntemi:

Bu yöntemde geçmiş dönem değerlerinin ağırlıklı ortalaması alınarak gelecek dönem tahmin değeri olarak kullanılmakta olup yakın geçmiş verilerinin geleceğe etkisi eski döneme göre daha fazladır. Yani yakın geçmişteki dönemden eski döneme gidildikçe üstel azalan ağırlıklar verilmektedir. Holt'un α ve β 'dan oluşan iki parametresine, mevsimsellik tahmini için düzleştirme katsayısı olan γ 'nın eklenmesiyle oluşmuştur. Bu yüzden Holt-Winters yöntemi diye de adlandırılır (Özger v.dğr., 2019: 110).

Bu yöntemde düzleştirme katsayı değerlerinin belirlenmesi çok önem arz etmektedir. Bu katsayıların belirlenmesindeki gaye; bu yöntemin hata kareleri ortalamalarını en küçük yapacak düzleştirme değerlerini elde etmektir (Özger v.dğr., 2019: 110). Eğer verilerin varyansı zamanla değişmekteyse Çarpımsal Holt-Winters Yöntemi, değişmemekteyse Toplamsal Holt-Winters Yöntemi kullanılmaktadır (Demir v.dğr., 2018: 136).

2.2. Regresyon Analizi

Herhangi bir değişkenin (bağımlı değişken) vir veya birden fazla değişkenle (bağımsız-açıklayıcı değişken) arasındaki ilişkinin $Y=a+bx$ formunda matematiksel bir fonksiyon şeklinde

yazılmasıdır. Regresyon denklemi yardımıyla açıklayıcı değişkenlerin çeşitli değerlerin karşılık bağımlı değişkenin ulaşacağı değer tahmin edilir. Regresyon analizi, bağımsız değişken sayısına göre basit regresyon analizi (tek bağımsız değişken) ve çoklu regresyon analizi (birden çok bağımsız değişken) olmak üzere 2 grupta; fonksiyon tipine göre ise doğrusal regresyon analizi ve doğrusal olmayan regresyon analizi olmak üzere 2 grupta toplanır (Orhunbilge, 2017: 2).

2.3. Yapay Sinir Ağları (YSA)

Yapay sinir ağları, insan beyninin fonksiyonları olan öğrenme, kavrama ve tecrübe edinme yolu ile yeni bilgiler ortaya çıkarma gibi özelliklerini otomatik olarak gerçekleştirmek amacıyla geliştirilen bilgisayar sistemleridir. Yapay sinir ağları sinir hücrelerinden oluşmuş katmanlı ve paralel yapısının fonksiyonlarıyla birlikte bilgisayar ortamında modellenmesidir ve paralel olarak birbirlerine bağlanmış katmanlardan oluşur. Bu katmanlar insan beynindeki sinir sistemine göre benzetilmiş bir yapıdır. Yapay sinir ağları, girdi katmanı, bir veya birden fazla gizli katman ve çıktı katmanı dahil toplam üç katmandan oluşur. Ağın fonksiyonunu bu katmanlar arasındaki bağlantılar oluşturmaktadır. Katmanların birbirleriyle bağlandıkları ağırlık değerlerinin ayarlanarak belirli bir fonksiyonun gerçekleşmesi için ağın eğitilmesi sağlanır. Böylece ağda bir girdiye karşılık bir çıktı üretilir. Bir nöron girdisi başka bir nöronun çıktısıdır. Çıktılar sinaps bağlantılarıyla iletilir. Sinaptik bağlantı ağırlıkları sayısal değerlerle ifade edilir (Türk ve Kıanı, 2019: 33).

Yapay sinir ağı modelinin tasarım ve tahmin süreci; model tasarımı ile başlamakta, sonrasında eğitim metodu ile gizli katman sayısının belirlenmesi, kurulan modelin eğitilmesi ve kullanılan test verilerinin sonucunda talep tahminlerinin üretimi ile devam etmektedir. Tahminlerin hata testleri ise genellikle hata kareleri ortalamasının karekökü (RMSE) ve ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) değerleriyle ölçülmektedir (Ulucan ve Kızılırmak, 2018: 93).

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda sağlık sektöründe yapılan talep tahmini çalışmalarının ve tahminlemede kullanılan yöntemlerin bir özeti niteliğinde; sağlık sektörü odağında ilk etapta Türkiye literatüründe tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaların ve kullanılan tekniklerin bir kısmının özetlenmesi daha sonra da yabancı literatürde tahmin yöntemlerinin kullanım alanlarının ve kullanılan tekniklerin özetlenmesi şeklinde literatür araştırması amaçlanmıştır.

4. Sağlık Sektöründe Talep Tahmin Yöntemleri

4.1. Türkçe Literatürde Sağlık Sektöründeki Talep Tahmin Yöntemleri

Regresyon analizi ile yapılmış çalışmalar

Tokat (1985) çalışmasında regresyon yöntemi ile sağlık sektöründe hasta yatağı talep projeksiyonu yapmayı amaçlamıştır. 1964-1983 yılları için nüfus ve yatarak tedavi gören hasta sayılarını kullanarak Türkiye’de 1990 ve 2000 yıllarında ihtiyaç duyulacak toplam hasta yatak sayısını regresyon yöntemi ile tahminlemiştir. Toplam yatak ihtiyacının 1990 yılı için 154.624; 2000 yılı için 217.445 olacağını öngörmüştür.

Ceydeli (2006) çalışmasında, bir üniversite hastanesinde bilgisayarlı tomografi cihazı için yapılacak yenileme yatırımlarının değerlendirilmesinde, Haziran 2004-Mayıs 2005 dönemi verilerini kullanarak mevcut bilgisayarlı tomografi cihazının kapasite kullanım oranını % 75 olarak hesaplamış ve en küçük kareler yöntemi (doğrusal, parabolik ve yarı logaritmik (üssel)) ile Haziran 2005-Mayıs 2006 gelecek dönemi için tetkik talep tahmini yapmıştır. Daha sonra mevcut kapasite kullanım oranı ile öngördüğü talep arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş ve yatırımın gerekliliğini incelemiş, son aşamada ise yatırımın geri dönüş oranı, net şimdiki değer analizi, nakit akım değeri gibi finansal analizler kullanarak söz konusu yatırımın kârlılığını değerlendirmiştir. Doğrusal

eşitlikle yapılan tetkik talebi 24.774 olarak öngörülmüş ve standart hata 455,017 olarak hesaplanmış; parabolik eşitlikle yapılan tetkik talebi 26.019 olarak öngörülmüş ve standart hata 562,59 olarak hesaplanmış ve son olarak yarı logaritmik (üssel) eşitlikle yapılan tetkik talebi 24.789 olarak öngörülerek standart hata 766,22 olarak hesaplanmıştır. Doğrusal eşitlikle yapılan öngörülerin standart hatası en küçük bulunduğu için tetkik talep tahmininde en güvenilir sonucu veren yöntem olarak kabul edilmiştir. Daha sonra doğrusal eşitlikle yapılan tetkik talebi Haziran 2007-Mayıs 2008 dönemi için 26.658; Haziran 2009-Mayıs 2010 dönemi için 28.542; Haziran 2010-Mayıs 2011 dönemi için 29.484 olarak öngörülmüştür. İlgili cihazın yıllık teorik kapasitesi 13.949 hasta olarak bulunmuştur. % 75 olan kapasite kullanım oranının artırılması için personel sayısının artırılması, iş süreçlerinde revizyonlar yapılması, hizmet içi eğitimler verilerek hasta hazırlık sürelerinin kısaltılması vb. düzenlemelerle sağlanabileceği yönünde önerilerde bulunmuştur.

Sakaoğlu (2010) çalışmasında, İstanbul'da hizmet veren bir eğitim ve araştırma hastanesinde Manyetik Rezonans (MR) cihazı için Haziran 2009- Mayıs 2010 dönemi radyoloji verilerini kullanarak mevcut durumda kapasite ölçümünü yapmış ve gelecek yıl için (Haziran 2010-Mayıs 2011) regresyon analizi yöntemi ile talep tahmini yapmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Sağlık Bakanlığı istatistikleri, Devlet İstatistik Enstitüsü verileri ve hastane veri tabanlarından elde edilmiştir. MR cihazının günlük teorik kapasitesi 149,85; kapasite kullanım oranı ise % 76 olarak hesaplanmıştır. Doğrusal, parabolik, yarı logaritmik (üssel) en küçük kareler tahmin yöntemleri ile MR cihazı tetkik talebini yapmıştır. Daha sonra mevcut kapasite kullanım oranı ile öngördüğü talep arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Doğrusal eşitlikle yapılan tetkik talebi 47.878 olarak öngörülmüş ve standart hata 2.352 olarak hesaplanmış; parabolik eşitlikle yapılan tetkik talebi 61.456 olarak öngörülmüş ve standart hata 0 olarak hesaplanmış ve son olarak yarı logaritmik (üssel) eşitlikle yapılan tetkik talebi 51.334 olarak öngörülerek standart hata 1.777 olarak hesaplanmıştır. Parabolik eşitlikle yapılan öngörülerin standart hatası en küçük bulunduğu için tetkik talep tahmininde en güvenilir sonucu veren yöntem olarak kabul edilmiştir. Daha sonra parabolik eşitlikle yapılan tetkik talebi Haziran 2011-Mayıs 2012 dönemi için 90.111; Haziran 2012-Mayıs 2013 dönemi için 126.913; Haziran 2013-Mayıs 2014 dönemi için 171.862 olarak öngörülmüştür. Kapasite kullanım oranı ile talep tahmininin ilişkilendirilmesi sonucunda, şu anda kullanılmakta olan MR cihazının %76 olan kapasite kullanım oranının artırılması halinde bile ileriki yıllardaki talebin karşılanamayacağı vurgulanmıştır.

Ayyıldız ve Özkan (2011) çalışmalarında, çoklu regresyon yöntemi ve devamında ridge regresyon yöntemi ile ilaç endüstrisi satış tahminini yapmayı amaçlamıştır. Bağımlı değişken olarak toplam ilaç tüketimi olup bağımsız değişkenler ise nüfus, ortalama yaşam süresi, sağlık kapsamındaki nüfus oranı, kişi başına gelir, şehirleşme oranı, bebek ölüm oranı, doktor başına nüfus, eczacı başına nüfus, yatak başına nüfus olarak kabul edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler devlet planlama teşkilatı (DPT), ilaç endüstrisi işverenler sendikası'nın internet sitesinden ve 1985-2003 yıllarını kapsayan ilaç broşürlerinden elde edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen regresyon modeli anlamlı olmasına rağmen katsayılar istatistiksel olarak anlamsız çıktığı için ($p > \alpha = 0,05$) ve VIF (varyans arttırıcı faktör) ve CI (koşullu indeks) değerlerini sınırlarının çok üzerinde çıktığı için çoklu bağıntı sorunu olduğunu ifade etmişler ve bu sorunun ortadan kalkması için ridge regresyon analizi ile devam etmişlerdir. Birinci ridge regresyon analizinde modeli anlamlı ancak katsayıları yine anlamsız çıktığı için ikinci ridge regresyon analizini yapmışlar ve sonuçta toplam ilaç tüketiminin şehirleşme oranı, eczacı başına düşen nüfus, yatak başına düşen nüfus ve nüfus değişkenleri ile açıklanabileceğini ifade etmişlerdir. Diğer bağımsız değişkenler anlamsız çıktığı için modele dahil edilmemiştir. Belirlilik katsayısı $R^2 = 0,9135$ çıkmıştır.

Yaylalı, Kaynak ve Karaca (2012) çalışmalarında, tüketicilerin sağlık hizmetleri talep etme olasılıklarının yaş, gelir, eğitim düzeyi, medeni durum ve ailedeki birey sayısı ile doğru orantılı

olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacı tarafından hazırlanan anket logit bir model olup SPSS ve LIMPED paket programlarından destek almışlardır.

Özer ve Erkilet (2012) çalışmalarında, Ankara İli'nde özel bir hastaneden hizmet alan hastaların profilini belirlemek amacıyla 2009 Ekim-2010 Ekim dönemleri arasında 270 hasta ile çalışmışlardır. Uygulama için ihtiyaç duyulan veriler ilgili sağlık kuruluşunun kendi bünyesinde yapmış olduğu memnuniyet anketlerinden ve elektronik hasta kayıtlarından temin edilmiştir. Verilerin istatistiksel analizinde ki-kare testini kullanmışlardır. Sonuç olarak, bir sonraki sağlık sorunlarında hastaneyi tercih etme durumu ile hastaların eğitim durumları arasında anlamlı bir ilişki yok iken hastaların meslekleri ile anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Demez (2016) çalışmasında, İstanbul'da hizmet veren bir eğitim ve araştırma hastanesinde Girişimsel Radyoloji Anjiyografi (GRA) bölümünün Mayıs 2013-Nisan 2016 dönemi verilerini kullanarak mevcut durumda kapasite ölçümünü yapmış ve gelecek yıl için (Mayıs 2016-Nisan 2017) regresyon analizi yöntemi ile talep tahmini yapmıştır. Sağlık talep tahmini kestiriminde ise bağımlı değişken olarak hasta başvuru sayısı; bağımsız değişkenler olarak ise işlem yapılan hasta sayısı, yapılan işlem sayısı işlem toplam süresi ve mesai süresi kabul edilmiştir. Mevcut işgücü ve cihazla talebin karşılanma durumunu öngörmüş ve önerilerde bulunmuştur. Hasta sayısı talep tahmini 1.591, işlem sayısı ise 2276,3 olarak tahminlenmiştir.

İlarslan ve Bıyıklı (2018) çalışmalarında, Türkiye'de hizmet veren bir ilaç firmasının 1994-2016 dönemi yıllık verileri kullanarak firmanın Ar-Ge harcamalarının finansal performansına etkisini, regresyon analizi modellerden birisi olan gecikmesi dağıtılmış modellerden Almon Modeli (Polinomal Gecikmesi Dağıtılmış Model) ile araştırmıştır. Bağımlı değişken brüt kâr marjı, bağımsız değişken ise Ar-Ge harcamaları olarak kabul edilmiştir. Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmıştır. Farklı gecikme uzunluklarında AIC değerleri hesaplandığında en küçük AIC değeri 6 gecikme uzunluğunda elde edilmiştir. Bu da Ar-Ge harcamalarının yoğunluğu değişkeninin brüt kâr oranına etkisi 6 yıldan sonra sıfır olduğunu anlamına gelmektedir. Ayrıca $k(\text{gecikme uzunluğu})=6$ ve $r(\text{polinom derecesi})=2$ olarak kabul edildiğinde modelin açıklama gücünü temsil eden ayarlanmış determinasyon katsayısı (Adj. R^2) 0,6589 olarak elde edilmiş olup brüt kâr marjında meydana gelen değişmelerin % 65,89'unun Ar-Ge harcamaları tarafından açıklanabileceğini söylemişlerdir. Almon modeli sonuçlarına göre brüt kâr marjının geçmiş 6 yıldaki Ar-Ge harcamaları yoğunluğundan pozitif olarak etkilendiği ifade etmişlerdir.

Atasever, Karaca, Sanisoğlu, Alkan ve Bağcı (2018) çalışmalarında 2002-2015 yıllarını baz alarak Türkiye'de sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı, katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı ve cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcaması içindeki payı arasındaki ilişkiyi Pearson korelasyon analiz ve doğrusal regresyon analizi ile araştırmışlardır. Sonuçta; katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranı ile sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı arasında kuvvetli negatif bir ilişki olduğunu; katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranında % 0,1 oranında bir azalışın, memnuniyet oranında % 4,89'luk bir artış meydana getirdiğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda cepten yapılan sağlık harcamasının toplam sağlık harcaması içindeki payı ile memnuniyet arasında negatif bir ilişki olduğu ve bu payın %1 oranında azalması memnuniyet oranında % 2,75'lik bir artışa sebep olacağını ifade etmişlerdir.

Zaman serileri analizi ile yapılmış çalışmalar

Erzengin, Sumbüloğlu ve Karakaş (2006) çalışmalarında EEG temelli olay-ilişki beyin dalgalarını (beynin olay ilişki aktivesinin alfa osilasyonlarını) zaman serisi modelleri ile açıklamaya çalışmışlardır. 17 kişi üzerinde yürütülen çalışmada her katılımcının alfa tepkisi ayrı ayrı

analiz edilmiş ve katılımcıların omitted stimulus paradigması için alfa tepkilerinin en iyi şekilde öngören modelin ARIMA (0,2,1) zaman serisi ile modellendiğini ifade etmişlerdir.

Irmak, Köksal ve Asilkan (2012) çalışmalarında özel bir hastanenin hasta yoğunluklarını tahmin etmek amacıyla üstel düzgünleştirme (Winters Additive), yapay sinir ağları ve ARIMA modellerini kullanmışlardır. Her yöntemin kendi içinde çeşitli kombinasyonları ile tahminler yapmış olup üstel düzgünleştirme yöntemlerinden Winters Additive modeli, yapay sinir ağları yöntemlerinden Prune yöntemi ve ARIMA yöntemlerinden ARIMA(3,1,0)(1,0,0)₁₂ modeli ile elde edilen model en iyi sonuçları vermiştir. Ancak bu 3 yöntem içinden hasta yoğunluklarını tahmin etmede en iyi tahmini veren ve gerçeğe en yakın tahminler üreten modelin Winters Additive üstel düzgünleştirme modeli olduğunu belirlemiştir. Verilerin temininde hastane veri tabanından yararlanmışlardır.

Akar (2014) çalışmasında, Türkiye’de reçete başına ortalama maliyetin tahmin edilmesi amacıyla ARIMA (Oto-regresif Bütünleşik Hareketli Ortalama) modelini kullanmıştır. Ocak 2009-Haziran 2013 dönemini kapsayan verileri kullanarak yapılan tahminlerde, reçete başına maliyetin gelecek dönemlerini tahmin etmede en başarılı sonuçlar veren modelin ARIMA (2,1,2) olduğunu ifade etmiştir.

Aydemir vd. (2014) çalışmalarında, Isparta İli 112 Acil Çağrı Merkezi’ne gelebilecek çağrı sayılarını tahmin etmek amacıyla yapay sinir ağları modeli geliştirmişlerdir. Modelde gelecek dönemler için muhtemel çağrı sayısını tahminleme modeli için kurulan ağı eğitilmesinde momentum ve adatif öğrenme oranı kullanan ileri beslemeli geri yayımlı en dik iniş algoritması kullanılmıştır. Uygulamada, geçmiş bir aylık verilerin %80’i öğrenme ve %20’si test amacıyla kullanılmıştır. Test süreci sonunda ortalama mutlak yüzdelik hata (OMYH) oranı % 4,5 olarak elde edilmiş ve modelin test edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca, gelecek bir ay için OMYH oranı YSA modeli için % 2,65; trend analizi modeli için % 6,40 ve oto-regresif entegreli hareketli ortalama (ARIMA) modeli için % 5,24 olacak şekilde çağrı türlerine göre çağrı sayıları her gün için elde edilmiştir. Sonuçta, YSA kullanılarak yapılan tahminleme ile trend analizi ve ARIMA (1,1,1) modeline göre daha düşük OMYH oranına sahip olduğunu ifade etmiştir.

Özüdoğru ve Görener (2015) çalışmasında hastanelerdeki maliyet kavramından yola çıkarak stok maliyetlerinin kontrol altında tutulabilmesi için özel bir hastanenin medikal malzeme alımlarında 2010-2014 yılları arasındaki gerçek verilerini kullanarak Minitab17 istatistik programı ile 2015 yılı aylar itibarıyla enjektör, anjioket, flaster ve eldiven örnekleri için tahmin yapmışlardır. Ancak çalışmada sadece 5 cc.lik enjektör örneği üzerinden uygulama adımlarını açıklamışlardır. Tahmin için 3 aylık ve 5 aylık hareketli ortalama yöntemleri, tek üstel düzeltme yöntemi ($\alpha=0,2, 0,5$ ve $0,8$ katsayıları ile), toplamsal dönemli Holt-Winters yöntemi, çarpımsal dönemli Holt-Winters yöntemi, Holt’un doğrusal yöntemi ve doğrusal regresyon yöntemlerini kullanmışlar; bu yöntemleri de ortalama mutlak hata (OMH), hata karelerinin ortalaması (HKO), ortalama mutlak hata yüzdesi (OMHY) hata ölçütlerine göre karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak MAPE değeri 33 ile 5 aylık hareketli ortalama yönteminde en küçük; MAE değeri 2.419 değeri ile Toplamsal Holt-Winters yönteminde en düşük ve MSE değeri 8.423.603 ile 5 aylık hareketli ortalama yönteminde en küçük olarak bulunmuştur. 2015 yılı aylık tahminlerini her iki yöntemle de yapmışlar ancak çıkan sonuçlar birbirinden farklı olduğu için ortalama değerler alınarak ya da ağırlıklandırma yaparak ulaşılan değerlerin kullanılmasının uygun olacağı konusunda öneride bulunmuşlardır.

Sevgen (2015) çalışmasında, 3 aylık hareketli ortalama, 6 aylık hareketli ortalama ve üstel düzgünleştirme ($\alpha=0,01, 0,05$ ve $0,1$ katsayıları ile) yöntemlerini kullanarak Adana ilinde özel bir hastanenin ortopedi servisinde sağlık hizmetleri talebini belirlemek için uygulama yapmıştır. Söz konusu yöntemlerden elde edilen tahminler, Ortalama Mutlak Sapma (MAD), Hata Karelerinin Ortalaması (MSE) ve Ortalama Sapma (BIAS) ölçütlerine göre incelenmiştir. 3 aylık hareketli ortalama yöntemiyle elde edilen tahminin en az hataya sahip olduğu için bu yöntemle elde edilen

tahminin kullanılması uygun görülmüştür. 2009-2014 dönem aralığındaki aylık verilerden yararlanarak 2014 yılı Aralık ayı için muayene sayısını 474 olarak tahmin etmiştir.

Yiğit (2016) araştırmasında serum seti tüketiminin tahmin yöntemleri ile analiz ederek en uygun tahmin yöntemini belirlemeye çalışmış ve gelecek dönemler için beklenen serum seti tahminini yapmaya çalışmıştır. Çalışmada talep tahmin yöntemlerinden hareketli ortalama, üstel düzeltme, Holt-Winters ve doğrusal regresyon tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemlerin hangisinin talep tahminini tahmin etmede en başarılı olduğunu tespit etmek için yöntemler arası karşılaştırma yapmış ve Holt-Winter yönteminin MAPE değeri 5 ile en küçük ve MAD değeri 971 ile en düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak hastanenin gelecek 12 aylık dönemde serum seti tüketiminin 335.556 adet olabileceği tahmin edilmiştir.

Dirican vd. (2017) çalışmalarında, İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi Kardiyoloji bölümüne müracaat eden 1278 hiperlipidemi hastasının toplam kolesterol, LDL, trigliserit, HDL seviyelerinin yaşa göre değişimini farklı regresyon modelleriyle tahminlemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, doğrusal ve doğrusal olmayan regresyon modelleri ile analiz yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler ilgili hastanenin veri tabanlarından ve hasta dosyalarından elde edilmiştir. Kadın hastalarda; kolesterol değerleri için en iyi büyüme modelinin Kuadratik model, Trigliserit için Lojistik model, LDL için Gompertz model, HDL için Üstel model olduğuna karar vermişlerdir. Erkek hastalarda ise; kolesterol değerleri için en iyi büyüme modeli Gompertz model, Trigliserit için Üstel model, LDL için Doğrusal model, HDL için Doğrusal model olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Büyüme eğrilerinin uyumunun incelenmesinde Hata Kareler Ortalaması (HKO), açıklayıcılık katsayısı (R^2), Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) değerleri dikkate alınmıştır.

Sarıyer (2018) çalışmasında, İzmir İli'nde eğitim hastanesi olarak hizmet veren bir sağlık kuruluşunun acil servislerine olan talebi zaman serileri modelleri ile tahmin etmeyi amaçlamıştır. Tahminleme aşamasında, kış aylarının grip ve benzeri salgın hastalıklar sebebi ile hasta yoğunluğu açısından belirleyici olduğu düşünüldüğü için özellikle kış aylarına odaklanılmış ve ilgili hastanenin kendi veri tabanlarından Aralık 2016-Şubat 2017 dönemi için acil servise yapılan müracaat sayıları temin edilmiştir. 1 Aralık-14 Şubat dönemi arasındaki 76 günlük veri ARIMA-otoregresif entegre (bütünlenen) hareketli ortalama ve SARIMA-mevsimsel otoregresif entegre hareketli ortalama modellerinin uygunluk ve test edilmesinde kullanılırken, kalan 14 günlük veri de uygun modellerin performanslarının karşılaştırılmasında kullanılmıştır. Performans değerlendirmesinde MAPE (ortalama mutlak yüzde hata) istatistiğinden yararlanılmıştır. Günlük ve periyodik (8-saat aralıkları) tahminler elde edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak acil servislerde hizmet alacak hasta sayısının öngörülmesinde zaman serileri modellerinin uygun olduğu ve 8 saatlik periyotlar için üretilen tahminlerin günlük talep tahminlerine göre daha iyi sonuçlar verdiği sonuçlarına ulaşmıştır. Bu sebeple günü bir bütün olarak düşünmek yerine çalışma vardiya saatlerine göre değerlendirmenin daha verimli olacağı şeklinde öneride bulunmuştur.

Yapay sinir ağları ile yapılmış çalışmalar

Gül ve Güneri (2015) çalışmalarında, bir üniversite hastanesinin Ekim 2010-Kasım 2010 dönemi için cinsiyet, yaş, muayene ünitesi, hastaneye varış türü gibi belirleyici değişkenleri kullanarak acil serviste hasta kalış uzunluğunu tahmin etmek için Yapay sinir ağları modelini kullanmışlardır. Çalışmada kullanılan 1.500 hastaya ilişkin veriler ilgili sağlık kuruluşunun veri tabanlarından, hasta kayıtlarından ve sağlık personeli görüşlerinden elde edilmiştir. Hasta kalış uzunluğu ile yüksek korelasyon ilişkisi bulunan değişkenlerin modelde kullanılmasını önermişlerdir.

Demirdöğen, Erdal ve Akbaba (2017) çalışmalarında, yeniden hastane tercih etme davranışlarının tahmini için uygun makine öğrenmesi yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla yaygın

olarak kullanılan 10 adet makine öğrenmesi yönteminin (lojistik regresyon, yapay sinir ağı, destek vektör makineleri, IBk algoritması, KStar algoritması, lokal ağırlıklandırılmış öğrenme algoritması, decisionstump karar ağacı, C4.5. karar ağacı, rastgele ağaç algoritması ve indirgenmiş hata budama karar ağacı) performanslarını karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Deney sonuçlarına göre C4.5. karar ağacı, en yüksek ortalama doğruluk oranı (95.24%) ile çok düşük Tip-I ve Tip-II hata oranları elde edilmesi nedeniyle en uygun tahminleme modeli olarak belirlenmiştir.

Yılancıoğlu (2017) çalışmasında, yapay sinir ağı modeli yardımıyla regresyon analizi yöntemi kullanılarak motor, toplam BPHDÖ klinik sonuçları ve vocal kord ölçümleri kullanılarak Parkinson Hastalığı için tanısal bir model elde edilmeye çalışılmıştır. Bulgular: Analiz sonucunda öngörülen BPHDÖ (Birleşik Parkinson Hastalığı Derecelendirme Ölçeği) motor sonucu ile klinik ortamda değerlendirilen BPHDÖ motor sonuçları arasındaki korelasyon değeri % 97 bulunmuştur.

4.2. Yabancı Literatürde Sağlık Sektöründe Talep Tahmin Yöntemleri

Regresyon analizi ile yapılmış çalışmalar

Cahow (2004) yaptığı çalışmada, evde tedavi edilen kronik hastalara bakan hemşirelere olan talebi, Çoklu Regresyon ve Monte Carlo simülasyon metotlarını kullanarak tahminlemiştir. Çalışmada kullanılan veriler sağlık ve emeklilik anketlerinden elde edilen elde edilmiştir. Analiz sonunda 2025 yılına kadar Amerika’da evde bakım hizmetine olan ihtiyacın artacağını öngörmüşlerdir.

Koh, Asaria, Cookson ve Griffin (2015) çalışmalarında İngiltere’de yaşam beklentisinin tahmin edilmesi için 2010, 2011 ve 2012 yılları boyunca sağlık araştırması anketi ile 35.062 kişilik bir araştırma grubu oluşturmuştur. Sağlıkla ilgili yaşam kalitesini; cinsiyet, yaş, sosyo ekonomik statünün tahmin fonksiyonu olarak regresyon modeli ile modellemiştir. Ulusal İstatistik Ofisi’nden temin edilen ölüm oranlarını yaş-cinsiyet ve sosyo ekonomik statüye göre tablolar oluşturmak için kullanmışlardır. Kayıp veriler analiz dışı bırakılarak standart hataların kestirimi için Monte-Carlo simülasyonu kullanmıştır.

Zaman serileri analizi ile yapılmış çalışmalar

Gorelick, Yen ve Yun (2005) çalışmalarında pediatrik (çocuk) acil serviste kalış süresi ile ilişkili faktörleri belirleyip; her bir değişken acil servislerde oda içi kayıt sisteminin acil serviste kalış süresine etkisini ARIMA modelleri ile tahmin etmişlerdir. Çalışma Ocak 2000 ve Aralık 2003 dönemini kapsamakta olup öncesi-sonrası şeklinde bir çalışma yürütülmüştür. Haziran 2003’ten sonra, acil servise gelen hastaları triyajdan sonra doğrudan bir odaya yerleştirilerek kayıt işleminin doktor değerlendirmesinden sonra tamamlanması için oda içi kayıt sistemi başlatılmıştır. Çalışma süresi boyunca ortalama kalış süresi 2,2 saat ile 3,8 saat arasında değişmiştir. Oda içi kayıt sistemi ile acil servislerde kalış süresinde 15 dakikalık (% 9,3’lük) bir azalma olduğu ve bu azalmanın istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Acil serviste kalış süresi ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenleri günlük ortalama acil servis başvuru sayısı, acil servisten hastaneye yatış sayısı, hastane doluluk oranı, doktorların çalışma saatleri ve yılın hangi ayında bulunduğu olarak ifade etmişlerdir. Daha sonra bu değişkenlerin her biri ile acil serviste kalış süresi arasındaki ilişkiyi ARIMA modelleri ile tahmin etmişlerdir.

Rathlev vd. (2007) çalışmalarında acil servilerde günlük ortalama hasta başına kalış süresi ile çeşitli bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi Nisan 2002 ve Aralık 2003 dönemi verileri kullanılarak ARIMA (1,0,1) modeli ile tahmin etmişlerdir.

Kam, Sung ve Park (2010) çalışmalarında zaman serisi analizi kullanarak Kore’de bir hastanenin acil tıp merkezi için günlük hasta sayısının tahmininde ARIMA modellerini kullanmışlardır. Ocak 2007-Aralık 2008 dönemine ait veriler hastane veri tabanlarından elde

edilmiştir. Hareketli ortalama MA(2), tek değişkenli otoregresif hareketli ortalama SARIMA(1,0,1)(0,1,1)₇ ve çok değişkenli SARIMA(1,0,2)(0,1,1)₇ modelleri ile ayrı ayrı tahminler yapmışlardır. Çok değişkenli SARIMA modeli ile yapılan tahmin değerlerinin MAPE değeri % 7,4 ile en küçük çıktığı için en uygun tahmin modeli olduğuna karar vermişlerdir.

Jalalpour, Gel ve Levin (2015) çalışmalarında, sağlık hizmetlerinde talep tahmini için MATLAB programı aracılığıyla bir araç kutusu geliştirmişlerdir. Araç kutusu, ayrık değerli dağılımlara sahip yeni geliştirilen genelleştirilmiş otoregresif hareketli ortalama (GARMA) modelleri ile MATLAB ortamında uygulanabilir olduğunu ve geleneksel Gauss modellerine kıyasla matematiksel olarak daha tutarlı bir şekilde ele aldığını ve daha iyi bir performans gösterdiğini ifade etmişlerdir. Model parametrelerini tahmin etmek için maksimum olabilirlik yöntemini kullanmışlardır.

Khaliq, Batool, Chaudry (2015) çalışmalarında Pakistan'ın Lahor kentinde 2006'dan 2013 arası yeni teşhis edilen pulmoner tüberküloz vakalarının aylık verilerini kullanarak Holt-Winters yöntemi ile öngörü yapmayı amaçlamışlardır. Analizler için SPSS 21 programı kullanılmıştır. Sıcaklık ile TB insidansı ile anlamlı olarak ilişkili ($p= 0.006$ ve $r= 0.477$ $\alpha= 0.01$ seviyesinde) bulunmuştur. Otokorelasyon fonksiyonu ve kısmi otokorelasyon fonksiyonu, tüberküloz serisinin mevsimsel bir bileşeni olarak 4.gecikmede önemli bir zirve göstermiştir.

Imai, Armstrong, Chalabi, Mangtani ve Hashizume (2015) çalışmalarında bulaşıcı hastalıklar ve hava durumu arasındaki ilişkiyi zaman serisi modelleri (ARIMA) ile açıklamaya çalışmıştır.

Cheng, Chiang ve Chen (2016) çalışmalarında tıbbi malzeme tüketimini tahmin etme amacıyla üçüncü basamak bir pediatrik yoğun bakım ünitesinde çalışmışlardır. Tek üstel düzeltme yöntemi ve Basit Hareketli ortalama (SMA) yöntemlerin ile öngörülerde bulunmuşlar ve yöntemleri birbirleriyle karşılaştırmışlardır. Öngörülerin sağlık kurumlarında hasta güvenliğini arttırmada ve envanter yönetimi maliyetlerini azaltmada rol oynayabileceği şeklinde öneride bulunmuşlardır.

Sharafi, Gheam, Tabatabaee ve Faramarzi (2017) çalışmalarında İran'ın Fars eyaletinin güneyinde bulunan zoonotik kutanöz leishmaniasis vakası sayı ile hava trendi arasındaki ilişkiyi mevsimsel ARIMA (SARIMA) zaman serisi yöntemi ile tahmin edilmesini amaçlamışlardır. Çalışmaya ilişkin veriler Ocak 2010-Mart 2016 dönemine ait aylık veriler olup Minitab programı ile analizler yapılmıştır. Akaike bilgi kriterlerinin (AIC) ve Bayes bilgi kriterlerinin (BIC) baz alınarak en uygun modelin SARIMA(4,1,4)(0,1,0)₁₂ olduğunu belirtmişler ve modelin uygunluğu, artıkların dağılımının normalligi, öngörü ve gerçek miktarlar arasındaki uyumu değerlendirmişlerdir.

Ebhuoma, Gebreslasie ve Magubane (2018) çalışmalarında Güney Afrika'nın KwaZulu-Natal şehrindeki aylık sıtma vakalarını tahmin etmek için Mevsimsel Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama (SARIMA) yaklaşımını kullanmışlardır. Ocak 2005-Aralık 2013 geçmiş dönemi verileri kullanarak Ocak-Aralık 2014 dönemi sıtma vaka sayılarını tahmin etmek için üç model belirlemişler ve SARIMA(0,1,1)(0,1,1)₁₂ modelinin en uygun tahmin modeli olduğunu belirtmişlerdir. Belirlenen bu modelin 2014 yılı gerçek sıtma vaka sayıları ile uyumlu olduğunu ifade etmişlerdir.

Keerqinfu, Zhang, Yan ve He (2018) çalışmalarında Pekin'deki akciğer tüberkülozu (PTB) vakaları ile mevsimsel meteorolojik faktörler arasındaki ilişkiyi doğrulamayı ve var olan ilişkiyi SARIMA modeli ile tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada 2004-2011 dönemi verileri kullanılmış olup bulgulara göre akciğer tüberkülozu oluşumunun meteorolojik faktörler ile ilişkili olduğunu ifade etmişler ve bu ilişkiyi açıklayan en uygun modelin SARIMA (0,1,1)(0,1,1)₁₂ ile modellemişler ve 2012 yılı vaka sayısını tahmin etmişlerdir.

Carvalho-Silva, Monteiro, Sa-Soares ve Nobrega (2018) çalışmalarında Portekiz'de Braga Hastanesi acil servisine gelen hastalar için tahmin modelleri oluşturmuşlardır. 2012-2013

döneminde gelen hasta sayılarını baz alarak 2014 dönemini ARIMA modelleri ile tahmin etmişler ve 2014 yılı gerçek verileri ile tahminlerini karşılaştırmışlardır. Analizler için Forecast Pro yazılımını kullanmışlardır.

He ve Tao (2018) çalışmalarında Çin'in Wuhan şehrinde çocuklar arasında influenza virüslerinin pozitif oranlı epidemiyolojisini incelemişler ve gelecekte farklı tipte influenza virüslerinin pozitif oranını öngörmeyi amaçlamışlardır. Şehrin 2 farklı çocuk hastanesinde 15 yaş altı 10.232 çocuk üzerinde influenza A ve B tiplerini incelemişlerdir. Araştırma dönemi 2007-2015 yıllarını kapsayan 9 yıllık dönem olup 2016 yılı ilk 6 aylık dönemin öngörülerini B(Victoria) tipi için ARIMA(0,0,11); B(Yamagata) tipi için SARIMA(1,0,0)(0,1,1)₁₂, A(H1N1) tipi için ARIMA(0,0,1) ve A(H3N2) tipi için SARIMA(0,0,1)(1,0,1)₁₂ modelleri ile yapmışlardır.

Mao, Zhang, Yan ve Cheng (2018) çalışmalarında mevsimsel otoregresif entegre hareketli ortalama (SARIMA) modelini kullanarak Çin'de tüberküloz insidansını tahmin etmek istemişlerdir. Veriler Ocak 2004 - Aralık 2015 tarihleri arasında aylık veriler kullanılarak en uygun modelin SARIMA(1,0,0)(0,1,1)₁₂ modelinin en uygun olduğunu ifade etmişlerdir.

Khaldi, El Afia ve Chiheb (2019), çalışmalarında Fas'ın Fez şehrinde bir üniversite hastanesinin 2010-2016 dönemi haftalık acil servise başvuran hasta sayısını kullanarak geleceğe dönük öngörü yapmayı amaçlamıştır. Bu amaçla Yapay Sinir Ağlarını (YSA), EEMD (Ensemble Empirical Mode Decomposition) ayrıştırması adlı bir sinyal ayrıştırma tekniği ile birleştirerek entegre bir model kullanmıştır. Veri serisi birkaç alt gruba ayrıştırılmış ve her bir alt grup için bir YSA modeli kullanılarak sinyal ayrışmasız YSA, ayrık dalgacık dönüşümlü (DWT-Discrete wavelet Transform) YSA ve ARIMA yöntemleri ile farklı modeller belirlenmiş ve modelleri birbiri ile karşılaştırmıştır.

Whitt ve Zhang (2019) çalışmalarında acil servislere varış ve doluluk seviyelerini tahmin etmek için İsrail Haifa'daki 1000 yataklı Rambam Hastanesi için 200 haftalık veri seti ile uygulama yapmışlardır. Tahminlemede yapay sinir ağları ve mevsimsel otoregresif entegre hareketli ortalama (SARIMAX) modellerini kullanmışlardır. SARIMAX modelinin öngörülerde daha başarılı olduğunu ifade etmişlerdir.

Dewi Hernández-Montoya, Antonio Soriano-Flores, Marcelino Esparza-Aguilar, Corina Benjetve Nathaly Llanes (2019) çalışmalarında 2003-2013 dönemi verilerini baz alarak erken ve geç ergenlik döneminde Meksikalı ergenlerde Tip 2 diabetes mellitus'un kümülatif insidansındaki (CI) görülme sıklığı değişimini zaman serileri analizi ile incelemişlerdir. CI değerinin genç ergenlerde yaşlı ergenlere göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Erken ergenlik döneminde kadınların değişimi ARIMA (2,0,2) ve erkeklerin değişimi ARIMA (1,0,1) modelleri ile açıklanmaktadır. Geç ergenlik döneminde kadınların CI değeri erkeklerden daha yüksek bulunmuş olup kadınların CI değerleri daha yüksek bir doğrusal artış göstermektedir. Geç ergenlik döneminde kadınların değişimi ARIMA (1,1,2) ve erkeklerin değişimi ARIMA (1,0,1) modelleri ile açıklanabilmektedir.

Mishra, Sahana ve Manikandan (2019) çalışmalarında Hindistan'da bebek ölüm oranlarının 2017-2025 yılları arasında tahmin etmek için ARIMA modellerini kullanmışlardır. 1971-2016 yıllarını kapsayan geçmiş dönem verilerini Hindistan hükümetinin resmi internet sitesinden temin ettiklerini ifade etmişlerdir. Öngörüler için en uygun modelin ARIMA (2,1,1) modeli olduğu sonucuna ulaşarak bebek ölüm oranının 2017-2025 döneminde düşüş eğiliminde olduğunu ve 2017 yılı tahminini % 33 (1000 canlı doğumda); 2025 yılı tahminini % 15 (1000 canlı doğumda) olarak tahmin etmişlerdir.

Wang, Xu, Zhang, Yang, Wang, Zhu ve Yuan (2019) çalışmalarında, Çin'de el-ayak-ağız hastalığı insidansında mevsimsellik ve eğilimleri modellemek için mevsimsel ARIMA (SARIMA) modellerini ve doğrusal olmayan yapay sinir ağlarını kullanmışlardır. 2008-2018 dönemi verileri

baz alınarak yapılan tahminlerin hata kareler ortalaması, ortalama mutlak hata, ve ortalama mutlak hata yüzdesi değerlerini de incelemiştir.

5. Sonuç

Yerli literatür ve yabancı literatür incelendiğinde ulaşım, imalat, gıda, sağlık gibi çok çeşitli sektörlerde tahmin yöntemleri ve talep tahminleri ile ilgili çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu çalışmada ise talep tahmini yöntemlerinin sağlık sektöründe kullanım alanlarını açıklayan bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

En temel insan hakkı olan ve sağlık profesyonellerince sunulan sağlık hizmetinden tüm bireylerin hakkaniyetli ve etkin fayda sağlayabilmesi için belirsizlik ve değişen koşullar altında karar vericilerin objektif kararlar verebilmesi, aynı zamanda kaynakların etkin ve verimli kullanılarak kaynak israfının da önüne geçilebilmesi için sezgisel kararlar yerine bilimsel tekniklerin kullanılmasının daha güvenilir veri elde etme noktasındaki başarısı gözlemlenmiştir.

Sağlık sektöründe tahmin yöntemlerinin, maliyet öngörüsünden hasta sayısı tahminine ya da vaka sayısı tahmininden cihaz sayısı tahminine kadar çok farklı dallarda gelecek dönem tahmininde kullanıldığı gözlemlenmiştir. İncelenen çalışmalarda tahmin yöntemlerinin sağlık sektöründe kullanımının ne denli önemli ve yol gösterici olduğu her çalışmada yer bulmuş olup özellikle bilimsel tahmin yöntemlerinden ve bilgisayar destekli sistemlerden destek alınarak yapılan gelecek dönem tahminlerinin gerçek dönem verileri ile karşılaştırılarak öngörülen modellerin yeterliliğine ve sonuçların doğru ve tutarlılığına vurgu yapılmıştır.

Sağlık sektörü için talep tahmin yöntemleri kullanılarak yapılması planlanan öngörülerde, sağlık sektörünün multidisipliner yapısı göz önünde tutularak birden fazla değişkenin değişkenin aynı anda modele dahil edilebildiği çok değişkenli regresyon analizi, yapay sinir ağları gibi çok değişkenli teknikler öncelikli olarak tercih edilebilir.

Kaynakça

- Aasia Khaliq, Syeda Aadila Batool, M. Nawaz Chaudhry (2015). "Seasonality and trend analysis oftuberculosis in Lahore, Pakistan from 2006 to 2013". *Journal of Epidemiology and Global Health*. 5: 397-403.
- Burçin Ataseven (2016). "Yapay Sinir Ağları İle Öngörü Modellemesi". *Öneri Dergisi*. 10(39): 101-115.
- Bülent Kobu, (2017). "Üretim Yönetimi." 18. Baskı. İstanbul:Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Cahow, Eric E. (2004). "Forecast of demand for chronic care nursing home services: 2005- 2025", Brandeis University, Waltham Massachusetts, USA.
- Cheng CY, Chiang KL, Chen MY (2016). "Intermittent Demand Forecasting in a Tertiary Pediatric Intensive Care Unit." *Journal of Medical Systems*. 40(10).
- Chisato Imai, Ben Armstrong, Zaid Chalabi, Punam Mangtani, Masahiro Hashizume (2015). "Time series regression model for infectious disease and weather". *Environmental Research*. 142: 319-327.
- Dewi Hernández-Montoya, Antonio Soriano-Flores, Marcelino Esparza-Aguilar, Corina Benjetve Nathaly Llanes (2019). "Variation in incidence of type 2 diabetes mellitus: ime series of Mexican adolescents". *Annals Epidemiology*. 30: 15-21.
- Ebhuoma O, Gebreslasie M, Magubane L. (2018). "A Seasonal Autoregressive Integrated Moving Average (SARIMA) forecasting model to predict monthly malaria cases in KwaZulu-Natal, South Africa". *S Afr Med J*. 108(7): 573-578.

- Ebru Ulucan ve İsmail Kızılırmak (2018). “Konaklama İşletmelerinde Talep Tahmin Yöntemleri: Yapay Sinir Ağları İle İlgili Bir Araştırma.” *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/Journal of Travel and Hospitality Management*. 15(1): 89-101.
- Emre Dirican, Cemil Çolak, Zeki Akkuş (2017). “Toplam Kolesterol, Ldl, Hdl ve Trigliserit Seviyelerinin Yaşa Göre Değişiminin Farklı Regresyon Modelleriyle İncelenmesi”. *Dicle Tıp Dergisi / Dicle Medical Journal* 44 (1) : 81 - 89.
- Emre Türk ve Farzad Kıanı (2019). “Yapay Sinir Ağları ile Talep Tahmini Yapma: Beyaz Eşya Üretim Planlaması için YSA Uygulaması.” *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 1(1): 30-37.
- Erdal Aydemir, Meltem Karaatlı, Gökhan Yılmaz, Serdar Aksoy (2014). “112 Acil Çağrı Merkezine Gelen Çağrı Sayılarını Belirleyebilmek İçin Bir Yapay Sinir Ağları Tahminleme Modeli Geliştirilmesi”. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 20(5): 145-149.
- Fatma Demez (2016). *Hastanelerde Kapasite Ölçümü Talep Tahmin Yöntemleri Ve Bir Araştırma*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gorelick MH, Yen K ve Yun HJ. (2005). “The effect of in-room registration on emergency department length of stay”. *Ann Emerg Med*. 45(2): 128-133.
- Göksu Özüdoğru ve Ali Görener (2015). “Sağlık Sektöründe Talep Tahmini Üzerine Bir Uygulama” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, Yıl:14 Sayı:27 Bahar 2015 s.37-53.
- Görkem Sarıyer (2018). “Acil Servislerde Talebin Zaman Serileri Modelleri ile Tahmin Edilmesi”. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi-International Journal of Engineering Research and Development*. 10(1): 66-77.
- Hasan Ayyıldız ve Kürşat Özkan (2011). “Türkiye İlaç Endüstrisi Satış Tahmini Araştırması”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6(1): 71-102.
- Hüseyin Hakan Sakaoğlu (2010). “Sağlık Kurumlarında Yenileme Yatırımları: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde Uygulama”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hye Jin Kam, Jin Ok Sung ve Rae Woong Park (2010). “Prediction of Daily Patient Numbers for a Regional Emergency Medical Center using Time Series Analysis”. *Health Inform Research*. 16(3): 158-165.
- İbrahim Demir, Tuğçe Genç, Hasan Aykut Karaboğa (2018). “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Altın Rezervinin Holt-Winters Üstel Düzleme Yöntemi ve Yapay Sinir Ağları İle İncelenmesi.” *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi International Journal of Economics, Business and Politics*. 2 (1): 131-146.
- Kaan Yılcıoğlu (2017). “Parkinson Hastalığı Seviyesi Tahmininde Vokal Kord Ölçümü Tabanlı Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı”. *SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*. 8(2): 8-11.
- Keerqinfu, Qiming Zhang, Long Yan, Juan He (2018). “Time series analysis of correlativity between pulmonary tuberculosis and seasonal meteorological factors based on theory of Human-Environmental Inter Relation”. *Journal of Traditional Chinese Medical Sciences*. 5(2): 119-127.
- Kenan İlarıslan ve Fatih Bıyıklı (2018). “Araştırma-Geliştirme Harcamalarının İşletmelerin Finansal Performansına Etkisinin Ekonometrik Analizi: İlaç Sektöründen Bir Uygulama.” *Avrasya*

- Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)/Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE). 5(3): 122-137.
- Love-Koh J., Asaria M., Cookson R. ve Griffin S. (2015). "The Social Distribution of Health: Estimating Quality-Adjusted Life Expectancy in England". *Value Health*. 18(5): 655-662.
- Mehmet Atasever, Zafer Karaca, Selim Yavuz Sanisoğlu, Afra Alkan ve Hasan Bağcı (2018). "Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Oranı ile İlişkisi". *Ankara Medical Journal*. 18(1): 22-30.
- Mehmet Tokat (1985). "Sağlık Sektöründe Hasta Yatağı Talep Projeksiyonu". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3(1-2): 387-391.
- Mehdi Jalalpour, Yulia Gel, Scott Levin (2015). "Forecasting demand for health services: Development of a publicly available toolbox". *Operations Research for Health Care*. 5: 1-9
- Mehdi Sharafi, Haleh Ghaem, Hamid Reza Tabatabaee, HosseinFaramarzi (2017). "Forecasting the number of zoonotic cutaneous leishmaniasis cases in south of Fars province, Iran using seasonal ARIMA time series method". *Asian Pacific Journal of Tropical Medicine* 10(1): 79-86.
- Mehmet Soysal ve Mine Ömürgönülşen (2010). "Türk Turizm Sektöründe Talep Tahmini Üzerine Bir Uygulama." *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*. Prof. Dr. Hasan Işın Dener Özel Sayısı. 21(1): 128-136.
- Miguel Carvalho-Silva, M. Teresa T. Monteiro, Filipe de Sá-Soares, Sónia Dória-Nóbrega. "Assessment of forecasting models for patients arrival at Emergency Department". *Operations Research for Health Care*, 18: 112-118.
- Mishra AK, Sahanaa C, Manikandan M. (2019). "Forecasting Indian infant mortality rate: An application of autoregressive integrated moving average model". *J Family Community Med*. 26(2):123-126.
- Muammer Yaylalı, Selahattin Kaynak ve Zeynep Karaca (2012). "Sağlık Hizmetleri Talebi: Erzurum İlinde Bir Araştırma, Health Services Demand: A Study in Erzurum". *Ege Akademik Bakış Dergisi*. Cilt: 12 Sayı: 4 s.563-573
- Muhammet Gül ve Ali Fuat Güneri (2015). "Forecasting Patient Length Of Stay In An Emergency Department By Artificial Neural Networks-Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Acil Servis Hasta Kalış Süresinin Tahmini." *Journal Of Aeronautics And Space Technologies*. 8(2): 43-48.
- Nergis Ceydeli (2006). "Hastane İşletmelerinde Yenileme Yatırım Kararları ve Bir Üniversite Hastanesi Radyoloji Bölümünde Uygulama". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Neyran Orhunbilge (2017). "Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi." *Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Basım*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Oğuz Kaynar ve Serkan Taştan (2009). "Zaman Serisi Analizinde Mlp Yapay Sinir Ağları Ve Arama Modelinin Karşılaştırılması." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (33): 161-172.
- Osman Demirdöğen, Hamit Erdal ve Ahmet İlker Akbaba (2017). "Comparing Various Machine Learning Methods For Prediction Of Patient Revısit Intention: A Case Study - Yeniden Hastane Tercih Etme Davranışının Tahmini İçin Çeşitli Makine Öğrenmesi Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Bir Uygulama". *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 5(4): 386-401.

- Ömer Utku Erzenin, Vildan Sümbüloğlu ve Sirel Karakaş (2006). “EEG temelli olay-ilişki beyin dalgalarının istatistiksel zaman serileri ile modellenmesi”. *Marmara Medical Journal*. 19(1): 6-12.
- Özger, Yunus, Emre, Akpınar, Mustafa, Musayev, Zabit, Yaz, Mustafa (2019). “Elektrik Yükünün Genetik Algoritma Temelli Holt-Winters Üstel Düzeltme Yöntemiyle Tahmini.” *Sakarya University Journal of Computer and Information Sciences*. 2(2): 108-123.
- Özlem Özer ve Merve Erkilet (2012). “Talep Analizi Ve Talep Öngörüsü: Bir Özel Hastanede Uygulama”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14(3): 127-142.
- Qiang Mao, Kai Zhang, Wu Yan, Chaonan Cheng (2018). “Forecasting the incidence of tuberculosis in China using the seasonal auto-regressive integrated moving average (SARIMA) model”. *Journal of Infection and Public Health*. 11(5): 707-712.
- Rathlev NK, Chessare J, Olshaker J, Obendorfer D, Mehta SD, Rothenhaus T, Crespo S, Magauran B, Davidson K, Shemin R, Lewis K, Becker JM, Fisher L, Guy L, Cooper A, Litvak E. (2007). “Time series analysis of variables associated with daily mean emergency department length of stay”. *Ann Emerg Med*. 49(3): 265-71.
- Rohaifa Khaldi, Abdellatif El Afia, Raddouane Chiheb (2019). “Forecasting of weekly patient visits to emergency department: real case study”. *Procedia Computer Science*. s.532-541.
- Sevda Akar (2014). “Türkiye’de Reçete Başına Ortalama Maliyet Serisinin Zaman Serisi Modelleriyle Öngörüsü ve Öngörü Performanslarının Karşılaştırılması”. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*. 4(2):176-192.
- Serhan Sevgen (2015). Sağlık Hizmetleri Talep Tahmini: Adana İli Hastane Uygulaması. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Yüksek Lisans Programı, Yüksel Lisans Tezi.
- Sevgi Ergün ve Süleyman Şahin (2017). “İşletme Talep Tahmini Üzerine Literatür Araştırması.” *Ulakbilge*. 5(10): 469-487.
- Sezgin Irmak, Can Deniz Köksal, Özcan Asilkan (2012). “Hastanelerin Gelecekteki Hasta Yoğunluklarının Veri Madenciliği Yöntemleri İle Tahmin Edilmesi”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 4(1): 101-114.
- Vahit Yiğit (2016). “Hastanelerde Tıbbi Malzeme Talep Tahmini: Serum Seti Tüketimi Üzerinde Örnek Bir Uygulama”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 5 Sayı: 4*
- Ward Whitt, Xiaopei Zhang (2019). “Forecasting arrivals and occupancy levels in an emergency department”. *Operations Research for Health Care*. 21: 1-18.
- Wang Y., Xu C., Zhang S., Yang L., Wang Z., Zhu Y. ve Yuan J. (2019). “Development and evaluation of a deep learning approach for modeling seasonality and trends in hand-foot-mouth disease incidence in mainland China”. *Sci Rep*. 9(1): 8046.
- Zhirui He, Hongbing Tao (2018). “Epidemiology and ARIMA model of positive-rate of influenza viruses among children in Wuhan, China: A nine-year retrospective study”. *International Journal of Infectious Diseases*. 74: 61-70.

Makale Türü: Araştırma makalesi

KAMU MALİ YÖNETİMİNDE REFORM BAĞLAMINDA KAMU HARCAMA PROSEDÜRÜ VE MÜLKİ İDARE AMİRLERİNİN DEĞİŞEN ROLLERİ

Nesim BABAHAÑOĞLU¹

Öz

Özellikle Avrupa Birliği'ne geçiş sürecinde olan Türkiye, birçok alanda uyum amaçlı reformlar yapmaya başlamıştır. Başta Anayasal düzenlemeler olmak üzere tarım, ticaret, çalışma, ekonomi ve idari gibi daha birçok alanda mevzuat uyum çalışmaları kapsamında değişiklikler yapılarak uyarlamalar yapılmıştır. Ulusal bütçenin yapılması ve harcama prosedürü kapsamında diğer alanlarda olduğu gibi kamu harcamalarının ve harcama süreçlerinin AB Müktesebatı ile uyumlu hale getirilmesine çalışılmaktadır. Bu çerçevede yapılan yeni düzenlemeyle 79 yıl bir süre ile uygulanan Genel Muhasebe Kanunu 2003 yılında yürürlükten kaldırılmış yerine 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Kamu harcama süreci sadeleştirilmiş ve süreçte görev alan sorumlu ve sorumluluklarda değişiklikler yapılmıştır. 5018 sayılı kanunla devlette, gerek merkezi hükümet gerekse taşradaki yöneticileri olarak birçok konuda rol alan Mülki İdare Amirlerinin kamu harcama sürecindeki rolleri, görev ve sorumluluklarında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle eski kamu harcama süreci kısaca değerlendirilmiştir. Ayrıca süreçte yer alan diğer makamlar ve fonksiyonlar da ortaya konulmuştur. Ayrıca yürürlüğe konulan 5018 sayılı yasa vasıtasıyla kamu mali yönetimi reformuyla getirilen harcama sürecinin aşamalarına değinilmiştir. Bununla beraber yeni kanunun getirdiği yenilikler ve reformlar da ortaya konulmuştur. Özetle eski kanuna göre kamu harcama süreci özetlenmiş yeni kanunun getirdikleri ortaya konulmuş kamu harcama sürecindeki değişim ve dönüşüm ile mülki idare amirlerinin prosedür içindeki rolleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Mali Reform, Mülki İdare Amiri.

WITH THE NEW FINANCIAL REFORM, PUBLIC EXPENDITURE PROCEDURE AND CHANGING ROLES OF GOVERNORS

Abstract

It is important to adjust our state's public expenditure and expenditure process like as the other fields to the EU *acquis communautaire* for our country which is in the process of transition to The European Union. In this context General Accounting Act was abolished and in place of this, 5018 Numbered Public Finance Administration And Control Act were enforced. Thereby, the public expenditure process has been simplified. There has been made changing for responsible people and their responsibilities of the local managers. Furthermore it has been changed not only for the central government but also for public administration for local authorities (Governors, Deputies, District Governors) who contributed many areas. In this context, this study aims to reveal the transformations that occur in the provision of public services within the framework of the Law No. 5018 and the public expenditure procedure and principles at the end of the restructuring process for local administration divisions top managers who are in caharge of Provinces and Districts in our country.

Key Words: Public Expenditure, Financial Reform, Governors.

¹ Dr., Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, nesimbabahanoglu@yahoo.com, orcid: 0000-0002-2619-7213

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Babahanoğlu, N. (2020), Kamu Mali Yönetiminde Reform Bağlamında Kamu Harcama Prosedürü ve Mülki İdare Amirlerinin Değişen Rollerini, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 114-130

1. Giriş

Türkiye’de devlet mali idaresinin anayasası sayılan 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanun 1927’den itibaren 79 yıl boyunca yürürlükte kalmış ve 1999 yılından itibaren Avrupa Birliği sürecinin etkisiyle mevcut normların Avrupa normlarıyla uyumlaştırılması sürecinde 2006 yılında yürürlükten kaldırılmış, yerine 5018 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir.

Türkiye uzun yıllardır Avrupa Birliği sürecini yaşamaktadır. Bu süreçte birçok alanda reformlar gerçekleştirerek birlik müktesebatına entegre olmaya çalışmaktadır. Birçok alanda yapılan bu reform ve entegrasyon çalışmalarının önemli alanlarından biri de maliye ve finans alanıdır. Başta 5018 Sayılı Kanun ile (KMYKK) reformlarla 79 yıllık kamu mali yönetiminin anayasası olarak nitelenen Genel Muhasebe Kanunu kaldırılmıştır. Bu reform ile kamu harcama süreci de tamamen değişmiştir. Bu değişiklikten pay alan alanlardan biri de merkezi yönetimin taşra teşkilatı olmuştur. Merkezi idarenin taşra teşkilatının başı olan Mülki İdare Amirlerinin de kamu harcama prosedürü içindeki fonksiyonları değişerek dönüşmüştür. Hem bu değişen yeni durumun bilinip ortaya konulması hem de kamu harcama sürecinin eski ve yeni durumlarının incelenmesi ile kamu harcama sürecinde rol alan mekanizmaların açıkça tanımlanması bu çalışmada hedeflenmiştir.

Bu mali uyum paralelinde 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 5217 sayılı Özel Gelir ve Özel Ödenek Kanunu çıkartılmıştır. Bütçenin kod yapısı değiştirilmiş devletin finansal istatistikleri ile uyumlu hale getirilmiş ve yeni bir bütçe kod sistemine geçilmiştir. Muhasebe sistemi değiştirilerek nakit esaslı sistemden tahakkuk esaslı muhasebe sistemine geçilmiştir.

Yapılan değişikliklerle daha etkin bir sistem getirilmiş, uluslararası standartlara ve Avrupa Birliği'nin normlarına uygun bir kamu mali yönetim ve kontrol sisteminin oluşturulması hedeflenerek, kamu kaynağı kullanılırken sahip olunması gereken önemli esaslar ortaya konulmuştur (Demirhan, 2011: 2). Kanunda bu esaslar; *mali saydamlık, hesap verebilirlik, stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme* olarak düzenlenmiştir². Bu düzenleme doğrultusunda ilgili kanunda yer alan mali sorumlular ile kamu harcamalarında öngörülen harcama süreci değişmiş, buna bağlı olarak kamunun merkez ve taşra yöneticilerinin fonksiyonu değişmiştir. Doğal olarak kamunun değişik birimlerinde özellikle de taşra teşkilatlarının başında yer alan Mülki İdare Amirlerinin (vali, vali yardımcıları ve kaymakamlar) rolü ve fonksiyonlarında bazı değişiklikler olmuştur.

Bu çalışma, ağırlıklı olarak anılan yasal değişiklikler çerçevesinde kamu harcama süreci ile gerek devletin merkez gerekse taşra teşkilatlarında görev yapmakta olan mülki idare amirlerinin 1050 sayılı kanun çerçevesindeki fonksiyonları ile yürürlüğe konulan 5018 sayılı kanun kapsamında değişen rol ve fonksiyonlarındaki dönüşümü incelemektedir.

2. Kamu Maliyesi ve Kamu Harcaması

Kamu Maliyesi: Maliye bilimi, insanların ortak yaşama iradeleri ile ortaya çıkan devletin, yapacağı hizmetler ile görevler ve bu ödevlere tahsis edeceği kaynaklar arasındaki ilişki ve bu ödenek ile kaynakları elde edeceği ortamı inceler. Devletler bunu hazırladıkları ulusal bütçeleri aracılığı ile yerine getirir. *Bütçe;* devletin belirli bir dönem içindeki gelir -giderlerini tahmin eden ve bunların yürütülüp uygulanmasına izin veren hukuki bir tasarruftur. *Bütçe hakkı* ise; yasama organının halk adına kamu gelirlerini toplayıp yine halk adına bu gelirleri harcamasıdır. *'Kamunun gider ve gelirlerinin belirlenmesinde halkın söz sahibi olması'* şeklinde de tanımlanmıştır

²5018 sayılı Kanun7-8-9. maddeler

(Konukman, 2015: 23). Ülkenin, gelişmesi ve güçlenmesi için sürdürülebilir bir büyüme trendi gerekir. Bu da malî disiplini tavizsiz uygulayan, mali ödevlerin seviye ve dağıtımını adalet ölçüleri içerisinde gözetlemekle olur. Halka ait kamunun imkan ve kaynaklarının harcanması ve kullanımında toplumsal yararın artırımını esas alma öncelikli olmalıdır. Kamu harcamalarında saydamlığı ve hesap verilebilirliği sağlayan, inisiyatif alan ve örnek bir yapı oluşturma ve bu yapıyı geliştirme maliye biliminin ana konularıdır. Bu durumun sağlanması için ilk olarak devleti, şeffaf, demokratik denetlenebilir hale getirmek gerekir. Özel sektör olarak ifade edilen kesim, kişisel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmet üretirken, kamu kesimi denilen kesim, yine insanlar için "kamu hizmetleri" olarak tanımlanan başta savunma ve adalet hizmetleri olarak genel ve toplumsal nitelikteki ihtiyaçları karşılayan hizmetler sunar, ürünler üretir. Dolayısıyla devletçe yapılan kamusal hizmetlerinin yerine getirilmesinde temel etken yapılan kamu harcamalarıdır. Kamu harcamaları kamu hizmetlerinde esas teşkil etmektedir. Kamu maliyesi çeşitli dallardan oluşur: Kamu harcamaları teorisi ve politikası, vergi politikası ve teorisi, mali iktisat ya da maliye politikası, bütçe uygulamaları ve teorisi, vergi hukuku, devlet borçları ve yerel yönetimler maliyesi gibi. Kamunun piyasada gayesi; toplumun refahının yükseltilmesidir. Refahın yükseltilmesi, gayrisafi milli hâsılanın artırılması ve bunun toplumun fertleri arasında adil dağıtılması ile gerçekleşir. Bunun sağlanabilmesi için devlet kamu sektörü aracılığı ile ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi şartlarına bağlı olarak nitelik ve kapsamı değişen temel işlevleri/gayeleri; istikrara, yönetime, üretime ve bölüşüme yönelik faaliyetleri yerine getirmesi gerekir (Arslan, 2019: 1 ve 12-13).

Kamu Harcaması: Tüketicilerin mal ve hizmet ihtiyaçları için yaptıkları harcamalar tüketici harcamalarıdır. Harcama, mal ya da hizmet gereksinimini gidermek amacıyla onu satın almak amacıyla paranın elden çıkarılması, gelirin bir amaç için kullanılmasına denir. Toplam harcama kendi içinde çeşitlenir. Bunlar tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları, ihracat ve ithalat harcamaları olarak anılan bölümlerden oluşan toplamı ifade eden makro ekonomik bir kavramdır. Kamu harcaması devlet, belediye, il özel idareleri, köyler, kamu iktisadi teşebbüsleri denilen kamu tüzel kişilerinin kamusal ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları giderler ile vergilerde istisna ve muaf olma nedeniyle alınmayan vergiler, sosyal güvenlik katkı payı, dış borç ve faiz ödemeleri ile sosyal transferler ve bağışlar için yapılan harcamalardır. Diğer bir tanıma göre ise kamu harcaması, devletin kamusal mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirilmesi amacıyla yaptığı harcamalardır. Devletin yapısına ve sistemine bağlı olarak organize olma durumuna uygun şekilde, üniter devlet sistemi organizasyonunda kamu harcamalarının büyük bir kısmı merkezi devlet tarafından gerçekleştirilirken, bazı hizmetler yerel yönetimlerce ve bir kısmı ise diğer kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmektedir (Arslan, 2019: 58-59). 1050 sayılı kanuna göre kamu harcamaları ile ilgili bütçe rejimini üçe ayırmıştı: Genel bütçe, katma bütçe ve mahalli idare bütçeleri. Kamunun büyümesiyle beraber bütçe uygulamalarına yenileri eklenmiş ancak bunlar 1050 sayılı yasa kapsamına alınmamışlardı. 5018 sayılı yasa merkezi yönetim bütçesini tek elde toplamıştır. Genel bütçe; (I) sayılı cetvelde devlet tüzel kişiliğine ait daireler, özel bütçe; (II) sayılı cetvelde idareler, (III) sayılı cetvelde düzenleyici ve denetleyici kurum bütçesi, (IV) sayılı cetvelde sosyal güvenlik kurumu bütçesi ve mahalli idare bütçesi şeklinde saymak suretiyle düzenlemiştir (Saraç, 2005: 128-129).

3. 1050 ve 5018 Sayılı Kanunlarda Harcama Süreci ve Harcama Öncesi Kontrol Mekanizmaları

Etkin ve çağdaş bir kamu harcama süreci için gelişmiş ülke uygulamaları önemlidir. Ayrıca küreselleşen dünyada mali uygulamalardaki benzerlik uluslararası ticaretin gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ülkemizde yapılan yasal reformların özünde bu vardır. Özellikle AB katılım süreci bu durumu daha da hızlandırmıştır.

AB sürecinde yapılan mevzuat değişikliklerinin iyi anlaşılması ve modern finansal sistemlerle uyumlu yürütülmesi ülkemizin Avrupa ve dünya ile ticari entegrasyonu bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla sürecin ruhuna uygunluk bakımından yasama organının yasa yapmadaki amacının dikkate alınarak kanunun iyi anlaşılması, lafzı ve ruhuyla etkin bir şekilde uygulanması önem arz etmektedir. Bilindiği gibi kanun hükümlerinin uygulanmasında birinci araç kanunun ifadesine uygun uygulanmasıdır. Bu yasa *hükümlerinin doğru bir şekilde anlaşılıp uygulanması için diğer bir araç da yasa maddelerinin yasanın özüne (ruhuna) uygun olarak yorumlanması olduğu vurgulanmıştır* (Akipek ve Akıntürk, 2004:12).

Yasanın ruhuna ya da özüne, anlayış ya da felsefesine bakıldığında harcamaların yapılması şekli, hangi makamın harcama yapacağı ve sorumlu olacağı ile ilgili hükümler açısından 1050 sayılı kanun ile 5018 sayılı kanun arasında önemli farklılıklar mevcuttur. 1050 sayılı Kanunda harcama yapılması ile ilgili iş ve işlemler, yetki ve sorumluluk ayrı kişilere bölüştürülerek karşılıklı kontrol ve denetim sağlamayı amaç edinen bir anlayış mevcuttu. 5018 sayılı yasa ise *harcama ile ilgili yetki ve sorumluluğu tek makamda toplayan, yapılan harcamaların hesabını verme ile ilgili yine bir tek muhatap kabul eden bir anlayışı ortaya koymaktadır* (Kesik, 2005:24).

Avrupa Birliği fonları gibi yurt dışı ve yurt içinden, kamu idarelerine tahsis edilen kaynakların kullanımı ve denetimi, uluslararası anlaşmalar ile sözleşme hükümleri saklı olmak şartıyla, 5018 sayılı bu yasanın hükümlerine tabidir. Düzenleyici ve denetleyici kurumlar denilen bağımsız kurulları 5018 sayılı kanun sınırlı bir şekilde sadece tanımlar. Bu kurum ve kurullar mali şeffaflık, hesap verebilirlik sorumluluğu, bütçe çeşidi ve kapsamı, merkezi hükümet bütçesinin hazırlanması ve görüşülmesi, devlet yatırım projeleri, Sayıştay genel uygunluk bildirimleri, kamu hesapları ve mali bilançolar, dış denetim, kamu idare yönetimlerinin sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı maddelere tabidir. 5018 sayılı yasanın ek ve cetveller incelendiğinde 1050 sayılı yasaya tabi olmayıp 5018 sayılı yasaya tabi olan birçok kurum ve kuruluş olduğu görülmektedir. Bunlara örnek olarak, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, TODAİ, TÜBİTAK, MTA, TRT, TSE, TOKİ, RTÜK, SPK, KİK, BBDK, TMSF, SGK, gibi kurumlar örnektir. 1050 sayılı yasa genel olarak kamu tüzel kişiliğine dahil yönetimlerin mali denetim ve yönetimlerini düzenlediğinden dar kapsamlı kabul edilmektedir. Bu yasanın dar kapsamlı olması nedeniyle; kamu kaynağını harcayan idari makamların denetimini sınırlamaktadır. 5018 sayılı yasa kapsamının geniş olması kamu mali yönetimi için, disiplin, denetim ve bütünlüğün sağlanması, mali olarak kaynak israfının ve usulsüzlüklerin önüne geçilmesi amacına hizmet edecektir. Bu yeni düzenlenen yasada sorumluluk ağırlıklı olarak harcama yetkilisine verilmiş, diğer görevliler ise süreci tamamlama ve eksikleri giderme fonksiyonu ile görevlendirilmişlerdir. Bu değişiklikte kamu idareleri için mali faaliyetlerde bulunurken Genel Muhasebe Kanununun olduğu dönemden farklı olarak daha profesyonel bir yaklaşım getirildiği öne sürülmektedir (Koç, 2010: 20-21).

Bu yaklaşımlarla başta kamu yönetiminin iyileştirilmesi olmak üzere kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması kamu kaynaklarının kullanımında etkinliğin ve verimliliğin artırılması esas alınmıştır (BÜMKO, 2019: 2).

Genellikle yeni kanunla kamu harcama sürecinde harcama yetkilisi olarak yer alan mülki idare amirlerinin (MİA) kamu kaynağını kullanırken etkinlik ve verimliliğe dikkat ederek hareket etmeleri önem arz etmektedir. 1050 Sayılı kanun karşılıklı kontrol ve denetim silsilesi sonucunda mali sorumlulukları saymanlıklara yüklerken, ita amiri sıfatıyla il ve ilçelerde yapılan tüm harcama evraklarının vali veya kaymakam onayından geçirilmesi öngörüyordu. 5018 sayılı kanunda bu görevler paylaştırılmış harcama süreci dörde bölünmüş asıl mali sorumluluk harcama yetkilisi olan mülki amir ya da ilgili il ilçe birimlerinin başında yer alan bakanlık müdürleri ile birim sorumluları olan harcama yetkililerine yüklenmiştir. Böylece kendisine harcama yetkisi verilen birim amirlerine harcamayı başlatma ve aşamaları tamamlatıp nihai olarak ödeme yaparak süreci sonlandırma yetkisi verilmiştir. Bu süreçte yer alan daha çok bürokratik gecikmeye neden olan mülki amirin ita amiri olarak bütün kamu harcamalarını başlatma ve sonuçlandırma, buna karşılık saymana yazılı talimat

vermek suretiyle harcamanın sorumluluğunu üstlenme dışında mali sorumluluk taşımama sistemine son verilmiştir.

3.1. 1050 Sayılı Genel Muhasebe Kanununa Göre Kamu Harcama Süreci

1050 sayılı yasa, harcama sürecini temel olarak taahhüt, tahakkuk, verile emrine bağlama ve ödeme olmak üzere dört aşama üzerine kurgulanmış bir sistem öngörmektedir. Karşılıklı kontrol ve denetim şeklinde kurulmuş gibi gözükse de kanun neredeyse harcama sürecinde saymanı, mali olarak tek başına sorumlu tutan bir sistemdir. Bu süreçte yer alan aktörleri 1050 sayılı kanunun 8, 9 ve 10. maddelerinde yer almaktadır:

Tahakkuk Memurunu; ‘yasa ve tüzüklere göre kamu gelirlerini gerçekleştirip tahsil edilebilir hale getirenler, giderleri gerçekleştirenler’ olarak tanımlamıştı. *İta amirini*; ‘kamu hizmetleri ile ilgili giderlerin geçici ya da kesin olarak ödenmesi için yazılı olarak saymanlara talimat ve izin verenler’ şeklinde idi. *Saymanı ise*; ‘gelirlerin toplaması, nakit ve malların saklaması, giderleri hak sahiplerine teslim edilmesi ve bu işle ilgili her türlü göndermeler ile bunlara bağlı bütün nakit ve mal işlemlerini yapılması ve Sayıştay’a yönetim dönemi sonunda hesap verilmesi işini yapanlar’ şeklinde tanımlamıştı. Buna göre kamu namına bir malın alınması ya da hizmetin yerine getirilmesi; ödeme emrine dayanarak ita amirinin harcama talimatıyla başlar. Tahakkuk memuru, kamu giderlerini mevzuata uygun harcamadan ve ita amirinin oluruna sunmaktan sorumlu kişidir. İta amiri, mevzuata uygun giderler için saymana devlet giderini ödeme emri ve izni veren makamdır. Bu süreçte taşrada ita amirleri olarak mülki idare amirleri olan vali ve kaymakamların harcama talimatıyla başları. Saymanın son kontrolleri sonunda harcama evraklarında mevzuata göre herhangi bir eksiklik olmadığı takdirde ödeme yapılırdı. Bunun olabilmesi için yine harcamanın başladığı yere amirinin ödeme emrine bağlanan ödeme evrakının onaylanmasıyla kamu harcama süreci tamamlanıyordu. Sayman yaptığı incelemede yasaya aykırı olduğu gerekçesiyle evrakı ita amirine geri gönderme yetkisine haizdi. Bununla beraber ita amiri ödeme talimatını yazılı yaptığı takdirde saymanlık ödemeyi yapar ancak saymanın sorumluluğunda olan mali sorumluluk ita amirine geçiyordu. Sayman herhangi bir eksiklik olmadığını tespit ettiğinde ita amirinden aldığı ‘ödeme emri’ talimatı doğrultusunda ödemeyi yapıyordu. Bu kanun idari olarak üç makamı sorumlu tutmaktaydı. İllerde valiler ve ilçelerde kaymakamlar ita amiri olarak idari sorumlu idiler. Ayrıca mali sorumluluk saymanda olmakla beraber, ita amiri saymanın harcama yapmamak için direndiği ödeme için yazılı talimat verdiği durumlarda ancak mali sorumluluğun ita amirine geçeceği kanunda düzenlenmişti³.

Diğer yandan kanunun 22. maddesine göre tahakkuk memurlukları, ödeneklerin yerinde ve zamanında kullanılmasından, yapılan giderin gerçek gereksinim bedeli olup olmadığından, programa alınan hizmetlerin zamanında yapılmasından sorumlu iken, ita amirleri olan mülki idare amirleri kanuna göre bu hususları da gözetmekle yükümlü tutulmuşlardı. Muhasebe-i Umumiye Kanununun (Genel Muhasebe Kanunu) 15. maddesinde tahakkuk memurluğu, ita amirliği ve saymanlığın ikisinin bir kişide toplanamayacağı hüküm altına alınmıştı. Harcama sürecinde yer alan bu kıstas 5018 Sayılı Kanunda da yer almış ve harcama fonksiyonlarını yerine getiren görevlerin ayrı ayrı makamlarda olması gerektiği ve iki görevin aynı kişide toplanamayacağı kuralı getirilmiştir⁴.

1050 Sayılı Kanunda yer alan hükümlere göre, bütçede yer alan bir giderin yapılabilmesi için, ita amirince imzalanmış bir verile emri ya da kredi senedine dayanması gerekmektedir. Bu durumda ita amiri olan mülki idare amirleri ödeme talimatlarını vermekle başlattıkları kamu harcama sürecinde nihai olarak ödenmek üzere ödeme emrini imzalamak suretiyle süreci sona

³ 1050 sayılı kanununun 8, 9, 10. maddeleri

⁴ 1050 sayılı kanunun 22 ve 15. maddeleri

erdirmek üzere saymanlığa göndermekte ve nihayet saymanlığın ödemesiyle süreç bitmekte idi. Ancak ita amirleri kamu harcamalarından genel gözetim ve idari sorumluluk şeklinde sınırlı olarak sorumlu tutulmaktaydılar. Kamu kaynağı kullanılırken mali sorumluluk, Maliye Bakanlığının taşra teşkilatlarında ve kamu kurumlarında görevli olan saymanlıklarda ve dolayısıyla saymanlara aitti. Bununla birlikte saymanlar yaptıkları incelemede ödeme evrakları yada harcama sürecinde bir eksiklik tespit ettikleri takdirde bu ödeme evrakını yeniden gerekçesiyle birlikte geri gönderme yetkisine haizdi. Buna rağmen ita amirleri, illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar öngörülüyordu. İl ve ilçeler dışındaki merkezi idareler ile diğer kamu kurumlarında ilgili kurumun ita amiri vasfına sahip yetkilileri ödemenin yapılmasını yazılı olarak tekrar saymanlığa gönderdikleri takdirde saymanlık tarafından ödeme yapılmakla beraber saymanlıklarda bulunan kamu harcamalarından mali olarak sorumlu olma yükü ilgili ita amirine geçiyordu.

5018 Sayılı Kanun bu karmaşıklığı sadeleştirerek kendisine ödenek tahsis edilen kamu kurumlarının harcama yetkililerini harcamalardan sorumlu hale getirmiştir. Ayrıca harcama yetkilisi yetkisinin devredilebileceği bununla beraber mali sorumluluğun harcama yetkilisinde kalacağını düzenlemiştir. Bu nedenle il, ilçe ve İçişleri Bakanlığı ile diğer bakanlıkların merkez teşkilatlarında görev alan mülki idare amirlerinin harcama yetkilerini imza yetkilerini devretmek suretiyle diğer makamlara yaptıkları devirlerde mali sorumluluklarının kalkmayacağı bilinmelidir. Kısacası mali sorumluluk 5018 sayılı yasayla harcama yetkilisine verilerek bu karmaşıklığa son verilmiştir. Yani il, ilçeler ile diğer kamu kurumlarındaki harcama yetkilisi, ödemeleri talimatlandırma, ihale onay yetkisini verme makamı olarak kamu harcama sürecinin ana aktörü haline getirilip mali sorumlu olarak tespit edildiğinden bu karmaşıklığı ve gereksiz zaman kaybına son verilmiştir.

3.2. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Gelen Yenilikler

Bütçe Türleri ile İlgili Tanım ve Kapsam Değişikliği: 5018 sayılı KMYKK ile Türk bütçe sisteminde çok önemli değişiklikler getirilmiş ve mali sistem yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır (Özkan, 2007: 248).

Bütçe İlkelerinin Çağdaştırılması: 5018 sayılı KMYKK ile, kamu idaresindeki bütçe harcama sürecini daha hızlı ve sağlam hale getirmek, disiplin, hesap verebilirlik ve şeffaflığın oluşması bakımından bütçe ilkelerinde yeni düzenlemeler getirilmiştir (Arslan, 2004: 1).

Bütçe Hazırlık Süreci Değişikliği: 5018 Sayılı Yasada bütçe hazırlık süreci daha detaylı ve genişçe düzenlenmiştir. Buna düzenlemeye göre; Bakanlar Kurulu'nun Mayıs ayının sonuna kadar toplanıp stratejik planlar, kalkınma planları, ve genel ekonomik şartların gerekleri doğrultusunda makro ekonomi politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel iktisadi verileri de içine alacak şekilde Devlet Planlama Teşkilatınca (DPT) hazırlanan orta vadeli programı kabul edilmesi, bütçe hazırlık sürecinin ilk aşamasını teşkil etmekte ve daha sonra orta vadeli program, aynı süre içinde Resmi Gazete'de yayınlanmaktadır (Kolçak, 2006: 378).

Tek Yıl Yerine Çok Yıllı Bütçe Sistemi: Çok yıllık bütçe sisteminin, 5018 sayılı KMYKK içerisinde düzenlenmesi (madde 16), “orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan orta vadeli mali plan, haziran ayının on beşine kadar Yüksek Planlama Kurulu tarafından karara bağlanır ve Resmi Gazetede yayımlanır” şeklinde yer edilmiş ve çerçevesi çizilmiştir (Kanca, 2017: 8).

Performansa Dayalı Bütçeleme: 5018 Sayılı Kanun incelendiğinde performans dayalı bütçenin tanımının yapıldığı 9.maddede görülmektedir. “Kamu idareleri, kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve

değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlar” denilmektedir. Burada sözü edilen bütçe sisteminin diğer bütçe sistemlerinden temel farkı olarak ortaya çıkan en önemli özellik, mali disiplini sağlamayı hedeflemesidir (Özyıldız, 2000: 77-87). Buna göre; kamu harcama idaresindeki verimlilik ve etkinlik ilkelerinin gerçekleştirilmesinin altındaki neden mali disiplinin sağlanması, israf ve savurganlığın önlenmesidir. Böylece performans bütçe tekniği sayesinde mali disiplin denetim altına alınmış olacaktır. Kamu mali yönetim alanında dünyada meydana gelen gelişmelere paralel olarak, kamu mali yönetimi reformu için hazırlanan 5018 sayılı KMYKK ile kamu mali yönetiminde mali disiplin, hesap verebilirlik ve mali şeffaflık hedeflenerek kamu kaynaklarının israf ve heba edilmeden harcamasını sağlamak için Türkiye’de stratejik planlamaya ve performans esaslı bütçeleme sistemine geçiş amaçlanmıştır (Özkan, 2008: 54, Altay ve Kaplan, 2006: 13). 5018 sayılı kanuna göre, 2006 yılın itibariyle tüm kamu kurum, kuruluş ve idarelerinin performans esaslı bütçeleme sistemine geçmesi amaçlanmıştır. Bu yasa ile, kamu idare ve kurumları bundan böyle “stratejik plân”, “performans programı” ve “faaliyet raporu” gibi çalışmalarını düzenlemeleri ve bu süreçte misyon, vizyon, stratejik amaç-hedef ve performans verileri ifadelerini kullanarak icralarına şekil vermeleri gerekmektedir (Tüğen ve Özen, 2011:110).

Analitik Bütçe Sınıflandırması: Bütçe sınıflandırması kapsamında kanunda yer alan düzenlemeye göre; "gider teklifleri, iktisadi ve mali analiz yapılmasına imkân verecek, hesap verilebilirliği ve şeffaflığı sağlayacak şekilde Maliye Bakanlığı'na belirlenmiş kurumsal, işlevsel ve iktisadi sınıflandırma sistemine; gelir teklifleri ise iktisadi sınıflandırma sistemine uygun olarak hazırlanır" denmektedir (Kanca, 2017: 10).

Kamu Zararı: 5018 sayılı yasanın 71.maddesinde kamu zararı; ‘kamu görevlilerinin kusur, kasıt, ya da ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır’ şeklinde tanımlanmış ve aynı maddenin devamında kamu zararının ortaya konulmasındaki esaslar ayrıntıları ile düzenlenmiştir (Koçberber, 2015: 56).

4.3. KMYKK Hükümlerine Göre Harcama Öncesi Kontrol Süreci ve Sorumlular

Kanun kamu harcamalarını tek elde toplamayı amaçlamış, sorumluluğu da tek makama vererek hem bu konudaki karışıklığı gidermiş hem de gereksiz zaman kaybı ve olumsuz bürokratik süreci kısaltarak kamu harcamalarında etkinliğin sağlanmasını hedeflemiştir. Harcamaları yapma ve mali sorumluluğunu taşıma harcama yetkilisinde olmakla beraber kanun kamu harcama sürecinde yer alan diğer makamları da belirterek bu görevlilere de birtakım sorumluluklar vermiştir. 5018 sayılı Kanun ile bütçenin kapsamı genişleterek genel ve katma bütçe ayrımı yerine merkezi yönetim bütçesi (genel bütçe, özel bütçe, düzenleyici ve denetleyici kurum bütçeleri), yerel yönetim bütçesi ve sosyal güvenlik kurum bütçesi kavramları getirilmiştir (Sökmen, 2017: 5).

Kamu harcamaları yapılırken yaşanan karışıklıklar ve çok başlılıklar bu kanunda giderilmiştir. Bazı harcamalarda harcama öncesi Maliye Bakanlığının gerekli olan vizesi ile Sayıştay’ın yine harcama öncesi yaptığı vize ve tescil işlemlerine son verilmiştir. Bunun gibi kamu harcamalarında çok başlılıklar giderilmiştir. Örneğin ülkemizde bağımsız idari otoritelerin harcamalarının denetlenmesi farklılıklar göstermiştir. Daha önce bir kısmı Sayıştay(Rekabet Kurumu), bir kısmı Başbakanlık Yüksek Denetleme Kuruluna(EPDK gibi) ve bir kısmı da Başbakanlık, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay’dan oluşturulacak bir komisyon marifetiyle denetleniyordu. Bu karışık durum daha sonra çıkarılan 4743 sayılı Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanuna göre; Sayıştay denetçisi, Maliye Müfettişi ve Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu denetçisinden oluşan komisyon marifetiyle tüm bağımsız kurulların harcamalarının denetlenmesi öngörülmüştü. Aynı kamu bütçesinden pay alan ve kamu kaynağı olan bu payların harcama ve denetlenmelerinde

yaşanan bu değişik uygulamalar nihayet 5018 sayılı kanun kapsamında bağımsız kurulların dış denetimi Sayıştay'a verilerek bu karışıklık giderilmiştir (Babahanoğlu, 2003: 30-31).

5018 Sayılı Kanunun en önemli getirilerinden biri Sayıştay'ca yapılan harcama öncesi vize ve tescil işlemlerinin kaldırılmasıdır. Diğer bir yenilik ise Maliye Bakanlığınca yapılan taahhüt ve sözleşme tasarılarının vize işlemlerinin kaldırılmasıdır. Böylece kamu idarelerinin Avrupa müktesebatı kapsamında inisiyatifi ve bütçe sürecindeki etkinliği arttırılmakta ve mali karar ve işlemleri hızlandırılmaktadır. Ayrıca bu kanunla Sayıştay sadece dış denetim organı olarak harcama süreçlerinden çıkarılmış ve ancak harcama sonrası dış denetim yetkisiyle vazifelendirilmiştir. Ayrıca kamu harcama birimlerinde görülen çok başlılık kaldırılmış ve genel yönetime dahil bütün kamu idareleri dış denetim kapsamında harcama sonrası denetimi Sayıştay'a verilmiştir (Kesik, 2005: 22).

Kamu bütçesinden bir harcamanın yapılabilmesi, ödenek verilmesi ve tahsisine müteakip harcama yetkilisinin harcama emri ile başlayacak bu talimata göre gerçekleştirme görevlileri harcamayı tahakkuk evrakına bağlayacak, harcama yetkilisi de bu tahakkuk emrini verile emri ile ödeme talimatına dönüştürecektir. Bu seviyeye gelene kadarki sürecin tamamında mali kontrol yetkilisi; ödenek tahsisi, yüklenmeye girilmesi, sözleşmenin yapılması, mal ya da hizmetin teslim alınması, işin gerçekleştirilmesi, ödeme emri düzenlenmesi ve bu arada harcama yetkilisi tarafından alınacak ya da yapılacak harcamaya bağlı her türlü mali işlem ve kararları vize edecektir. Son aşamada ise harcama yetkilisi tarafından verile emrine bağlanan tahakkuk, mali kontrol yetkilisi tarafından bütçedeki tertibine ve mevzuata uygunluk denetimi de yapıldıktan sonra, muhasebe yetkilisine sunulmaktadır. Muhasebe yetkilisi de maddi hata, hak sahibinin kimliği, belgelerin tamam olması, yetkili imzaların eksiksiz olup olmadığı ile ilgili denetimi yaptıktan sonra ödemeyi yapacaktır.

Harcama yetkililerinin kim olduğu ve yetkilerinin sınırı 5018 Sayılı Kanunun 31. maddesinde belirtilmiştir. Kanunda kamu harcamalarında merkez ve taşra teşkilatlarında görev alan kişiler tek tek sayılmıştır. Özellikle devletin taşra teşkilatlarında görev alan mülki idare amirlerine (vali, vali yardımcısı ve kaymakamlar) birtakım görevler verilmiştir. Burada illerde Valilere İl Özel İdare ödenekleri bakımından üst yönetici olarak idari sorumluluk verilmişken, Kaymakamlar ilçelerdeki Kaymakamlıklar, İlçe Mal Müdürlükleri, İlçe Özel İdarelerinin harcama yetkilisi olarak tespit edilmiş ve harcamalardan idari ve mali olarak sorumlu hale getirilmişlerdir.

4. 5018 Sayılı Kanuna Göre Kamu Harcama Sürecindeki Aktörler ve Mülki İdare Amirlerinin Konumu

5018 sayılı kanuna göre sorumluluklar öncelikle üç ana başlığa ayrılmış ve bu durum çerçevesinde sorumlular belirlenmiştir. Siyasi açıdan bakanların sorumluluğu belirlenirken idari açıdan ise 'üst yöneticiler' sorumlu makamlar olarak tespit edilmiştir. Ancak kamu harcama sürecinde asıl mali ve idari açıdan harcama yetkilisi sorumlu tutulmuştur. Kamu kaynaklarının harcanması sürecinde harcama yetkilisinin yanında işlemlerin yürütülmesi ve harcama bilgi ve belgelerinin hazırlanması amacıyla yeni makamlar düzenlenmiştir.

Gönderilen ödeneklerin harcama sürecinde yer alan makamlar harcama yetkilisi ile beraber, mali kontrol görevlisi, gerçekleştirme yetkilisi ile muhasebe yetkilisi olarak dörde ayırmıştır. Ayrıca daha önce il ve ilçelerdeki bütün merkezi devlet teşkilatının taşra örgütlerinin ita amiri olan fakat idari ve mali sorumluluğu sınırlı olan sadece gözetim sorumluluğu yükümlü tutulan Mülki İdare Amirlerinin görevleri bu yasayla sadeleştirilmiştir. Valiler il özel idaresi için 'üst yönetici' olarak belirlenmiştir. İlçe idaresinin başı olan kaymakamlar, önceki kanunda yer alan ita amirliği vasfından çıkarılmış ve kaymakamlık, ilçe özel idaresi ve mal müdürlüğünün harcama yetkilisi konumuna getirilmiştir. Böylelikle idari ve mali olarak harcamalardan sorumlu hale getirilmişlerdir.

Öte yandan illerde valinin görevlendireceği vali yardımcısı ve ilçelerde kaymakamlar il ve ilçelerde kurulu merkez ve ilçe Köylere Hizmet Götürme Birliklerinde birlik encümen başkanı olarak, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında ise vakıf mütevelli heyeti başkanı olarak harcamalardan birlik encümeni ya da mütevelli heyeti ile beraber sorumlu oldukları unutulmamalıdır. Yine bu kanun çerçevesinde gerek İçişleri Bakanlığı gerekse de diğer bakanlıkların merkez birimlerinin değişik kademelerinde görev alan mülki idare amirlerinin konumlarına göre üst yönetici yada harcama yetkilisi olarak kamu harcama sürecinde rol aldıkları bilinmektedir. Bu nedenle ilgili konuları doğrultusunda idari veya mali olarak kamu kaynaklarının kullanılmasından sorumlu oldukları unutulmamalıdır.

Normalde kanuna göre ilçe mal müdürleri harcama yetkilisi olmaları gerekirken harcama sürecinde muhasebe yetkilisi olduklarından yine kanuna göre iki vasfın bir kişide birleşmeyeceği hükmü gereği mal müdürlüklerinin de harcama yetkilisi kaymakamlar olarak belirlenmiştir. Bu görevlendirme kanununun sadeleştirme ve kamu harcamalarında etkinliği ve bürokratik kademelerin azaltılması amacıyla çelişmektedir. Ayrıca yapılan tespitle İl Özel İdarelerinin ilçedeki işleri görmek üzere görevlendirilen ilçe özel idare müdürlüklerinin harcama yetkilisi olarak yine ilçe kaymakamları olarak tespit edilmiştir. Harcamaların bizzat ilgili müdürlükler eliyle yapılması daha uygun görülmektedir. Bu nedenle ilçelerde harcama yetkilisi olarak İlçe Özel İdareleri ve Kaymakamlık Yazı İşleri Müdürlüklerinde ilgili müdürlerin görevlendirilmeleri, ilçe mal müdürlüklerinde ise muhasebe şeflerinin muhasebe yetkilisi göreviyle, mal müdürlerinin de harcama yetkilisi olarak tespit edilmeleri etkin kamu harcama süreci için gereklidir.

5018 Sayılı KMYK Kanununda düzenlenen ve kamu harcama sürecinde yer alan makamları kısaca belirtmek faydalı olacaktır. Bu makamlar, üst yönetici, harcama yetkilisi, mali kontrol-gerçekleştirme görevlisi ve muhasebe yetkilileridir.

4.1. Üst Yönetici

Üst yöneticiler kamu harcama sürecinde idari olarak sorumlu olmakla beraber mali sorumlulukları bulunmamaktadır. Üst yöneticiler her yıl harcama yetkililerinden aldıkları faaliyet raporları doğrultusunda idari rapor hazırlamakla görevlidir. Genel gözetim görevi ile idari olarak harcama sürecinde yer alırlar. Üst yöneticinin kimler olduğu kanununun 11. Maddesinde sayılmıştır. Buna göre bakanlıklarda daha önce müsteşar iken müsteşarlık makamının kaldırılması nedeniyle 9 Ağustos 2018 tarihinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle yeniden tanımlanmıştır: Genelgeye göre bakan yardımcılarını 'üst yönetici' olarak belirlenmiştir. Diğer kamu kurumlarında en üst yönetici, il özel idarelerinde vali, belediyelerde belediye başkanıdır. Yüksek mahkemelerde, kurullarda mahkeme ve kurul başkanları üst yöneticilerdir. Ayrıca müstakil genel müdürlüklerde genel müdür, başkanlıklarda başkan, genel sekreterliklerde genel sekreter üst yöneticidir. Burada harcama sürecinde görev alan mülki idare amirlerinden sadece Valiler il öze idare ödeneklerinin üst yöneticileri olarak tespit edilmiştir.

Buradaki düzenlemeleri hiyerarşik bağlamda ele almak yerine mali ve idari sorumluluk bakımından değerlendirmek gerekmektedir. Bu da sorumluluk noktasındaki önemli farklılıklardan birini teşkil etmektedir. Kanun, üst yöneticinin idari sorumluluğunun yanında harcama sürecinde idari ve mali açıdan sorumlu olan makam ve kişileri tarif etmiş ve sorumluluk çerçevelerini belirlemiştir (Kesik, 2005: 24).

4.2. Harcama Yetkilisi

Kamu harcama sürecinde yeni kanunla getirilen en önemli makamlardan biri harcama yetkilisidir. Mali olarak ödeneklerin tahsis edildiği bu makam sürecin mali ve cezai sorumluluğu

altındadır. Kanun bu süreci tek elde birleştirmiş siyasi ve idari sorumluluk taşıyan sırasıyla bakanlar ve üst yöneticiler dışındaki makamların sorumluluğunu genel sorumluluk hariç kamu harcama evraklarının tekemmülü seviyesine indirmiştir.

Harcama yetkilisi iki türdür. Birincisi bütçeyle ödenek tahsis edilen merkezi harcama birimlerinin en üst yöneticileri, ikincisi de ödenek gönderme emri ile ödenek tahsis edilen merkez dışı birimlerin en üst yöneticileridir. Fakat, teşkilat yapısı ve personel yapısı ve benzeri nedenlerle harcama yetkililerinin tespit edilmesinde zorluk çekilen idareler ile bütçelerinde harcama birimleri sınıflandırılmayan idarelerde harcama yetkisi, üst yönetici ya da üst yöneticinin atayacağı kişiler tarafından; mahalli idarelerde İçişleri Bakanlığı, diğer idarelerde ise Maliye Bakanlığı'nın uygun görüşü olması durumunda yürütülebilir. Ayrıca genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin merkez ve taşra birimlerinde harcama yetkililerinin görev unvanları bakımından tespitine ve harcama yetkisinin devredilmesine ilişkin usul ve esasları Maliye Bakanlığı belirler.

Nitekim Maliye Bakanlığı tarafından Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ (1 Seri nolu tebliğ) çıkarılarak konuya açıklık getirilmiştir⁵. Çıkarılan bu tebliğ hükümlerine göre; Belediye ve il özel idareleri ile bunlara bağlı idarelerin harcama yetkilileri yetkilerini yardımcılara yada hiyerarşik olarak kendilerinden bir sonraki makama devredebilir. Yetki devri üst yöneticiye, mali hizmetler birimine ve muhasebe yetkilisine yazılı olarak bildirilmelidir. Bu hüküm olmakla beraber önemli bir hususa dikkat etmek gerekmektedir. Harcama yetkisinin devredilmesinin, yetkiyi devreden makamın idari sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağını bilmesi gerekir. Bu, hem 5018 sayılı yasanın 31. maddesinde hem de yukarıda bahsedilen tebliğde düzenlenmiş bulunmaktadır (Tekin, 2006: 32).

Merkez teşkilatlarında örgütün yapısına göre harcama yetkilisi; ilgili kurul başkanı, daire başkanı, savunma uzmanı ya da sekreteri, genel sekreter, özel kalem müdürü, müşavir, başkan, müdür, birim amiri gibi yetkililerdir. Merkez dışı birimlerde; bölge müdürlüklerinde bölge müdürü ya da eşdeğer yetkili, il müdürlüğü veya eşdeğer birimlerde il müdürü ya da eşdeğer yetkili ve ilçelerde; ilçe müdürlüğü veya eşdeğer birimler için ilçe müdürü veya eşdeğer yetkili harcama yetkilisidir. Mal müdürlüğü aynı zamanda 'muhasebe yetkilisi' özelliği bulunduğundan mal müdürlüğü ve özel idarenin ilçe müdürlüğünün harcama yetkilisi de kaymakamdır.

Harcama yetkilileri kendilerine bütçede öngörülen ödenekleri kadar ödenek gönderme belgesiyle, ödenek tahsis edilen harcama yetkilileri ise tahsis edilen ödenek kadar harcama yapabilir.

Bütçelerden harcama yapılabilmesi için harcama yetkilisinin harcama talimatı vermesi gereklidir. Bu harcama talimatlarında hizmetin gerekçesi, yapılacak işin veya hizmetin konusu ve tutarı, süresi, kullanılabilir ödenek miktarı, gerçekleştirme usulü ile gerçekleştirme ile görevli makamlara ilişkin bilgiler yer alır. Uygulamada özellikle ihaleler için bu 'ihale onay belgesi' şeklinde düzenlenir ve ilgili bilgiler bu belgede yer alır. Bunun dışındaki cari ödemelerde yine yukarıda sayılan bilgilerin yer aldığı belge harcama evrakları arasında bulunur.

Diğer taraftan, harcama yetkilileri faaliyet raporu düzenlemekle yükümlüdür. Yasa gereği kendilerine ödenek tahsis edilen harcama yetkilileri hesap verme sorumluluğu çerçevesinde her yıl faaliyet raporu düzenlerler. Bu raporlar, stratejik planlama ve performans programları doğrultusunda yapılan faaliyetleri, belirlenmiş performans göstergelerine göre hedef ve gerçekleşme durumu ile oluşan sapmaların sebeplerini izah edecek şekilde hazırlanır. Harcama yetkilisi, hazırladığı bu yıllık faaliyet raporunu üst yöneticiye sunar. Harcama yetkilileri tarafından üst yöneticilere sunulan bu kendi birimleri ile ilgili faaliyet raporları üst yöneticiler tarafından hazırlanacak idari faaliyet raporunun düzenlenmesinde esas teşkil etmektedir.

⁵ 31.12.2005 Tarih ve 26040 Sayılı 4. Mükerrer Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Harcama yetkilisi göreviyle görevlendirilen Mülki İdare Amirlerinin ve diğer harcama yetkililerinin mevzuat hiyerarşisi ile beraber merkezi hükümetin bütçe hedef ve performans ölçütlerine göre harcamaları yapması ve kamu kaynaklarını verimli değerlendirmeleri bir gerekliliktir. Bu süreçten sonra devreye ‘Mali Kontrol Yetkilileri ya da Gerçekleştirme Görevlileri’ girmektedir.

4.3. Mali Kontrol Yetkilisi - Gerçekleştirme Görevlileri

5018 Sayılı Kanun, mevzuata göre kendisine ödenek tahsisi yapılan harcama yetkililerinin talimatlarıyla kamu harcama sürecini başlatır. Gerçekleştirme görevlileri ise harcama yetkililerinden gelen harcama talimatı ile; işin yerine getirilmesi, mal veya hizmetin alınması, teslimata ilişkin işlemlerin yerine getirilmesi, belgelendirilmesi ve ödeme nedeniyle gerekli belgelerin hazırlanması hizmetlerini yürütür. Bu işlemler için oluşturulan ortak bir veri veritabanı vasıtasıyla yapılacak harcamalar için yapılacak veri giriş işlemleri de gerçekleştirme görevi sayılır. Uygulamada genellikle bu görev bu şekilde veri tabanı kullanılarak yerine getirilmektedir.

Anlaşılabacağı üzere harcama yetkilisinin talimatıyla mal ve hizmet alımı ile yapım işlerine başlanmakta, işin özelliğine göre ekleriyle beraber ödeme emri belgesine bağlanarak imzalanması ve daha sonra harcama yetkilisinin ödeme belgesini imzalayıp Muhasebe Yetkilisine göndermeye kadar devam etmektedir.

Gerçekleştirme görevlileri aynı zamanda mali kontrol görevini yürütmektedir. Ödeme emri belgesini düzenleyen gerçekleştirme görevlileri harcama yetkilisinin yardımcıları ya da hiyerarşik olarak en yakın kademedekiler olup, ödeme evraklarını ve ödeme belgeleri üzerinde aynı zaman da Mali Kontrol görevlisi olarak ön mali kontrol yaparlar. 1050 sayılı kanunda yer alan tahakkuk memurunun bir kısım görevini yerine getirirler. Nihayet yukarıdaki aşamalardan sonra harcama; harcama yetkilisinin imzası ödemenin yapılması ve giderin gerçekleştirilmesi amacıyla Muhasebe Yetkilisine gönderilmesi ile son aşamaya gelir.

4.4. Muhasebe Yetkilileri

Yeni yapılan düzenlemeyle saymanlık kavramı kaldırılmış sayman yerine öngörülen Muhasebe Yetkilisinin görevini muhasebe hizmetlerinin yürütülmesiyle sınırlandırmıştır. Buna göre; kamu harcamalarında muhasebe hizmetlerini yürüten, sorumluluğu belge kayıt düzeni ve raporlama konularını kapsayan harcama birimidir. Muhasebe Yetkilisi;

- a) Yetkililerin imzalarını,
- b) Ödemeye ilişkin mevzuatta sayılan belgelerin tamam olmasını,
- c) Maddi hata olup olmadığını,
- d) Hak sahibine ilişkin kimlik bilgilerini denetlemek ve kontrolle sorumludur.

Yukarıda sayılan belgelerin kontrol edilmesi dışında muhasebe yetkilisinin sorumluluğu yoktur. Bunların eksikliği halinde muhasebe yetkilisi harcama yetkilisine bir işgünü içinde bildirir. Harcama yetkilisine gönderilen belgeler tamamlanmadan ödeme yapılmaz.

5018 Sayılı Kanunla daha önce 1050 Sayılı Genel Muhasebe Kanunu ile saymana getirilen sorumluluklar muhasebe yetkilisi için kaldırılmış⁶, sadece Sayıştay’a ilgili belgeleri denetlemek üzere sunmaktan başka bir sorumluluk öngörülmemiştir.

⁶ 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun 9,13,14,18 ve 20’nci maddelerindeki sorumluluklar kaldırılmıştır.

Böylece Muhasebe Yetkilisinin idarenin karar ve işlemleri nedeniyle mali, cezai sorumluluğu ortadan kaldırılmış ancak belge, imza gibi eksiklikler nedeniyle ancak 657 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde sorumlu hale getirilmiştir.

Diğer yandan 1050 sayılı kanunun 81. maddesinde 6 madde olarak sayılan saymanın inceleme yetkileri 5018 Sayılı Kanun ile Muhasebe Yetkilileri için 4 maddeye indirilmiş ve sorumlulukları kusursuz sorumluluk noktasından kurtarılmıştır. Böylece harcamaların kanun, tüzük ve ilgili mevzuata uygunluğu ile bütçe tertibine uygun olması şartlarından sorumlu tutulan Saymanların bu sorumlulukları 5018 sayılı kanunla harcama yetkilileri ve gerçekleştirme görevlilerine geçmiştir.

Dolayısıyla ilçelerde Kaymakamlık, Özel İdare, Mal Müdürlüğünün harcama yetkilileri olarak görevlendirilen kaymakamların, 1050 sayılı kanununda yer alan ita amirliği sorumluluklarına karşın, 5018 Sayılı Kanunla eskiden saymanın sorumluluğunda olan mali ve cezai sorumluluklarla mükellef kılındıkları ortadadır. 5442 Sayılı Kanuna göre bütün bakanlıkların temsilcileri olma sorumluluğunun yoğunluğu yanında, Mülki İdare Amirlerinin mali sorumlulukları nedeniyle devletin kaynaklarını kullanırken mevzuat doğrultusunda işlem yapmaları hem kamu yararı hem de mali ve hukuki sorumlulukları açısından son derece önemlidir.

4.5. Getirilen Çeşitli Hükümler

Kamu Zararı: 5018 sayılı kanunun 70 ve devamı maddelerinde yaptırımlar ve yetkili mercilere yer verilmiştir. Kanunda kamu zararı maddi verilerle somut hale getirilmiştir. Bunu Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikle de uygulamaya yön verilmiştir. Böylece kamu zararının oluşabilmesi için ancak;

- a) İş, mal ya da hizmet alımı karşılığı olarak belirlenen tutardan fazla ödeme yapılması,
- b) Mal alınmadan, iş ya da hizmet yaptırılmadan ödeme yapılması,
- c) Transfer vasfındaki giderler için, fazla ya da yersiz ödeme yapılması,
- d) Mal veya hizmetin rayiç bedelinden daha yüksek bedelle alınması ya da iş yaptırılması,
- e) Kamu gelirlerinin tarh, tahakkuk ya da tahsil işlemlerinin mevzuatta öngörülen şekilde yapılmaması,
- f) Mevzuatın müsaade etmediği halde ödeme yapılması durumlarında ortaya çıkar.

Denetim, denetim ya da yargılama sonucu kamu zararının tespiti halinde yasal faiziyle birlikte zarara sebep olan ilgililerden tahsil edilir. Ancak alınmamış mal veya hizmet ya da yapılmayan işler için gerçekdışı işlemler ve bilerek belge düzenleyen, imzalayan veya onaylayanlar hakkında TCK'nin ilgili maddeleri uygulanır. Ayrıca buna sebebiyet verenlerden yapılan bir aylık net ödemelerin iki katı tutarında para cezası uygulanır.

Yukarıda sayılan nedenlerle kamu zararının meydana gelmesi durumunda görev yaptıkları birimlerde harcama yetkilisi olarak görev yapanlar ile bu vasıfla görev yapan mülki idare amirlerine zararın tahsili ve cezai sorumluluk getirilmiştir.

Ödenek Üstü Harcama: Bu kamu zararı meydana getirmemekle beraber bütçe ve harcama kalemlerine veya serbest bırakma oranlarına aykırı olarak ya da harcama belgelerinde yer alan miktardan fazla harcama talimatı veren harcama yetkililerine yaptıkları ödenek üstü harcama cezası uygulanır. Bu durumda her türlü aylık, ödenek, zam ve tazminat dâhil yapılan net ödeme toplamının iki katı tutarına kadar para cezası verilir.

Yetkisiz Tahsil ve Ödeme: Kanunun 72.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre yetkisiz tahsil ve ödeme hallerinde; kanunla görevlendirilmeyen kişilerin tahsil ya da onlara yapılan ödemeler ve tahsiller geri alınır, akabinde adli ve idari müeyyideler uygulanır.

Para Cezaları ve Uygulama Mercileri: Bu kanunda 73.maddede yer alan para cezalarının uygulama mercisi, ilgili kamu idaresinin üst yöneticisidir. Cezalar karar verilmesini izleyen aybaşından başlanmak üzere ilgililerden aylık net ödemelerin dörtte biri oranında kesilerek tahsil edilir.

Zamanaşımı: Ayrıca bu cezaların zaman aşımı süresi de kanunun 74.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre cezanın kesildiği yılın başından başlamak üzere zaman aşımını kesen haller hariç, onuncu yılın sonunda tespit ve tahsil edilemeyen kamu zararları ile para cezaları zamanaşımına uğramış olur.

5. 5018 Sayılı KMYKK Hükümlerine Göre Mülki İdare Amirlerinin İl ve İlçelerde Görev, Yetki ve Sorumlulukları

5018 sayılı kanun açıkça mülki idare amirlerine ayrıca yer vermemekle beraber 1050 sayılı kanunda yaptığı kavram ve sorumluluk değişikliklerinden görev ve fonksiyonları yeniden tanımlamıştır. Kanun yaptığı değişiklikle büyükşehir olmayan illerde (51 il) mevcut bulunan il özel idarelerinin ‘üst yönetici’lerini valiler olarak belirlemiştir. Buna göre ilgili bütçenin kanun tüzük ve talimatlara uygun bir şekilde harcama yapılmasından idari olarak sorumlu tutulmuşlardır. Ayrıca Genel Muhasebe Kanununda öngörülen ita amirliği yetkisi kaldırılmış idari olarak valiler sorumlu tutulmakla beraber mali sorumluluk bakımından sorumlu tutulmamıştır. İlgili harcama yetkilileri sorumlu tutulmuştur. Kanun ayrıca üst yönetici olarak valilere bu kanunun ilgili maddelerinde yer alan para cezalarının izleyen ayın başından itibaren ilgililerden tahsil etme sorumluluğu vermiştir.

İlçede ise yapılacak harcamalarda kaymakamlara yeni rol getirilmiş ve eski kanunda yer alan ita amirliği müessesine son verilmiştir. Merkezi hükümetin il ve ilçe teşkilatlarındaki müdürler harcama yetkisiyle idari ve mali sorumlu olarak harcama sürecine dahil edilmişlerdir. Ayrıca il ve ilçelerde kendilerine ilgili bakanlıklarca ödenek tahsis edilen birimlerin harcama yetkilileri ilgili birimin başındaki kişiler (hastane başhekimleri, lise müdürleri, yatılı bölge okulları müdürleri, şube müdürleri gibi) olarak harcamaları yazılı verile emriyle başlatıp bitiren en yakın yetkili olarak görevlendirilmiş ve ita amirine gidilmeksizin yetkiler sadeleştirilmiştir. Kaymakamlar ise ilçede Kaymakamlık, Mal Müdürlüğü ile İlçe Özel İdare Müdürlüğü'nün harcama yetkilisi olarak idari ve mali sorumlulukla yükümlü hale getirilmiştir. 5018 sayılı kanunla yapılan değişiklikle mali ve idari sorumluluklar paylaştırılmış gereksiz zaman kaybı ve bürokrasinin önüne geçilmiştir.

Yeni kanunla ita amirlerine daha önce verilen gözetim sorumluluğu genişletilmiştir. Harcama yetkilisi olarak görev verilen Kaymakamlar, ilgili ödeneklerin mevzuat çerçevesinde yapılmasından, etkin ve verimli işlemeden ve ödeme yapılırken bunların ekonomik ve verimli kullanılmasından sorumlu tutulmuşlardır. Öte yandan Mülki İdare Amirlerine harcama yetkililerine getirilen cezai sorumluluk çerçevesinde kamu zararının oluşmaması kaydıyla bütçeyle tanınan ödenekten fazla harcama yapılması durumunda kanuna göre her türlü aylık, zam ve tazminat dahil olmak üzere ödenen aylık net miktarın iki katı tutarı kadar para cezasıyla cezalandırılma hükümlerine bağlı olarak yükümlü kılınmışlardır. Getirilen diğer bir hüküm ise; kamu zararının oluşması durumunda izlenecek yoldur. Bu da 5018 sayılı kanunun 71. maddesinde net olarak sıralanan nedenlerle kamu zararının oluşması durumunda ilgili tarihten itibaren yapılacak faiz hesabıyla beraber harcama zincirinde yer alan ilgililerden tahsil edilme hükmüdür. Ayrıca kamu zararının oluşmasında yapılmamış iş, sağlanmamış hizmet, alınmamış mal için yapılmış gibi gösterilmesi ya da bunlarla ilgili sahte belgelerin düzenlenmesi durumunda Türk Ceza Kanununda yer alan ceza hükümlerinin ayrıca uygulanacağı düzenlenmiştir.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile getirilen bir diğer sorumluluk ise harcama yetkilisi olan kaymakamların her yıl faaliyet raporu düzenlemek zorunda olmalarıdır. Bu raporlar planlanan stratejik plan ve performans kriterlerine ne kadar uyumlu olduğunun denetlenmesi bakımından üst yöneticiye sunulur. Bu faaliyet raporları üst yöneticinin hazırlayacağı idare faaliyet raporunun esasını teşkil etmektedir..

İlçelerdeki Bakanlıkların şube teşkilatlarının amiri konumunda olan kaymakamlar ile diğer mülki idare amirlerinin harcama yetkilerini alt makamlara devretmeleri durumunda kendi sorumluluklarının kalkmayacağı bilinmesi gerekir. Ayrıca büyükşehir olmayan illerde vali ya da vali yardımcısının ilçelerde ise kaymakamın başkanlığını yaptığı il merkezlerinde Merkez İlçe ve ilçelerde İlçe Köylere Hizmet Götürme Birlikleri mevcuttur. Her ne kadar mahalli idare birlikleri 5018 sayılı kanunun kapsamında olsalar da Köylere Hizmet Götürme Birlikleri istisna tutulmuştur. Mahalli İdare Birlikleri Kanununun 22. Maddesinde; *'mahallî idare birliklerinin denetimi İçişleri Bakanlığınca yapılır. Valiler ve kaymakamlar gerekli gördüklerinde ülke düzeyinde kurulan birlikler dışındaki birlikleri denetleyebilirler'* demekte ve ayrıca *'Sayıştay'ın dış denetimine tabi olmayan mahalli idare birliklerinin, İçişler Bakanlığı, valiler veya kaymakamlarca mali denetimi sonucunda tespit edilen kamu zararı üzerine yapılan kişi borcu teklifleri, birlik meclisinde görüşülerek karara bağlanır. Bu kararın örneği, birlik merkezinin bulunduğu yerin valiliğine, ülke düzeyinde kurulan birlikler ile başkanı vali veya vali yardımcısı olan birliklerde ise İçişleri Bakanlığına gönderilir. Karara karşı, ülke düzeyinde kurulan birlikler ile başkanı vali veya vali yardımcısı olan birliklerde İçişleri Bakanlığı, diğerlerinde ise valiler veya hakkında kişi borcu çıkarılanlar on gün içinde idari yargıya başvurabilirler. İdari yargı kararı doğrultusunda işlem sonuçlandırılır'* şeklinde düzenleme mevcuttur.

Dolayısıyla Mahalli İdare Birlikleri Kanununa göre İl merkez ve İlçe Köylere Hizmet Götürme Birlikleri KMYKK'nin dışında bırakılmışlardır. Bu birliklerin harcama usul ve esasları Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, Maliye Bakanlığının görüşü alınarak İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılan Köylere Hizmet Götürme Birlikleri Yönetmeliği ile diğer konularda Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve Belediye Kanununa aykırı olmamak şartıyla çıkarılacak birlik tüzükleri tarafından belirlenir. Buna göre; *'... Maliye Bakanlığının görüşü alınarak İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir'*⁷ denilerek yönetmelik çıkarılmıştır. Aynı kanunun 14.maddesine göre birliklerin harcama yetkililerinin birlik başkanları yani ilçelerde kaymakam il merkez köylere hizmet götürme birliklerinde valinin görevlendirdiği vali yardımcısı olduğu düzenlenmiştir. Dolayısıyla Köylere Hizmet Götürme Birliklerinde vali yardımcısı ya da kaymakamın sorumluluğu yine merkezi bütçe harcamalarında olduğu gibi harcama yetkilisi sorumluluğudur. Tek fark ise yukarıda açıkladığı üzere dış denetim bakımından Sayıştay denetimine tabi olmamasıdır.

Diğer taraftan aynı durum il ve ilçelerde kurulu Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları için söz konusudur. Ancak birliklerden farklı olarak vakıflar 5018 sayılı kanun kapsamındadır. Dolayısıyla illerde valinin ya da görev vereceği vali yardımcısının başkanlığında, ilçelerde ise kaymakamın başkanlık yaptığı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları için harcama yetkilileri olarak vakıfların mütevelli heyetleri, birliklerde ise birlik encümenleri olarak tespit edilmiştir. Kanımızca kanunda üst yöneticiler açıkça sayılmış olmakla beraber yapılacak değişikliklerle bu iki kurumun harcama yetkilisi görevinin birlik ve vakıf müdürlerine devredilmesi, kaymakamların ise daha az bürokrasi, zaman kaybı ve etkin kamu harcaması amacıyla üst yönetici olarak görevlendirilmeleri daha uygun olacaktır.

Ayrıca 12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair

⁷ Mahalli İdare Birlikleri Kanunu 18.madde.

Kanun çıkartılmış ve büyükşehir sayısı 30'a yükseltilmiştir. Bu kanuna dayanarak büyükşehir olan illerde valinin ya da görevlendireceği vali yardımcısı başkanlığında Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları (YİKOB) kurulmuştur. İçişleri Bakanlığınca çıkarılan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları İle Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik (30.03.2014) ile Büyükşehir Belediyelerinin bulunduğu illerde valiye bağlı olarak kurulan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığının görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esaslarını düzenlenmiştir. Burada da vali yada görevlendireceği vali yardımcısının başkanlığı ile merkezi idareye ait yatırım ve hizmetlerin etkin olarak yapılmasını, izlenmesini ve koordinasyonunu sağlamak, ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik etmek ve bunları denetlemek, 112 acil çağrı hizmetlerini koordine etmek ve yürütmek, Afet ve acil yardım hizmetlerini koordine etmek ve yürütmek, ilin tanıtımına yönelik faaliyetleri yürütmek ve koordine etmek, temsil, tören, ödüllendirme ve protokol hizmetlerini yürütmek ve benzeri birçok görev verilmiştir. Burada vali/vali yardımcısı Özel İdarelerde olduğu gibi üst yönetici konumunda iken harcama yetkilisi olarak da ödeneğin geldiği kuruma bağlı olarak ilgili bakanlıkların ilgili il müdürleri ya da YİKOB'un ilgili müdürüdür.

5.1. İhale Yetkilisi -Harcama Yetkilisi

4734 sayılı Kamu İhale Kanununun 4 üncü maddesinde; *'ihale yetkilisi, idarenin ihale ve harcama yapma yetki ve sorumluluğuna sahip kişi veya kurulları ile usulüne uygun yetki devri yapılmış görevliler'* şeklinde tarif edilmiştir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 3. maddesinin k bendinde, kamu bütçesinde ödenek tahsis edilen ve harcama yetkisi bulunan birim için 'harcama birimi' tanımı yapılmış, bu kanunun 31. maddesinde ise, bütçe ile ödenek tahsis edilen her bir harcama biriminin amirini ise harcama yetkilisi olarak belirlenmiştir. Yine anılan kanunun 32. maddesinde de *'bütçelerden harcama yapılabilmesi, harcama yetkilisinin harcama talimatıyla mümkündür'* hükmü yer almıştır. Buna benzer düzenlemeler 5393 sayılı Belediye Kanununun 63. maddesinde de yer almaktadır. Ayrıca harcama yetkilisi ile ihale yetkilisi konusundaki tereddütlerin giderilmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünce 24.02.2006 tarih ve B050MAH0740001/45181 sayılı bir genelge yayımlanmıştır (Tekin, 2006: 33).

Yapılan yeni düzenleme ile mülki idare amirleri harcama yetkilisi oldukları işlerde aynı zamanda Kamu İhale Kanununun 4.maddesine göre ihale yetkilisidir. Özellikle uygulamada ilçe idarelerinde Milli Eğitim Bakanlığına ait ödeneklerin harcanmasında bazı karışıklıklar yaşanabilmektedir. İlçe kaymakamları eğitim hizmetlerine tahsis edilmiş özel idare ödeneklerinin harcanmasında harcama yetkilisi ve ihale yetkilisidir. Dolayısıyla ihale süreci ihale onay belgesiyle başlatılır ve ihale onay belgesi kaymakamlarca onaylanır. Ancak Milli Eğitim Bakanlığına ait genel bütçe ödeneklerinin harcama ve ihale yetkilileri ilgili ilçe milli eğitim müdürleri olduklarından harcamaların bu usule göre yapılması gerekmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de kamu mali yönetimimizin temeli ve kamu harcamalarında izlenecek usullerin anayasası sayılan 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu 1927'den 2006'ya kadar 79 yıl boyunca uygulanmıştır. Yetmiş dokuz yıl boyunca uygulanan bu kanun 1999 yılından itibaren oluşan Avrupa Birliği üyelik sürecinde mevcut normların Avrupa normlarıyla uyumlu hale getirme, bürokratik kademeleri ve kırtasiyeciliği azaltmak amacıyla 2006 yılından yeni kanun yürürlük kazanmıştır.

Kanunla kamu harcama usulü ve bu süreçte yer alan isim ve unvanlar dahil tamamen değiştirilmiştir. Kanuna göre harcama sürecinde yer alan aktörler dörde ayrılmıştır. Bunlar; üst

yönetici, harcama yetkilisi, muhasebe yetkilisi, mali kontrol yetkilisi - gerçekleştirme görevlisidir. Ancak burada sayılanlardan üst yöneticinin herhangi bir mali sorumluluğu olmasa da idari olarak sorumluluğu mevcuttur. Genel gözetim ve denetim yetkilerine haizdirler.

Harcama yetkilisi görevi 1050 Sayılı Kanun uygulamasındaki ita amirliğine denk gelen harcama yetkilileri dolayısıyla bu görevi yerine getiren mülki idare amirleri, harcama talimatlarının bütçe ilke ve esaslarına, kanun, tüzük ve yönetmelikler ile diğer mevzuata uygun olmasından, ödeneklerin verimli ve etkili harcanmasından, ekonomik kullanılmasından ve KMYKK çerçevesinde yapmaları gereken diğer iş ve işlemlerden sorumludurlar. Bu arada ülkemizin dört bir yanında merkezi idarenin taşra teşkilatlarının başında olan ve merkezi hükümetlerce uygulanan projelerde etkin görev alan mülki idare amirlerinin de süreçteki konumları değişmiştir. Mülki amirler konumlarına göre (vali, vali yardımcısı, daire başkanı, kaymakam) ya üst yönetici ya da harcama yetkilisi konumuna getirilmişlerdir. Harcama yetkilisi olan mülki amirlerin mali iş ve işlemlerden sorumlu olmaları birtakım sıkıntılara neden olabilmektedir.

Sayılan tüm bu düzenlemeler ve getirilen sorumluluklar daha önce ita amiri vasfı taşıyan, idari ve mali sorumluluğu sınırlı olan mülki idare amirlerinin sorumlulukları harcama yetkilisi haline gelmeleriyle genişletilmiş, ödenek üstü harcamalardan sorumlu tutulmuşlardır. Bu da gösteriyor ki Mülki İdare Amirlerinin il valileri için üst yönetici olarak genel gözetim ve idari sorumluluğunun yanında harcama yetkilileri olarak da diğerlerinin idari ve mali olarak yaptıkları harcamalardan sorumlu hale getirildikleri görülmektedir.

Bunun yanında Kamu İhale Kanununda yer alan ihale yetkilisinin 5018 sayılı kanunda yer alan harcama yetkilisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. İl İdaresi Kanununa göre ilçe idaresinin başı olan kaymakamların mali ve teknik bilgi gerektiren detaylarla uğraştırılması bürokrasiye, zaman kaybına sebep olacağı kanaatindeyiz. Kaymakamların Mal Müdürlüğünün, İlçe Özel İdaresinin ve Kaymakamlığın harcama yetkilisi olarak belirlenmişlerdir. 5018 Sayılı Kanunun bu görevlendirmelerde hiyerarşik yapı göz önünde bulundurulmadan yapıldığı vurgulanmasıyla beraber, kaymakamların Mal Müdürlüğü ile İlçe Özel İdaresinin harcama yetkilisi olmaması gerektiği kanaatindeyiz. Sayılan müdürlüklerde ilgili ilçe müdürlerinin harcama yetkilisi olarak belirlenmesi isabetli olacaktır. Muhasebe yetkilisi olması ve kanuna göre iki görevin aynı kişide birleşemeyeceği hükmü gereği, Mal Müdürlerine verilen muhasebe yetkilisi görevinin muhasebe müdürlerine verilmek suretiyle ilgili ilçelerde mal müdürlerine müdürlüklerinin harcama yetkilisi yapılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca il ve ilçelerde kurulu Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Büyükşehir olmayan iller ile ilçelerde kurulu Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin başkanı olan vali/görevlendireceği vali yardımcısı ve kaymakamlarda bulunan harcama yetkilisi görevini de aynı şekilde ilgili vakıf ya da birlik müdürlerine devredilmesi, vali/görevlendireceği vali yardımcısı ve kaymakamın üst yönetici olarak belirlenmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akipek, J. G., Akıntürk, T. (2004), Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku, 1.Cilt(Yenilenmiş 5.Bas.), İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Altay, A., Kaplan, E. (2006), Türkiye’de Performansa Dayalı Yönetim Uygulamasına Geçiş ve IMF’nin Rolü, Maliye Dergisi, 151, 1-15.
- Arslan, M. (2004), Orta Vadeli Harcama Sistemi (Çok Yıllı Bütçeleme) ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Sayıştay Dergisi, 54, 3-36.
- Arslan, M. (2019), Kamu Maliyesi Ders Notları(elektroversiyon), <http://birecik.harran.edu.tr> (Erişim Tarihi 06. 02.2020).

- Babahanoğlu, N. (2003), Bir Bağımsız İdari Otorite Örneği Olarak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirhan, N. (2011), Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Yönetim Sistemi: Maliye Bakanlığı Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- İÇİŞLERİ BAKANLIĞI. (2006), 45181 Sayılı Genelgesi
- Kanca, O. C. (2017). 5018 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences Muş Alparslan University, 5 /2.
- Kesik, A . (2005), Yeni Kamu Mali Yönetim Sisteminde Orta Vadeli Program ve Mali Plan Çerçevesinde Çok Yıllı Bütçelemenin Uygulanabilirliği, 20. Türkiye Maliye Sempozyumu, 23-27 Mayıs 2005, Pamukkale, Denizli.
- Koç, G. (2017), 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Anlayışı: Antalya Su Atıksu İdaresi Genel Müdürlüğü Örneği Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Koçberber, S. (2015), Kamu Zararı Kavramı Üzerine Yargı Kurumları Arasındaki Hüküm Uyuşmazlıklarında Uyuşmazlık Mahkemesinin Rolü ve Önemi, Sayıştay Dergisi, 97, 55-75.
- Kolçak, M.(2006), Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun Türk Mali Sistemine Getirdikleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (1), 378.
- Konukman, A. (2015), Türkiye'de Bütçe Hakkının Kullanımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (1), 2015 yaz, 23-65.
- MALİYE BAKANLIĞI, (2006), Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ (Tebliğ no: 2 R.G. Sayı 26152)
- Saraç, O. (2005), Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu İle Yapılan Düzenlemelerin Değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, sayı 148, 122-163
- Sökmen, U. (2017), 5018 Sayılı Kamu Mali ve Kontrol Kanunu, Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Semineri, Antalya: 2017
- Tekin, T. (2006), Harcama Yetkilisi – İhale Yetkilisi, Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi C.11, s.6.
- Tüğen, K., Özen, A. (2011), Türkiye'de Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi Uygulamasının Değerlendirilmesi, Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Sempozyumu İzmir: 2011.
- T.C. Maliye Bakanlığı. (2019), 2020 Yılı Bütçe Hazırlama Rehberi. Temmuz 2019. 14 Ocak 2020 tarihinde www.bumko.gov.tr adresinden erişildi.
- Özkan, Y. (2007), 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa Göre Hesap Verme Sorumluluğu.Mali Çözüm, İSMMM Yayın Organı, 83, 247-255.
- Özkan, Y. (2008), 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Kapsamında İç Denetimin Değerlendirilmesi ve Öneriler.Yayınlanmamış Doktora Tezi,Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özyıldız, R. H. (2000), Kamu Harcama Politikalarının Denetlenmesi, Performansa Dayalı Bütçe, Hazine Dergisi, 13, 77-87.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN STEAM (BİLİM, TEKNOLOJİ, MÜHENDİSLİK, MATEMATİK, SANAT) ALANLARIYLA İLGİLİ ALGILARININ METAFORLAR ARACILIĞIYLA BELİRLENMESİ¹

Filiz GÜLHAN², Fatma ŞAHİN³

Öz

STEAM (STEM+A) eğitimi, STEM alanlarına sanat alanının da eklenmesiyle kapsamı genişleyen ve giderek önemli hale gelen bir eğitim yaklaşımıdır. Bu araştırmanın amacı, ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin STEAM (bilim, teknoloji, mühendislik, matematik, sanat) alanlarıyla ilgili metaforik algılarının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda olgubilim (fenomenoloji) türünde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılında İstanbul'daki bir ortaokulun 135 yedinci sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Öğrencilerden “Bilim (teknoloji, mühendislik, matematik, sanat) gibidir, çünkü” kalıbını içeren beş cümleyi doldurmaları istenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş, geçerli metaforlar belirli kategoriler altında sınıflandırılarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması için uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmada elde edilen sonuçlar, öğrencilerin algılarında; bilimin ve teknolojinin gelişen-sınırsız yönlerinin, matematiğin zorluk yönünün, sanatın duygu-düşünceleri yansıtıcı yönünün, mühendisliğin tasarım yönünün öne çıktığını ve mühendisliğin öğrencilerin bir kısmı tarafından yeterince bilinmediğini göstermiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında bu alanlarla ilgili algının olumlu yönde geliştirilebilmesi için STEAM eğitiminin bütüncül yapısından faydalanılması gerektiği ile ilgili araştırmacılara ve uygulayıcılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: STEAM, STEM, algı, metafor, fenomenoloji

THE DETERMINATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' PERCEPTIONS ABOUT STEAM FIELDS VIA METAPHORS

Abstract

STEAM (STEM + A) education is an educational approach that is expanding and becoming increasingly important with the addition of art to the STEM fields. The aim of this research is to determine the metaphorical perceptions of secondary school students in the fields of STEAM. For this aim, a qualitative research was carried out in the form of phenomenology. The study group consisted of 135 seventh grade students in Istanbul in 2017-2018 academic year. The students were asked to complete five sentences containing the following pattern: “Science (technology, engineering, mathematics, art) is like because...” The data were subjected to content analysis. As a result of the research; the developing-unlimited aspects of science and technology, the difficulty aspect of mathematics, the reflective aspect the emotions and thoughts of art, and the design aspect of engineering have come forward. Besides, it was seen that some of the students couldn't be defined the engineering in any way. In the light of the results, suggestions were made to improve the perception of STEAM fields in a positive way. As one of the main objectives of STEAM education, to ensure the common functioning of the fields by removing the boundaries between disciplines; reflecting positive effects in other areas of interest in areas of greater interest to students will increase the value of STEAM. For this to work effectively, it is clear that a holistic change of structure is required in all course curricula.

Key Words: STEAM, STEM, perception, metaphor, phenomenology

¹ Bu çalışma 12-14 Nisan 2019 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen Uluslararası Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Kongresi (FGMTEK)'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr., MEB, flzgulhan@gmail.com, orcid: 0000-0002-7915-6299

³ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, fsahin@marmara.edu.tr, orcid: 0000-0002-6291-0013

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Gülhan, F. ve Şahin, F. (2020), Ortaokul öğrencilerinin STEAM (bilim, teknoloji, mühendislik, matematik, sanat) alanlarıyla ilgili algılarının metaforlar aracılığıyla belirlenmesi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 131-148

1. Giriş

STEAM eğitimi, özellikle son yıllarda eğitime getirdiği bütüncül ve disiplinler arası bakış açısıyla dikkat çekmektedir. Birden fazla disiplini kapsayan bu yaklaşım, disiplinlere yönelik algıların oluşumunda ve şekillenmesinde de önem arz etmektedir. Bireylerin disiplinlerin her birine yönelik bakış açısının belirlenmesi, bu disiplinlerin STEAM'in bütüncüllüğündeki payının ne olduğunu ortaya çıkararak STEAM eğitiminin doğru biçimde uygulanmasına kaynaklık edecektir. Araştırmada öğrencilerin STEAM alanlarına yönelik algılarının incelenmesi için metaforlardan (benzetme) yararlanılmıştır. Bu bölümde STEAM ve metaforun ne olduğuna dair açıklamalar sunulmuştur.

1.1. STEAM nedir?

STEM eğitimi; bilim, teknoloji, mühendislik, matematik disiplinlerinin entegre biçimde öğretilmesine dayanan bir yaklaşımdır. STEM, bu disiplinlerin bir araya getirilmesiyle gerçek yaşamdaki bilgi ile öğrenilen bilgi arasında bağlantı kurulmasını hedeflemektedir (Yıldırım ve Altun, 2015). STEM eğitimi yaklaşımıyla STEM disiplinleri arasındaki sınırlar kaybolmuş, her birinin domino taşı gibi birbirini etkilediği entegre bir yapı meydana gelmiştir (Katehi, Pearson ve Feder, 2009; Machi, 2009; Wang, 2012). Fakat disiplinlerin kendine özgü farklılıkları da bulunmaktadır. Bilim ile mühendisliği birbirinden ayıran yön; bilimin doğal dünyadaki olguların nedenlerini bulmaya odaklı olması, mühendisliğin ise ihtiyaçları gidermeye yönelik insan yapımı dünya tasarımı odaklı olmasıdır (Katehi ve diğ., 2009; NRC, 2012; Thornburg, 2009) Teknoloji ile mühendisliği birbirinden ayıran yön ise mühendisliğin daha çok problem çözme odaklı olmasıdır (Daugherty, 2009). STEM, bu farklılıkları bir araya getirip yeni bir karma oluşturmasıyla özelleşmiştir. STEM alanlarının içeriğine yönelik yanlış algılamalar hâlâ bulunmaktadır ve bunlar STEM eğitiminin gerçek amacına ulaşması konusunda engel teşkil edebilmektedir. Bu tür yanlışların ortaya çıkarılması, doğru bilgiye ulaşarak STEM'in doğasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Son yıllarda bu disiplinlere sanatın da eklenmesiyle oluşan STEAM veya STEM+A kısaltmasıyla da STEM eğitiminin anlamı genişlemiştir. STEAM, STEM'e sanat alanını katarak bu alanlardaki yaratıcılık boyutunu gündeme getirmiş ve bu alanların birbirini destekleyici ve bütüncüllükle birbirinin etkisini geliştirici yapıda olduğu ortaya çıkmıştır (Gülhan ve Şahin, 2018). Eğitimde disiplinlerlikten ziyade bütüncüllüğü vurgulayan bu yaklaşım, çağımızın gerektirdiği becerileri öğrencilere kazandırma ve geliştirme yolunda önem arz etmektedir.

1.2. Metafor nedir?

Metaforlar, olaylarla ilgili düşüncelerimizi yapılandırma, yönlendirme ve kontrol etmeyi sağlayan zihinsel araçlardır (Saban, 2004). Metaforlar “iki olgu arasında ilişki kurularak bir zihinsel şemanın diğerine yansıtılması” olarak açıklanabilmektedir (Saban, 2008). Arslan ve Bayrakçı (2006)'ya göre ise “bir kavramın daha bilindik terimlerle nitelendirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Yunanca ve Latince'de metafor sözcüğü “bir şeyin bir yerden başka bir yere taşındığı şema” anlamına gelmektedir (Güneş ve Tezcan, 2017).

Metaforlar ilk kez 1980'lerde Lakoff ve Johnson'ın geliştirdiği “zihinsel metafor teorisi” ile ortaya çıkmıştır (Fidan, 2014). Metaforlar bir kavramın diğer kavrama benzetilmesiyle bunların karşılaştırılması, benzer özelliklerinin açıklanması için araç olarak kullanılırlar (Saban, 2004). Metafor kavramı yerine mecaz, benzetme, eğretilme, istiare gibi kavramlar da eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Saban, 2004; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Fakat bu kavramlar edebiyat için kullanılırken, metafor kavramı zihinsel ve düşünsel kavrayışları anlatmak için kullanılmaktadır (Saban, 2008). Metaforlar aynı zamanda kavramların öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılması için öğretimsel amaçlı olarak da kullanılmaktadır (Arslan ve Bayrakçı, 2006).

STEM eğitimine yönelik algının metaforlarla incelendiği araştırmalar bulunmaktadır. Gömleksiz ve Yavuz (2018) Fen Bilgisi öğretmen adaylarının STEM eğitimi hakkındaki metaforik

algılarını inceledikleri araştırmalarında STEM kavramına yönelik olumlu düşüncelere sahip olduklarını, “çok yönlülük, gelişimsel ve parça-bütün ilişkili” metafor kategorilerinin en çok belirtilen üç kategori olduğunu, disiplinler arası eğitime uygun olduğunu düşündüklerini ortaya çıkarmışlardır. Bergstrom (2019) makalesinde STEM’deki bilimle ilgili kalıplaşmış ön yargılara (ırk, cinsiyet) karşıtlık olarak getirdiği çeşitlilik ve kapsayıcılık vurgusunu “motion sickness (hareket rahatsızlığı)” metaforunu kullanarak açıklamıştır.

Bu araştırmada öğrencilerin STEAM alanlarına yönelik algılarının belirlenmesi için metaforlara başvurulmasının nedeni öğrencilerin bu yöntemle kendilerini kolay ve yaratıcı biçimde ifade edebilecekleri düşüncesidir. Bir sonraki literatür bölümünde araştırmanın iki anahtar kavramı olan STEAM ve metafor kavramları birleştirilerek daha önce yapılmış olan araştırmalara ait veriler incelenmiş ve sunulmuştur.

2. Literatür

STEAM alanları ile ilgili daha önce yapılmış olan metafor araştırmaları bu bölümde sunulmuştur.

Bilim kavramı ile ilgili metafor araştırmaları incelendiğinde şu araştırmalar dikkat çekmektedir. Afacan (2011) fen bilgisi öğretmen adaylarının fen ile ilgili ürettikleri metaforları incelediği araştırmasında “hayatın kendisi” kategorisinin öne çıktığı sonucuna varmıştır. Aktamış ve Dönmez (2016) ortaokul öğrencilerinin bilimi en çok “dinamik bir yapı” olarak tanımladıkları ve en çok kullandıkları metaforların “fen bilimleri, teknoloji, deney” olduğu tespit edilmiştir. Bıyıklı, Başbay ve Başbay (2014) ortaokul ve lise öğrencilerinin bilimi en çok “dinamizm” kategorisinde tanımladıklarını belirtmişlerdir. Kalaycı (2018) ilkökul öğrencilerinin bilimi en çok “dinamik” ve “yararlı/öğretici” olarak tanımladıklarını belirtmiştir. Paliç Şadoğlu (2018) mühendislik öğrencilerinin bilimi en çok “sonsuz/sınırsız” ve değişen/gelişen” yapı olarak tanımladıkları sonucuna varmıştır. Şenel ve Aslan (2014) okul öncesi öğretmen adaylarının bilimi en çok “geniş-sınırsız”, “dinamik” ve “vazgeçilmez” olarak tanımladığı görülmüştür. Bu araştırmalar, yaş seviyesi arttıkça bilimle ilgili “dinamik” yapı algısından “sonsuz-sınırsız” yapı algısına doğru bir geçişin olduğunu göstermektedir. Bu yorumu destekler şekilde, Bıyıklı ve diğerleri (2014) araştırmalarında ortaokul öğrencilerinin dinamizm kategorisini, lise öğrencilerinin ise sonsuzluk kategorisini daha fazla oranda temsil ettiğini belirtmişlerdir. Derman ve Derman (2015) öğretmen adaylarının bilimi en çok “fayda sağlayan” olarak gördükleri sonucuna ulaşmışlardır. Özgün, Gürkan ve Kahraman (2018) öğretmen adaylarıyla yaptıkları araştırmada bilim kavramını en çok “kitap” metaforuyla açıkladıklarını, en çok belirtilen kategorinin ise “emek-çaba ve araştırmaya bağlı” olduğunu ve olumsuz bir metafora rastlanmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Teknoloji kavramı ile ilgili metafor araştırmaları incelendiğinde şu araştırmalara ulaşılmıştır. Kurt ve Özer (2013) öğretmen adaylarıyla yaptıkları metafor araştırmasında teknolojiyle ilgili en çok “araç” metaforunun üretildiğini ve “hem yararlı hem zararlı” kategorisinin öne çıktığını belirtmişlerdir. Fidan (2014) öğretmen adaylarıyla yaptığı metafor araştırmasında teknolojinin en çok “çocuk” metaforuyla açıklandığını ve en çok belirtilen kategorinin “gelişen-değişen” kategorisi olduğu, teknoloji kavramının olumlu algılandığı sonucuna varmıştır. Karaçam ve Aydın (2014) ortaokul öğrencilerinin teknolojiyi en çok “yararlı bir şey” olarak tanımladıkları, olumlu görüşlere sahip oldukları ve teknolojinin zararlarıyla ilgili farkındalıklarının düşük olduğu belirtmiştir. Durukan, Hacıoğlu ve Dönmez Usta (2016) bilgisayar öğretmeni adaylarının teknolojiyle ilgili olumlu algılarının olduğunu ve üretilen metaforlarda “gelişme” kategorisinin öne çıktığı sonucuna varmışlardır. Kahyaoğlu, Daban ve Çetin (2017) öğretmen adaylarının teknolojinin faydalı olduğuna yönelik algılarının daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Korkmaz ve Ünsal (2016) okul öncesi öğretmenleriyle yaptıkları araştırmada en çok belirtilen algının “ihtiyaç” kategorisinde olduğu sonucuna varmışlardır. Balkan Kıyıcı (2018) ilkökul öğrencilerinin teknoloji metaforlarını incelediği araştırmasında teknolojinin hem olumlu hem olumsuz yönleriyle açıklandığını

belirtmiştir. Paliç Şadoğlu (2018) mühendislik öğrencileriyle yaptığı araştırmada teknolojinin “değişen-gelişen”, “kolaylaştırıcı”, “faydalı ve zararlı” ve “sınırsız” olarak tanımladıklarını ve olumlu algılarının daha çok olduğunu belirtmiştir. Gök ve Erdoğan (2010) öğretmen adaylarının teknoloji algılarının en çok “hem yararlı hem zararlı”, “gelişen” ve “ihtiyaç” adlı üç kategoride olduğunu ve genellikle olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Ergün (2018) “Teknoloji nedir?” isimli anketi uyguladığı ortaokul öğrencilerinin teknoloji algılarının yetersiz olduğunu, insan eliyle yapılan araçları değil elektrikle çalışan aletleri teknolojik olarak değerlendirdikleri sonucuna varmıştır.

Mühendislik algısıyla ilgili metafor araştırmasına rastlanmamıştır. Mühendislik algısını başka yöntemlerle ele almış olan araştırmalar incelenmiştir. Gülhan ve Şahin (2018) mühendis çizimi yaptırdıkları araştırmalarında ortaokul öğrencilerinin mühendisliği inşaatla ilişkilendirdiklerini ve erkek mesleği olarak gördüklerini tespit etmişlerdir. Ergün ve Balçın (2018) ortaokul öğrencilerinin mühendislerle ilgili basmakalıp düşüncelere sahip olduklarını ve “inşaat işçisi, tamirci, yönetici, tasarımcı” algısının yoğun olduğunu belirtmişlerdir. Kızılay (2018) fen bilgisi öğretmen adaylarına kelime ilişkilendirme testi uyguladığı araştırmada mühendisliğin en çok “fizik, inşaat, bilgisayar, makine ve matematik” kavramlarıyla ilişkilendirildiği sonucuna varmıştır. Bu araştırmalardan yol çıkılarak çeşitli yaş gruplarındaki bireylerin mühendislikle ilgili kalıplaşmış düşüncelere sahip oldukları yorumuna ulaşılabilmektedir.

Matematik kavramıyla ilgili metafor araştırmaları incelenmiştir. Polat (2010) ilkokul öğrencilerinin matematik kavramıyla ilgili algılarının olumlu olduğu sonucuna varmıştır. Şengül ve Katrancı (2012) ortaokul öğrencilerinin matematik kavramını en çok “matematiğin evrenselliği”ne vurgu yapar biçimde algıladıklarını ve en çok kullanılan metaforun “hayat” olduğunu tespit etmişlerdir. Oflaz (2011) ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin matematik kavramına yönelik metaforlarının “sonsuz, anlaşılmaz problemler içeren zor bir ders” olarak anlamlandırıldığı sonucuna varmıştır. Bahadır ve Özdemir (2012) yedinci sınıf öğrencilerinin matematikle ilgili ürettikleri metaforları incelediklerinde en çok “hesap makinesi, uyku ve korku filmi” metaforlarının geliştirildiğini ve en çok ifade edilen kategorinin “tatlı olarak matematik” olduğunu belirtmişlerdir. Güler, Akgün, Öçal ve Doruk (2012) matematik öğretmen adaylarının matematiği en çok “hayatın değişmez parçası, gereksinim, bakış açısı” olarak algıladıkları sonucuna ulaşmışlardır. Güveli, İpek, Atasoy ve Güveli (2011) sınıf öğretmeni adaylarının matematiği “heyecan verici, zor ve sıkıcı, birçok konudan oluşan” olarak tanımladıklarını belirtmişlerdir. Ada (2013) ortaokul öğrencilerinin matematik metaforlarını incelediği araştırmasında, en çok “zor-sıkıcı bir ders” olarak tanımladıkları sonucuna varmıştır. Şahin (2013) öğretmen adaylarının matematik kavramına yönelik geliştirdikleri metaforların en çok “zekâ, zevkli, gerekli, yetenek” olduğunu belirtmiştir. Öztürk, Akkan ve Kaplan (2014) üstün yetenekli öğrencilerin matematik kavramını en çok “kâinat” metaforuyla açıkladıklarını, sınıf düzeyi arttıkça matematiği insan ihtiyacı olarak algılamaktansa matematiğin doğasıyla ilgilenmeye doğru yöneldiklerini tespit etmişlerdir. Arıkan ve Ünal (2015) üstün yetenekli ilkokul ve ortaokul öğrencileriyle yaptıkları araştırmada öğrencilerin yaşları arttıkça matematiğin işlevselliğinden içeriğine yönelik metaforlara doğru artış gözlemlemişlerdir. Satmaz (2016) üstün yetenekli öğrencilerin matematikle ilgili ürettikleri metaforların “yaşam için gerekli, eğlenceli, geliştirici” olarak gördüklerini tespit etmiştir. Kuzu, Kuzu ve Sıvacı (2018) öğretmen adaylarının matematik kavramı metaforlarını inceledikleri araştırmalarında matematiğin çoğunlukla olumlu olarak algılandığını ve “temel ihtiyaç” kategorisinin öne çıktığını belirtmişlerdir. Yetim Karaca ve Ada (2018) anketle destekledikleri metafor araştırmasında ortaokul öğrencilerinin çoğunun matematik dersini zor, sıkıcı ve karmaşık olarak gördükleri sonucuna varmışlardır. Güner (2013a) on ikinci sınıf öğrencilerinin matematik öğrenmeyle ilgili metaforlarını incelediği araştırmada en çok belirtilen kategorilerin “bilmece çözmek, oyun oynamak, bilinmeyeni keşfetmek” olduğunu belirtmiştir. Güner (2013b) sınıf öğretmeni adaylarının matematiği “zevкли bir uğraş”, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının “hayatlarını zorlaştıran”, matematik öğretmeni adaylarının ise

“hayatın kendisi” olarak yorumladıkları sonucuna ulaşmıştır. Toluk Uçar, Pişkin, Akkaş ve Taşçı (2010) ilköğretim öğrencileriyle yaptıkları görüşmeler sonucunda öğrencilerin matematiği sayı ve işlem den ibaret, aritmetikle eşanlımlı, zor ve sıkıcı olarak gördüklerini tespit etmişlerdir. Toptaş ve Gözel (2018) ilkökul öğrencilerinin velilerinin matematik algılarını inceledikleri araştırmalarında “yaşam, oyun ve hava-su” kategorilerinin öne çıktığını belirtmişlerdir.

Sanat kavramına yönelik metafor araştırmasına rastlanmamıştır. Fakat sanat eğitime yönelik metafor araştırmaları bulunmaktadır. Kalyoncu (2013) sınıf öğretmeni adaylarının sanat eğitimi dersine yönelik geliştirdikleri metaforları incelediği araştırmasında en çok “yaşamın parçası” kategorisi altında “hayat” ve “su” metaforlarıyla açıklandığını belirtmiştir. Fidan ve Fidan (2016) ortaokul öğrencilerinin “görsel sanatlar dersi” kavramına ilişkin metafor incelemesinde en çok ifade edilen kategorinin “olumsuz duyguların ifadesi olarak”, en az ifade edilenin ise “tedavi edici olarak” kategorisi olduğunu tespit ederek olumsuz algıların ön planda olduğu sonucuna varmışlardır. Tez (2016) ortaokul öğrencilerinin müzik kavramına yönelik metaforlarını incelediği araştırmasında “güven verici, sağlık verici” kategorilerinin öne çıktığını belirtmiştir.

Alan yazında bilim, teknoloji, matematik alanında birçok araştırmaya rastlanırken; mühendislik ve sanat alanındaki metaforlara yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın en büyük yeniliği, STEAM eğitiminin yaygınlaşması yolunda öğrencilerin STEAM alanlarının tümüyle ilgili algılarının belirlenmesi ve bütüncül biçimde yorumlanmasına yönelik bir örnek oluşturmaktır. Böylece araştırma, STEAM eğitimi ile ilgili planlamalar yapılırken hangi alanlara niçin yoğunlaşılması gerektiğiyle ilgili bir yol haritası mahiyetinde değerlendirilebilir. Sözelimi STEAM disiplinlerinden birine yönelik olumsuz algıların ortaya konuyor olması, bu olumsuz algıların giderilmesine yönelik diğer disiplinlerin de etkileşimiyle çözümler üretilmesini ve uygulamalar geliştirilmesini sağlayabilecektir. Araştırmanın problem cümlesi “Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin STEAM alanları ile ilgili metaforik algıları nasıldır?” sorusudur. Araştırmada belirlenen alt problemler ise şunlardır:

- Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin bilim ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?
- Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin teknoloji ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?
- Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin mühendislik ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?
- Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin matematik ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?
- Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin sanat ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması, verilerin analizi aşamaları açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Olgubilim, olgulara yönelik derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olabilmek için verilerin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılma çabasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu araştırmada STEAM alanlarına yönelik algıların derinlemesine incelenebilmesi amacıyla öğrencilerin ürettikleri metaforlardan yararlanılmıştır.

3.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ili Güngören ilçesindeki bir ortaokulda 2017-2018 yılında öğrenim görmekte olan beş adet yedinci sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Çalışma grubunun seçiminde kolay ulaşılabilir durum örneklemesi yapılmıştır. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi, araştırmacının erişimine yakın ve kolay olan grubun seçilmesini içerir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Çalışma grubundaki öğrencilerin yedinci sınıf öğrencilerinden seçilmesinin nedeni, ortaokul öğrencilerinin (5, 6, 7 ve 8. sınıf) temsil edilme düzeyinde orta kademe olarak düşünülmesidir. Çalışma grubundaki öğrenciler daha önce STEAM veya STEM eğitimi uygulaması yapmamış, MEB tarafından önerilen ders kitaplarındaki uygulamaları gerçekleştirmişlerdir. Tablo-1’de çalışma grubunu oluşturan öğrencilerle ilgili sayısal veriler sunulmuştur.

Tablo-1 Çalışma Grubundaki Öğrencilere Yönelik Veriler

Çalışma Grubundaki Öğrenciler	Sayı (f)	Yüzde (%)
Kız öğrenciler	68	50,37
Erkek öğrenciler	67	49,63
Toplam	135	100

3.3. Verilerin Toplanması

Öğrencilerin STEAM alanlarıyla ilgili metaforik algılarının ortaya çıkarılması amacıyla öğrencilere boş bir kağıt verilerek STEAM alanlarına yönelik metafor cümlelerini doldurmaları istenmiştir. Cümle kalıpları şu şekildedir:

- Bilim gibidir, çünkü
- Teknolojigibidir, çünkü
- Mühendislikgibidir, çünkü
- Matematik gibidir, çünkü
- Sanat..... gibidir, çünkü.....

Saban (2008)’e göre metafor araştırmalarında “gibi” sözcüğü metaforun konusu ile kaynağı arasındaki ilişkiyi daha net kurabilmek, “çünkü” sözcüğü ise metafor için mantıksal dayanak veya gerekçe sunulması için kullanılmaktadır. Öğrencilere bir ders saati süre verilerek kendilerini kısıtlamadan cevap vermeleri, yazdıklarının ders notlarını etkilemeyeceği belirtilmiştir. Benzetmelerinde olumlu-olumsuz, soyut-somut, canlı-cansız her türlü varlık veya düşünceye yer vermekte özgür oldukları söylenmiştir.

3.4.Verilerin Analizi

Verilerin incelenmesi için içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinde; nitel verinin temel anlamının tutarlılıkla ortaya çıkarılabilmesi için verilerin indirgenerek anlamlandırılmasıdır (Patton, 2014). Verilerin analiz aşamasında metafor inceleme basamakları izlenmiştir. Saban (2008)’e göre metafor analizlerinde kodlama ve ayıklama, örnek metafor derleme, kategori oluşturma, güvenilirlik ve geçerliği sağlama ve nicel veri analizi yapma olmak üzere beş basamak izlenmelidir. Bu araştırmada beş basamak her bir STEAM alanı için ayrı ayrı yapılmıştır. Yani bilimle ilgili cevaplar analiz edildikten sonra, teknolojiyle ilgili metaforlara daha sonra da sırasıyla diğer alanlara ait cevaplar incelenmiştir.

İlk aşamada öğrencilerin ürettikleri metaforlar incelenmiş, boş bırakılan veya geçersiz olan metaforlar kapsam dışı bırakılmıştır. Saban (2004)’e göre geçerli metaforların belirlenmesi için;

metaforun belirgin şekilde dile getirilmesi, istenen olgunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması, metaforun mantıksal dayanağının olması, birden çok benzetmenin yapılmaması gibi durumlara dikkat edilmesi gerekir. Araştırmada geçersiz sayılan metaforlar ise şu başlıklar altında incelenebilir:

- Birden fazla benzetme içermesi: “Teknoloji eğlence ve bilgi kaynağı gibidir, çünkü hem oyun oynarsın hem de bir arama motoru” örneğinde olduğu gibi, birden fazla kategoriye girecek olan metaforlar geçersiz sayılmıştır.
- Metaforun kaynağı ile gerekçesinin uyumsuzluğu: “Bilim dolap gibidir, çünkü bazı şeyleri iyi bazı şeyleri kötüdür” örneğinde dolap nesnesinin iyi ve kötü olması gibi bir anlam da bulunduğundan uyumsuz olarak değerlendirilmiş ve geçersiz sayılmıştır.
- Metafor gerekçesinin yeterince açıklanamaması: “Teknoloji araştırma gibidir, çünkü teknoloji iyi bir şeydir.” örneğinde araştırmanın iyi bir şey olarak belirtilmiş olması, teknolojinin araştırmaya neden benzetildiğini açıklayamadığından geçersiz sayılmıştır.
- Metaforun kavramın genelini açıklayamaması: “Bilim teknoloji gibidir, tek tıkla halledilir” örneğinde bilimi sadece bilgisayar olarak görmek kavramın çok küçük bir parçasını açıklayabildiğinden, kavramın genelini benzetmesi olarak kabul edilmemiş ve geçersiz sayılmıştır.
- STEAM alanlarının yalnızca ders konusu olarak değerlendirilmesi: “Bilim güneş gibidir, çünkü fenin Dünya, Güneş sistemi vb. konuları olduğunu düşünüyorum” örneğinde bilimi güneşe benzeten öğrencinin güneşin özelliklerine göre “yolumuzu aydınlatır, yol gösterir, ışık tutar vb.” biçiminde açıklaması gerekirdi, fakat sadece fen dersindeki Güneş sistemi konusuna odaklanarak açıklamaya çalıştığından bu metafor geçersiz sayılmıştır.

Metaforlar kategorilere yerleştirilirken sadece metafor kelimesi değil, benzetme yapılmasına neden olarak gösterilen gerekçeler de değerlendirmeye alınmıştır. Böylece bir metafor kelimesinin birden fazla kategoride yer aldığı durumlar gözlenmiştir. Örneğin; “*Matematik beyin gibidir, çünkü beyin-her konu farklı farklıdır karışıktır. Her kapısı ayrı bir dünyaya çıkarak bize yeni bilgiler öğretir. Her damarı ayrı bir işleve yarar (Ö43).*” ifadesinde öğrenci matematiğin çok yönlü/kapsamlı yapısına vurgu yaparken, aynı metaforu kullanan bir başka öğrenci “*Matematik beyin gibidir, çünkü vücudumuzda beyin olmazsa olmaz, hayatta da matematik olmazsa olmaz (Ö73).*” ifadesiyle matematiğin gerekli/temel yapısına işaret etmiştir. Bu nedenle aynı metafor ifadeleri gerekçelerine bakılarak farklı kategorilerde de yer alabilmiştir.

STEAM alanları arasında karşılaştırmalar yapılabilmesi için, alt alanlarla ilgili belirlenen kategorilerin mümkün olduğunca denk olmasına, yani benzer özellik belirten kategorilerin aynı isimlendirilmesine dikkat edilmiştir. Örneğin; “gelişen/sınırsız”, “bilgi verici/öğretici” kategorileri hem bilim alanında hem de teknoloji alanlarında aynı isimle ifade edilmiştir. Benzer şekilde “faydalı/önemli”, “çok yönlü/kapsamlı” kategorileri hem bilim hem de mühendislik alanlarında aynı isimle yer alarak karşılaştırmalar için netlik kazandırılması amaçlanmıştır. Fakat alanların kendine özgü doğası gereği kategorilerin tamamıyla aynı olması mümkün kılınamamıştır.

İkinci aşamada elde edilen geçerli metaforlardan en iyi örnek ifadeler seçilmiştir. Bu aşamanın amacı kategoriler için başvuru kaynağı oluşturulması ve veri analizinin geçerliliğini sağlamaktır (Saban, 2008). Seçilen örnek ifadeler kategorilerin altında doğrudan alıntı olarak destekleyici olarak sunulmuştur.

Üçüncü aşamada öğrenciler tarafından üretilen geçerli metaforların gerekçeleri de incelenerek, benzer veya ortak özelliklerine göre belirli kategoriler altında toplanmıştır. Metaforlar konu, kaynak ve iki öge arasındaki ilişki açısından değerlendirilmiştir (Saban, 2008).

Dördüncü aşamada geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması için uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmaya Fen Bilgisi Eğitimi alanında doktora öğrenimlerini sürdürmekte olan ve STEM konusu üzerine çalışan iki öğretmen, uzman görüşleriyle destek vermişlerdir. Kodlayıcılar birbirinden bağımsız şekilde tüm metaforları sınıflandırarak kategoriler konusunda da önerilerde bulunmuşlardır. Kodlayıcılardan en az birinin geçersiz olduğunu düşündüğü metafor ifadesi geçersiz sayılmış, diğer metaforlar ise sınıflandırılarak kategorilere ayrılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki güvenilirliğin tespiti için Miles ve Huberman (2015) tarafından geliştirilen formül, geçerli metafor (267) ifadelerindeki görüş birliği (243) ve görüş ayrılığı (24) sayıları belirlenerek hesaplanmış, %91,01 oranı bulunmuş ve oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Beşinci ve son aşamada ise kategoriler altında sınıflanan metafor ifadeleri, belirten öğrencilerin sayısı ve yüzdesi belirtilerek sayısallaştırılmış ve tablolar haline getirilerek sunulmuştur.

4. Bulgular

Yapılan analizler sonucunda toplamda 267 geçerli metafor üretildiği tespit edilmiş ve bu metaforlar kategorilere göre ayrılarak incelenmiştir.

4.1. “Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin bilim ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?” Alt Problemine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin bilim kavramına yönelik olarak geliştirdikleri metafor kategorileri, metaforların sayısı ve yüzdeleri, örnek metafor ifadeleri Tablo-2’de verilmiştir.

Tablo-2 Bilim İle İlgili Üretilen Metaforlar ve Kavramsal Kategorileri

Metafor kategorileri	Metaforlar	Metafor sayısı ve yüzdesi	Örnek metafor ifadeleri
<i>Gelişen/sınırsız bilim</i>	insan (2), iyileşmek (1), teknoloji (1), laboratuvar (1), kalem (1), sınırsız çizgi (1), uzay (1), doğa (1), kara delik (1), kum (1), evren (1), miyop (1), sonu olmayan kitap (1)	14 (%22,22)	Ö65: <i>Bilim kum gibidir, kazdıkça daha çok bilgi bulursunuz.</i>
<i>Bilgi verici/öğretici bilim</i>	beyin (3), öğretmen (2), sınav (1), yön gösteren yıldız (1), kitap (1), kutu (1), şişe (1), akıl (1), hayat (1)	12 (%19,05)	Ö64: <i>Bilim kutu gibidir, açtıkça bir şeyler öğrenirsin.</i>
<i>Faydalı/önemli bilim</i>	sağlık (3), teknoloji (1), öğretici (1), dünyanın kurtarıcısı (1), anne (1), dost (1), kuyu (1), iskelet (1), tuğla (1), ışık (1)	12 (%19,05)	Ö133: <i>Bilim tuğla gibidir, her şeyin temelini atar.</i>
<i>Çok yönlü/kapsamlı bilim</i>	ağaç (2), anahtar (1), not defteri (1), çanta (1), beyin (1), hayat (1), dünya (1), okul (1)	9 (14,28)	Ö60: <i>Bilim çanta gibidir, çünkü içine her şey sığabilir yeter ki kanıtlanabilsin.</i>
<i>Gizemli/karmaşık bilim</i>	sır (2), organ (1), saklambaç (1), esrarengizlik (1), saç (1), bütünlülük (1)	7 (%11,11)	Ö58: <i>Bilim sır gibidir, çünkü bütün şeylerin özellikleri onda gizlidir.</i>
<i>Araç olarak bilim</i>	kapı (2), araç (1), formül (1), anahtar (1)	5 (%7,94)	Ö40: <i>Bilim kapı gibidir, çünkü tek bir anahtar (cevap) bu kapıyı açar ve ardını görürüz.</i>
<i>Doğrulamaya bilim</i>	deney (2), kimya (1), eğlence (1)	4 (%6,35)	Ö32: <i>Bilim deney gibidir, çünkü genellikle sonucunu almak istediğimiz şeyleri dener sonucunu öğreniriz.</i>
Toplam		63	

Tablo-2 incelendiğinde bilim için geliştirilen 63 geçerli metafordan en çok “Gelişen/sınırsız bilim”, “Bilgi verici/öğretici bilim” ve “Faydalı/önemli bilim” kategorilerinin öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca bilim kavramı ile ilgili algılamaların genel anlamda doğru olduğu, yanlışlar ve olumsuz algılar içermediği görülmektedir.

4.2. “Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin teknoloji ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?” Alt Problemine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin teknoloji kavramına yönelik olarak geliştirdikleri metafor kategorileri, metaforların sayısı ve yüzdeleri, örnek metafor ifadeleri Tablo-3’te verilmiştir.

Tablo-3 Teknoloji İle İlgili Metaforlar ve Kavramsal Kategorileri

Metafor kategorileri	Metaforlar	Metafor sayısı ve yüzdesi	Örnek metafor ifadeleri
<i>Gelişen/sınırsız teknoloji</i>	bebek (3), çağ (2), insan (1), işçi (1), sonsuzluk (1), hayal (1), saat (1), uçak (1), yaratma (1), hayat (1), mikroskop (1), gelişim (1), yenilik (1), uzay (1)	17 (%26,98)	Ö97: Teknoloji mikroskop gibidir, çünkü her geçen gün gelişiyor ve nasıl mikroskobu büyüttüğünde her şeyi görürsün işte teknoloji de öyle büyüdükçe büyüyor.
<i>Gereklik/temel olarak teknoloji</i>	dost (3), arkadaş (3), hayat (2), yaşam (1), çikolata (1), kalp (1), ömür (1), aile (1), yardımcı insan (1), hayat kurtarıcımız (1)	15 (%23,81)	Ö51: Teknoloji dost gibidir, çünkü günün her anı yanımda.
<i>Bilgi verici/öğretici teknoloji</i>	ansiklopedi (1), beyin (1), bilgin (1), google (1), yardım (1), telefon (1), dünya (1)	7 (%11,11)	Ö54: Teknoloji google gibidir, çünkü aradığın her şey vardır.
<i>İnsan yapımı teknoloji</i>	hayal (2), tasarım (2), bilim (2)	6 (%9,52)	Ö43: Teknoloji hayal gibidir, çünkü biz ne hayal edersek teknolojiyle gerçekleştirebiliriz.
<i>Faydalı/önemli teknoloji</i>	robot (1), boş bahçedeki gül (1), beyin (1), medya (1), araç (1)	5 (%7,94)	Ö33: Teknoloji boş bir bahçedeki gül gibidir, çünkü teknoloji olduğunda bahçenin güzelleşmesi gibi ülke de gelişir ve daha yaşanılabilir bir hal almasını sağlar.
<i>Hem yararlı hem zararlı teknoloji</i>	korku romanı (1), kara kuyu (1), bardak (1), hayvan (1), karmaşık (1)	5 (%7,94)	Ö48: Teknoloji korku romanı gibidir, çünkü bazılarında korku yüzünden zararlı, bazılarında roman yönünden yararlıdır.
<i>Eğlence olarak teknoloji</i>	oyun (2), oyuncak (1), telefon (1)	4 (%6,35)	Ö72: Teknoloji oyun gibidir, çünkü uğraştıkça zevk alırız.
<i>Zararlı teknoloji</i>	ölüm (1), zararlı madde (1), cehennem (1), bağımlılık (1)	4 (%6,35)	Ö75: Teknoloji ölüm gibidir, çünkü insanı içine kapatır.
Toplam		63	

Tablo-3 incelendiğinde teknoloji için geliştirilen 63 geçerli metafordan en çok “Gelişen/sınırsız teknoloji” ve “Gereklik/temel olarak teknoloji” kategorilerinin öne çıktığı görülmektedir. Gereklik/temel kategorisinde öğrencilerin bağımlılıkla ilgili ifadeler kullanması, günün her saatinde sürekli yanlarında olduğunu belirtmeleri bir anlamda olumsuz bir durum olarak kabul edilebilmektedir. Ayrıca teknolojinin bazı öğrenciler tarafından hem yararlı hem zararlı ve yalnızca zararlı yönüyle de algılandığı görülmektedir.

4.3. “Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin mühendislik ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?” Alt Problemine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin mühendislik kavramına yönelik olarak geliştirdikleri metafor kategorileri, metaforların sayısı ve yüzdeleri, örnek metafor ifadeleri Tablo-4’te verilmiştir.

Tablo-4 Mühendislik İle İlgili Metaforlar ve Kavramsal Kategorileri

Metafor kategorileri	Metaforlar	Metafor sayısı ve yüzdesi	Örnek metafor ifadeleri
<i>Tasarım/çizim olarak mühendislik</i>	sanat (7), tasarım (3), mimarlık (2), yenilik (1), bulut (1)	14 (%35,89)	Ö65: Mühendislik bulut gibidir, çünkü her türlü varlığa benzeterek farklı nesnelere oluşturabilirsiniz.
<i>İnşaat/bina yapımı olarak mühendislik</i>	yapı (1), marangoz (1), bina (1), lego (1), gelişim (1), altyapı (1)	6 (%15,38)	Ö26: Mühendislik bina gibidir, çünkü barınma alanımızı sağlar.
<i>Olumsuzluk ifadesi olarak mühendislik</i>	tembel çocuk (1), su (1), boş kutu (1), zeka küpü (1), pili bitmiş oyuncak (1)	5 (%12,82)	Ö99: Mühendislik su gibidir, çünkü ihtiyacın vardır yararlanırsın ama sevmezsin bazen.
<i>Faydalı/önemli mühendislik</i>	dekor (1), boya (1), silgi (1), velinimet (1)	4 (%10,26)	Ö72: Mühendislik boya gibidir, çünkü dünyayı süsler renklendirir.
<i>Emek gerektiren mühendislik</i>	azim (1), oyun (1), labirent (1), arı (1)	4 (%10,26)	Ö36: Mühendislik oyun gibidir, çünkü oyunda geliştikçe daha güzel oynarız.
<i>Çok yönlü/kapsamlı mühendislik</i>	ağaçtaki dallar (1), tüm dersler kitabı (1), uzun bir kuyu (1)	3 (%7,69)	Ö66: Bilim uzun bir kuyu-hayatta kopup sayıların içinde kaybolmak bazen gezegenin bazen de canlıların içinde kaybolan bir şeydir.
<i>Gelişen/üretken mühendislik</i>	zaman (1), fidan (1), apartman (1)	3 (%7,69)	Ö108: Mühendislik apartman gibidir, çünkü her yeni bilgi onu büyütüp geliştirir.
Toplam		39	

Tablo-4 incelendiğinde mühendislik için geliştirilen 39 geçerli metafordan en çok “Tasarım/çizim olarak mühendislik” kategorisinin öne çıktığı görülmektedir. “İnşaat/bina yapımı olarak mühendislik” kategorisinde öğrencilerin bir kısmının mühendisliği yalnızca inşaat mühendisliği ile sınırlı olarak algıladıkları görülmektedir. Ayrıca “Olumsuzluk ifadesi olarak mühendislik” kategorisi altında mühendisliği zor, sıkıcı, gereksiz gibi nitelendirmelerle açıklayan öğrenciler de bulunmaktadır. Tablodaki verilerin yanında, mühendislikle ilgili metafor sorusuna cevap vermeyen veya “bilmiyorum” yazan 20 (çalışma grubundaki öğrencilerin %14,8’i) öğrencinin olması da dikkat çekici bir bulgudur. Bulgulardan yola çıkılarak öğrencilerin mühendislikle ilgili kalıplaşmış algılarının olduğu, mühendislikle ilgili yeterince bilgi sahibi olmadıkları sonucuna varılmaktadır.

4.4. “Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin matematik ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?” Alt Problemine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin matematik kavramına yönelik olarak geliştirdikleri metafor kategorileri, metaforların sayısı ve yüzdeleri, örnek metafor ifadeleri Tablo-5’te verilmiştir.

Tablo-5 Matematik İle İlgili Metaforlar ve Kavramsal Kategorileri

Metafor kategorileri	Metaforlar	Metafor sayısı ve yüzdesi	Örnek metafor ifadeleri
Öğrenme yolu olarak matematik	zeka küpü (2), anne (1), bilgi kutusu (1), beyin (1), spor (1), labirent (1), beyne giden yol (1), zeka (1), dünya (1), hayal gücü (1), hırs (1)	12 (%24)	Ö89: Matematik zeka küpü gibidir, çünkü bir şeyleri bir araya getirmek zeka gerektirir.
Zorluk olarak matematik	düşman (2), hayat (2), problem (1), level-seviye (1), ölüm (1), sanat (1), şampiyonlar ligi (1), labirent (1), engel (1), hayatın zorlukları (1)	12 (%24)	Ö106: Matematik labirent gibidir, çünkü bir kere karıştırınca bulmakta zorlanırsın ve konular asla bitmez.
Gereklilik/temel olarak matematik	beyin (2), tuğla (2), ihtiyaç (1), su (1), hayat kurtaran doktor (1), sınıf başkanı (1)	8 (%16)	Ö92: Matematik sınıf başkanı gibidir, çünkü her şeyin başıdır.
Çok yönlü/kapsamlı matematik	ağaç (1), kalemlik (1), beyin (1), kitap (1), nar (1), çorba (1)	6 (%12)	Ö64: Matematik nar gibidir, çünkü açınca bir iken bin olur.
Gelişen/sınırsız matematik	sonsuzluk işareti (1), uzay (1), bebek (1), akım (1), dört işlem (1)	5 (%10)	Ö57: Matematik akım gibidir, çünkü öğrendikçe sizi kendine çeken vakumlu tüpü andırır.
Hem olumlu hem olumsuz matematik	yapboz (1), itfaiye (1), öğretmen (1), lunapark (1)	4 (%8)	Ö108: Matematik lunapark gibidir, çünkü lunaparktaki aletler önce gözümüze korkutucu gelir sonra alışmaya başlarız ve bizim için eğlenceye döner.
Eğlence olarak matematik	oyun (2), dost (1)	3 (%6)	Ö41: Matematik oyun gibidir, çünkü öğrendikçe daha kolay ve eğlenceli olur.
Toplam		50	

Tablo-5 incelendiğinde matematik için geliştirilen 50 geçerli metafordan en çok “Öğrenme yolu olarak matematik” ve “Zorluk olarak matematik” kategorilerinin öne çıktığı görülmektedir. Bunun yanında matematiği hem olumlu hem de olumsuz olarak ifade eden öğrenciler de bulunmaktadır. Böylece matematiğin olumsuz ifadelerle betimlemesi durumunun öne çıktığı belirtilebilmektedir.

4.5. “Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin sanat ile ilgili ürettikleri metaforlar ve metaforların kavramsal kategorileri nelerdir?” Alt Problemine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin sanat kavramına yönelik olarak geliştirdikleri metafor kategorileri, metaforların sayısı ve yüzdeleri, örnek metafor ifadeleri Tablo-6’da verilmiştir.

Tablo-6 Sanat İle İlgili Metaforlar ve Kavramsal Kategorileri

Metafor kategorileri	Metaforlar	Metafor sayısı ve yüzdesi	Örnek metafor ifadeleri
Duygu düşünceleri yansıtıcı olarak sanat	hayal (5), hisler (1), sinema perdesi (1), rüya (1), ruh (1), görüş (1), aklındakileri yapabilmek (1), iç dünya (1), kendi (1), özgürlük (1), gelecek (1), göz (1), ayna (1)	17 (%32,69)	Ö34: Sanat sinema perdesi gibidir, çünkü duygularımızı yansıtırız.
Rahatlatıcı olarak sanat	huzur (4), psikolog (2), iç gücü (1), müzik (1), rahatlık (1), dost (1), doğa (1), dert ortağı (1), stressiz hayat (1)	13 (%25)	Ö106: Sanat dert ortağı gibidir, çünkü sıkılınca resim, müzik gibi şeylerle uğraşanlar

bütün derdini onla paylaşır.

Çok yönlü/kapsamlı sanat	ağaç (2), dünya (1), gökkuşağı (1), doğa (1), salata (1), güzellik (1), dayanışma (1)	8 (%15,38)	Ö108: Sanat salata gibidir, çünkü her bir sanat dalının farklı duygular taşır, farklı tatlar hissederiz.
Gereklilik/temel olarak sanat	su (1), hayat (1), beyin (1), nefes (1)	4 (%7,69)	Ö113: Sanat nefes gibidir, çünkü nefes olmadan insanlar yaşayamaz.
Beceri gerektiren sanat	öğretmen (1), ilham (1), spor (1), mimarlık (1)	4 (%7,69)	Ö33: Sanat öğretmen gibidir, çünkü piyano çalarsın müzik kulağımı geliştirirsin, resim yaparsın el becerini geliştirirsin.
Bağımlılık olarak sanat	vişne lekesi (1), aşk (1), uyuşturucu (1)	3 (%5,77)	Ö65: Sanat vişne lekisi gibidir, çünkü bir kere bulaşırsa bir daha kurtulamazsın.
Eğlence olarak sanat	mutluluk (2), arkadaş (1)	3 (%5,77)	Ö6: Sanat mutluluk gibidir, çünkü aşkını sanata verirsin.
Toplam		52	

Tablo-6 incelendiğinde sanat için geliştirilen 52 geçerli metafordan en çok “Duygu düşünceleri yansıtıcı olarak sanat” ve “Rahatlatici olarak sanat” kategorilerinin öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca sanatı bağımlılık kavramıyla algılayan öğrenciler de bulunmaktadır. Tablodaki verilerin yanında, sanatı tüm anlamıyla ifade etmediğinden geçersiz kabul edilen, sanatı sadece resimden ibaret sayan 15 öğrenci de bulunmaktadır. Bu durumun oluşmasında Görsel Sanatlar dersi teriminin içerisinde sanat ifadesi geçtiğinden yönlendirici olması etkili olabilir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu kısımda STEAM alanlarıyla ilgili metaforlardan elde edilen bulgular tartışılmış ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

Bilim kavramına yönelik araştırma sonuçları incelendiğinde, “Gelişen/sınırsız bilim”, “Bilgi verici/öğretici bilim” ve “Faydalı/önemli bilim” kategorilerinin öne çıktığı görülmüştür. “Gelişen/sınırsız bilim” algısının daha önceki araştırmalarda “dinamik” kategorisiyle (Aktamış ve Dönmez, 2016; Bıyıklı ve diğ., 2014; Kalaycı, 2018) ve “sınırsız” kategorisiyle (Paliç Şadoğlu, 2018; Şenel ve Aslan, 2014) öne çıktığının görülmesi, bu araştırmayı destekler niteliktedir. Araştırmada ayrıca bilim kavramı ile ilgili algılamaların genel anlamda doğru olduğu, yanılgılar içermediği ve bilim kavramına yönelik metaforik algılarının genel anlamda olumlu olduğu ortaya çıkmıştır. İlkokul öğrencileriyle (Kalaycı, 2018), ortaokul öğrencileriyle (Bıyıklı ve diğ., 2014; Uslu, Kocakülah ve Gür, 2016), öğretmen adaylarıyla (Özgün, Gürkan ve Kahraman, 2018; Şenel ve Aslan, 2014) ve mühendislik öğrencileriyle (Paliç Şadoğlu, 2018) yapılan diğer metafor araştırmalarında da bilimle ilgili olumlu algının yaygın olduğu sonucuna varılmıştır.

Teknoloji kavramına yönelik araştırma sonuçları incelendiğinde, “Gelişen/sınırsız teknoloji” ve “Gereklilik/temel olarak teknoloji” kategorilerinin öne çıktığı görülmüştür. Bu sonuç ihtiyaç vurgusu açısından Korkmaz ve Ünsal (2016)’ın çalışması ile, gelişme vurgusu açısından ise Durukan ve diğ. (2016)’nın, Fidan (2014)’ın ve Paliç Şadoğlu (2018)’in çalışmalarıyla uyum içerisinde. “Gereklilik/temel olarak teknoloji” kategorisinde öğrencilerin bağımlılıkla ilgili ifadeler kullanması, teknolojik araçların günün her saatinde sürekli yanlarında olduğunu belirtmeleri bir anlamda olumsuz bir durum olarak kabul edilmekte ve ayrı bir tartışma konusu olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun yanında araştırmada teknoloji için “zararlı” ve “hem yararlı hem zararlı” olarak görülme oranının daha az olduğundan hareketle, teknolojinin öğrenciler

tarafından genellikle olumlu olarak algılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç başka çalışmalarda da ortaya çıkarılmıştır (Durukan ve diğ., 2016; Fidan, 2014; Gök ve Erdoğan, 2010; Kahyaoğlu ve diğ., 2017; Karaçam ve Aydın, 2014; Paliç Şadoğlu, 2018).

Mühendislik kavramına yönelik araştırma sonuçları incelendiğinde, “Tasarım/çizim olarak mühendislik” kategorisinin öne çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, mühendisliğin daha çok tasarımla ilişkilendirilmesi bakımından alan yazındaki çalışmalarla uyum içerisindedir (Gülhan ve Şahin, 2018; Koyunlu Ünlü ve Dökme, 2016; Spencer, 2011). “İnşaat/bina yapımı olarak mühendislik” kategorisinde öğrencilerin bir kısmının mühendisliği yalnızca inşaat mühendisliği ile sınırlı olarak algıladıkları görülmektedir. Alan yazında mühendislik kavramıyla ilgili metafor araştırmasına rastlanmamıştır. Fakat başka yollarla mühendislik algılarının tespit edildiği araştırmalar incelenmiştir. Gülhan ve Şahin (2018) de ortaokul öğrencilerine mühendis çizimi yaptırdıkları araştırmalarında öğrencilerin “ev/bina yapan mühendis” algısının yoğun olduğunu göstermişlerdir. Ergün ve Balçın (2018) da ortaokul öğrencilerinin mühendislerle ilgili basmakalıp düşüncelere sahip olduklarını ve “inşaat işçisi” algısının öne çıktığını tespit etmişlerdir. Ergün (2018) uyguladığı anket sonucunda ortaokul öğrencilerinin mühendisleri çoğunlukla inşaat işçisi ve tamirci olarak algıladıklarını, mühendislik algılarının yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca araştırmada “Olumsuzluk ifadesi olarak mühendislik” kategorisi altında mühendisliği zor, sıkıcı, gereksiz gibi nitelendirmelerle açıklayan öğrenciler de bulunmaktadır. Araştırmadaki bir başka dikkate değer bulgu da, 20 öğrencinin (çalışma grubundaki öğrencilerin %14,8’i) mühendislikle ilgili bilgisinin olmadığını ifade etmesi veya soruyu tamamen boş bıraktığının tespitidir. Bu durum öğrencilerin mühendislikle ilgili kalıplaşmış algılarının olduğu ve yeterince bilgi sahibi olmadıkları biçiminde yorumlanabilmektedir. Nitekim Uğraş (2017) da ortaokul beşinci sınıf öğrencilerine mühendis çizimi yaptırdığında mühendisler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Matematik kavramına yönelik araştırma sonuçları incelendiğinde, “Öğrenme yolu olarak matematik” ve “Zorluk olarak matematik” kategorilerinin öne çıktığı görülmüştür. Matematiğin zorluk yönünün ağırlık kazandığını gösteren başka metafor araştırmaları da bulunmaktadır (Ada, 2013; Güveli ve diğ., 2011; Oflaz, 2011; Sezgin Memnun, 2015; Toluk Uçar ve diğ., 2010; Yetim Karaca ve Ada, 2018). Ayrıca Toluk Uçar ve diğerleri (2010), Bahadır ve Özdemir (2012), Yetim Karaca ve Ada (2018) matematiğin sayı ve işlemden ibaret olarak düşünüldüğü ortak sonucuna varmışlardır. Araştırmada önce çıkan bir diğer kategori ise “Gereklilik/temel olarak matematik” kategorisidir. Benzer şekilde Güler ve diğerleri (2012) araştırmalarında “hayatın parçası” kategorisiyle; Kuzu ve diğerleri (2018) ise “temel ihtiyaç” kategorisiyle, Toptaş ve Gözel (2018) “hayat, hava-su” metaforlarıyla matematiğin gerekliliğine vurgu yapıldığını ortaya çıkarmışlardır.

Sanat kavramına yönelik araştırma sonuçları incelendiğinde, “Duygu düşünceleri yansıtıcı olarak sanat” ve “Rahatlatici olarak sanat” kategorilerinin öne çıktığı görülmüştür. Bu sonuçtan yola çıkılarak öğrencilerin sanatı duygu düşüncelerin ifade biçimi olarak ve ruhsal rahatlıkla ilişkilendirdikleri yorumuna ulaşılabilmektedir. Ayrıca sanatı bağımlılık kavramıyla algılayan öğrenciler de bulunmaktadır. Tablodaki verilerin yanında, sanatı tüm anlamıyla ifade etmediğinden geçersiz kabul edilen, sanatı sadece resimden ibaret sayan 15 öğrenci de bulunmaktadır. Bu durumun oluşmasında Görsel Sanatlar dersi teriminin içerisinde sanat ifadesi geçtiğinden yönlendirici olması etkili olabilir. Sanat ile ilgili metafor araştırmasına ulaşılamadığından alan yazın tartışması yapılamamaktadır.

STEAM alanlarına yönelik araştırma sonuçları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, şu sonuçlara varılmaktadır: Üretilen geçerli metafor sayılarına bakıldığında en az geçerli metaforun mühendislik için üretildiği, böylece mühendisliğin diğer alanlara göre daha az bilindiği sonucuna ulaşılabilmektedir. Kategoriler arasında karşılaştırma yapıldığında ise, Bilim ve teknolojiyle ilgili “Gelişen/sınırsız” kategorilerinin ön planda olması, her iki alanın da gelişim boyutlarıyla algılandığına işaret etmektedir. “Gereklilik/temel olarak teknoloji” kategorisinin ağırlığı da öğrencilerin teknolojiyi hayatlarının vazgeçilmez bir unsuru olarak gördüklerini göstermektedir.

Bilim ile ilgili hiçbir olumsuz metafora rastlanmazken, teknoloji için az da olsa olumsuz algılar görülmektedir. Öğrencilerin mühendislik kavramına yönelik algıları incelendiğinde; algıların sınırlı, olumsuz ve yetersiz olduğu dikkat çekmektedir. Matematik için “Zorluk olarak matematik” kategorisinin öne çıkması matematiğin zorluk algısının öğrenciler için önemli bir ön yargı halinde olduğunu göstermektedir. Sanat için ise olumsuz metafora rastlanmayıp, duygu düşünceleri yansıtıcı ve rahatlatıcı olarak görülmesi sanat eğitimi açısından olumlu bir algıya işaret etmektedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle STEAM eğitime yönelik STEAM alanlarının değerlendirilmesinde; öğrencilerin mühendisliği doğru biçimde tanıyabilmeleri, matematiğe karşı olumsuz ön yargılarını giderebilmeleri, kendilerini “teknolojiye bağımlı” olarak değil “teknolojiden yararlanan” olarak düşünmelerinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bilim ve sanata yönelik olumlu algıların desteği ile disiplinler arası STEAM derslerinde diğer alanlarla ilgili algıların da geliştirilmesi sağlanabilir. STEAM eğitiminin temel amaçlarından biri olan, disiplinler arasındaki sınırların kaldırılarak alanların ortak şekilde işleyişinin sağlanması için; öğrenciler tarafından daha çok ilgi gösterilen alanlardaki olumlu etkilerin diğer alanlara da yansması STEAM’in değerini arttıracaktır. Nitekim Bell (2016) de öğrencilerin STEM okuryazarı olabilmeleri için STEM alanlarındaki tüm öğretmenlerin derslerini karşılıklı olarak düzenlemelerinin gerekliliğini vurgulamakta, “kooperatif ve simbiyotik” müfredatın önemini belirtmektedir. Bunun etkili şekilde işleyebilmesi için tüm ders müfredatlarında bütüncül bir yapı değişikliğine gidilmesi gerekliliği aşikârdır.

Öneriler

Araştırma sonuçları ışığında uygulayıcılara yönelik belirlenen öneriler şunlardır: STEM veya STEAM uygulamaları yapan öğretmenler bu alanlarla ilgili yaptıkları etkinlikler ve söylemlerinde öğrencilerin algılarını göz önünde bulundurarak çalışmalarını planlamalı ve gerçekleştirmelidir. Öğrencilerin belli alanlara yönelik yanlış algıları fark edildiğinde ek etkinliklerle yanlışlar giderilmeye çalışılmalıdır. Ortaokul öğrencilerinin STEAM alanlarından bilim ve sanata yönelik daha olumlu algılar içerisinde oldukları, matematiği zor olarak gördükleri, teknolojinin olumsuz etkilerine açık olabildikleri, mühendislikle ilgili yeterli bilgi sahibi olmadıkları sonucundan hareketle STEAM etkinlikleri planlanabilir. Bilim ve sanat alanlarındaki olumlu etkiler STEAM’in bütüncüllüğü içerisinde diğer alanlara da yayılabilir. Tüm STEAM alanlarının entegre biçimde planlandığı etkinliklerle öğrenciler matematiğin bilimdeki ve sanattaki kullanım alanlarını görebilir, mühendislerin çalışma alanlarıyla ilgili uygulama yoluyla bilgi sahibi olabilir, teknolojiyi faydalı yönde kullanmalarıyla ürünler geliştirebilirler.

Araştırma sonuçları ışığında araştırmacılara yönelik belirlenen öneriler şunlardır: Bu araştırmada STEAM alanlarına yönelik algılar ayrı olarak incelenmiştir. STEM veya STEAM eğitiminin bütüncül olarak nasıl algılandığı üzerine metafor araştırmaları da yapılabilir. Cinsiyet, sınıf düzeyi, başarı durumu gibi değişkenlere göre karşılaştırmalar yapılarak genellemelere ulaşılabilecek araştırmalar gerçekleştirilebilir. STEM veya STEAM eğitiminin etkililiğini inceleyen deneysel araştırmalarda ön-son olarak metaforlar incelenerek karşılaştırmaları yapılabilir.

Kaynakça

- Ada, S. (2013). Öğrencilerin matematik dersine ve matematik öğretmenine yönelik algılarının metaforlar yardımıyla belirlenmesi. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Afacan, Ö. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının “fen” ve “fen ve teknoloji öğretmeni” kavramlarına yönelik metafor durumları. e-journal of New World Science Academy Education Sciences, 1C0367, 6(1), 1242-1254.

- Aktamış, H. ve Dönmez, G. (2016). Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine, bilime, fen bilimleri öğretmenine ve bilim insanına yönelik metaforik algıları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 7-30.
- Arıkan, E. E. ve Ünal, H. (2015). Gifted students' metaphor images about mathematics. *Educational Research and Reviews*, 10(7), 901-906.
- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Milli Eğitim*, 171, 100-108.
- Bahadır, E. ve Özdemir, A. Ş. (2012). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin matematik kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *Uluslararası Alan Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-40.
- Balkan Kıyıcı, F. (2018). Primary school students' perceptions of technology. *MOJET- Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 6(4), 53-66.
- Bell, D. (2016). The reality of STEM education, design and technology teachers' perceptions: a phenomenographic study. *International Journal of Technology and Design Education*, 26, 61-79.
- Bergstrom, R. A. (2019). Motion sickness as metaphor: engaging with diversity in STEM. *Advances in Physiology Education*, 43, 1-6. doi:10.1152/advan.00185.2018.
- Bıyıklı, C. Başbay, M. ve Başbay, A. (2014). Ortaokul ve lise öğrencilerinin bilim kavramına ilişkin metaforları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 413-437.
- Daugherty, M. K. (2009). The "T" and "E" in STEM. In ITEEA (Eds.), *The Overlooked STEM Imperatives: Technology and Engineering* (pp. 18-25). Reston, VA: ITEEA.
- Derman, A. ve Derman, S. (2015). Prospective teachers' metaphorical perceptions on the concept of science. *Educational Research and Reviews*, 10(2), 161-176.
- Durukan, Ü. G., Hacıoğlu, Y. ve Dönmez Usta, N. (2016). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmeni adaylarının "teknoloji" algıları. *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 24-46.
- Ergün, A. (2018). Türk ortaokul öğrencilerinin mühendislik ve teknoloji algıları: Sınıf düzeyi ve cinsiyetin etkisi. *Journal of Human Sciences*, 15(4), 2657-2673. doi:10.14687/jhs.v15i4.5260
- Ergün, A. ve Balçın, M. D., (2018). Perceptions and attitudes of secondary school students towards engineers and engineering. *Journal of Education and Practice*, 9(10), 90-106.
- Fidan, M. (2014). Öğretmen adaylarının teknoloji ve sosyal ağ kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *The Journal of Academic Social Science Studies-International Journal of Social Science*, 25(1), 483-496.
- Fidan, B. ve Fidan, M. (2016). Ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersi kavramına ilişkin metaforik algıları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 159-166.
- Gök, B. ve Erdoğan, T. (2010). Investigation of pre-service teachers' perceptions about concept of technology through metaphor analysis. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9(2), 145-160.
- Gömlüksiz, M. N. ve Yavuz, S. (2018). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının STEM Eğitime Yönelik Metaforik Algıları. *ERPA-International Congress on Education 2018 Book of Proceedings*, s. 161-169, Edugarden.
- Güler, G., Akgün, L., Oçal, M. F. ve Doruk, M. (2012). Matematik öğretmeni adaylarının matematik kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 25-29.
- Gülhan, F. ve Şahin, F. (2018). Ortaokul 5. ve 7. sınıf öğrencilerinin mühendisler ve bilim insanlarına yönelik algılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 12(1), 309-338.
- Gülhan, F., & Şahin, F. (2018). STEAM (STEM+Sanat) etkinliklerinin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, STEAM tutum ve bilimsel yaratıcılıklarına etkisi. *Journal of Human Sciences*, 15(3), 1675-1699. doi:10.14687/jhs.v15i3.5430

- Güner, N. (2013a). Bir labirentte çıkış aramak mı? Yoksa yeni ufuklara yelken açmak mı? On ikinci sınıf öğrencilerinden matematik öğrenmek ile ilgili metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1929-1950.
- Güner, N. (2013b). Öğretmen adaylarının matematik hakkında oluşturdukları metaforlar. *NWSA-Education Sciences*, 1C0597, 8(4), 428-440.
- Güneş, C. ve Tezcan, R. (2017). Metafor nedir, ne değildir? İçinde (s.1-16). (Edt Kılcan, B.) *Metafor ve eğitimde metaforik çalışmalar için bir uygulama rehberi*. 1. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Güveli, E., İpek, A. S., Atasoy, E. ve Güveli, H. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının matematik kavramına yönelik metafor algıları. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 2(2), 140-159.
- Kahyaoğlu, M., Daban, Ş. ve Çetin, A. (2017). Öğretmen adaylarının teknoloji kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSRess)*, 3(3), 189-198.
- Kalaycı, S. (2018). İlkokul öğrencilerinin “bilim” ve “fen bilimleri dersi” kavramlarına yönelik algılarının metafor yoluyla belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 1-21.
- Kalyoncu, R. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının “sanat eğitimi dersi” kavramına ilişkin metaforları. *e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Education Sciences*, 1C0574, 8(1), 90-102.
- Karaçam, S. ve Aydın, F. (2014). Ortaokul öğrencilerinin teknoloji kavramına ilişkin algılarının metafor analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(2), 545-572.
- Katehi, L., Pearson, G. ve Feder, M. (Eds). (2009). *Engineering in K-12 education: Understanding the status and improving the prospects*. National Academy of Engineering and National Research Council. Washington, DC: National Academies Press.
- Kızılay, E. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının mühendislik kavramına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(27), 2932-2938.
- Korkmaz, F. ve Ünsal, S. (2016). Okul öncesi öğretmenlerin “teknoloji” kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 194-212.
- Koyunlu Ünlü, Z. ve Dökme, İ. (2016). Özel yetenekli öğrencilerin FeTeMM’in mühendisliği hakkındaki imajları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 196-204.
- Kurt, A. A. ve Özer, Ö. (2013). Teknolojiye ilişkin metaforik algılar: Anadolu Üniversitesi öğretmenlik sertifikası programı örneği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(2), 94-112.
- Kuzu, O., Kuzu, Y. ve Sıvacı, S. Y. (2018). Öğretmen adaylarının matematik kavramına yönelik tutumları ve metaforik algıları. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47(2), 897-931.
- Machi, E. (2009). *Improving U.S. competitiveness with K-12 STEM education and training*. Washington, D.C.: Heritage Foundation. <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED505842.pdf> Erişim tarihi: 02.02.2016
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi (2. baskıdan çeviri)*, (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy Çev. Eds). Ankara: Pegem Akademi.
- National Research Council (NRC). (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. Committee on a Conceptual Framework for New K-12 Science Education Standards. Board on Science Education, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. Washington, DC: The National Academies Press.
- Oflaz, G. (2011). İlköğretim öğrencilerinin ‘matematik’ ve ‘matematik öğretmeni’ kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *2nd International Conference on New Trends in Education and*

- Their Implications 27-29 April, Antalya-Turkey, ISBN: 978-605-5782-62-7 (ss. 884-893), Siyasal Kitabevi, Ankara, Turkey.
- Özgün, B. B., Gürkan, G. ve Kahraman, S. (2018). Öğretmen adaylarının bilim ve bilim insanı kavramlarına ilişkin algılarının metafor analizi aracılığıyla incelenmesi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(2), 204-225. DOI: 10.17679/inuefd.394780.
- Öztürk, M., Akkan, Y. ve Kaplan, A. (2014). Üstün yetenekli öğrencilerin matematik kavramına yönelik algılarının incelenmesi. Genç Bilim İnsanı Eğitimi ve Üstün Zeka Dergisi, 2(2), 49-57.
- Paliç Şadoğlu, G. (2018). Metaphoric perceptions of engineering students regarding concepts of science, technology and design. Sakarya University Journal of Education, 8(1), 95-110.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (3. baskıdan çeviri). (M. Bütün ve S. B. Demir Çev. Eds). Ankara: Pegem Akademi.
- Polat, S. (2010). İlköğretim 6.-7. sınıf öğrencilerinin matematik kavramına ilişkin kullandıkları metaforlar. Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının “öğretmen” kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2(2), 131-155. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/tebd/issue/26128/275216>.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 55, 459-496.
- Satmaz, İ. (2016). Üstün yetenekli öğrencilerin BİLSEM ve matematik kavramına ait metaforik algılarının incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Sezgin Memnun, D. (2015). Ortaokul öğrencilerinin matematik problemine ilişkin sahip oldukları metaforlar ve bu metaforların sınıf düzeylerine göre değişimi. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED), 9(1), 351-374.
- Spencer, M. E. (2011). Engineering perspectives of grade 7 students in Canada. Master Thesis, Queen’s University Kingston, Ontario, Canada.
- Şahin, B. (2013). Öğretmen adaylarının “matematik öğretmeni”, “matematik” ve “matematik dersi” kavramlarına ilişkin sahip oldukları metaforik algılar. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1), 313-321.
- Şenel, T. ve Aslan, O. (2014). Okul öncesi öğretmen adaylarının bilim ve bilim insanı kavramlarına ilişkin metaforik algıları. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(2), 76-95.
- Şengül, S. ve Katrancı, Y. (2012). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin “matematik” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1(4), 355-369.
- Tez, İ. (2016). Ortaokul öğrencilerinin müzik-müzik dersi ve müzik öğretmeni kavramlarına ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Thornburg, D. D. (2009). Hands and minds: Why engineering is the glue holding STEM together. Thornburg Center for Space Exploration. <http://www.tcsek12.org/pages/hands.pdf> Erişim tarihi: 30.07.2015
- Toluk Uçar, Z., Pişkin, M. Akkaş, E. N. ve Taşçı, D. (2010). İlköğretim öğrencilerinin matematik, matematik öğretmenleri ve matematikçiler hakkındaki inançları. Eğitim ve Bilim, 35(155), 131-144.
- Toptaş, V. ve Gözel, E. (2018). Investigation of the metaphorical perceptions of the parents on the concept of “mathematics”. International Electronic Journal of Elementary Education, 10(5), 621-626.
- Uğraş, M. (2017). Ortaokul 5. sınıf öğrencilerinin mühendis ve mühendislik imajları. JONPES-Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 1(1), 39-55.

- Uslu, N. Kocakulah, A. ve Gür, H. (2016). Ortaokul öğrencilerinin bilim, bilim insanı ve öğretmen kavramlarına ilişkin metafor algılarının incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 354-364.
- Wang, H. H., (2012). A new era of science education: science teachers' perceptions and classroom practices of science, technology, engineering, and mathematics (STEM) integration. Doctoral Thesis. Minnesota University, Minnesota.
- Yetim Karaca, S., ve Ada, S. (2018). Öğrencilerin matematik dersine ve matematik öğretmenine yönelik algılarının metaforlar yardımıyla belirlenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 26(3), 789-800. doi:10.24106/kefdergi.413327
- Yıldırım, B. ve Altun, Y. (2015). STEM eğitim ve mühendislik uygulamalarının fen bilgisi laboratuvar dersindeki etkilerinin incelenmesi. *El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2(2), 28-40.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Makale Türü: Araştırma makalesi

NIETZSCHECİ NİHİLİZMİN POSTMODERN SÜREÇTEKİ DÖNÜŞÜMÜ¹

Pınar BASMACI²

Öz

Modernizme bir tepki olarak ortaya çıkan nihilizm, özünde her şeyi inkâr etmeye dayanmaktadır. Modernizme bir karşı duruş sergileyerek, modernizm ile en yüce değerlerin anlamını kaybettiğini ve bunun da nihilizme götürdüğünü ifade eden Nietzsche, nihilizm konusunda ilk akla gelen isimdir. Bununla birlikte Nietzsche'nin söylemleri, modernizme tepki gösterip, postmodern sürecin başladığını savunan birçok düşünürde de ilham kaynağı olmuştur. Postmodern sürece Nietzsche'nin öncülük etmesinden dolayı postmodernizmin, nihilist olup olmadığı tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda postmodernizm ve nihilizm ilişkisini ele almak, çalışmanın konusunu ve postmodernizm ile nihilizm arasında ilişki olup olmadığını, başka bir deyişle postmodernizmin nihilist olup olmadığını incelemek de çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Buna ek olarak söz konusu ilişkinin nasıl olduğu sorusunun cevabını ortaya koymak ise çalışmanın ana sorunsalıdır. Bu noktadan hareketle kuramsal bir çalışma niteliğinde olan makalede, postmodernizm ile nihilizm ilişkisi tartışılmış ve çalışmanın sonucunda, postmodernitede nihilizmin söz konusu olduğu, ancak bunun modernitedeki nihilizmden farklı bir yöne doğru evrildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nietzsche, nihilizm, modernizm ve postmodernizm.

TRANSFORMATION OF NIETZSCHEAN NihilISM IN POSTMODERN PROCESS

Abstract

Nihilism, which emerged as a reaction to modernism, is essentially based on denial of everything. Nietzsche is the first name that comes to mind about nihilism by stating a stance against modernism and stating that it loses its meaning with modernism and this leads to nihilism. However, Nietzsche's rhetoric has inspired many ideas that react to modernism and argue that the postmodern process has begun. Due to Nietzsche's leadership in the postmodern process, discussions have arisen as to whether postmodernism is nihilist. In this context, it is the aim of the study to examine the relationship between postmodernism and nihilism, to examine the subject of the study and whether there is a relationship between postmodernism and nihilism, in other words, whether postmodernism is nihilist. In addition, to reveal the answer to the question of how the relationship in question is the main problem of the study. From this point of view, in the article, which is a theoretical study, the relationship between postmodernism and nihilism was discussed, and as a result of the study, it was concluded that nihilism was involved in postmodernity, but this evolved in a different direction from nihilism in modernity.

Key Words: Nietzsche, nihilism, modernism and postmodernism.

1. Giriş

Modernizmi önceleyen Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'yle küresel çapta değişimler yaşanmış ve dünya geri dönülemez bir sürece girmiştir. Sanayi Devrimi'yle ekonomi alanında, Fransız Devrimi'yle de ideolojik alanda birçok değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Bu süreçte yaşanan Aydınlanma'yla akıl kavramı öne çıkarken, din ise gerilemiştir. Söz konusu değişimlerle de yeni bir çağ olan modern çağ başlamıştır. Ancak bazı düşünürler tarafından bu çağ eleştirilmiş ve

¹ Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalında hazırlanan "Medya ve Nihilizm: Türk Medyası Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, E-Mail: pinarkovaci@gmail.com, orcid No: 0000-0002-2552-7955.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Basmacı, P. (2020), Nietzscheci Nihilizmin Postmodern Süreçteki Dönüşümü, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 149-159

modernizme karşı çıkmıştır. Çalışma, söz konusu düşünürlerden Nietzsche doğrultusunda ilerleyecektir. Nietzsche, modernizmin bir sonucu olarak nihilizmin ortaya çıktığını söylemekte ve moderniteyi bir tehdit olarak görmektedir.

Modern sonrası süreç olan postmodernizm ise tıpkı nihilizm gibi moderniteye karşı durmakta ve bu yüzden bazı düşünürler tarafından nihilist olarak nitelendirilmektedir. Bu noktadan hareketle, postmodernizm ve nihilizm ilişkisinin ele alınacağı çalışmada öncelikle Nietzsche ve Nietzsche'nin nihilizm ile ilgili düşüncelerine yer verilecektir. Sonrasında Nietzsche'nin modernizme olan bakış açısı ortaya konmaya çalışılacak ve son olarak da postmodernizm ile nihilizm ilişkisi ve nihilizmin, bu süreçte yaşadığı dönüşüm irdelenecektir.

2. Nietzsche ve Nihilizm

19. yüzyılda özellikle Rusya'da savunulan nihilizm, her türlü otoriteye karşı kullanılmaktadır (Küçükalp, 2005: 22). Nihilizm kelimesi kök olarak Latince nihil kelimesinden gelmekte ve Türkçedeki hiçlik kelimesine işaret etmektedir. Pratt'e (t.y.) göre nihil kelimesi, herhangi bir şeyi işaret etmeyip, var olmama anlamına gelmekte iken, Deleuze'e (2005: 111) göre ise varlığın olmaması durumundan önceyi; hiçliği ifade etmektedir. Nihil kelimesinden türeyen nihilizm ele alındığında ise Nietzsche (2011a: 108; 139), korku ve merhametin bir araya gelmesinden, insanın son istenci olan hiçlik istencinin, başka bir ifade ile nihilizmin ortaya çıktığını söylemektedir ve insan istencinin hiç istememektense hiçliği istediğini de eklemektedir. Schopenhauer (2010: 75) ise yaşama iradesinin hiçlikte nihayet bulduğunu, aynı zamanda fenomenlerle birlikte hiçliğin yaşama iradesinin sınırları içerisinde kaldığını ve ona dayandığını söylemektedir. Başka bir deyişle hiçbir şeyi istememekle, hiçliği istemek arasındaki ayrıma dikkat çeken Nietzsche, esasında yıkıma işaret etmektedir.

Nietzsche'nin (2010: 22; 27; 33) nihilizm ne anlama gelir sorusuna verdiği, en yüce değerlerin, öz değerlerini kaybetmesi yanıtı da bu yıkımın bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak Nietzsche, bu noktada hedefin eksik olduğunu ve neden sorusunun cevabının bulunamadığını da vurgulamaktadır. Nietzsche, neden kategorisine duyulan inancın, nihilizmin nedeni olduğunu söylemektedir. Nihilizmin gelişinin neden gerekli hale geldiği sorusunu da soran Nietzsche, bu soruyu nihilizmin, büyük değerlerin ve ideallerin son mantıklı karışıklığını temsil ettiğini, ayrıca bu değerlerin ne kadar değerli olduklarını anlamak için nihilizmin tecrübe edilmesi gerektiği ile cevaplamaktadır. Bu perspektifle Nietzsche'nin, nihilizm tecrübesinin, en yüce değerlerin, öz değerlerini kaybetmesi noktasındaki "Neden?" sorusuna cevap olacağına inandığını söylemek mümkündür.

Nietzsche'nin nihilizm tanımlamasının yanı sıra nihilizm ile ilgili başka tanımlamalar da söz konusudur. Deleuze'a (2005: 111-112) göre nihilizmin şudur: "*Yaşamın hiçlik değerini alması, yaşama bu hiçlik değerini veren üstün değerler kurmacası, kendini bu üstün değerler içinde ifade eden hiçlik istenci*". Touraine (2002: 112) ise nihilizmi, modernizmin özgürleşme hareketinin tükenmesi ile kendini teknik bir eylemin içerisinde kapatılmış hissedilen bir kültürün anlamını kaybetmesi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu yaklaşımı değerlendirecek olursak, Touraine'nin nihilizme farklı bir bakış açısı getirdiği ve bu tanımlamanın, özellikle yeni iletişim teknolojileri ile günümüzde daha da önem kazandığı ifade edilebilir.

Heidegger (2001: 60) nihilizmi, bütününde varolan olarak, varolanın başına hiçin gelmesi olarak tanımlamakta iken; Baudrillard'a (2011: 214) göre ise günümüzde olsa olsa saydamlaşmış bir nihilizmden bahsedilebilmektedir. Söz konusu bu nihilizm, kendinden önceki nihilizmlerden çok daha acımasız ve radikaldir. Bunun nedeni ise saydamlık ve boşlukta yüzer gibi olma halinin hem sistem hem de onu çözümlendiğini iddia eden tüm kurumların ayrılmaz bir parçasına dönüşmüş olmasıdır. Daha öz bir deyişle Baudrillard yeni bir kavram olarak saydam nihilizmi ortaya atmakta ve günümüzde nihilizmin yerini saydam nihilizme bıraktığını vurgulamaktadır.

Nietzsche'ye geri dönüldüğünde ise Nietzsche, nihilizmin bulguları veya deneyimleri ile nedenlerinin birbirine karıştırılmamasının çok önemli olduğunu ifade etmektedir. Nietzsche, nihilizmin bulgularını toplumsal keder, fizyolojik bozulma, ahlaksal çöküntü, yaygın kötümserlik vb. olarak sıralarken, nihilizm deneyiminin, dünyanın ve insan varoluşunun belirli bir şekilde yorumlanmasının ürünü olduğunu ifade etmektedir. Nihilizmin nedenleri ise Nietzsche'ye göre, derin ve çok yönlüdür. Nietzsche, insanların yüzyıllardır inanmakta olduğu değer ve ideallerin mantıksal sonucu olduğundan, modern nihilizm deneyiminin, bir yazgı olduğunu savunmaktadır (Pearson, 1998: 58). Nietzsche'nin bir yazgı olarak gördüğü modern nihilizmin detaylarına girmek, başka bir ifade ile Nietzsche'nin bir karşı duruş olarak nihilizmi ortaya koyduğu modernizmi ve Nietzsche'nin modernizme olan bakışını ortaya koymak çalışma açısından önemlidir.

3. Nietzsche ve Modernizm

Nietzsche modernizmin bir sonucu olarak nihilizmi görmekte ve bütün sorunların temelini modernizme dayandırmaktadır. Nietzsche'nin görüşlerini anlamlandırabilmek için modernizmden ve modernizme götüren süreçten kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda şunları söylemek mümkündür ki 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da iki büyük değişim yaşanmıştır. Fransa'daki siyasal devrim ile halk ve hükümet sıkı bir ilişki içine girmiş ve devlet daha güçlü bir duruma gelmiştir. Bu Avrupa'nın diğer ülkelerine de yayılmış ve 19. yüzyılın sonlarına doğru sosyalist akım güç kazanmıştır. Diğer değişim de Büyük Britanya'nın makine gücünü kullanması ile değişen ekonomisinde yaşanmıştır. 1870'de başlayan Sanayi Devrimi de diğer ülkelere yayılmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte ulaşım ve iletişim olanakları ilerlemiş ve bütün dünya tek bir ticaret şebekesine girmiştir. Bunun yanı sıra bilimde de gelişmeler yaşanmış ve pratik buluşlar gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi ile hem Batı'nın zenginlikleri hem de nüfus artmıştır (Hobsbawn, 2003: 9-10).

Hobsbawn (2003: 228) bu yıllarda ekonomik yenilikler ile birlikte nüfustaki artışı, ulaşımdaki kolaylıklar ve ticaret ile göçte yaşanan büyük artış izlediğini ifade etmektedir. 19. yüzyıl başlarında var olan emek hareketlerine yenilikler eklenmiştir. Bunlar sınıf bilinci ve sınıfsal isteklerdir. 'Yoksul', artık 'zengin'le karşı karşıya değildir. Belli bir sınıf, emekçi sınıfı, işçiler ya da proletarya, bir başka sınıfla, işverenler ya da kapitalistlerle karşı karşıyadır. Fransız İhtilali, bu yeni sınıfa güven kazandırmış, Sanayi Devrimi de sürekli hareket halinde olma gereğini öğretmiştir. Söz konusu bu iki devrim modernizme giden yolu önclemiştir.

Sanayi Devrimi, İngiltere'de teknolojiye yaşanan gelişmelerle yakından ilgilidir. Aslında teknolojiye yaşanan gelişmeler, hem sanayideki devrimi hem de Sanayi Devrimi içinde yer alan ulaşım, enformasyon, iletişim devrimlerini de beraberinde getirmiştir. (Tokgöz, 2015: 42-44). Bu noktada şunu belirtmek gerekmektedir ki Sanayi Devrimi'ne bir makineleşme süreci eşlik etmiştir. Söz konusu bu makineleşme ile insanlar, özünü ve benliğini kaybederek nesneleşmiştir. Bu durum da insanın kendisine yabancılaşmasına neden olmuştur. Yabancılaşma sorunu, özünde bir nihilizm sorunudur. Bu bağlamda Sanayi Devrimi'nin nihilizme yol açtığı görülmektedir.

Sanayi Devrimi'nin getirdiği en önemli toplumsal görünüm ise *kitlenin* ortaya çıkışıdır. Bu noktadaki herkes veya hiç kimse, kitle için en uygun nitelemedir. Sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak insanların başta üretim ortamı olmak üzere çeşitli koşullarda kalabalık yığınlar halinde bulunması 19. yüzyılın sonlarına doğru dikkat çekici bir toplumsal olgu olarak dile getirilmiştir (Güneş, 2001: 63). Herkes veya hiçkimse olma durumu esasen boşlukta yüzme durumuna gönderme yaptığından saydam nihilizmin söz konusudur. Ayrıca yine herkes ya da hiç kimse olmanın, bir var olmama durumu ile birlikte amaç yoksunluğu ve yabancılaşma duygularına yol açacağından nihilizmin de var olduğu söylenebilir.

19. yüzyıl ekonomisi, Sanayi Devrimi'nin etkisi altında şekillenmiş ancak siyaseti ve ideolojisi Fransızlar tarafından biçimlenmiştir. Dünyanın birçok yerinde radikal ve liberal demokrat

siyaset konuları Fransa sayesinde tartışılmaya başlanmıştır. Ayrıca birçok ülkeye hukuk kurallarını, bilimsel ve teknik örgütlenme modelini ve metrik ölçüm sistemini de Fransa getirmiştir. Bu devrim Avrupa'nın Ortaçağı'na son vermiştir (Hobsbawn, 2003: 63). Böylece din gerilerken, aydınlanma kavramı; yani akıl ve bilim öne çıkmıştır. Bu da Nietzsche'nin en yüce değerlerin, değerini kaybetmesine, daha öz bir deyişle nihilizmine işaret etmektedir.

Aydınlanma'nın 18. yüzyılın ortasında başarı kazanan kültürel modeli, 1630'lu yıllardaki düşünsel kopuşun devamında yer almaktadır. Bilgi objektiftir ve insan aklının çalışmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte de mümkün hale gelen bir ilerlemenin koşullarını belirlemektedir. Ancak inanç ve fikir olayları, yeni bilimsel yargının kategorilerinin dışında kalmaktadır (Barbier ve Lanevir, 2001: 19). Başka bir deyişle, Aydınlanmanın amacı bireyi zincirlerinden, ortaçağın gelenekçiliği ve kilisenin hurafelerinden kurtarmaktır. Özgürlük, eşitlik ve bütün insanlığın kardeşliği de sloganıdır ki bunlar daha sonra Fransız İhtilali'nin sloganı olmuştur (Hobsbawn, 2003: 30).

Dünya tarihinde önemli yerleri olan Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali, ayrıca Aydınlanma ile yeni bir çağa adım atılmıştır. Bu devrimler ile birlikte, devrimlerin öncesi modern öncesi çağ olarak adlandırılırken, devrimlerin sonrası ise modern çağ olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Nietzsche'nin modernizme olan bakışına geçmeden önce modernizmi kavramsal olarak ele almak gerekmektedir.

Bugün, dünyanın her köşesindeki insanlarca paylaşılan hayatı bir deneyim tarzı; başka bir deyişle uzay ve zamana, ben ve ötekilere, yaşamın imkânları ve zorluklarına ilişkin bir deneyim tarzı vardır. Bu deneyim yığınını modernlik diye adlandırmak mümkündür. Modern olmak, serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat etmektedir. Ancak sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortam da söz konusudur. Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçmekte; modernliğin, bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenmektedir (Berman, 2013: 27). Diğer bir deyişle modernizmle birlikte sınırların kalkarak, dünyanın bir bütün haline geldiği fikri iddia edilse de esasında ekonomik, teknolojik ve kültürel farkların daha da artmış, bilgiye ve teknolojiye ulaşan ile ulaşamayan arasında derin uçurumlar oluşmuştur.

Modernleşme temelde ekonomiden dine birtakım yeni değerlerin benimsenmesidir. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan teknolojik sıçramalarla yenedünya düzeni hızla yayılmaya başlamış ve henüz ulusal düzeyde sanayi kuramayan toplumlarda büyük bir sosyo-kültürel değişim gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'nın birkaç yüzyılda ulaştığı birikimle edindiği kültürel değerler çağdaş uygarlık düzeyini yakalamak isteyen ülkeler için kaçınılmaz yenileşme olarak algılanmıştır, öyle ki gelişme süreçlerinin başında bilim ve teknoloji den önce radikal anlamda toplumsal dönüşümü hızlandıran kültürel dönüşüme daha çok önem verilmiştir (Güneş, 2001: 32).

Modernleşmeden kısaca bahsettikten sonra, Nietzsche'nin modernizme olan bakışı ile ilgili de şunları söylemek mümkündür: 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Nietzsche, modernitenin insan yaşamı ve düşüncesine dair tehditlerini ele almış ve bu tespitleri de 20. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. 20. yüzyılın ortaya koyduğu pek çok olumsuzlukla Aydınlanmaya karşı duyulan iyimser tavır yıkılmış ve bu durum da insan düşüncesinin yeni arayışlara girmesine neden olmuştur. Böyle bir zamanda Nietzsche'nin düşünceleri büyük önem kazanmıştır. 20. yüzyılda ortaya çıkan varoluşçuluk, yaşam felsefesi, yeni ontoloji, hermeneutik felsefe, analitik felsefe, yapısalcı, postyapısalcı ve postmodern felsefe gibi bütün felsefi akımlarda da Nietzsche'nin büyük bir etkisi olmuştur (Danto, 2002: 22-23). Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesi kitabında da modernite eleştirisi sunmakla birlikte mümkün olduğu kadar az bir modernliği mükemmellik olarak ortaya koymuştur (Berkowitz, 2003: 367).

İlerlemeyi yalnızca modern bir düşünce ve aynı zamanda yanlış bir düşünce olarak gören Nietzsche (2000: 6), değerlilik açısından da bugünün Avrupalı'sının, Rönesans Avrupalısının çok altında kaldığını ifade etmektedir. Nietzsche ayrıca modern insan üzerine de konuşmakta ve modern insanı ne yaptığını bilmeyen bir birey olarak nitelendirerek, modernliğin insanları hasta ettiğini, tembel barışlar ile korkak tavizlerin de modern Evet ve Hayır'ın erdemli kirliliği olduğunu ifade etmektedir. Nietzsche öğrenerek anlattığı modern insanı, geçmişten bugüne olup biteni izleyen pasif bir seyirci olarak nitelendirmektedir. Modern insan, ancak "Kendini bil" emrini yerine getirerek yeniden insan olabilir diyen Nietzsche'nin "Kendini bil" buyruğunun iki temel yorumu söz konusudur: Bunlardan ilki insanı tanımlayan evrensel özellikleri bilmek anlamında kullanılırken; diğeri insanın kendi belirsiz kişiliğinin oluşturan özel ve özgün yanları bilmesi anlamında kullanılmaktadır (Berkowitz, 2003: 68; 75). Bu perspektifle Nietzsche'nin aydınlanma ve devrimlerden önceki dönemi, yani modern öncesi dönemi kutsarken, modernleşme ile birlikte gelen süreci düşünsel anlamda reddettiği söylenebilir.

Stauth ve Turner'a (2011: 458) göre de modernitenin sorununu anlayabilmek için, Nietzsche'nin argümanlarına odaklanmak önem arz etmektedir. Bu perspektifle, modern ile Avrupa kavramlarını eş anlamlı olarak kullanan ve Amerika'yı da buna dâhil eden Nietzsche'ye (1966: 122; 126) göre, Aydınlanma güçlüdür ve birdenbire yapılmıştır. Aydınlanmanın gerilemeyi engelleyen kurtarıcı, ışıklandırıcı yararından çok, korkutuculuğu ön plandadır. Eleştirel teorisyenlere göre ise ileri Aydınlanma projesi tüketimciğin içi boşluğuna, kültür endüstrisinin nihilizmine ve Batı demokrasisinin gizli vahşi karakterine karşı koyabilecek bir model olarak hala canlılığını korumaktadır (Stauth ve Turner, 2011: 460). Nietzsche, zorunluluğun modern nihilizm deneyiminde de faaliyette olduğuna inanmaktadır; çünkü Batı'nın tarihinin nihilistik temeller üzerinde kurulduğunu düşünmektedir. Nihilizm, modern insanlar açısından yazgı karakterine bürünmek zorundadır; çünkü bu, insanların tarihsel oluşumu ve deformasyonunun derinliklerinde yatmaktadır. Nihilizm deneyimi, "kendimiz" olmanın temel bir parçasını şekillendirmek zorundadır (Pearson, 1998: 246-247). En kısa tabiri ile Nietzsche'ye göre nihilizm bir yazgıdır ve tecrübe edilmek zorundadır.

Nietzsche'ye göre, modern politik yapı bir kültür anlayışından yoksun olduğu için doğru bir politika anlayışına da sahip değildir. Ayrıca Nietzsche, modern çağda mutlak otorite ve değiştirilemez hakikate duyulan inancın kaybolmakta olduğunun kabul edilmesini bir zorunluluk olarak görmektedir. Modern dönemde politik içgüdü ve erdemlerin bulunmadığını ifade eden Nietzsche, politik alanda sanat ve toplum için aynı ölçüde önemli, tehlikeli körelmelerin varlığını sezinlemede ve devletin artık kültürün üretimi için bir araç olmak yerine, bencil bireyin isteklerine hizmet eden bir araç olmaya indirgendliğini söylemektedir (Pearson, 1998: 28; 103; 115).

Nietzsche modern akademik kurumlar da dâhil olmak üzere tüm modern kurumları, insanları yaşamdan koparan, onlara sürü vizyonu aşıl原因 ve insanlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldıran yapılar olarak görmektedir (Danto, 2002: 17). Ayrıca, modern dönemin belirleyici olayını, dinsel bir temelin devlet katına inışı olduğunu söylemektedir (Pearson, 1998: 116). Esasında, Nietzsche'ye göre, devlet modern hastalığın en şiddetli göstergesidir (Fabre, 200: 150). Bu bağlamda modern yapılanmanın ana kurumu olan devlet, aynı zamanda modern düşüncenin de temel kavramıdır. Bu nedenle Nietzsche'nin hedefinde modernite ve modern düşünce ile birlikte, devlet ve onunla bağlantılı olan her şey vardır (Akal, 2005: 163). Devleti soğuk bir canavar olarak niteleyen Nietzsche (2011b: 41-42; 457), devletin kendisini halk olarak tanımlamasını da yalan olduğunu iddia etmektedir. Nietzsche devletin, yeryüzünde kendisinden daha büyüğün olmadığını ve kendisini Tanrı'nın düzen kuran parmağı olarak adlandırdığını söylemektedir. Nietzsche'ye göre devletin içerisinde kendisini yaşam diye öven bir ölüm yaratılmıştır ve yine devlet, herkesin yavaş yavaş intihar etmesine yaşam demektir. Ayrıca gazeteleri de devletin çıkardığı balgam olarak nitelendirmektedir. Devletin ahlaksızlığı organize ettiğini söyleyen Nietzsche, devletin bu durumu ülke içerisinde polis, ceza kanunu, sınıflar, ticaret, aile olarak; ülke dışında ise güç istenci, savaş

istenci, yarış istenci, intikam istenci olarak yaptığını ifade etmektedir. Nietzsche'ye göre insan, devletin bittiği yerde başlamaktadır ve modern devletin gerçekleştireceğini öne sürdüğü bütün "idealler", siyasi nihilizmin en önemli göstergesidir (Fabre, 2005: 156; 162). Nietzsche'ye göre modern yaşamın öncüsü olan devlet, her türlü sorunun ve nihilizmin de temelinde yer almaktadır. Nietzsche'ye göre devlet kendisini Tanrı yerine koymaktadır ve insanları yaşatmak adı altında öldürmektedir. Nietzsche'nin bu söylemlerine karşılık, nihilizm ile ilgili her türlü otoriteye başkaldırma tanımlaması anlam kazanmaktadır.

Nietzsche'nin modernizme olan bakışını ve modernizmle nihilizm ilişkilendirmesini ele aldıktan sonra postmodernizm ve postmodernizm ile nihilizmin ilişkisini irdelemek, postmodern süreçte nihilizmdeki dönüşümü görmek adına önemlidir.

4. Postmodernizm ve Nihilizm

Postmodernizm ve nihilizm ilişkisini tartışmadan önce postmodernizmi kavramsal açıdan ele almak gerekmektedir. Postmodernizm kavramı ilk defa Frederico de Onis tarafından 1930'lu yıllarda modernizme karşı küçük çaptaki bir tepkiye işaret etmek için kullanılmıştır. Söz konusu kavram 1960'larda da genç sanatçı ve eleştirmenler tarafından kullanılmış ve New York'ta popülerlik kazanmıştır. 70'li ve 80'li yıllarda ise söz konusu kavramın kullanımı yaygınlaşmıştır (Featherstone, 1996: 28). Bununla birlikte modernitenin ve postmodernitenin, tarih felsefesinde, evrensel tanımlarının olmadığını, ancak yaygın bir şekilde varsayılan çağlar olduğunu söylemek mümkündür. Lyotard'dan aktarıldığı üzere, genellikle modernite, Aydınlanma'dan, 20. yüzyılın ortasına kadar olan süre olarak tanımlanırken; postmodernite ise bundan sonraki sürecin tamamı olarak tanımlanmaktadır (Woodward, 2002: 56-57). Gelner'e göre de postmodernizm, yapısalcılıktan sonra ortaya çıkan bir felsefe olmakla birlikte, bu felsefenin metodoloji ve okuma tarzlarının Amerikan akademik dünyasındaki yansımalarına işaret etmekte ve daha çok çağdaş insanlık durumunun ve çağdaş düşüncenin bilişsel temellerinin sorgulanması anlamına gelmektedir (Küçükkalp, 2010: 164).

Postmodernizm, modernliğin açmazlarına karşı bir savaşım ve modernleşmeyle bir hesaplaşmadır. Postmodernistlere göre postmodernizm, ileri batı toplumlarının şu an içinde bulunduğu aşamayı, bir bakıma modern sonrası toplumu adlandırmaktadır. Bununla birlikte postmodernizmi, modernizmin bir devamı olarak niteleyenler olduğu gibi moderniteden bir kopuş olduğunu ileri sürenler de vardır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 93-94). Bu bağlamda postmodernizmin önemli düşünürlerinden Lyotard (1997: 155) postmodernizmi, modernizmin bir parçası olarak nitelendirmektedir.

Postmodernliğin, dünyanın büyüsunü bozmak için girişilen, sonunda sonuçsuz kalan uzun ve gayretli modern mücadeleden sonra dünyanın "yeniden büyülü hale getirilmesi" olduğu da söylenebilir. Bunların yanı sıra hakikatin ne olduğunu bilmek ya da yalnızca sezme veya biliyormuş gibi devam etmek de postmodern olmaktır. Postmodernliğin, "yanılsamaların olmadığı modernlik" olduğu söylenebilir. Bunun diğer tarafı da modernliğin; kendi hakikatini kabul etmeyi reddeden postmodernlik olmasıdır (Bauman, 2011: 46). Laughey (2010: 95) de Bauman ile aynı doğrultuda düşünmektedir. Ona göre postmodernizm, özgün bir gerçekliğin olduğu ve bunun temsil yöntemlerinin bulunduğu yönündeki düşüncüyü reddetmekte ve dışarıda gerçek bir dünya olduğu, bunun medya ve diğer kültürel formlar tarafından temsil edilebildiği varsayımını yok saymaktadır. Aksine postmodern kültür, temsili gerçekliğin medya doyumsuz imge, simülasyon ve nostaljinin yok oluşu ile ortaya çıkmaktadır.

Esas olarak, mutlak bir doğruluğun olmadığını ve bu bağlamda da söz konusu doğruluğun bir temsil sistemi olamayacağı postmodernizmde, sadece simülasyon ve hipergerçekliklerden bahsedilebilmektedir. Daha açık bir deyişle orijinali olmayan kopyalar ve gerçeğin kendisinden

daha gerçek temsilleri bulunmaktadır. Bu durumda postmodernizm ile saydam nihilizm ilişkisini ortaya koymaktadır.

Postmodernizm ve nihilizm ilişkisi detaylandırıldığında ise şunları söylemek mümkündür: Bir düşünce tarzı olarak postmodernizm, genellikle nihilist olmakla suçlanmakta ve postmodernite de nihilist bir toplum devleti olarak görülmektedir (Woodward, 2002: 51). Fakat modernizm ile başlayan nihilizm söylemi, modernitenin belli rahatsızlıklarının teşhisi ve tepkisidir. Ayrıca postmodernite içerisindeki nihilizm ele aldığı anda ise nihilizmin bir dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, belirli sosyal ve tarihsel koşullara uygulanan nihilizm için, modernizm ile postmodernizm arasındaki değişen koşullar göz önüne alındığında, nihilizm tanımının da değişmesi beklenmektedir. Bu bağlamda postmodernite içerisindeki nihilist de, modernitedeki nihilistten farklı olmalıdır (Woodward, 2002: 52).

Postmodernizm ve nihilizm ilişkisinde şu yargıya varmak mümkündür: Postmodernizmin özü nihilizmdir ve varoluştaki herhangi bir anlam veya amacın inkâr edilmesi de nihilizmin zaferidir (Harrigan'dan akt. Weller, 2011: 141). Weller'a (2011: 160) göre postmodern nihilizm, başka bir deyişle postnihilizm, nihilizmin gerçeğe uygun bir şekilde "gerçek yoktur" diyemediği fikriyle ilgilidir. Ayrıca postnihilizm, tepkisellikten etkiselliğe geçildiği ve nihilizmin sona erip, postnihilistik bir çağda yaşanılmaya başlandığı anlamına gelmekle birlikte, esasında postnihilizm, felsefe içindeki bir dönüşümü de nitelendirmektedir. Postnihilizmi, postyapısalcılık sonrası olarak adlandırmak da mümkündür (Erdem, 2015). Weller'ın bahsettiği postnihilizm veya postmodern nihilizm ile Baudrillard'ın saydam nihilizm eşdeğer olduğunu söylenebilir.

Postmodernizm ve postyapısalcılık, mutlak doğruluk fikrini reddettiklerinden dolayı, birçok eleştirmene göre nihilistik olmalıdırlar. Ayrıca, postmodernizmi destekleyenler, postmodernizmi nihilistik olarak adlandırmazken, desteklemeyenler ise nihilistik olarak adlandırmakta ve nihilizme olumsuz bir anlam yüklemektedir. Fakat buna rağmen birçok eleştirmen postmodernizmi, üst-anlatı³ olarak bazı kavramları reddetmesinden dolayı nihilistik olarak nitelendirmektedir. Örneğin, Hristiyan eleştirmenler, laik bir felsefe olarak görmesinden dolayı postmodernizmi reddederken; Marksist eleştirmenler de "geç kapitalizm" ile örtüşmesinden dolayı reddetmektedirler (Slocombe, 2003: 114; 134).

Modernizmdeki nihilizm teorisyeni Nietzsche, aynı zamanda postmodern teorinin de öncüsüdür. Başka bir deyişle, postmodernitenin teorik zeminini, Nietzsche'nin çalışmalarına bakarak açıklamak mümkündür. Bu bağlamda postmodern düşünce ve düşünürler açısından Nietzsche'nin öneminin, onun modern düşüncenin dayanak noktasını oluşturan öncüllere yönelik yıkıcı eleştirilerinden kaynaklandığı söylenebilir (Küçükalp, 2010: 181; 251). Woodward'ın (2009: 27) bakış açısı ile de nihilizm, postmodernitede tamamlanmış⁴ görünmektedir. Çünkü Nietzsche'nin, modernitenin en yüksek değeri olarak nitelendirdiği, Aydınlanma değerleri, postmodern süreçte çökmüştür. Söz konusu tamamlama da nihilizm sorunlarının çözülmesini önermektedir. Bu noktadan hareketle modernitedeki nihilizm ile postmodernitedeki nihilizm arasındaki farklardan birinin modern süreçte değer aşımına uğrayan değerlere, postmodern süreçte yeniden değer biçilmesi olduğunu söylemek mümkündür.

Postmodernizm ve nihilizm ilişkisinde Lyotard, Baudrillard ve Vattimo'nun düşünceleri önemlidir. Çünkü üç düşünür de postmodernitenin, nihilizm tarafından belirginleştirildiğini ve aynı zamanda postmodern durumun, nihilizmin anlaşılmasında önemli olan teknolojik bilim ile kapitalizmdeki son değişiklikleri vurguladığını ifade etmektedirler (Woodward, 2009: 27). Bu

³ Üst-anlatı, modernitenin bilgi ve bilim anlayışıdır. Aynı zamanda kendisi ile birlikte, her şeyin temellenip, meşrulaştığı üst ilkeler ve ideallerdir (Kılıç, 2015: 111-112).

⁴ Tamamlanmış nihilizm, değer aşımına uğramış değerlere, yeniden değer biçilmesidir (Heidegger, 1998: 24).

noktadan hareketle söz konusu üç düşünürden de kısaca bahsetmek çalışma açısından faydalı olacaktır.

Lyotard'ın nihilizminde, yeniden doğuş söz konusudur. Lyotard, toplumsal parçalanmayı nihilistlik olarak kabul etmiyor olsa da, postmodernite devam eden nihilist eğilimleri ayrı tutmaktadır. Ayrıca nihilizmi, teknoloji ve sermaye biçiminde, postmodernitede büyük bir sorun olarak görmektedir (Woodward, 2009: 119-133). Bununla birlikte Lyotard'a göre modern estetik, esasen yüceliğin estetiğidir ve bu haliyle oldukça nostaljiktir. Lyotard'ın postmodernitesi, bu yüceliğin modern estetiği ile anlatımın epik tarzı arasında belirli benzerlikler görmektedir. Buna ilaveten, klasik-gerçekçi temsilin arka planında işaretin aşkın karakterinin referans alındığını vurgulamakta, aynı şekilde anlatımın epik tarzını nihilistlik bulmakta ve Tanrı'nın, yapının ve eleştirel diyalektiğin ölümüne dair teoloji olarak telakki etmektedir (Şentürk, 2011: 157-158).

Baudrillard ele alındığında, Baudrillard'ın nihilizmin iki aşamasından bahsettiğini ifade etmek gerekmektedir: Birincisi görünümün yok edilmesidir ve bu romantizm ile Aydınlanma'dır. Ayrıca bunun, nihilizmin estetik biçimi olduğu da söylenebilir. İkincisi ise anlamın yok edilmesidir. Bu da politik nihilizm olmakla birlikte, nihilizmin siyasi, tarihi ve metafizik biçimidir. Bu bağlamda Baudrillard, romantizmi ilk önemli nihilist çıkış olarak değerlendirmektedir. Çünkü Aydınlanma Devrimi'nin gerçekleştirdiği görünümün düzeninin yıkıldığı tarihlere denk gelmektedir. Sürrealizm, Dadaizm, absürd anlayışı ve politik nihilizm ise anlam düzeninin yıkıldığı tarihlere denk gelen ikinci önemli nihilist çıkış olarak görmektedir (Baudrillard, 2011: 215).

Baudrillard, nihilizmin ilk aşamasını 19. yüzyıl ve modernite ile tanımlamaktadır. İkinci aşamayı da 20. yüzyıl ve postmoderniteyle tanımlamaktadır (Woodward, 2009: 134). İkinci aşamadaki postmodern nihilizm, Tanrı'nın ölümü ile ortaya çıkmıştır ve her şeyin bir simülasyon, orijinal olmayan bir kopya veya derinlik içermeyen bir yüzey haline geldiği "saydam nihilizm"dir. Nihilizmin bu hali çok daha radikaldir (Weller, 2011: 150-151). Simülasyon da Baudrillard'ın yeni nihilizm aşamasıdır (Woodward, 2009: 97; 135). Daha öncede değinildiği üzere olmayan gerçekliğin temsil sistemleri, yani simülasyon ve hipergerçeklik kavramları Baudrillard'ın saydam nihilizminin önemli kavramlarıdır.

Baudrillard (2011: 218), *"Bir üretim yöntemine saplanıp kalmak yerine, bir ortadan kaybolma yöntemine saplanıp kalmak nihilist olmaksızın, o zaman ben bir nihilistim"* demektedir. Esasında da düşünürler tarafından genellikle pasif nihilist olarak kabul edilmektedir. Özgün bir düşünür olan Baudrillard, nihilizmin, göstergebilim ve yapısalcılık ile yeni bir döneme girdiğine de dikkat çekmektedir (Woodward, 2009: 99-101). Devran ve Özcan (2019: 186) buna şöyle bir açıklık getirmektedirler: Göstergenin okuyucuda bir karşılığının olabilmesi için öncelikle söz konusu göstergenin, okuyucunun zihninde temsili bir karşılığı olmalıdır. Bununla birlikte, yine söz konusu göstergenin anlam ifade etmesi ve okuyucu zihninde çağrışımı da gereklidir. Fakat bunlar olmadığı takdirde ise hiçlik ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir deyişle, gösterge ve gösterilen arasındaki bağ koptuğunda, anlamın yerini anlamsızlık almakta ve sadece gösterge kalmaktadır. Bu da nihilizme götürmektedir.

Vattimo'nun postmodernitedeki nihilizm teorisi ise varoluşsal bir problem olarak tanımlanan toplumsal parçalanma ve temelsizliğin bir kutlaması olarak görünmektedir. Onun için nihilizm, içinde yaşanan çokkültürlü bir dünyadır (Woodward, 2009: 158). Vattimo'ya göre, tarih tekdüze olarak görülmediği zaman modernite sona erecek olmakla birlikte, Vattimo esasında, bunun zaten gerçekleştiğine ve postmodernitenin geldiğine inanmaktadır. Aynı zamanda bunun nedenlerini sıralayan Vattimo, üç neden ortaya koymaktadır: Birinci neden, 19. ve 20. yüzyılda yaşanan, ideolojik olarak eşitsiz bir tarihten dolayıdır ve bu tarih, sadece sınırlı bir grubun, politik amaçlarına hizmet etmekle birlikte, genellikle, boyun eğdirmek, kölelik ve aşağı ırkların soykırımı ile ilgilidir. İkinci neden de söz konusu eşitsiz tarihin çöküşü ile ilgilidir. Çünkü yine bu süreçte, emperyalizm ve sömürgecilik sona ermiş, aynı zamanda boyun eğdirilmiş halklar da isyan etmiştir. Üçüncüsü

neden ise kitle iletişim araçlarıdır. Daha açık bir deyişle, Vattimo, postmodern toplumlarda, kitle iletişim araçlarının, tarihin sonu olarak nitelendirilen, parçalanma, çeşitlilik ve çoğulculuk dönemini başlattığını öne sürmektedir (Woodward, 2002: 58-59).

Modernizm ile postmodernizm arasındaki ilişkide, Vattimo'nun postmodern Nietzsche ve modernist teori arasındaki yorumları, nihilizmin, postmodern dönüşümünün bazı özelliklerini göstermektedir. İlki, nihilizmin, evrensel bir tarih olarak düşünülmemeyeceğidir. İkincisi, nihilizmin aşılması ile ilgili, yeni bir çağ ya da yeni bir düşünce fikrinin yeterli olmadığıdır. Postmodern nihilizm, eksiksiz-tamamlanmış nihilizm olmakla birlikte, nihilizmin olumsuz yönlerini aşmanın yolu, nihilizmin üstesinden gelmek değil, ona karşı olan tutumu değiştirmektir (Woodward, 2002: 65). Daha öz bir deyişle nihilizmin üstesinden gelmenin yolu onu kabullenmekten geçmektedir.

Postmodernizm ve nihilizm ilişkisinde postmodernizmin önemli kuramcıları olan Lyotard, Baudrillard ve Vattimo'nun düşüncelerinden bahsedilmiştir. Modern dönemdeki Nietzscheci nihilizmin, postmodern süreçteki dönüşü ve hangi düşünürün söylemlerinin postmodernitedeki nihilizm nitelendirmesinde öne çıktığı sonuç bölümünde tartışılacaktır.

5.Sonuç

Moderniteye bir başkaldırı olarak ortaya çıkan nihilizm, esasen her türlü otoriteye karşı çıkmakta ve Nietzscheci bakış açısı ile en yüce değerlerin, değerini kaybetmesi olarak tanımlanmaktadır. Heidegger, nihilizme varolanın başına hiçin gelmesi derken; Baudrillard ise bambaşka bir bakış açısı getirerek saydam nihilizmi ortaya koymaktadır. Nihilizmin bir neden değil, çöküşün sonucu olduğunu söyleyen Nietzsche, aynı zamanda nihilizmin de bir yanılsama felsefesi olduğunu ifade etmektedir.

Nietzsche'nin çöküş ile kastettiği modernizmin getirdiği çöküş olmakla birlikte, modernizmin dini öteleyerek, anahtar kelime olarak akli seçmesi ve kiliselerin önemini kaybetmesi bu çöküşe işaret eden noktalar olarak kabul edilmektedir. Moderniteyi tehdit olarak görüp, modernite eleştirisi yapan Nietzsche, modern insanın ne yaptığını bilmediğini ve modernliğin insanı hasta ettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte de nihilizmin, modern insanlar için yazgı olduğunu söylemektedir.

Modern sonrası süreci niteleyen postmodernizm ise modernizme karşı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle de nihilist olarak görülmektedir. Daha açık bir deyişle, Nietzsche'nin düşünceleri, postmodernizme öncülük etmiştir. Özgün bir gerçekliğin olduğu fikrini reddeden postmodernizmdeki nihilizm, modernizmdeki nihilizmden farklı bir noktada durmaktadır. Postmodern nihilizm, gerçek yoktur denilemediği fikri ile ilgili olup, tepkisellikten etkiselliğe geçişi ifade etmektedir. Ayrıca, postmodern düşünürlere göre modern süreçte değerlerin alt üst edilmesi anlamında olan nihilizm, postmodern süreçte ise bu değerlere, yeni değerler biçilmesi anlamına gelmekte ve "tamamlanmış nihilizm" olarak nitelendirilmektedir.

Öz ile şunu söylemek mümkündür ki postmodernizmde, mutlak doğruluk fikri kabul görmemekte ve herkes istediğine inanmayı seçebilmektedir. Esasen bu durum da, postmodernizmin özünün niye nihilizm olduğuna açıklık getirmektedir. Ayrıca burada postmodernizmdeki nihilizmin, "gerçeğe uygun bir şekilde gerçek yoktur diyemediği fikri ile ilgili olması" düşüncesi de önem kazanmaktadır. Çünkü ortada bir gerçek yoktur, fakat öte yandan her şeyin gerçek olma ihtimali de vardır. Tüm gerçekler ve değerler reddedilirken, aynı zamanda bir boşlukta olma hali de söz konusu olmaktadır. Bu boşlukta olma hali ise Baudrillard'ın saydam nihilizmine işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile Lyotard'ın yeniden doğuşu ya da Vattimo'nun voroluşsal sorunundan ziyade Baudrillard'ın saydam nihilizmi önde durmaktadır. Çünkü postmodernizmin doğası gereği mutlak gerçeği reddeden yapısı, bu gerçekliğin temsil edilme noktasında da sorun olmaktadır. Gerçeği olmayan kopyaların üretilmesi ve üretilen bu kopyaların gerçeğin kendisinden daha gerçek kabul edilmesi, Baudrillard'ın simülasyon ve hipergerçeklik kavramlarını öne çıkarmaktadır. Ayrıca Baudrillard,

saydamlık ve boşlukta yüzer gibi olma halinin, postmodernitede her alana sirayet etmiş olmasından ve saydam yapısından dolayı görülemediğinden dolayı saydam nihilizmin, nihilizmin tüm türlerinden daha acımasız olduğunu vurgulamaktadır. Tüm bunlar da nihilizmin, postmodern süreçte, modern süreçtekinden farklı olduğu fikrini doğrulamaktadır.

Baudrillard'ın esasında postmodernitedeki nihilizmi ve onun dönüşümünü ele almaktadır. Bu dönüşüm nihilizmin, postmodernitede saydam nihilizme dönüşmesi, mutlak doğruluk ve hakikat kavramlarının olmaması, bununla ilintili olarak da bunların bir temsil sisteminin olmaması ve bu yüzden simülasyon ile hipergerçeklik kavramlarının ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Postmodern süreçteki söz konusu saydam nihilizmi, Weller postnihilizm olarak adlandırmakta ve ikisi de orijinali olmayan kopyalara işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle şu sonuca varmak mümkündür ki modernitenin nihilizmi, postmodernitede saydam nihilizme; Nietzscheci nihilizm ise Baudrillardcı nihilizme evrilmiştir.

Kaynakça

- Akal, C. B. (2005). "Nietzsche Spinoza'yı Nasıl Okudu?", Cogito Dergisi-Nietzsche: Kayıp Bir Kıta, Sayı: 25, Sayfa: 163-174.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Sayfa: 93-108.
- Barbier, F. ve Lanevir, C. B. (2001). "Diderot'tan İnternete Medya Tarihi", K. Eksen (çev.), İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). "Simülakrlar ve Simülasyon", O. Adanır (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). "Postmodern Etik", A. Türker (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berman, M. (2013). "Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor", Ü. Altuğ ve B. Peker (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkowitz, P. (2003). "Bir Ahlak Karşıtının Etiği", E. Demirel (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Danto, A. (2002). "Nietzsche Hayatı, Eserleri ve Felsefesi", A. Cevizci (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Deleuze, G. (2005). "Üstinsan: Diyalektiğe Karşı", T. Ilgaz (çev.), Cogito Dergisi-Nietzsche: Kayıp Bir Kıta, Sayı: 25, Sayfa: 111-134.
- Devran, Y. ve Özcan, Ö. F. "Dil, Nihilizm ve Televizyon", Online Academic Journal of Information Technology Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 39, Sayfa: 181-196.
- Erdem, C. (2015). "Diyalektiğin Limitleri ve Fenomenler Dünyasının Ötesi Olmayan'ın Gölgesinde Postnihilistik Spekülasyonlar". <https://cengizerdem.wordpress.com/2015/04/04/post-nihilistik-spekulasyonlar/> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).
- Fabre, S. G. (2005). "Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi", Ö. Erbek (çev.), Cogito Dergisi-Nietzsche: Kayıp Bir Kıta, Sayı: 25, Sayfa: 149-163.
- Featherstone, M. (1996). "Postmodernizm ve Tüketim Kültürü", M. Küçük (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güneş, S. (2001). "Medya ve Kültür-Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı", Ankara: Vadi Yayınları.
- Heidegger, M. (1998). "Tekniğe İlişkin Soruşturma", D. Özlem (çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Heidegger, M. (2001). "Nietzsche'nin "Tanrı Öldü" Sözü", L. Özşar (çev.), Bursa: Asa Kitapevi.
- Hobsbawn, E. J. (2003). "Devrim Çağı", B. S. Şener (çev.), Ankara: Dost Kitapevi.
- Kılıç, S. (2015). "Lyotard: Fark ve Çokluğun Anlatısı Postmodernite", Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 3, Sayfa: 106-137.
- Küçükalp, D. (2005). "Politik Nihilizm: Nietzscheci Bir Tartışma", Bursa: Aktüel Yayınları.
- Küçükalp, K. (2010). "Nietzsche ve Postmodernizm", İstanbul: Kibele Yayınları.
- Laughey, D. (2010). "Medya Çalışmaları-Teoriler ve Yaklaşımlar", A. Toprak (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyotard, J. F. (1997). "Postmodern Durum", A. Çiğdem (çev.), Ankara: Vadi Yayınları.
- Nietzsche, F. (1966). "Gezgin ile Gölgesi", İ. Z. Eyüboğlu (çev.), İstanbul: Oluş Yayınları.
- Nietzsche, F. (2000). "Deccal – Hristiyanlığa Lanet", O. Aruoba (çev.), İstanbul: Hil Yayınları.
- Nietzsche, F. (2010). "Güç İstenci", N. Epçeli (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2011a). "Ahlakın Soykütüğü - Bir Polemik", Z. Alangoya (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2011b). "Böyle Buyurdu Zerdüşt", M. Tüzel (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pearson, K. A. (1998). "Kusursuz Nihilist", C. Soydemir (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pratt, A. (t.y.). "Nihilism", The Internet Encyclopedia of Philosophy. <https://www.iep.utm.edu/nihilism/> (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- Schopenhauer, A. (2010). "Hayatın Anlamı", A. Aydoğan (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Slocombe, W. (2003). "Postmodern Nihilizm: Theory and Literature", PhD Thesis, University of Wales, Aberystwyth.
- Stauth, G. ve Turner, B. S. (2011). "Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi", M. Küçük (çev. ve der.), Modernite Versus Postmodernite (sayfa 451-475) içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Şentürk, R. (2011). "Postmodern Kaos ve Sinema", İstanbul: Avrupa Yakası Yayıncılık.
- Tokgöz, O. (2015). "İletişim Kuramlarına Anlam Vermek-Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı", Ankara: İmge Kitapevi.
- Touraine, A. (2002). "Modernliğin Eleştirisi", H. Tufan (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Weller, S. (2011). "Modernism and Nihilism", New York: Palgrave Macmillan.
- Woodward, A. (2002). "Nihilism and the Postmodern in Vattimo's Nietzsche", Minerva: An Internet Journal of Philosophy, Sayı: 6, Sayfa: 51-67.
- Woodward, A. (2009). "Nihilism in Postmodernity", Colorado: The Davies Group Publishers.

Makale türü: Araştırma makalesi

TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİ METİNLERİNDE GEÇEN “TAS BOL-” FİİLİ VE ONUN GÜNÜMÜZ KIPÇAK GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ DURUMU

Mehmet Oğuzhan Kuşoğlu¹

Öz

Türk siyasi dünyasının geçmişte olduğu gibi günümüzde de kuzey sahasını dolduran Kıpçak Türklerinin geçmişinin oldukça eskilere dayandığı bilinen bir gerçektir. Onlar, bilhassa üstün savaşçı meziyetleri sayesinde, özellikle XI. yüzyıldan itibaren doğuda Kazakistan'dan batıda Balkan coğrafyası da dâhil Doğu Avrupa'ya kadarki büyük araziye hâkim olmuşlardır. Kuman adı ile de bildiğimiz bu büyük Türk öbeği, yayıldığı geniş alan nedeniyle çeşitli kavimlerle komşu olmuş, bundan dolayı da, ağırlıklı Müslüman olmakla birlikte farklı dinleri kabul etmiştir. İslâmiyet'i kabul eden Kıpçaklar, kuzeyde Altın-Orda Devleti bünyesinde, güneyde ise, 1250 yılında Mısır ve çevresinde kendi kurdukları Memlûk Devleti içerisinde Türk-İslâm edebiyatı muhitinin ayrılmaz bir parçası olan eserler meydana getirmişlerdir. Hıristiyanlığı kabul eden Doğu Avrupa Kıpçakları (Kumanlar) ise, bölgedeki halklar arasında zamanla erimiştir. Doğu Avrupa Kıpçaklarından kalan yegâne dil malzemesi ise İtalyan ve Alman Katolik rahipler tarafından yazıldığı düşünülen Codex Cumanicus adlı eserdir. Yazımızın ana temasını oluşturan “tas bol-” fiili ve bunun kökenindeki “tas” ismi, Codex Cumanicus ile birlikte, aynı zamanda Müslüman Memlûk Kıpçak Türklerinin vücuda getirdikleri, çoğu sözlük olan eserlerde yer alan kelimeler olarak dikkatimizi çekmiştir. Bununla birlikte, bu kelimelerin günümüz Kıpçak grubu Türk yazı dillerinin bazılarında da kullanılmaya devam etmesi de kanaatimizce kayda değer bir konu teşkil etmektedir. Kelimeyi barındıran modern lehçelerin sayısının sınırlı olması da bir diğer ilgi çekici husustur.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak Türkçesi, Kumanlar, Codex Cumanicus, “tas bolmak”

THE VERB “TAS BOL - ” MENTIONED IN HISTORICAL KIPCHAK TURKISH TEXTS AND ITS STATUS IN THE MODERN KIPCHAK GROUP OF TURKIC LANGUAGES

Abstract

It's a well known fact that the history of the Kipchak Turks which filled the northern geographical areas of Turkish political world is very old and it dates back a long time. Even today, Kipchaks live in the same regions. Thanks to their superior warrior features, they dominated the vast territory, especially from the 11th century onwards, from Kazakhstan in the east to Eastern Europe including the Balkan geography in the west. These people, also known as Kuman, were neighbours with various tribes due to the fact that they spread in wide area, and therefore, they were predominantly Muslim, but accepted different religions as well. Kipchaks who accepted Islam created significant works which were an inseparable part of the Turkish-Islamic literature within the structure of Altın Orda State established in the north and within Mamluk State they established in Egypt and its around in 1250 in the south. Kipchaks (Kumans) who settled in Eastern Europe accepted Christianity, because of this condition these people living there were assimilated amongst local communities in process of time. The only linguistic material remained from Eastern European Kipchaks is Codex Cumanicus which thought to be written by Italian and German Catholic priests. The verb “tas bol-” and its nominal root “tas” which are the main theme of our article attracted our interest due to the fact that they appeared not only in Codex Cumanicus, but also in manuscripts many of which are lexicons created by the Muslim Mamluk Kipchak Turks. Besides, the fact that these words continue to be used in some of the Kipchak literary languages of Modern Turkish is also a remarkable subject in our opinion. Another interesting point is that the number of modern dialects which contain the word is limited.

Key Words: Kıpçak Türkçesi, Kumanlar, Codex Cumanicus, “tas bolmak”

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mokusoglu@nku.edu.tr, orcid: 0000-0001-8658-1456

Bu Yayıma Atıfta Bulunmak İçin: Kuşoğlu, M. O. (2020), Tarihi Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Geçen “Tas Bol-” Fiili ve Onun Günümüz Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Durumu, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 160-168

1. Giriş

Türk Dili Tarihi bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda, Avrasya coğrafyasında gerçekleşen sürekli göçler neticesinde, farklı Türk boylarının çok geniş bir alana hâkim olması ve bu boyların kurduğu türlü devletlerin varlığı, XIII. yüzyıldan itibaren Türkçenin temelde doğu ve batı olmak üzere iki farklı yazı dili olarak genişlemesini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak, Batı Türklüğünün kuzey kanadını teşkil eden Kıpçak-Kuman Türklerinin de müstakil bir yazı diline sahip olmaya başlaması gerçeğiyle bu yüzyıldan sonra karşı karşıya gelinmiştir.

Kıpçaklar'ın Milâdî XI. yüzyıldan itibaren İrtiş Irmağı'ndan Tuna nehrine, Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahada önem kazanmış büyük bir Türk boyu olduğunu biliyoruz (Taşağıl, 2004, s. 73). Kıpçaklar için İslam kaynaklarında “Kıpçak (Kıfşak)” adı kullanılmış, bu kavme Macarlar “Kun”, Ermeniler “Khartes”, Ruslar “Polovets ve Polovtsı”, Almanlar ve diğer bazı kavimler “Falben, Falones, Valani, Valwen ve Pallidi”, Bizanslılar ve Latinler ise “Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani” gibi adlarla vermişlerdir (Taşağıl, 2004, s. 73). Bununla birlikte, bu Türk kavmi için en fazla olarak Kuman ve Kıpçak isimleri tercih edilmiştir. Esas itibariyle Kuman-Kıpçak birliği X. yüzyılın sonlarında Kimek, Kıpçak ve kuzeybatı Çin'den gelen Kunların (Sarılar) birleşmesiyle meydana gelmiştir. Zaten Kuman adı, Kunların, Kıpçaklara dâhil olmasından sonra başlamaktadır. Diğer taraftan Kuman ismine, Ermenice, Rusça ve Almanca kaynaklarda “sarı”, “saman renginde olan sarı saç” anlamları verilmiştir (Taşağıl, 2004, s. 73). Bütün bu bilgilerin yanı sıra, bazı araştırmacılara göre Kıpçakların tarihteki varlıklarını M.Ö. IV. yüzyıla kadar götüren kaynaklar mevcuttur. Gürcistan Tarihi adlı eserde, Büyük İskender'in Kür nehri boyunca yerleştiği sırada, o bölgede adı “İptidaî Türkler” (Bunturki) ve Kıpçak olarak geçen kavimleri gördüğü anlatılmaktadır (Brossset, 2003, s. 16). Ayrıca, yine Kafkasya'da ve o cümleden Gürcistan'da, M.S. XII. yüzyılın başlarında Hıristiyan Kuman-Kıpçak Türklerinin varlığını, bilhassa Kral David'in ordusunun ağırlık merkezini oluşturan unsurlardan biri olarak tespit eden tarihçiler de mevcuttur (Kurat, 2019, s. 83-84, Kırzıoğlu, 1992, s. 112).

2. Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesinde “Tas” ve “Tas bolmak”

Bütün bu tarihsel izahların ardından yazımızın ana konusunu teşkil eden hususları belirtmeye başlayabiliriz. Özetle, bu başlık altında bizi yazı kaleme alma noktasında heyecanlandıran çıkış noktası şu olmuştur: Kuman-Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus'un “Almanca Codex” adı da verilen ikinci bölümünde, “Ave porta paradisi” (Cennetin kapısına selâm) isimli Hristiyan-Katolik ilahilerinin yer aldığı manzum kısımda bir dördlük (13 numaralı dördlük) dikkatimizi çekmiştir. Bu dördlük şu şekildedir:

Ave Maria kim bizge
 Uruḥ tuvrup sen asıḫka
 Barçamısçı andan başka
 Teyşli edik tas bolmaḫğa
 (Çağatay, 1950, s. 108)

Saadet Çağatay, Codex Cumanicus'un bu bölümündeki, yukarıda da bahsettiğimiz “Ave porta paradisi” deki bazı ilahi numunelerini paylaşırken, izaha muhtaç bazı kelime ve deyimleri dipnot vermek suretiyle açıklamıştır. Bu açıklanan kelimeler arasında “tas bol-” da görülmekte ve anlamının “mahv olmak”, “kaybolmak” olduğu söylenmekle birlikte (Çağatay, 1950, s. 108) bu “tas” isim kökünün orijininden bahsedilmemesi bizim açımızdan bir hayli ilgi çekici olmuş ve dolayısıyla bu “tas” ın peşine düşülmüştür. Bu “tas” ın da, bugünkü Türkiye Türkçesinde karşımıza

çıkan ve “içine su, sulu şeyler ve çeşitli maddeler konan, madenden, ayaksız, derince, yayvan kap” (Ayverdi, 2005, s. 3038) diye bildiğimiz, dolayısıyla “hamam tası”, “sefer tası” gibi türlerinden haberdar olduğumuz “tas” ile semantik bakımından hiçbir alâkasının bulunmadığı aşikârdır.

Clauson’un ünlü etimolojik sözlüğüne göre, “tas” kelimesine ilk olarak Dîvân-ı Lûgati’t-Türk’de rastlamaktayız (Clauson, 1972, s. 554). Clauson bu kelime hakkında bilgiler verirken, Kaşgarlı Mahmûd’un bu kelime hakkındaki görüşlerini de aktarıyor. Gerçekten de Dîvânü Lûgati’t-Türk’de bu kelime “Oğuzca” kökenli olarak ifade edilmekte, anlamı da “her nesnenin kötüsü, bayağısı” şeklinde verilmektedir ve “*bu at tas tegül*” (Bu at kötü değil) cümlesi ile örneklendirilmektedir (Atalay, 1991, s. 581). Clauson’a göre bu söz, öyle görülüyor ki, Ortaçağ’da (medieval period) Türkçede yer etmeye başlamış olmalıdır (Clauson, 1972, s. 554), çünkü Orhun ve Eski Uygur Türkçelerine ait metinlerde kelimenin izne rastlanmamaktadır. Ayrıca bu “tas” sözü yine tarihî metinlerde, bilhassa Eski Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınan Codex Cumanicus, İbn Mühennâ Lûgati, Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye gibi eserlerde “tas bol-”, “tās et-”, “tās eyle-”, “tās bar-” gibi, sadece yardımcı fiillerle birlikte kullanılan yapılar olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu “tas” sözünün “kayıp” (lost) ve “mahv olmuş” ve “yok olmuş” (destroyed) anlamlarını kazandığını görmekteyiz (Clauson, 1972, s. 554). Ayrıca, bu yapıların, modern Türk yazı dilleri söz konusu olunca, kuzeybatıda Karay Türkçesinin Troki ve Lutsk ağızlarında ve güneybatıda ise Azerbaycan Türkçesi ile bilhassa Kuzey Kafkasya Türk diyalektlerinde göze çarptığı bilinmektedir (Clauson, 1972, s. 554). Bu konu hakkında ileride yeterince malumat ve ilgi örneklerle sunulacaktır.

“Tas” ismi ve ondan türeyen “tas bol-”, “tas it-”, “tas eyle-” ve “tas bar-” ifadelerinin kullanıldığı tarihî metinlerin Tarihî Kıpçak Türkçesine ait eserler olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre, evvelâ metinlerimizde bunların nasıl yer aldığını etraflıca inceleyip açıklamakta fayda görmekteyiz:

Memlûkler döneminde (1250-1517), Türkçeyi öğretmek amacıyla sözlük türünde kaleme alınan eserlerden birisi Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’dir. (Toparlı, 2003, s. V). Bu eserde geçen “tas bol-” ve “tas eyle-” fiilleri şu örneklerle yer almıştır: Eserin birinci bölümü olan “Yüce Allah, Gök ve Gökte Bulunanlarla Yer ve Yerdekileri” kısmında “*taş boldı*” olarak geçen ifade “kayboldu” olarak verilmiştir (Toparlı, 2003, s. 10). Aynı eserin yirmi dördüncü ve son bölümünde verilen “Konuşma cümleleri” içerisinde ise “*Neşin (neşün) taş eyledi sen*” soru cümlesi “Neden kaybettin?” olarak tercüme edilmiştir (Toparlı, 2003, s. 64).

Memlûk Kıpçak Türkçesinin başyapıtlarından olan Seyf-i Sarayî’nin meşhur “Gülistân Tercümesi” nde “tas bol-” ve “tas it-” fiilleri yer almıştır. “Tas bol-” metinde bir kez, “tas itmek” ise iki kez geçmektedir. Söz konusu örnekler şunlardır:

“*Ma’şiyet qarânguluğında tas bolğan irge haq ta’âlâ bahşâyışı yitip*” ... (İsyankârlık karanlığında kaybolan kişiye, yüce Allah’ın bağışlayıcılığı ulaşmış...) (Karamanlıoğlu, 1989, s. 61).

“*Ol qarı oğlun tas itkenni körüp bir kişi ayttı*” (O ihtiyarın oğlunu kaybettiğini görerek, bir kişi dedi) (Karamanlıoğlu, 1989, s. 52).

“... bir vaqt tüz yazıda yol *tas itip* azuqum tükenip yürür idim” (bir defasında düz bir ovada yolumu kaybetmiş, yiyeceğim tükenmiş bir hâlde yürüyordum) (Karamanlıoğlu, 1989, s. 88).

Melik ve sultanlara yol göstermek amacıyla yazılmış olan Arapça bir eser olup satır altı olarak Türkçeye tercüme edilen “İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin adlı eserde “tās” kelimesi “*kayıp, yitik*” anlamına gelen bir isimdir (Toparlı, 2017, s. 451).

Ebû Hayyân Lûgatı olarak da bilinen “Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk adlı Türkçe-Arapça sözlükte geçen “tas bar-” ifadesi madde başında, görülen geçmiş zaman eki alarak “*tasbardı*” şeklinde sunulmuş olup “zâyi oldu” açıklaması yapılmıştır (Caferoğlu, 1931, s. 99).

İbn-Mühennâ Lûgatı olarak bilinen “Kitâb Hilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân” isimli meşhur çok dilli sözlükte de (Arapça-Farsça-Moğolca-Türkçe) kelimeye “tas it-” şeklinde rastlamaktayız. Eserini üç bölüme ayıran İbn Mühennâ, birinci bölümü Arapça-Farsça, ikinci bölümü Arapça-Türkçe ve üçüncü bölümü ise Arapça-Moğolca olarak tasnif etmiştir (Gül, 2016, s. 1). Lûgatın bizi ilgilendiren ikinci bölümü Arapça-Türkçe kısmıdır. Kilisli Rıfat'ın, eserin İstanbul nüshasını esas alan neşrinde “*tas it-*” fiili “yitmek, kaybolmak” anlamında iki yerde geçmektedir (Bilge, 1338-1340, ss. 106-119, (Taymas, 1988, s. 69).

Memlûk Kıpçak sahasının ilk akla gelen sözlük çalışmalarından olan “Et-Tuhfetü'z-Zekiyye f'i'l-Lûgati't Türkiyye” de, “tas bol-” fiili, görülen geçmiş zaman hâlinde “*tas boldı*” olarak iki yerde geçmektedir (Atalay, 1945, s. 253). Eserin orijinal nüshasını inceleyip yayınlayan Besim Atalay'ın eserinden görüleceği üzere, adı geçen sözlüğün 23/a no'lu varak 12. satırında Arapça madde başı olarak “Zâ'a” (yitti, kayboldu) (Atalay, 1945, s. 44) sözü ile yine aynı eserin 26/a no'lu varak, 10. satırında Arapça madde başı olarak “Ademe” (yok oldu) ibaresinin geçmesi de dikkate değerdir (Atalay, 1945, s. 50). Günümüz Türkiye Türkçesinde “yokluk” ve “tükenme” anlamlarına gelen “adem” ve “ziyan” kelimeleri bu suretle bir kez daha tevsik edilmiş olmaktadır.

Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınan dönem eserlerinin en önemlilerinden biri de “Kitâb-ı Mecmû'ı-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî” adlı sözlük olup bu yazmada da “tas bol-” ve “tas eyle-” fiilleri birer kez geçmektedir. Yazma eserimizde, 43b numaralı varakta 8. ve 9. satırlarda emir kipinde verilmiş olan eylemler şu şekildedir: “*îās bolğil*” (43b/8), “*îās eylegil*” (43b/9)-Anlamı: “Kaybol!” (Toparlı, Çögenli, Yanık, 2000, s. 60).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinleri dikkate alındığında, XVI. ve XVII. yüzyıllarda vücuda getirilen Ermeni harfli Gregoryen Kıpçak dinî eserlerinden de bahsetmek gerekmektedir. Ermeni Kıpçakçası (Tekin-Ölmez, 1999, s. 46) veya Gregoryen Kıpçak Dil Yadiğârları (Altınkaynak, 2006) adı altında değerlendirilen metinlerin özelliği, XI. yüzyılın ortalarında Doğu Anadolu'da, bilhassa Kars civarında var olan Bagratid krallığının Selçuklu akınları neticesinde yıkılmasıyla, orada Kıpçak Türkçesini kullanan ve Ermenilerin millî mezhebi Gregoryenliğe mensup olan Hıristiyanların, önce Kırım ve Ukrayna, ardından da Polonya'ya göç ederek, oralarda kurdukları kendi kiliselerinde okunan Kıpçakça dualardan ibaret olmasıdır. “Algış Bitigi” (Dua Kitabı) adını taşıyan dinî eserimizde “tas et-” (mahvetmek), “tas bol-” (mahvolmak) fiili ve bunun b>p değişimine uğramış hâli olan “tas pol-” şekli de geçmektedir (Chirli, 2005, s. 195):

“*Tas etsarsen duşmanlarımni benim, yoğ etsarsen barça incituçuların canımniş benim, zera men huluş seniş men*” (Düşmanlarımı mahvetmelisin, beni inciten herkesi yok etmelisin, çünkü ben senin kulunum) (Chirli, 2005, s. 27).

“*Yalbarıp sendan holarmen boşat' mana, biy, boşat' da tas etmagin meni torasizlik'ime k'ora benim*” (Ey her şeye kadir olan Tanrı, sana beni affetmeni yalvarıp diliyorum, beni affet ve suçlarımına göre mahvetme) (Chirli, 2005, s. 41).

“*Tas et benim canımdan harangulu yazıhni da bilik'sizni*” (Ruhumdan karanlık günahı ve bilgisizliği kov) (Chirli, 2005, s. 42).

“*Yohsa mi aytsar k'imsa haçan kérézmanda yarlıgamahıhni seniş ya k'onuluk'uşnu seniş tas bolmahk'ay?*” (Yoksa mucizelerini yok olduklarında mı, merhametini mezardayken mi söyleyecekler?) (Chirli, 2005, s. 25).

“*Tas polupmen men tutmağundan, bağından t'emir bıgovların, haysi k'i mana yohtur tınçlıh*” (Bana huzur vermeyen demir zincirlerin bağından, tutuşundan mahvoldum (Chirli, 2005, s. 41).

“*Yetk'izma usduma benim yaman ts'asumnu, barını tutuçi biy, da kozdan salma men taspolganni, biyim, uzun eşli da yamannı anmagan*” (Ey her şeye kadir Tanrı, kötü öfkeni üzerime gönderme, ey akıllı ve kötülüğü hatırlamayan Tanrım, beni, mahvolanı, ilgisiz bırakma) (Chirli, 2005, s. 50).

Gerek “tas kelimesi, gerekse de yukarıda da belirtildiği üzere daha sıklıkla kullanılan ifade “tas bol-” ve “tas it-” şekilleri dikkatle incelendiğinde “kaybolmak” ve “kaybetmek” anlamlarını ihtiva eden şekillerin günümüz Kıpçak grubu Türk yazı dillerinin bazılarında var olduğunu, bazılarında ise olmadığını tespit edebilmekteyiz. Buna göre bu “tas” adı ve ondan türeyen bahsi geçen fiillere bilhassa Kuzey Kafkasya’da yaşayan Türklerde, o cümleden Kumuk (Pekacar, 2011, s. 324) ve Karaçay-Malkar lehçelerinde (Tavkul, 2000, s. 381, Pröhle, 1991, s.84), ayrıca Musevî Karay Türklerinin dilinde, Troki diyalektinde (Gülsevin, 2016, s. 486) rastlamak mümkün iken, İdil-Ural bölgesi Türklerinden olan Çuvaş, Kazan-Tatar ve Başkurt yazı dillerinde, ayrıca Kazak ve Kırgız Türkçelerinde tesadüf edemiyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu kelime (tas) ve onun yardımcı fiillerle oluşturulan türevleri hakkında bizi bir şeyler yazmaya sevk eden metin Codex Cumanicus’tu. Muhtemelen 1303-1362 yılları arasında yazılmış olan Codex Cumanicus, Volga (İdil) ırmağının aşağı mecralarında faaliyet gösteren Fransiskan mezhebi mensubu İtalyan ve Alman misyonerler tarafından kaleme alınmıştır. Gotik harflerle yazılmış olan Codex Cumanicus’ta Kıpçak Türkçesinin (Kumanca’nın) gramer özellikleri, Latince, Farsça ve Kıpçak Türkçesi (Kumanca) kelime listeleri, Kıpçakça-Almanca sözlük ve Kıpçak Türkçesi metinler yer almaktadır (Tavkul, 2033, s. 2). Türk Dili ve kültür tarihi bakımından çok önemli olan Codex Cumanicus’un tek nüshası İtalya’da Venedik’in San Marcus kütüphanesinde saklanmaktadır (Çağatay, 1972, s. 103). Dikkatli bir gözle ilk defa bu tarihî eserde müşahade ettiğimiz söz konusu “tas bol-” ifadesi, ister istemez, kelimenin ve ondan türeyen fiillerin günümüzde en çok kullanıldığı Kuzey Kafkasya Türk lehçeleri üzerinde bizi düşünmeye ve onun Codex’in diliyle olan yakınlığını keşfetme uğraşına yöneltti. Bu konuda değerli görüşlerini paylaşan araştırmacılar arasında başta Saadet Çağatay olmak üzere, Ufuk Tavkul, Çetin Pekacar gibi isimleri saymak mümkündür. Codex Cumanicus’un bilhassa Kafkasya Türk lehçeleriyle olan yakınlığını gözle önüne seren ilk isim Saadet Çağatay’dır diyebiliriz. Çağatay, eserinde bilhassa “Karaçaylar ve Dilleri” adını taşıyan bölümünde (Çağatay, 1972, s. 114) Codex Cumanicus’un diliyle en fazla yakınlık arz eden lehçeleri sayarken şu bilgileri vermiştir:

“*Kuzey Kafkasya’da diğer iki kardeş kabile Balkarlar ve Kumuklarla yan yana otururlar. Dilleri birbirinden ayırlamayacak kadar yakındır ve Yeni Kumanca olarak adlandırılan Kırım Tatarcası, Karayımca ile Kıpçak dil grubunun Karadeniz-Hazer (Ponto-Kaspi) bölümüne girmektedir. Yeni Kumanca, bugün Ural grubuna giren Kazan, Batı-Sibirya lehçeleri ile birlikte, XIII. yüzyıl sonlarında yazıldığı tahmin edilen ve Doğu Türkçesine pek yakın olan Ana Kıpçak yazı dilini temsil eden Codex Cumanicus adlı eserin dilinin devamı olarak kabul edilmektedir*” (Çağatay, 1972, s. 114).

Bu satırlardan anlaşıldığına göre, Tarihî Kıpçak Türkçesinin daha ziyade “Kuman” adıyla anılan batı kanadı, Codex Cumanicus adı eserle takip edilebildiğinden, o metindeki dile günümüzde en yakın lehçelerin de, Kazakça ve Kırgızca gibi bugünkü Kıpçak Türkçesinin doğu kanadını oluşturan lehçelerden ziyade yukarıda zikri geçen lehçeler olduğu açıktır. Bu lehçeler için Çağatay’ın kullandığı Ponto-Kaspi grubu tespiti de dikkate değerdir. Çünkü Codex Cumanicus’un yazıldığı, bugün de adı geçen lehçelerin (Karaçay-Malkar, Kumuk, Kırım Tatar, Karay) konuşulduğu toprakların Doğu Avrupa olarak kabul görmektedir.

“Tas bol-” ve “tas et-” fiillerinin kullanıldığı lehçelerden biri olan Karaçay-Malkar Türkçesi üzerine yaptığı çalışmaları bildiğimiz Ufuk Tavkul, yazmış olduğu “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi” adlı makalede, zikredilen her iki lehçenin kelimelerini karşılaştırmıştır. Tavkul, karşılaştırmış olduğu kelimelerin bir listesini “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesinde Ortak Kelimeler” başlığı altında vermiş ve bunların içerisinde “kayıp” anlamına gelen “tas” isminin yanı sıra ile “kaybolmak” anlamındaki “tas bol-” fiilini de listesinde göstermiştir (Tavkul, 2003, s. 21).

Kuzey Kafkasya’da Rusya Federasyonu’na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde konuşulan Kumuk Türkçesi de hem Codex’in diliyle olan yakınlığı, hem de “tas bol-” eylemini barındırması açısından gözden uzak tutulmaması gereken bir modern Türk yazı dilidir. Bu tespit neticesinde yapılan bir diğer çalışma ise Çetin Pekacar, Ahmet Turan Türk ve M. Emin Yıldızlı’nın birlikte hazırladığı “Codex Cumanicus ve Kumuk Türkçesinin Söz Varlığı: Fiiller” adlı bildiridir Tıpkı Tavkul’un makalesinde olduğu gibi burada da Codex Cumanicus’taki bir takım kelimelerle Kumuk Türkçesinin Sözvarlığındaki güçlü ortaklık gözler önüne serilmiş, fiillerle sınırlandırılan bu çalışmada da ortak kelimelerin bir listesi yapılmıştır. Bu listede “tas bol-” eylemi de yerini almıştır (Pekacar, Türk, Yıldızlı, 2013, s. 305).

Ayrıca, Modern Türk yazı dilleri içerisinde, Türkiye Türkçesi ile birlikte Oğuz grubu (Güneybatı) içinde yer alan ve bugünkü Oğuzca’nın coğrafya itibarıyla merkezî kısmını teşkil eden Azerbaycan Türkçesinde de, Türkiye Türkçesindeki tas’tan farklı olarak, Arapçadan alınma bir “tas” kelimesi daha mevcuttur. Ancak bu kelimenin karşılığı, Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugatı’nda şöyle verilmektedir: “*Nerd oyununda üç, bezen de dörd xal qazanıb oyunu udma ve ya üç bezen de dörd xal itirib oyunu uduzma*” (Tavla oyununda üç, bazen de dört puan alıp oyunu kazanma veya üç bazen de dört puan kaybedip oyunu kaybetme) (Orucov, Abdullayev, Rahimzade, 2016, s. 272). Kezâ Seyfettin Altaylı’nın Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde de kelimenin “*tavla oyununda üç veya dört parti şeklinde oynanan oyun*” olarak kelimenin izahı yapılmıştır (Altaylı, 2018, s. 3214). Bize göre bu “tas”dan kastedilen şeyin, her iki kaynaktan da açıkça belirtildiği üzere, tavla oyununda bir oyun tarzını temsil etmesi nedeniyle, bizim bu yazıda ayrıntılı olarak incelediğimiz Kıpçakça’daki “tas” ile her hangi bir anlam ilgisinin olmaması akla yatkındır. Ancak yine de oyunun kaybedilmesi anlamına gelen Azerbaycan Türkçesindeki “uduzmak” (kaybetmek) eylemi de zihnimizi meşgul etmektedir.

Kaleme aldığımız yazımızın ana temasını oluşturan “tas bol-” fiili ve onun isim kökü olan “tas” sözcüğünün Tarihî ve Modern Kıpçak Türkçesinde var olan kullanımlarını belgeledikten sonra, son olarak bu ismin (tas) etimolojisi hakkında bazı düşüncelerimizi açıklamayı borç addetmekteyiz. Kelimenin Türk Dili Tarihinde karşımıza ilk defa Divânu Lûgti’t-Türk’de geçtiğini ve Kaşgarlı’nın bu sözü “Oğuzca” olarak tanımladığından bahsetmiştik. Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde kelimeye rastlayamıyoruz. Bu kelime hakkında, ünlü etimoloji sözlüğünde bilgiler sunan Sir Gerard Clauson, adı geçen ismin (tas) Ortaçağ’dan itibaren Türkçede yer almaya başladığını belirttiğini, çalışmamızın başlarında kaydetmiştik (Clauson, 1972, s. 554). Ancak Clauson’un, bu kelimenin etimolojisi ile ilgili bir görüş beyan etmediğini de müşahade ediyoruz. Bize göre ilginç sayılabilecek noktalardan birisi şudur ki, Kaşgarlı’da “Oğuzca” olarak betimlenen sözcüğün daha sonraki adresi yalnızca Tarihî ve Çağdaş Kıpçakça olmuştur. Clauson’un verdiği örnekler de bizim haklarında ayırt edici bilgiler sunduğumuz bu lehçelerle ilgilidir. İkinci ve belki daha önemli bir husus ise, kelimenin köken itibarıyla hangi dile ait olduğu sorunudur. Tarihî Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde söz konusu kelimenin iki şekilde karşımıza çıktığını tespit edebilmekteyiz (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2003, s. 264). Bu metinlerde kelimemiz “tās” (تاس) ve “taş” (طص) olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde işte bu yazımlar dikkate alınarak iki madde başı oluşturulmuştur her iki maddenin karşılığı olarak kelime için “kayıp, yok olmuş” anlamları verilmiştir (Toparlı, Vural, Karaatlı, 2003, s. 264). Ancak her iki madde başında, kezâ yine sözlüğün yazarlarından Recep Toparlı’nın hazırladığı bir başka tarihî metin olan İrşâdü’l-

Mülûk ve's-Selâfîn'in sözlük kısmında söz konusu isim için Farsça kökenli olduğu görüşü paylaşılmıştır (Toparlı, Vural, Kıraatlı, 2003, s. 264, ayrıca Toparlı 2017, s. 451). Şu ana kadar "Kayıp", "Yitik", "Mahvolmuş", "Yok olmuş" gibi anlamlarını mütemadiyen gördüğümüz kelitemizin Farsça lûgatlarda karşılığını aramanın sonucunda şunları gözlemledik:

Gerek Burhân-ı Katı'da ve gerekse de Dehhudâ ve Steingass sözlüklerinde "tās" (تاس) şeklinde verilen kelimenin karşılığı "İstıraplı, sıkıntılı, kararsız bir durumda olmak ve kadınlar için aş yermek" kabilinden manalar içermektedir (Öztürk, Örs, 2000, s. 751, Steingass, 2006, s. 275, Dehhudâ, 1340, s. 6262). Dilimizde "keder, hüzn, kaygı, sıkıntı, elem" anlamlarına gelen "tasa"<Farsça "tāse" (Öztürk, Örs, 2000, s. 751, Steingass, 2006, s. 275, Dehhodâ, 1340, s. 6262) kelimesinin de yine Farsça kökenli olup buradaki "tās" ile akrabalığı da sarihtir.

Hâl böyleyken, bizim görebildiğimiz kadarıyla Kaşgarlı'da "kötü" anlamına gelen Oğuzca "tas" sözünün gerçekten de-anlam yakınlığı dikkate alınırsa-Farsça'daki bu "tās" dan gelme olasılığı güçlü görünmektedir. Çünkü ıstıraplı, sıkıntılı, kederli bir insanın ruh hâlini yansıtan yahut bir durumun, bir meselenin vahimliğini gözler önüne seren "yaman" gibi kelimelerin Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde, o cümleden Türkiye Türkçesinde bile varlığı herkesçe malumdur. İşte buradan hareketle, Tarihî ve Çağdaş Kıpçakça'da geçen "tas bol-" fiili de, sıkıntılı, ızdıraplı, manen kötü durumdaki bir varlığı, genellikle de insanı tasvir eden "mahvolmak" tabiriyle bir semantik yakınlık göstermiş ve bu sayede "kötü" anlamına gelen Oğuzca "tas" sözü de yüzyıllar zarfında bir tür anlam genişlemesine uğramış olabilir diye düşünmekteyiz. Çünkü, metinlerimizde çoğunlukla kelitemizin anlamını karşılayan "mahvolmak" deyimini, sadece "yok olmak, ortadan kalkmak" anlamlarını taşımaz, aynı zamanda "uğradığı maddî ve manevî zarar sebebiyle çok kötü bir duruma düşmek, eski hâline gelemeyecek derecede yıkılmak, çökmek, perişan olmak" (Ayverdi, 2005, s. 1911) manalarını da içermektedir.

3. Sonuç

Bu çalışmamızda, ilk örneğini Orta Türkçe (Karahanlı Türkçesi) döneminde Dîvânü Lûgati't-Türk'de tespit ettiğimiz, sonrasında ise genellikle Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve günümüzde de yine bazı Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde gözlemlenen "tas" ismi ve ondan türeyen başta "tas bol-" olmak üzere diğer fiil varyantları hakkında bilgiler, örnekler vermek suretiyle okuyucuya sunulmuştur. Buna ilave olarak, kelimenin etimolojisi (köken bilgisi) üzerine düşünceler paylaşılmaya gayret edilmiştir.

Kaynakça

- Altaylı, Seyfettin. (2018). Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü (1-2-3). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Altınkaynak, Erdoğan. (2006). Gregoryan Kıpçak Dil Yadigarları. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Argunşah, Mustafa, Güner, Galip. (2015). Codex Cumanicus. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Atalay, Besim. (1999). Divanü Lûgat-it Türk, Cilt I-II-III-IV. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim. (1945). Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye. Türk Dil Kurumu (TDK C. II. 21), İstanbul.
- Ayverdi, İlhan. (2005). Kubbealtı Lûgati-Misalli Büyük Türkçe Sözlük. Redaksiyon-Etimoloji: Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

- Battal, Aptullah. (1988). İbni-Mühennâ Lûgati (İstanbul nüshasının Türkçe bölümünün indeksidir). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bilgin, Mehmet. (2007). Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Brosset, Marie Félicité. (2003). Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Çeviren: Hrand Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet. (1931). Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk. Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Chirli, Nadejda. (2005). Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı Algış Bitigi. Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Haarlem, Netherlands.
- Clauson, Sir Gerard. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford University, XLVIII, Oxford.
- Çağatay, Saadet. (1972). Türk Lehçeleri Örnekleri I-II. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 214, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Dehhdâ, Ali Ekber (1373), Lugatname, Müessese-i İntişârât-ı Çap-ı Dânişgâh-ı Tehrân. C.9, Tehran.
- Grönbech, K. (1992). Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini) (Çeviren: Kemal Aytaç). Kültür Bakanlığı Yayınları: 1396, Ankara.
- Gül, Bülent. (2016). Moğolca İbni Mühennâ Lûgati, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İnceleyen: Prof. Dr. Battulga Tsend, Dr. Azzaya Badam, Ankara.
- Gülsevin, Selma. (2016). Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (2003). Karahanlı Türkçesi Grameri. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kanar, Mehmet. (2000). Farsça-Türkçe Sözlük. Deniz Kitabevi, İstanbul.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. (1989). Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türkî). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1992). Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar. Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII. Dizi-Sayı: 121, Ankara.
- Kilisli Rıfat Bilge. (1338-1340). Hilyetü'l-İnsân ve Hilbetü'l-Lisân yâhud İbn Mühennâ Lûgati (Fârsî-Türkçe-Moğolca), Müellifi: Es-Seyyid Cemâleddîn İbn Mühennâ, Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi Tarafından Tab' ve Neşr Etdirilmiştir, Matba'a-i Âmire, İstanbul.
- Koç, Kenan, Bayniyazov, Ayabek, Başkapan, Vehbi. (2003). Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü. Akçağ Yayınları 489, Sözlük 13, Ankara.
- Kurat, Akdes Nimet. (2019). IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları: IV/A-1.1. Dizi-Sayı: 35, Ankara.
- Muzafarov, Refik, Muzafarov, Nüzhet. (2018). Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük, Çeviren: Nariman Seyityahya (Seytyagyayev), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Orucov, Ali Haydar, Abdullayev, Behruz, Rahimzade, Nergiz. (2006). Azerbaycan Dilinin İzahlı Lûgeti-Dörd Cildde (1-2-3-4), Şerg-Gerb, Bakü.
- Öner, Mustafa. (2009). Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Öztürk, Mürsel, Örs, Derya. (2000). Mütercim Âsım Efendi Burhân-ı Katı. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Pekacar, Çetin. (2011). Kumuk Türkçesi Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Pekacar, Çetin/ Türk, Ahmet Turan/ Yıldızlı, M. Emin. (2014). “Codex Cumanicus ve Kumuk Türkçesinin Söz Varlığı: Fiiller”, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı II, Yayına hazırlayanlar: Prof. Dr. Mustafa Özkan, Doç. Dr. Enfel Doğan, ss. 293-307, İstanbul.
- Pröhle, Wilhelm. (1991). Karaçay Lehçesi Sözlüğü (Kemal Aytaç, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Starostin, Sergei, Dybo, Anna, Mudrak, Oleg. (2003). Etymological Dictionary of The Altaic Languages (I-I-III), With Assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov, Brill Leiden-Boston.
- Steingass, F. (2006). Persian-English Dictionary, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Taşgıl, Ahmet. (2004). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır), Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII. Dizi-Sayı 206, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tavkul, Ufuk. (2000). Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tavkul, Ufuk. (2003). “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (15), Bahar 2003, ss. 45-81, İstanbul.
- Tekin, Talat (2014). Orhon Yazıtları. Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (2000). Orhon Türkçesi Grameri. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara.
- Tekin, Talat/ Ölmez, Mehmet (1999). Türk Dilleri-Giriş, Simurg Dil ve Edebiyat Dizisi: 6, İstanbul.
- Toparlı, Recep. (2003). Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep. (2017). İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep/ Vural, Hanifi/ Karaatlı, Recep. (2003). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep/ Çögenli, M. Sadi/ Yanık, Nevzat. H. (2000). Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Makale Türü: Kitap Eleştirisi

AHLAK, İKTİSAT VE BİLİM: ADAM SMİTH FELSEFESİNE GİRİŞ¹

Musa YANIK²

Adam Smith; David Hume, Francis Hutcheson ve Thomas Reid gibi düşünürlerle birlikte, İskoç Aydınlanma Felsefesi'nin en önemli isimlerinden birisidir. O, "Milletlerin Zenginliği" isimli eserinde ortaya koyduğu fikirlerle birlikte, İktisat Bilimi'nin kurucusu olarak sayılmakta, modern dönemin önemli ideolojilerinden olan liberal düşüncenin de ilk temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Öte yandan Smith, bir iktisatçı olduğu kadar, ayrıca bir ahlak profesörüdür. Kendisi Glasgow Üniversitesi'nde Ahlak Felsefesi kürsüsünde dersler vermiş ve burada çalıştığı yıllarda, ders notlarını daha sonra kitap haline getirerek "Ahlaki Duygular Kuramı" ismiyle yayınlamıştır.

İktisat biliminin başlangıcını Antik Yunan düşüncesine kadar geriye götürmek mümkündür. Nitekim *ekonomi* sözcüğünün etimolojisi de eski Yunanca *oikos* ve *nomos* sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Daha çok ev idaresi ya da yönetimi şeklinde incelenmeye başlanan bu disiplinin, siyaset biliminin bir parçası olarak ele alındığını ve ahlaki kaygılardan ayrı olarak değerlendirilmediğini bu dönem için söyleyebiliriz. Ancak iktisadın bilimleşme yolunda ortaya çıkmasıyla birlikte, farklı düşünürlerce ahlaki olandan uzaklaştığı sıkça tartışılmış ve birçok düşünür tarafından ahlaki yönünün olup olmadığı ya da ahlaki kaygıları içerisinde barındırıp barındırmadığı süregelen tartışmaların konusunu oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında, iktisadın ahlaki bir tarafının olup olmadığı, onun bilimleşme yolunda ahlaki yargılardan ya da değerlerden uzaklaşıp uzaklaşmadığı gibi birçok soruyu gündeme getirmek ve bunlara yanıt aramak önem arz etmektedir.

Gökhan Murteza, "Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş" isimli eserinde bu tarz sorulara A. Smith özelinde yanıt aramaya çalışmış ve diğer çalışmalarında da genellikle İktisat disiplininin birçok farklı konusunu felsefi açıdan tartışmaya açmıştır. Murteza'nın bu eseri, devleti ve toplumu ilgilendiren bu araştırma alanının, A. Smith ile birlikte bir bilim dalı olarak görülmeye başlanmasının sonucunda, gerçekten ahlaki olanı içerip içermediği problemi üzerinde durmaktadır.

A. Smith'in daha çok iktisatçı kimliği ön plana çıkarılarak ahlak felsefesi açısından önem arz eden görüşlerinin arka planda kaldığı gözden kaçırmamız gereken bir durumdur. Onun "Ahlaki Duygular Kuramı" üzerinde geliştirdiği "duygudaşlık", "tarafsız gözlemci" gibi birçok kavramın ahlak felsefesiyle yakından ilişkisi vardır. Nitekim bu kavramlar "sağduyu felsefesi" diyebileceğimiz bir alanla da yakından ilintili kavramlardır. Bir diğer önemli eseri olan "Milletlerin Zenginliği" isimli kitabında da "iş bölümü", "değer teorisi" gibi bugün iktisat disiplinin en önemli konularından olan bu kavramlara dair görüşlerini ortaya koymuş ve bu disiplinin bir bilim olarak ortaya çıkmasında öncü olmuştur. Çalışmasına Antik Yunan düşüncesi içerisinde iktisadi sayılabilecek filozofların görüşleriyle başlayan Murteza, bu bölümü Aristoteles'in görüşleri ile

¹ Gökhan Murteza, Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, Kasım, 2019. ISBN: 978 605 7768 05 6

² Doktora Öğrencisi Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye, musayanik52@gmail.com., Orcid: 0000-0003-4155-933X

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Yanık, M. (2020), Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 169-171

bitirmiş, ardından bir sonraki kısımda İngiliz ve İskoç felsefe geleneğinde iktisat konuları hakkında bilgiler vermiş, son olarak da 18. yy. Fransız felsefesi içerisinde iktisat sorunlarını tartışmış ve bu bölümü bitirmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla ortaçağ tartışmaları içerisinde iktisat ve ahlak sorunlarına değinmeyen yazarımız, Aristoteles'in ortaçağ iktisadi ve ahlaki konulara olan etkisi hakkında sadece bir düşünürden alıntı paylaşarak Hristiyan ve İslam dünyasında iktisadi bir takım konuların tartışıldığını belirtmeye çalışmıştır (s. 35).

Çalışmanın arka planı olarak niteleyeceğimiz bu bölümden sonra yazar, A. Smith'in ahlak felsefesi açısından önem arz eden görüşlerini ele almış ve tartışmıştır. Ayrıca bu tartışma içerisinde çağdaşları olan D. Hume ve Hutcheson gibi İskoç felsefe geleneğinin önemli isimlerinin de görüşlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye tabi tutmuştur. Stoacı ahlak ve erdem öğretisinin A. Smith'in ahlak felsefesi içerisinde önemli bir yeri olduğunu belirtmeye çalışan yazara göre bu etkiyi, Smith'in iki farklı eserinde görmek mümkündür (s. 92.). Ancak yazarın da belirttiği üzere bir sağduyu filozofu olarak tanınan A. Smith'in çağdaşı ve hemşerisi olan Thomas Reid'in görüşlerine yazar tarafından hiç değinilmemesi önemli bir husustur. Nitekim sağduyu felsefesinin kurucusu olarak sayılan Reid'in "Sağduyu İlkeleri Çerçevesinde İnsan Zihni'ne Dair Araştırma" isminde bir eseri de bulunmaktadır.³ Ancak bu eserin muhtevasının epistemolojik yönünün daha kuvvetli olduğunu söyleyecek olursak, yazarın bu hususu dikkate değer görmemesi bizce de anlaşılabilir olmaktadır.

Öte yandan yazarın ilgili eserinde bahsetmeye çalıştığı ve A. Smith'in hem eleştirip hem de etkilendiğini söylediği *fizyokrasi* düşüncesini daha çok iktisadi konularla sınırlı tutmaya çalıştığını söyleyebiliriz (s. 81). Daha çok hukuk alanında "doğal kanun" olarak ifade edilen bu düşüncenin izlerini, "doğal teoloji", "doğal ahlak" gibi dönemin birçok farklı tartışmaları içerisinde görmek de mümkündür. Ayrıca fizyokrasi, Protestanlığın farklı mezheplerinden biri olan Kalvinist düşüncenin de önemli kavramlarından biridir. Açıkçası Kalvinist öğretinin, dönemin İskoçya'sında da yaygınlaştığı herkes tarafından bilinen bir olgudur. Ancak yazarımızın bu konuya dair bir temasının olmaması, çalışmanın bizce eksik yönlerinden biridir. Nitekim bu öğretinin dini olduğu kadar iktisadi, hatta ahlaki boyutları da vardır.⁴

İki farklı alanda, zengin kavramlarla çalışmalar yapan Smith'in düşüncelerini iki ayrı kitapta ele alması, bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. "Adam Smith Sorunu" olarak bilinen bu tartışmaları ortaya atan düşünürler Alman iktisatçılar olmuştur. Yazara göre bu tartışmayı kısaca beşeri ilişkilerin, insanların birbirlerine karşı hissettikleri 'duygudaşlık' temelinde kurulduğunu düşünen ahlak filozofu Adam Smith'in, bir andan sonra bu ilişkilerin temeline öz-çıkar kavramını koyan iktisatçı Adam Smith'e nasıl dönüştüğünün tartışılması olarak özetlemek mümkündür (s. 197).

Yazarımız, eserin son bölümlerinde, bu probleme yönelik çözüm önerilerini, Smith'in gerek ahlak felsefesi kitabında, gerekse iktisat üzerine yazdığı kitapta "çıkar ve zenginlik düşkünlüğü, kar merkeziliği" gibi kavramları kullanmadığını, ayrıca Alman iktisatçılarının ortaya attığı gibi böyle bir yorumlamanın da yanlış olacağını verdiği örneklerle göstermeye çalışmıştır (s. 205-210). Özellikle dış ticaret, istifçilik, israf gibi birçok kavramla sunduğu bu örnekler, hem iktisadi olanın ahlaki bir boyutunu göstermesi, hem de kitabının önsözünde de belirtmeye çalıştığı probleme yönelik çözüm önerilerini somut bir şekilde göstermesi bakımından son derece önemli gibi gözükmektedir (s. 206-209)

³ Thomas Reid'in sağduyu felsefesi hakkında görüşleri üzerine yapılmış bir çalışma için ayrıca Bk. Hacı Mustafa Açıköz, *Sağduyu Eylem Felsefesi*, Elis Yayınları, Ankara 2017.

⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca Bk. M. Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara 2013. Kalvinist öğretisi içerisinde önemli bir yeri olan "doğal hukuk" gibi kavramlar için ayrıca bkz: Hakan Olgun, *Kalvinizm'de On Emir*, Eski Yeni Yayınları, Ankara 2012.

Son tahlilde “Smith’te bir bilim olarak iktisadın ahlaki olandan kopuşu söz konusu mudur?” şeklinde bir soruyu da haklı bir şekilde değerlendiren Murteza, aslında bu sorunun cevabının ipuçlarını bize yine kitabın ilk sayfalarında vermektedir. İktisadın bilimleşme yolunda ahlakla olan ilişkisinden felsefeden koptuğu ölçüde uzaklaştığını belirten yazarımız, Smith’de ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını, ancak bu kopuşun Smith’den sonra yavaş yavaş başladığını açıkça belirtmektedir (s. 18).

İktisat alanında üzerinde sıkça tartışılan ve bu alanda birçok akademik çalışmanın da konusunu oluşturan Adam Smith’in görüşlerinin, ahlaki açıdan değerlendirilmesi önemli gibi gözükmektedir. Ancak daha çok iktisat alanında yapılan çalışmalarda ismini gördüğümüz Smith’in ahlak felsefesi hakkındaki görüşleri, bizce de akademik ilgiyi hak etmektedir. Özellikle günümüz ideolojilerinden liberalizmin kurucularından sayılan Smith’in ahlak felsefesi alanında ortaya koyduğu kavramlar, problemler ve çözüm önerileri, bugün günümüz modern toplumlarını anlama noktasında da bize yardımcı olacağı muhakkaktır.

Gökhan Murteza’nın “Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş” isimli eseri, yazarın İstanbul Üniversite’nde 2012 yılında savunmuş olduğu “Adam Smith’te İktisat ve Ahlak Sorunları” başlıklı doktora tezine dayanmaktadır. Yazar tarafından kitap haline getirilen bu metin, Pinhan Yayıncılık tarafından Kasım 2019 tarihinde raflardaki yerini almıştır. Ayrıca yine yakın dönem içerisinde İktisat tarihçisi Prof. Dr. Abdullah Mesud Küçükkalay tarafından kaleme alınan “Adam Smith: Ahlak Felsefesinden Politik Ekonomiye Bir Filozof”⁵ simli eserde, karşılıklı ve eleştirel bir okuma için iyi bir alternatif sunmaktadır.

Kaynakça:

Açıköz, H. C. (2017), Sağduyu Eylem Felsefesi. Ankara: Elis Yayınları.

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2013), Tanrı Devletinden Kral Devlete. Ankara: İmge Kitabevi.

Küçükkalay, A. M. (2019), Adam Smith: Ahlak Felsefesinden Politik Ekonomiye Bir Filozof. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Murteza, G. (2019), Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Olgun, H. (2012), Kalvinizm’de On Emir. Ankara: Eski Yeni Yayınları.

⁵ Abdullah Mesud Küçükkalay, *Adam Smith: Ahlak Felsefesinden Politik Ekonomiye Bir Filozof*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019.